Ислямът и модерността

Тематичен сборник на списание „Либерален преглед“

ЕКСТАЗ

Ислямът и модерността

Тематичен сборник на списание „Либерален преглед“

ЕКСТАЗ

Берлин, 2021

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лицензия „**Криейтив Комънс — Признание — Некомерсиално — Без производни**“ версия 2.5 (CC-BY-NC-ND version 2.5).

Съдържание

Списък на авторите 6

Статии 7

Ислямът в Европа
Автор: Тимъти Гартън Аш 8

Просветителски фундаментализъм или расизъм на антирасистите?
Автор: Паскал Брукнер 27

Идентичност и миграция
Автор: Франсис Фукуяма 41

Сблъсъкът на цивилизациите – реалност или медиен мит?
Автор: Златко Енев 58

Европеизация, а не ислямизация
Автор: Басам Тиби 79

Какъв сблъсък на цивилизациите?
Автор: Амартия Сен 85

Сблъсъкът на исляма с модерността
Автор: Франсис Фукуяма 95

Коран, свобода на словото и европейски ценности
Автор: Гелийн Молир 99

Нека престанем да говорим за религия!
Автор: Оливие Роа 104

Нито „борба“, нито „диалог“ на културите
Автор: Оливие Роа 114

Възходът на мюсюлманските терористи
Автор: Мализ Рутвен 118

Как да разбираме исляма?
Автор: Мализ Рутвен 127

Много по-добре е нещата да се дискутират открито
Автор: Кристофър Колдуел 143

Европейският ислям през очите на професионалиста
Автор: Юте Клаузен 148

Как се създават мюсюлмански демокрации?
Автор: Ян Вернер Мюлер 153

Ислямът и демокрацията в Турция
Автор: Александър Везенков 161

Имат ли място правата на човека в исляма?
Автори: Емил Коен, Владимир Градев, Михаил Иванов, Ариф Абдуллах 178

От уахабизма към Ислямска държава
Автор(и): Карен Армстронг 197

Европа и ислямът
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар 205

Майките на ИДИЛ
Автор(и): Юлия Йоффе 220

Призиви към насилие в Корана и Библията
Автор(и): Филип Дженкинс 273

Бурката: западният поглед
Автор(и): Лазар Коприналов 296

Ислямът и жените на Балканите
Автор(и): Ина Мерджанова 311

Десет западни мита за мюсюлманите
Автор(и): Дъг Сондърс 335

Ислямът в Източна Европа
Автор(и): Джейкъб Микановски 342

Защо арабският свят се е отдръпнал от науката
Автор(и): Хилел Офек 361

Списък на авторите

А
Абдуллах, Ариф **178**
Армстронг, Карен **197**
Аш, Тимъти Гартън **8**

Б
Брукнер, Паскал **27**

В
Везенков, Александър **161**

Г
Градев, Владимир **178**

Д
Дженкинс, Филип **273**

Е
Енев, Златко **58**

И
Иванов, Михаил **178**

Й
Йоффе, Юлия **220**

К
Карахасан-Чънар, Ибрахим **205**
Клаузен, Юте **148**
Коен, Емил **178**
Колдуел, Кристофър **143**
Копринаров, Лазар **296**

М
Мерджанова, Ина **311**
Микановски, Джейкъб **342**
Молир, Гелийн **99**
Мюлер, Ян Вернер **153**

О
Офек, Хилел **361**

Р
Роа, Оливие **104**, **114**
Рутвен, Мализ **118**, **127**

С
Сен, Амартия **85**
Сондърс, Дъг **335**

Т
Тиби, Басам **79**

Ф
Фукуяма, Франсис **41**, **95**

Статии

Ислямът в Европа
Автор: Тимъти Гартън Аш

Убийство в Амстердам: Смъртта на Тео Ван Гог и границите на толерантността от Айън Бурума, Penguin, 278 pp., $24.95

Заключената девица: Прокламация за еманципация на жените и Исляма от Айан Хирзи Али, Free Press, 187 pp., $19.95

1.

По-рано тази година посетих известната катедрала Сен-Дени в предградията на Париж. Възхищавах се на великолепните гробници и погребални паметници на кралете и кралиците на Франция, включително и този на Шарл Мартел („чукът“), чиято победа над нахлуващите мюсюлмански армии близо до Поатие (732 г.) традиционно се счита за събитието, спряло ислямизацията на Европа. Излизайки от катедралата, аз се разходих на няколкостотин метра по-нататък, през площада Виктор Юго към главната търговска улица, изпълнена с купувачи от арабски и африкански произход, включително и много жени със забрадки. Улових се, че си мисля: значи все пак мюсюлманите са спечелили битката при Поатие! Спечелили не чрез силата на оръжията, а чрез мирна емиграция и плодовитост.

Недалеч от катедралата на кралете, в дискретния офис на асоциацията Тахид, се срещнах с Абделазис Елджаухари, син на берберски мароканси емигранти и красноречив мюсюлмански политически активист. Той разговаряше със страст, на перфектен френски език, за мизерията на жилищните проекти около Париж – които, докато ние говорехме, отново бяха разтърсвани от протести – и хроничната социална дискриминация срещу емигрантите и техните потомци. Така нареченият „републикански модел“ на Франция, каза той гневно, означава на практика „аз говоря френски език, казвам се Жан-Даниел и имам сини очи и руса коса“. Ако се казвате Абделазис, имате по-тъмна кожа и сте

мюсюлманин, френската република не практикува онова, което проповядва. „Каква *égalité има тук за нас?“, попита той. „Каква liberté?“* „Каква *fraternité?“* А след това изпрати собственото си послание до Никола Саркози, твърдолинейният вътрешен министър и водещ десен кандидат за мястото на Жак Ширак като френски президент – с думи, които никога няма да забравя: *„Moi“*, каза Абделазис Елджаухари, с кънтящ глас, *„Moi, je suis la France!“*

Към това той би могъл да добави *l'Europe*. Защото отчуждението на много мюсюлмани – особено от второто и трето поколение на емигрантски семейства, млади мъже и жени, които са родени в Европа – е един от най-обезпокояващите проблеми, с които се сблъсква континентът днес. Ако нещата продължат *да се развиват толкова зле, колкото те са в момента, това отчуждение и начинът, по който то подхранва и бива подхранвано от гнева на най-вече белите, християнски или след-християнски европейци, би могло да разкъса гражданската структура и на най-завършените европейски демокрации. То вече спомогна за изграждането на популистки анти-емиграционни партии и допринесе много директно за терористичните атаки срещу САЩ на 11. септември 2001 (терористи като Мохамед Ата бяха радикализирани през време на престоя им в Европа), бомбените взривове в Мадрид на 11 март 2004, взривовете в Лондон на 7 юли 2005, както и планираните опити за взривяване на няколко пътнически самолета, летящи от Великобритания към САЩ, осуетени от английските власти на 10 август 2006.*

Трудностите на Европа с нейните емигранти са също обект на истерични опростявания, особено в САЩ, където стереотипи, представящи една безгръбначна, антиамериканска, антисемитска „Еврабия“, намираща се все повече в плен на една арабско-ислямска доминация, изглежда получават все по-голямо разпространение. Като жител на Еврабия, аз настоявам на няколко простички различия. Като начало: за какво изобщо говорим тук? Става ли дума за Ислям, мюсюлмани, ислямисти, араби, емигранти, хора с тъмна кожа или терористи? Това са седем различни неща.

Там, където живея – в Оксфорд, Еврабия – аз контактувам с британски мюсюлмани почти всеки ден. Произходът на техните семейства е от Пакистан, Индия или Бангладеш. Те са по-мирни, подчиняващи се на закона и трудолюбиви британски граждани от мнозина мои познати, „истински“ англичани. Както посочват авторите на едно чудесно ново изследване на Исляма във Франция, повечето френски мюсюлмани са

сравнително добре интегрирани във френското общество[1]. До голяма степен дискриминацията, от която се оплаква Абделазис Елджаухари, която съществува в различни форми и степени в повечето европейски страни, се отнася и до не-мюсюлмани с емигрантски произход. Тя е, така да се каже, безразборна дискриминация срещу хора с по-тъмна кожа и чужди имена или акценти; прост, старомоден расизъм или ксенофобия, а не точно по-специфичния предразсъдък, който в момента се обозначава с името „Ислямофобия".

На европейския континент съществуват различни, ако и припокриващи се, въпроси свързани с исляма. В Руската федерация има повече от 14 милиона души – най-малко 10 процента от нейното бързо намаляващо население – които могат да бъдат идентифицирани като мюсюлмани, но повечето европейци не ги считат за част от европейския проблем. В случая с Турция пък, при която става дума за страна със седемдесет милионно население, европейците горещо дискутират дали една такава голяма, предимно мюсюлманска страна, която не е била считана за част от Европа в повечето традиционни културни, исторически и географски определения, би трябвало да стане член на Европейския Съюз. На Балканите съществуват вековно стари общности на европейски мюсюлмани, повече от седем милиона като цяло, включващи една предимно мюсюлманска страна, Албания; друга единица, Косово, която рано или късно ще бъде страна с мюсюлманско мнозинство; Босна, една крехка общност с мюсюлманско множество, както и значителни малцинства в Македония, България, Сърбия и Черна Гора.

Тези балкански мюсюлмани са стари европейци, а не емигранти в Европа. Но, както и турците, те биват причислявани към мюсюлманските емигрантски малцинства в западноевропейските страни като Германия, Франция и Холандия. След около десет години повечето балкански мюсюлмани вероятно ще бъдат граждани на Европейския Съюз – или защото страните им са станали членове на съюза, или защото те са получили гражданство в някоя друга страна-членка. Срамната немощ, с която западна Европа отговори на сръбското и, в по-малка степен, хърватско преследване на босненските мюсюлмани през 90-те години допринесе още повече за засилването на чувството за мюсюлманско страдание в Европа. Това, че западноевропейците (и САЩ) се намесиха в Ко-

1 Jonathan Laurence and Justin Vaisse, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France* (Brookings Institution, 2006)

сово, за да предотвратят един възможен геноцид срещу мюсюлманските албанци от страна на сръбските християни, бива припомняно по-рядко.

Когато хората говорят неопределено за „мюсюлманския проблем на Европа", те обикновено имат пред вид онези повече от 15 милиона мюсюлмани от емигрантски произход, които живеят сега в западните, северни и южни страни-членки на ЕС, както и Швейцария и Норвегия. ... Макар че преброяването е затруднено от факта, че Френската република, теоретично сляпа за неща като цвят, религия и етнически произход, не поддържа реалистична статистика. Вероятно там има около пет милиона мюсюлмани – над пет процента от цялото население. Още четири милиона – главно турци – живеят в Германия, а около един милион, отново повече от пет процента от населението, живеят в Холандия.

Повечето от тях живеят в градове и най-вече в определени райони от градовете, като например административния регион около Сен-Дени, който обхваща някои от най-печално известните жилищни проекти в покрайнините на Париж. В Марсилия всеки четвърти гражданин е мюсюлманин. В неговата много интересна нова книга, Убийство в Амстердам, Айън Бурума цитира една официална статистика, според която през 1999 около 45 процента от населението на Амстердам са били от чужд произход – една цифра, за която се предполага, че ще нарасне докъм 52 процента през 2015 година, като мнозинството от тия хора ще бъдат мюсюлмани. А раждаемостта сред мюсюлманските емигранти обикновено е по-висока отколкото тази на „местното" европейско население. Според една преценка, повече от 15 процента от населението на Франция между 16 и 25 годишна възраст са мюсюлмани[1].

Така че с продължаваща имиграция, висока раждаемост и изгледите за разширяване на ЕС към Балканите и Турция, все повече и повече граждани на съюза ще бъдат мюсюлмани. В някои градски райони на Великобритания, Франция, Германия, Италия, Испания и Холандия те ще съставят от 20 до около 90 процента от населението. Повечето от тях ще бъдат млади; прекалено много ще бъдат бедни, зле образовани, с ниска заетост, отчуждени – чувстващи се вкъщи нито на мястото, където живеят, нито в страните, от които идват техните родители – и привличани от дрога, престъпност, политически и религиозен екстремизъм.

1 Виж много полезната статия от Тимъти Савидж, "Europe and Islam: Crescent Waxing, Cultures Clashing," *The Washington Quarterly*, Vol. 27, No. 3 (Summer 2004), pp. 25–50.

Ако ние – по липса на по-добра дума – традиционните европейци, успеем да преобърнем настоящата тенденция и дадем възможност на Абделазис и неговите деца да се чувстват вкъщи като нови мюсюлмански европейци, те биха могли да станат източник за културно обогатяване и икономическа динамика, които да компенсират силата, с която тегли надолу бързо застаряващото население на Европа. Ако не успеем, сигурно ще се сблъскаме с още много експлозии.

2.

Айън Бурума – наполовина холандец, наполовина англичанин и сто процентов космополит – е имал чудесната идея да се завърне в родната си Холандия, за да изследва причините за и следствията от убийството на Тео ван Гог, кинотворец и провокативен критик на мюсюлманската култура. То беше извършено, както е известно, на 2 ноември 2004, от един двадесет и шест годишен мароканси холандец на име Мохамед Буайери. Пристигайки с велосипед, Буайери застрелял ван Гог на улицата, а след това прерязал гърлото му с нож-мачете, „сякаш режеше автомобилна гума", по думите на един очевидец. Той използвал друг нож, за да забоде в гърдите на ван Гог една дълга записка, призоваваща към свещена война срещу всички неверници и към смъртта на множество хора, които той ненавиждал, започвайки с родената в Сомалия холандска политичка Айан Хирзи Али, към която тази записка е била отправена. Ван Гог и госпожица Али бяха заснели заедно късометражния филм Подчинение, в който се драматизира подтисничеството срещу жените в някои мюсюлмански семейства, прожектирайки цитати от Корана върху полуголите тела на млади жени, докато те разказват историите на тяхното лично малтретиране. Записката на Буайери завършва със следните думи:

Аз знам със сигурност, че ти, О Америка, ще загинеш
Аз знам със сигурност, че ти, О Европа, ще загинеш
Аз знам със сигурност, че ти, О Холандия, ще загинеш
Аз знам със сигурност, че ти, О Хирзи Али, ще загинеш
Аз знам със сигурност, че вие, О неверни фундаменталисти, ще загинете

Въпросът, който занимава Бурума в Убийство в Амстердам – една много жива и проницателна комбинация от есе и репортаж, е: Какво се е случило с толерантната, цивилизована страна, която си спомням от детството си? (Той е напуснал Холандия в 1975, на двадесет и три годишна възраст). Какво се е случило със страната на Спиноза и Йохан Хьойзинга, който утвърждаваше в едно есе от 1934, че ако холандците изобщо някога станат екстремисти, то техният екстремизъм ще бъде умерен? Убийството на ван Гог беше, пише Бурума, „краят на една сладка мечта за толерантност и светлина в най-прогресивната малка територия в Европа“. Но част от неговия отговор изглежда е, че реалността винаги се е различавала от мита за холандската толерантност – ако човек например се вгледа във военновременното и следвоенно отношение към евреите. И той цитира едно забележително изказване на Фриц Болкенщайн, водещ холандски политик и бивш европейски пълномощник: „Човек никога не трябва да подценява омразата, която холандците изпитват към мароканските и турски емигранти“. Забележете, не „мюсюлмани“, а емигранти от определени места.

Сега Бурума посещава отново зелените предградия на детството си, разговаряйки с интелектуалци и ония, които той иронично нарича „приятелите на Тео“, изслушвайки техните версии относно това как холандският модел на мултикултурализъм, с отделни „колони“ за всяка култура, се е разпаднал. Прекалено много емигранти са били допуснати в страната прекалено бързо – и те не са били достатъчно интегрирани в холандското общество, в езиково, културно или социално отношение. Родителите са били допуснати в Холандия като това, което немците наричат *Gastarbeiter*, работници-гости, но техните деца най-често са останали безработни.

Що се отнася до холандското отношение към Исляма, Бурума предполага, че хората, поддържащи популисткия политик Пим Фортюн са толкова остро настроени срещу мюсюлманското въвеждане на религията в обществения дебат, защото те току-що „с мъчителни усилия са се освободили от ограниченията на техните собствени религии“, най-вече католицизма или протестантизма. Да не споменаваме изобщо мюсюлманското отношение към хомосексуализма – Фортюн беше гей – и жените. Запитан за враждебността му срещу исляма, Фортюн каза: „нямам никакво желания да преминавам отново през еманципацията на жените и хомосексуалистите“. Също като ван Гог, Фортюн беше убит, по хо-

ландски, от човек, дошъл на велосипед, но неговият убиец не беше мюсюлманин. Ван Гог е бил очарован от Фортюн; всъщност, пише Бурума, той е правел един „трилър á la Хичкок“ за убийството на Фортюн, когато самият той е бил убит от Буайери.

* * *

Реакциите на хора като Фортюн и ван Гог са по-достъпната част от тази история за нас не-мюсюлманските европейци, или по-общо западняци. Онова, което ние наистина трябва да разберем обаче е другата част: преживяванията на мюсюлманските емигранти и техните деца. Беше ли убиецът Буайери просто самотен луд или по-скоро симптом на една по-голяма болест? Отговорът не е много успокоителен. Буайери идва от средата на ония, които аз наричам „хората помежду“: ония, които не се чувстват у дома си нито в европейските страни, в които живеят, нито в страните, от които идват техните родители. Те обитават „чиниени градове“, свързани със страните на техните родители чрез сателитни чинии, донасящи вкъщи мароканski или турски телевизионни канали, чрез интернет или чрез мобилни телефони. За разлика от повечето мюсюлмански емигранти в Америка, мнозина от тях си ходят „вкъщи“ всяко лято, до Мароко, Алжир, Турция или други европейски страни, понякога за цели месеци. В домовете им второто поколение често говори местния език – холандски, френски, английски – с братята и сестрите си и другия език – берберски, арабски, турски – с родителите си. „50–50“, както един берберско-мароканski холандец казва на Бурума. Кой паспорт би предпочел той? Холандският!

Почти всички млади хора, които срещнах в заредените с бунт жилищни проекти край Париж разказваха подобни истории за живота „помежду“: за идилични лета, прекарани във фермите на техните дядовци и баби в Алжир и Тунис; за разделена лоялност, кристализираща във въпроса: „Кой футболен отбор поддържаш?“ „Алжир“, казваха ония от тях, идващи от Алжир – и един футболен мач между франция и Алжир през 2001 година се изроди в прочут и скандален побой. Но когато французинът от алжирски произход Зидан поведе френския национален отбор по време на световното първенство, те поддържаха Франция. „В Мароко аз съм емигрант, във Франция – имигрант – казва Абделазис Елджаухари.

В културно отношение те са раздвоени личности. И липсата на ориентация е не само културна. Бурума се е срещнал с психиатър, специализиращ в областта на емигрантските проблеми. Очевидно жените, както и първото поколение от мъже-емигранти, са склонни към депресии; второто поколение – към шизофрения. Според неговите изследвания, един мароканец от второ поколение е десет пъти по-склонен към шизофрения, отколкото един холандец от подобен икономически произход.

Мохамед Буайери е бил един от ония мароканци холандци от второ поколение, разкъсван насам и натам. Той е посещавал холандско училище, наречено на името на художника Пийт Мондриан, говорел е холандски език, пиел е алкохол, пушел е наркотици, имал е връзка с момиче от холандско-туниски произход. Привличали са го западни момичета, но е побеснял когато сестра му си намерила приятел, Абду. Секс преди брака е бил наред за него, но не и за нея. Традиционно важната семейна чест се е считала за опетнена в очите на тази мароканска мюсюлманска общност, ако една сестра или дъщеря е имала секс преди брака. Буайери е атакувал Абду с нож и е бил в затвора за кратко време. Майка му е починала от рак на гърдата. Мохамед започнал да обръща гръб на онова, което все повече считал за западнали европейски нрави. Оставил си брада, започнал да носи мароканска джелаба и молитвена шапка, попаднал под влиянието на радикален проповедник на Такфири (радикална ислямистка секта, бел. пр.) от Сирия. Започнал да поставя ислямистки трактати в интернет, да гледа видеофилми за чужди неверници в Близкия Изток, чиито гърла били прерязвани от свещени воини. Според един от източниците, цитирани от Бурума, приятелят на Буайери Нуредин е прекарал венчалната си нощ заедно с невестата си на един дюшек в апартамента на бъдещия убиец, гледайки видеофилми, показващи убийства на неверници.

На 1. ноември 2004 Мохамед Буайери прекарва тиха вечер заедно с приятели. Те са излезли на разходка, слушайки молитви на дигиталните си плейъри. Мохамед отбелязал колко красиво е нощното небе. На следната сутрин той станал в 5:30, помолил се на Аллаха, а след това се качил на велосипеда си, за да заколи ван Гог. Очевидно той е възнамерявал да умре в последвалата престрелка с полицията.

Историята на Буайери удивително напомня онези на някои от терористите от Лондон и Мадрид, както и на хамбургската Ал Кайда-ядка, която беше в центъра на нападенията от 11 септември. Налице е същото

начално възприемане, последвано от яростно отрицание на модерната секуларна европейска култура, независимо от това дали тя е холандска, немска, испанска или британска, с нейните общи изкушения на сексуална свобода, дрога, алкохол и пикантни развлечения. Налице е същата болка от разкъсването между две култури, никоя от които не е напълно родна, влиянието на някакъв радикален имам и ислямистки материал от интернет, аудио- и видеокасети или DVD; чувство за световно мюсюлманско страдание, подсилено от ужасяващи истории идещи от Босна, Чечения, Палестина, Афганистан и Ирак. Налице е груповото мислене на малък кръг от приятели, подсилващи собствената решителност, както и спокойната увереност, с която много от тези млади хора се хвърлят в мъченичеството. Такива убийци-самоубийци очевидно не са представителни за голямото мнозинство мюсюлмани, живеещи мирно в Европа. Без съмнение обаче те са крайностни и изключителни симптоми за едно много по-широко отчуждение, царящо сред децата на мюсюлманските емигранти в Европа. Болестта на техните сърца и умове разкрива, в една крайна форма, патологията на „хората помежду".

3.

Бурума посвещава една глава на Айан Хирзи Али и Подчинение – филма, който тя направи заедно с Тео ван Гог, показващ малтретирането на някои мюсюлмански жени. Собствената история на Али вече е разказвана безброй пъти в различни биографични очерци и интервюта. Всъщност тя е неотразимо изкушение за журналистически истории, бидейки висока, поразително красива, екзотична, смела и откровена жена с необикновена житейска история, живееща в момента под непрекъснатата заплаха да бъде заколена също като ван Гог. Сред многото награди, изредени на задната корица на нейната нова есеистична книга, Заключената вдовица, след наградата за Морална Смелост, наградата за свобода на Международната организация на либералните жени, Холандка на годината 2004, Почетният Петел за 2004, както и Холандската награда за свобода, се намира и наградата на списанието *Glamour* – Герой на месеца. Това е начина, по който ние харесваме нашите герои – окъпани в слава. Сигурно няма да бъде неуважително към госпожица Али ако се предположи, че ако тя беше ниска, тантуреста и кривогледа, нейната история и възгледи може би не биха се радвали на такова внимание.

Докато и двете книги, които рецензирам тук, се намираха под печат, около госпожица Али се разви още един скандал. Твърдолинейната холандска емиграционна министърка, Рита Вердонк, отмени холандското жителство на госпожица Али, след като едно телевизионно предаване „разкри“, че тя е представила фалшиви подробности, когато е кандидатствала за убежище в Холандия през 1992. (Всъщност самата Али вече беше разказвала тази история много пъти; когато Бурума й подсказал, че, в една фраза, много често злоупотребявана от жълтата британска преса, тя била „лъжлив претендент за убежище“, тя му отговорила: „да, един много лъжлив претендент за убежище“) Суровото решение на министърката предизвика буря от негодувания в холандския парламент, където Айан Хирзи Али беше представителка на собствената партия на Рита Вердонк. Министърката беше принудена да отмени собственото си отменяне – и като резултат управляващата коалиция в Холандия се разпадна. Но вредата вече беше сторена. Скоро Али обяви, че напуска холандския парламент, както и решението си да се премести на работа към Американския Инициативен Институт във Вашингтон.

След като прочетох много нейни интервюта и прекарах една вечер в разговори с нея, както на сцената, така и след това, аз изпитвам огромно уважение към нейния кураж, честност и яснота. Това не означава, че човек трябва да приеме всички нейни възгледи. Заключената девица, в американското си издание, носи подзаглавието „Прокламация за освобождаването на жените и Исляма“. По-точно би било тя да бъде наречена манифест за освобождаването на жените от Исляма. Тя разказва ужасяващи, истински истории за потискането и малтретирането на млади жени в някои емигрантски семейства в Европа, базиращи се на собствения й опит първо като преводачка, а после като политичка. Някои от тях биват принудени да се омъжат за съпрузи, които те не желаят – тя използва израза „аранжирано изнасилване“. Други биват малтретирани от съпрузи, бащи и чичовци. Ако се опитат да напуснат семейството или да започнат връзка с приятел, те биват унижавани, бити и дори убивани в така наречените „убийства на честта“. Али пише, че е имало единайсет такива убийства на мюсюлмански момичета само в два полицейски района в Холандия за времето от седем месеца между 2004 и 2005.

Млади момичета от страни като Сомалия биват подлагани на това, което евфемистично се нарича „женско обрязване“ – една процедура, която тя описва като включваща „отрязването на клитора на момиче-

то, на външните и вътрешни срамни устни, както и остъргването на вътрешността на вагината с остър предмет – парче стъкло, бръснач или нож, а след това овързването на краката й, така че стените на вагината да зараснат едни за други“. Али с право описва това не като „женско обрязване“, а като „генитално осакатяване“. (Самата тя е била подложена на тази ужасяваща процедура, по настояване на сомалийската си баба). Тя пише един затрогващ и много практичен текст, наречен „Десет съвети за жените, които искат да избягат“ – подготвяйки ги за шока, болката и възможните опасности, свързани с напускането на едно мюсюлманско семейство.

Али ни прави една много голяма услуга, привличайки вниманието ни към тези ужаси, които са тъмната страна на един така наречен „толерантен“ мултикултурализъм. Но някои жени-мюсюлманки протестират срещу начина, по който тя обвинява религията Ислям за тяхното потисничество, вместо да търси обяснението в специфичните национални, регионални и племенни култури, от които те идват. (Самата Али признава, че гениталното осакатяване не се предписва от Корана). Бурума разказва за една среща между Али и различни жени от едно холандско убежище за малтретирани съпруги и дъщери, предавана по телевизията, при която няколко от тях остро са протестирали срещу филма Подчинение. „Ти само ни обиждаш“, крещяла една от тях, „моята вяра е, която ми помогна да издържа“. Според Бурума тя отхвърлила техните възражения с пренебрежително движение на ръката.

Подчинение винаги е бил замислян като провокация. Мюсюлманската култура, пише Али, се нуждае от нещо като Животът на Брайън на групата Monty Python, под режисурата на един арабски Тео Ван Гог, с фигурата на Мохамед в главната роля. (Това изречение вероятно е било написано преди убийството на ван Гог; холандското издание на книгата се появи през 2004). Тя си спомня, че един от решаващите моменти в нейния живот е бил прочитът на една книга, наречена Атеистичният манифест. Също така тя е била вдъхновена от есето на Джон Стюарт Мил „За потисничеството над жените“. Аз настоявам за поставяне под въпрос на фундаменталните принципи“ на Исляма, казва тя. И на последната страница от книгата си заключава, че „първите жертви на Мохамед са умовете на самите мюсюлмани. Те биват държани в плен на страха от ада и така се страхуват от най-естествения стремеж към живот, свобода и щастие“.

След като в младостта си е била под влиянието на ислямския фундаментализъм, вдъхновена от един учител, Айан Хирзи Али сега е смела, откровена, леко опростяваща нещата фундаменталистка на просвещението. По образец, познат на историците, занимаващи се с политически интелектуалци, тя е отишла от една крайност в друга, с емоционална енергия, перфектно предадена от Шекспир: „Както ересите, които хората оставят/са мразени най-много от ония, които те подмамват". Ето защо тя е героиня за толкова много секуларни европейски интелектуалци, които сами са просветителски фундаменталисти. Те вярват, че не само Ислямът, но и всяка друга религия е обида за човешката интелигентност и осакатяване за разума. Повечето от тях вярват, че една Европа, основаваща се единствено на секуларен хуманизъм, би била по-добра Европа. Може би имат право. (Някои от най-добрите ми приятели са просветителски фундаменталисти). А може би грешат. Но нека не се преструваме, че това е нещо друго освен едно фронтално предизвикателство към Исляма. В лудите си речи Мохамед Буайери не беше напълно лишен от право, твърдейки, че неговият исконен европейски враг е „невярващият фундаменталист".

Но всеки мъж или жена в Европа трябва по подразбиране да има правото да изповядва такива агностични и атеистки възгледи, без страх от преследване, унижение или цензура. Аз считам за дълбок срам за Холандия и Европа, че ние европейците не успяхме да задържим сред нас един човек като Айан Хирзи Али, чийто стремеж беше да се бори за една по-добра Холандия и по-добра Европа. Аз обаче не вярвам, че тя показваше път напред за повечето мюсюлмани в Европа, поне не в течение на още много и много години. Една политика, основаваща се на увереността, че милиони мюсюлмани внезапно биха се отказали от вярата на техните бащи и майки просто не е реалистична. Ако посланието, което те чуват от нас е, че необходимото условие за да станат европейци, е да се откажат от религията си, то те ще изберат да не бъдат европейци. За секуларните европейци да изискват от мюсюлманите да приемат тяхната вяра – секуларния хуманизъм – би било почти толкова нетолерантно, колкото и изискването на ислямските джихадисти, че ние трябва да приемем тяхната собствена. Но, може би ще протестира просветителският фундаменталист, нашата вяра се основава на разум! Добре, ще отговорят те – а нашата се основава на истина!

4.

Много холандските истории на Тео ван Гог, Айан Хирзи Али и Мохамед Буайери изпълват само едно малко ъгълче от огромния, сложен гоблен на Европа и Исляма. Ако попитаме: „Но какво трябва да се направи?“, то отговорът е: много различни неща на различни места. Ние трябва да бъдем лисици, а не таралежи, за да си припомним известния цитат на Исая Бърлин по Архилох: „Лисицата знае много неща, но таралежът знае едно голямо нещо“. Срещу кресливите таралежи от „Лисичите новини“ (Fox News), ние трябва да продължаваме да настояваме, че това не е просто една голяма Война срещу терора, която трябва да бъде спечелена от добрите момчета срещу лошите момчета.

Бурума с право подчертава културните различия между мюсюлманските емигранти: берберите от планинския район Риф не са същото като мароканците от равнините; турците се приспособяват по начин различен от този на сомалийците, да не говорим пък за пакистанците във Великобритания. През деветнайсетия век европейските империалисти изследваха етнографиите на техните колонии. През двадесет и първия век ние се нуждаем от една нова етнография на нашите собствени градове. Тъй като европейските страни по правило имат емигранти, идещи от техните бивши колонии, новата етнография дори може да се възползва от старата. В същото време британските, френски, холандски и немски способи за интеграция – или не-интеграция – варират в огромна степен, с контрастиращи силни и слаби страни. Онова, което функционира с, да речем, пакистанци от Кашмир в Брадфорд, може да не функционира с берберски мароканци в Амстердам – и обратно.

Ние трябва да решим кое е съществено в нашия европейски начин на живот и върху кое сме съгласни да дискутираме. Например, аз считам за морално незащитимо и политически глупаво за френската държава да настоява, че пълнолетни жени не могат да носят забрадки в официалните институции – един непрекъснат източник на раздразнение за френските мюсюлмани, както многократно ми казваха жени от жилищните проекти в Сен-Дени. За мен е също толкова осъдително, че Френската република задължава жените да не носят забрадки, колкото осъдително е и това, че републиката Иран ги задължава да носят забрадки, при това заради същия принцип: в едно свободно и модерно общество, пълнолетните мъже и жени трябва да могат свободно да избират

какво да обличат. От практическа гледна точка: Франция със сигурност има вече достатъчно трудности в отношенията с нейното мюсюлманско население и без да създава това допълнително напрежение.

От друга страна, свободата на словото е много съществена. В момента тя е заплашвана от хора като Мохамед Буйаери, чието послание до хора като Айан Хирзи Али е „ако кажеш това, ще те убия“. Действително, Бурума казва, че Буайери е обяснил пред съда, че божият закон не му позволява „да живее в тази страна или в която и да било друга страна където е разрешена свободата на словото“. (В такъв случай, защо не се е върнал обратно в Мароко?) Но свободата на словото е застрашена и от усмирителните политики на изплашени европейски правителства, които се опитват да въведат цензура в името на междуобщностната хармония. Един обезпокояващ пример беше началното предложение на британското правителство за закон срещу подбуждането към религиозна омраза. Това е една версия на мултикултурализма, която звучи така: „Уважавай моето табу и аз ще уважавам твоето“. Но ако съберете на едно място всички табута на всички култури по света, то няма да останат особено много неща, за които може да се говори.

Умела полицейска и разузнавателна работа, за да се хванат потенциалните терористи преди те да са започнали да действат (както изглежда успяха да го направят британските власти на 10 август 2006), е съществена не само за да се спаси живота на възможните жертви. Тя е важна и защото всяко терористическо варварство, извършено в името на Аллаха, разширява пропастта на недоверие между мюсюлмани и немюсюлмани в Европа. Една млада холандка от мароканski произход казва на Бурума, че преди 11 септември тя е била „просто Нора“. След това тя изведнъж се е превърнала в „мюсюлманка“. Отклоняването на тази опасност ще е свързано и с по-стриктно наблюдение над войнстващите ислямистки имами, които отново и отново радикализират разочарованите млади европейски мюсюлмани.

От друга страна, европейските икономики трябва да създадат повече работни места и да осигурят за мюсюлманите една реална възможност да получат своята част от тях. Едно скорошно изследване показва, че основната грижа сред мюсюлманите във Великобритания, Франция, Германия и Испания е безработицата. Разбира се, ... това е по-лесно да се каже, отколкото да се направи. Същото се отнася и до финансирането на жилища с по-добри условия за малцинствата ...

Европейският проблем с мюсюлманите от емигрантски произход, патологията на „хората помежду“, биха съществували дори и ако имаше една независима, процъфтяваща палестинска държава и ако САЩ, Великобритания и някои други европейски страни не бяха нападнали Ирак. Въпреки това няма съмнение, че Палестинският въпрос и войната в Ирак засилват усещането на европейските мюсюлмани за едно тяхно световно страдание. Това се вижда много ясно от личните истории на терористите от Мадрид и Лондон. В едно скорошно допитване по четвъртия канал на британската телевизия почти една трета от запитваните са се съгласили с изказването, че „юлските взривове в Лондон бяха оправдани от британската поддръжка за войната срещу терора“. Установяването на Палестинска държава и прекратяването на войната биха премахнали, като най-малко следствие, два допълнителни източника за недоволство. Една атака срещу още някоя мюсюлманска страна, като Иран, би го засилила.

В отношението с Исляма като религия има смисъл да се насърчават ония версии на Исляма, които са съвместими с принципите на една модерна, либерална и демократична Европа. Че такива версии могат да бъдат намерени, обещават ислямските реформатори като Тарик Рамадан – една друга противоречива фигура, разглеждана с дълбоко недоверие от Айан Хирзи Али, френската левица и американската десница, но който е вдъхновяваща фигура за мнозина млади европейски мюсюлмани. Рамадан настоява, че ако бъде интерпретиран правилно, Ислямът няма защо да влиза в конфликт с демократична Европа. Докато еврабистите настояват, че „повече европейски мюсюлмани означават повече терористи“, Рамадан прави предположението, че колкото повече са европейските мюсюлмани, толкова по-малка ще бъде вероятността те да станат терористи. Европейски мюсюлмани, имам пред вид, в смисъл на хора, които вярват – за разлика от Мохамед Буайери, Тео ван Гог и, предполагам, Айан Хирзи Али, че човек може да бъде едновременно добър мюсюлманин и добър европеец.

И накрая, това е предизвикателство както за европейските общества, така и за европейските правителства. Голяма част от дискриминацията във Франция, например, се получава като резултат от решенията на индивидуални работодатели, които се противопоставят на обществената политика и закона на страната. Личните становища и пози на милиони не-мюсюлмани, в безкрайно много дребни, ежедневни взаимодействия,

са онези, които в края на краищата ще определят дали техните мюсюлмански съграждани ще започнат да се чувстват у дома си в Европа или не. Заедно с личните избори на милиони мюсюлмани, разбира се, както и с примера на техните духовни и политически водачи.

Доколко е вероятно, че европейците ще успеят да се справят с тази задача? Аз не се страхувам. Възможно ли е всичко това? Да. Но вече остават само пет минути до полунощ – и ние всички пием в бара на последния шанс.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето", проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в New York Review of Books. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за The Guardian. Той също пише за New York Times, Washington Post, Prospect magazine и Wall Street Journal.

Коментари (5)

• 25-04-2008|**Читател** - Безпомощността на постмодернизма

Просвещението и модернизмът – при всички критики постфактум – бяха идейната и културна манифестация на най-успешната цивилизация в човешката история. Толкова успешна, че прекъсна връзките си с миналото, наричайки го «предистория», и с Бога, обявявайки го в най-добрия случай за пенсиониран Съзидател, а в най-лошия – за заблуда. Модерността – този триумф на Егото, къпещо се в могъщество – създаде не само комунизъм, фашизъм, колонализъм и империализъм, както твър-

дят безполезните идиоти от Оксфорд и другаде. Модерността създаде още много неща, включително възможността да се води този разговпр през пространството и времето, докато възмутените от нечия откровеност постмодерни лицемери театрално преглъщат таблетка срещу главоболие (също модерен инструмент за лечение). Днес модерността плаща цената на своето високомерие – отрекла се от «предистортията» на миналото, модерната епоха е унизена от нищетата на собственото си бъдеще: от малоумието на това, което се нарича «постмодернизъм». Този спектакъл е уникален в човешката история – да отречеш, извинете – да «деконструираш», собствената си реалност в полза на възгледа, че нищо не е по-добро или по-лошо от друго, че всичко има равно право на съществуване, включително и примитивният фанатик, довлякъл се до Амстердам, за да ти пререже гърлото. Да, днешният Ислям е много по-традиционалистки и примитивен от мирогледа на модерността, но е органичен и жизнеспособен, за разлика от срамния апендикс на модерната епоха, наричащ се «постмодернизъм» и способен да създава стерилни уроди – «мултикултурализъм», ценностен и морален релативизъм, откровен идиотизъм в пренебрегването на елементарните предпоставки на живота в общество – на културния код на идентичността и разбирателството. Европа и Западът ще загинат, ако не ускорят смъртта на постодерния урод в полза на нова, интегрална, холистична, но жизнена картина на света. Дотогава варварите ще нахлуват така, както го направиха с разплулия се Рим преди почти две хилядолетия. Стоп, не крещете от възмущение – не съм против мюсюлманите в Европа. Нека заповядат – в една Европа с достойнство, която не допуска да бъде управлявана от хора и възгледи, слагащи знак на равенство между жертва и палач, между добро и зло, между ценност и безполезност. Извинете за втурването ми в този благоприличен либерален форум!

- 25-07-2008|**ioan** - исляма

Съвършенно друго е исляма на Балканите. Това цунамито надвиснало над Б-я.

- 17-04-2012|**Манол Глишев** - Не разбирам

защо старите европейци трябва да се съобразяват с новите. Нормално е новодошлият да се съобразява с домакина, а не обратното. Не етническите французи трябва тепърва да се учат да свикват с емигрантите; всъщност емигрантите трябва да се научат да бъдат повече французи. Това е просто естествено. Бих казал, че например българските мюсюлмани са европейци, а холандските мароканци твърде често все още са си африканци.

- 17-04-2012|**Златко**

Америка дава достатъчно много примери в това отношение. Плюс това, не виждам в какъв смисъл може да се твърди за „несъобразяване" с Европа от страна на мюсюлманските имигранти. Ако вие заживеете в Берлин, примерно, и вместо на местната протестантска църква искате да ходите в някоя от православните, това „несъобразяване" ли е?

- 17-04-2012|**Самолет 005** - ... за Европата и подредбата и'...

‚Айде сега – постмодернизмът виновен! Мюсюлманите трябвало да се съобразяват... Ами има мюсюлмани, които се съобразяват. Вие за мюсюлмани ли говорите или за нискокултурни елементи от Африка? Къде нискокултурните елементи се съобразяват с друг, освен със себе си? Нискокултурните цигани в България с какво се съобразяват, когато разкъсват ушите на жените заради златни обеци (това пък да не бях го доживявал!). Защо го правят? Защото са цигани или защото са нискокултурни... ами нискокултурните българи... Те съобразиха ли се с вековната песенна традиция в България, та наложиха чалгарската помия навсякъде? Допуснете, че има и нискокултурни постмодернисти и те си бръщолевят за равенство...

Не съм за мюсюлманите. От тях ме е страх – не им познавам демоните – само чета за тях, но ме е страх и от простаците... Нали през комунизма викахме да направим от оръжията плугове. Ами да направим от простака джентълмен и от мюсюлманина европеец! Що пък с постмодернизма ще се дърляме... Ама от простака не ставал джентълмен! Тук вече ме няма. Аз от джентълмени не разбирам. Не съм ги виждал около мен. Цивилизована Европа като отиде в Африката, Америката и Вавилон

с какво се съобрази, та им превзе рахатлъка? Защо вавилонски вази от музея в Багдад се продават по e-bay?

Всъщност какво е постмодернизъм и защо е толкова мощен? За да разрушиш нещо, то трябва преди това да е създадено. Защо belle epoque завърши с две световни войни и им се разхвърчаха перата от шапките на милейдитата – заради постмодернизма ли? Ами не... защото дори и най-бедните и най-презряните си бяха свикнали, че класата на привилегированите е призвана да управлява и самата класа на привилегированите се сджавка момежду си (вижте един лорд от времето на belle epoque и един принц на какви бостански плашила приличат – като петли на торище се перчат с лампази, позлата, пискюли, парадни шапки и прочие дрънкулки, пред които Татанка Йотанка е като жалка старлетка!... вижте снимките на руската императорска фамилия само две-три години преди да ги заколят като пилци – каква пищна слепота за бъдещето си, за личното си бъдеще...) Значи не е до постмодернизъм... А до какво е?

Защо Европата взе да се съобразява с мюсюлманите? Ами защото самата тя прогни от консуматорство и вече нищо не произвежда освен безработица и парии презрени или лумпени. От Уелс си купих един единствен оригинален продукт, произведен в Уелс (всичко останало беше от Китай, Индия и Мексико) и това беше обувалка от рог на уелски пръч. Божке-ле, и до пръчовината на Европа стигнахме в любопитната ни дискусия!

Просветителски фундаментализъм или расизъм на антирасистите? Автор: Паскал Брукнер

„Какво да кажем за човек, който предпочита да се подчинява на Бога вместо да се подчинява на хората и който е сигурен, че ще прекрачи прага на рая когато ти пререже гърлото?“ – Волтер

„Колониализмът и робството са създали у западните народи едно усещане за вина, което ги кара да се прекланят пред чужди традиции. Това е едно мързелив, дори расистки начин на мислене“ – Айан Хирзи Али

Няма съмнение относно това, че враговете на свободата идват от свободните общества, откъм една част от просветения елит, която отказва облагите на демокрацията на останалата част от човечеството – и по-специално на собствените си сънародници, ако те са имали лошия късмет да принадлежат към някоя друга религия или етническа група. За да се убеди в това, човек трябва само да хвърли един поглед върху два нови текста: „Убийство в Амстердам“ от англо-холандецът Айън Бурума, занимаващ се с убийството на холандския режисьор Тео ван Гог и рецензията на тази книга от английския журналист и професор Тимъти Гартън Аш в *New York Review of Books*. Репортажът на Бурума, написан в един англосаксонски стил, е интересен с това, че с привидна неутралност дава думата на всички участници в драмата, на убиеца и на неговата жертва. И все пак авторът не може да прикрие раздразнението си, когато става дума за Айан Хирзи Али, бившата членка на холандския парламент от сомалийски произход. Самата тя е приятелка на Тео ван Гог и обект на постоянни смъртни заплахи. Бурума е смутен от нейната критика на Корана.

Гартън Аш е дори още по-критичен. За него, апостолът на мултикултурализма, поведението на Хирзи Али е както безотговорно, така и антипродуктивно. „Айан Хирзи Али сега е една смела, откровена, леко склонна към опростяване фундаменталистка на просвещението“, казва той. Той подкрепя твърдението си, указвайки, че тази откровена млада жена е членувала в младостта си в Мюсюлманското братство в Египет. Според

него тя просто е сменила една вяра с друга, фанатизма на пророка с онзи на просвещението.

Този аргумент за еквивалентност не е нов. Той беше използван през целия 19 век от католическата църква за блокиране на реформи, а в по-ново време и във Франция, по време на „аферата със забрадките“ от противниците на съответния френски закон. В случая с Хирзи Али (самата тя подложена на женско обрязване и насилствен брак, след което е избягала от Африка в Холандия), обвинението просто е фалшиво. Разликата между нея и Мухамед Буайери, убиецът на Тео ван Гог, е че тя никога не е защищавала убийството като средство за подкрепяне на идеите й.

„Коранът е дело на хората, а не на Бога“, пише тя. „Следователно ние сме свободни да го интерпретираме и да го преработваме според изискванията на новото време, вместо да се облягаме на него и да живеем както първите вярващи са живеели в едно отдавна отминало, назадничаво време“. В това изречение няма и следа от сектантство. Единствените оръжия на Хирзи Али са убеждението, опровержението и спорът. Далеч от патологията на месианството, тя никога не напуска сферата на разума. Нейната надежда за отблъскване на тиранията и суеверието не изглежда да произтича от нездрава екзалтация. Но в очите на нашите префинени професори, Айан Хирзи Али, също както и другите мюсюлмански дисиденти като **Таслима Назрийн**, **Вафа Султан**, **Иршад Манжи**, **Сейран Атеш** и **Некла Келек**, тя е извършила една непростима простъпка: тя е взела на сериозно принципите на демокрацията.

Добре известно е, че в борбата на слабите срещу силните е по-лесно да се атакуват първите от тях. Ония, които се противопоставят на това, винаги ще бъдат обвинявани от страхливците, че възбуждат омразата на силните.

Не без коварство, Айън Бурума отказва на Айан Хирзи Али правото да цитира Волтер. Волтер, казва той, беше изправен срещу една от най-могъщите институции на своето време, католическата църква, докато Хирзи Али се задоволява с това да се изправи срещу едно „уязвимо малцинство в сърцето на Европа“. Но това твърдение игнорира факта, че ислямът не познава граници: ислямските общности в Стария свят са подкрепяни от един милиард вярващи. Намиращи се по средата между различни течения, те могат да се превърнат или в челното крило на една фундаменталистка офанзива, или да послужат като пример за една ре-

лигиозност в по-голяма хармония с разума. Това не само не е дреболия, то е едно от основните предизвикателства на 21 век!

Не стига това, че Айан Хирзи Али е принудена да живее в изолация, заплашвана със смърт от ислямски радикали и заобиколена от телохранители. Освен това тя трябва да издържа и подигравките на високомерни идеалисти и кабинетни философи. В Холандия тя дори е била наречена фашистка. По този начина защитниците на свободата биват представяни като фашисти, докато фанатиците се превръщат в жертви!

Този порочен механизъм е добре известен. Онези, които се надигат срещу варварството, биват сами обвинявани във варварство. В политиката, както и във философията, знакът за равенство винаги означава отрицание. Но изравняването на различията винаги е признак на интелектуален банкрут. Да се крещи **CRS** = SS през май 1968, да се твърди, че Буш е равен на Бин Ладен или Волтер – на Савонарола, означава да се черпи евтино задоволство от съмнителни приближения. По същия начин, Просвещението често бива описвано просто като една по-различна религия, също толкова луда и непреклонна колкото са и католицизма или радикалния ислям. След Хайдегер, цяла поредица от мислители, от Гадамер до Дерида, оспорваха правото на Просвещението да гледа на себе си като на нова епоха на съзнателна история. Напротив, казват те, всички злини на нашата епоха бяха породени от този философски и литературен епизод: капитализъм, колониализъм, тоталитаризъм. За тях критиката на предразсъдъците не е нищо друго освен един нов предразсъдък, доказващ, че човечеството е неспособно на самокритика. За тях, химерите на определени литератори, които горяха от плам да се разправят с Бог и откровението, са отговорни за това, че Европа отново беше потопена в тъмнина. В една отвратителна диалектика, възходът на разума не породи нищо друго освен чудовища (**Хоркхаймер**, **Адорно**).

Цялата история на 20 век свидетелства за фанатизма на модерността. Безспорно е, че вярата в прогреса се е превърнала донякъде в нова религия, със собствени свещеници от Сен Симон до Огюст Конт, без да забравяме Виктор Юго. Грозните секуларни религии на фашизма и комунизма, с техните смъртоносни ритуали и масови жертвоприношения, бяха също толкова жестоки, колкото и най-злите теокрации – на които те, или поне комунизмът, се считаха за пълно отрицание. Повече хора бяха убити през 20 век в името на съпротива срещу Бога, отколкото в името на Бога. Няма значение факта, че първо нацизма, а след него

и комунизма бяха победени от демократически режими, въодушевени от Просвещението, човешките права, толерантността и плурализма. За щастие Романтизмът е смекчил абстракциите на Просвещението и неговите претенции да е създало нов тип човек, освободен от религиозното чувство и неговия страх пред плътта.

Днес ние сме наследници и на двете движения и разбираме как да помирим особеностите на националните, лингвистични и културни връзки от една страна, с универсалността на човечеството, от друга. Модерността вече отдавна се отнася с подозрение и самокритичност към собствените си идеи, изобличавайки обожествяването на един безумен разум, не разбиращ собствената си ревностност. С една дума, тя придоби известна мъдрост и донякъде опозна собствените си граници. Самото Просвещение пък се оказа способно да разглежда собствените си грешки. Да се осъждат ексцесите на Просвещението в неговите собствени понятия означава да се остане верен на неговия дух. Тези понятия са незаменима част от съвременността – до степен, при която дори религиозните фанатици ги използват в подкрепа на собствените си каузи. Независимо от това дали ни харесва или не, ние сме деца на това противоречиво столетие, осъдени да осъждат бащите си в езика, който сме наследили от тях. И тъй като Просвещението триумфира дори и над най-злите си врагове, то няма съмнение, че то ще победи и ислямистката хидра, при условие че вярва в себе си и се въздържа от осъждане на толкова редките реформатори на исляма.

Днес ние имаме две разбирания за свободата: едното от тях има корените си в 18-и век и се основава на идеята за освобождаване от традиции и авторитети. Другото, произхождащо от антиимпериалистката антропология, се базира на идеята за еднаквото достойнство на културите, които не могат да бъдат оценявани единствено въз основа на нашите собствени критерии. Релативизмът изисква да виждаме в ценностите си единствено убежденията на племето, наречено Запад. Мултикултурализмът е резултат от този процес. Роден в Канада през 1971 година, неговата главна цел е да осигури мирното съ-съществуване на населения от различен етнически или расов произход на една и съща територия. Според мултикултурализма, всяка човешка група притежава оригиналност и легитимност, които формират основата на нейното право на съществуване, обуславяйки начина, по който тя общува с останалите групи. Критериите за справедливост и несправедливост, за престъпност и

варварство, изчезват пред лицето на абсолютното изискване за уважение към различията. Вече не съществува каквато и да било вечна истина: вярата в такива неща произхожда от наивен етноцентризъм.

Всеки, който се осмелява да твърди, че свободата е неделима, че животът на едно човешко същество има една и съща ценност навсякъде, че отсичането на ръката на крадец или убиването с камъни на невярна съпруга е недопустимо където и да било, веднага бива подведен под отговорност в името на неизбежното равенство на културите. В резултат на това, ние можем да си затворим очите за това как живеят и страдат другите, след като те бъдат паркирани в гетото на тяхната особеност. Ентусиазмът относно тяхната неприкосновена различност ни освобождава от необходимостта да се тревожим за тяхното положение. Но едно е да се признаят убежденията и ритуалите на нашите съграждани от различен произход, а съвсем друго е да се благословят враждебните изолирани общности, които издигат укрепления между себе си и останалата част от обществото. Как да благословим това различие, ако то изключва хуманността вместо да я приветства? Това е парадоксът на мултикултурализма: той предлага еднакво третиране на всички общности, но не и на хората, които ги формират, отказвайки им избора да се освободят от собствените си традиции. Вместо това се предлага признаване на групата и потискане на индивида. Миналото се цени по-високо от волите на ония, които желаят да оставят зад гърба си обичаите и семейството, като в замяна започнат да живеят така, както те самите искат.

При това се забравя откритият деспотизъм на малцинствата, които се противопоставят на асимилация, ако тя не е придружена от екстратериториалност и специални привилегии. В резултат на това се създават нации вътре в нациите, които, например, се чувстват мюсюлмани преди да се чувстват англичани, канадци или датчани. Тук идентичността печели пред националността. Още по-лошо: под претекста за уважение към специфичността, индивиди биват затворени в етнически или расови дефиниции и набутани обратно в ограничаващия калъп, от който се е предполагало да бъдат освободени. Чернокожи, араби, пакистанци и мюсюлмани са затворени в тяхната история и прикрепени, както в колониалната ера, към обитаване на техния собствен епидермис, тяхната вяра.

По този начин на тях се отказва това, което винаги е било наша привилегия: преминаването от един свят към друг, от традиция към модерност, от сляпо подчинение към рационално вземане на решения. „Аз

напуснах света на вярата, на гениталното обрязване и насилствената женитба, за да отида в света на разума и сексуалното освобождение. След като извърших това пътешествие, аз знам, че единият от тези два свята е просто по-добър от другия. Не заради неговите безвкусни играчки, а заради неговите фундаментални ценности", пише Айан Хирзи Али в автобиографията си. Защитата на малцинствата включва и правото на техните отделни членове да се откъсват от тях, без да бъдат наказвани за това, правото на безразличие, атеизъм и смесени бракове, правото да забравят клановата и семейна солидарност и да определят сами съдбата си, без да са принудени да следват пътя, определен за тях от родителите им.

От уважение към всички оскърбленията, които те може би са преживели, етническите, сексуални, религиозни и регионални малцинства често биват оставяни да се оформят като малки нации, в които най-свирепият патриотизъм бива разглеждан като израз на легитимно самоуважение. Вместо да се насърчава свободата като средство за избягване на социалната предопределеност, бива насърчавано повторението на миналото, като по този начин се утвърждава властта на колективната принуда над индивида. Маргинални групи сега формират един вид етническа полиция, един развяващ знамена етнически микронационализъм, който за нещастие някои страни в Европа намират за напълно приемлив. Под прикритието на уважение към различността биват установявани истински религиозни или етнически затвори, в които на една група граждани се отказват предимствата, предоставени на всички останали.

Така че не е изненада фактът, че Айан Хирзи Али бива наказвана от нашите интелектуалци. Нищо не липсва в портрета на младата жена, нарисуван от Тимъти Гартън Аш, нито дори един остарял мачизъм. В неговите очи само красотата и известността на холандската парламентаристка могат да обяснят нейния медиен успех, а не толкова истинността на това, което тя казва. Гартън Аш не пита дали фундаменталисткият теолог Тарик Рамадан, за когото пее пламенни хвалебствия, също така дължи успеха си на плейбойския си външен вид. Вярно е, че Айан Хирзи Али не се побира в настоящите стереотипи за политическа коректност. Бидейки сомалийка, тя проповядва превъзходството на Европа над Африка. Като жена, тя не е нито съпруга, нито майка. Като мюсюлманка, тя открито представя назадничавостта на Корана. Толкова много отхвърлени клишета правят от нея една истинска бунтовничка, съвсем различна от фалшивите бунтари, които нашите общества произвеждат с дузини.

Нейното дебелоглавие, ентусиазъм и непроницаемост, са нещата, срещу които Айън Бурума и Тимъти Гартън Аш възразяват, в духа на инквизиторите, които откриваха вещица във всяка жена, прекалено пламенна за техния вкус. Когато човек чете техните снизходителни думи, то изведнъж му става ясно, че войната срещу мюсюлманския фундаментализъм ще трябва първо да бъде спечелена на символично ниво, при това от жените. Защото те представляват опорната точка на семейството и социалния ред. Да бъдат те освободени, да им се гарантират равни права във всички сфери, е първото условие за прогрес във всички арабски мюсюлмански общества. Между другото, всеки път, когато някоя западна страна се е опитвала да създаде специално законодателство по отношение на малцинствата, самите членове на тези малцинства, и преди всичко жените, са се вдигали на протест. Щедрото желание да изглеждаме гостоприемни – като например в канадската провинция Онтарио, където беше направен опит за легализация на шариата, мюсюлманския закон, поне що се отнася до въпросите на наследяването и семейството, или предложението на бившата германска конституционна съдийка, Юта Лимбах, да се създаде малцинствен статус в основния германски закон, освобождаващ мюсюлманските момичета от часовете по физическо възпитание, бива възприемано като регресия, като ново пленничество.

Мистиката на респекта към другите, която се развива на запад, е много съмнителна. Защото етимологията на думата respekt идва от „гледам отдалеч“. Нека си припомним, че през 19 век местните неевропейски народи бяха разглеждани като толкова различни, че се смяташе за недопустимо, че те някога биха могли да възприемат европейския модел или дори да получат френско гражданство. Веднъж възприето като малоценност, различието вече започва да се възприема като непреодолимо разстояние. Доведена до крайност, тази възхвала на самодостатъчността се превръща в основа за злополучни политически решения. Какво друго беше апартейдът в Южна Африка, ако не уважение към особеността, доведено до степен, при която другият няма право да се доближи до мен?

По такъв начин търсенето на религиозно равновесие може да осуети опитите за промяна в едно изповедание, утвърждавайки малцинствения статус на част от населението, предимно жените – и опрощавайки една фина сегрегация, маскирана като различност. Невъзмутимото възхваляване на красотата на всички култури може просто да прикрива същият изкривен патернализъм като онзи на колониалистите от вчерашния ден.

Просвещението принадлежи на цялото човечество, а не само на няколко привилегировани индивиди в Европа и северна Америка. Англосаксонският мултикултурализъм може би не е нищо повече от легален апартейд, придружаван, както често става, от сладникавите увещания на богатите, които обясняват на бедните, че парите не могат да гарантират щастие. Ние носим бремето на свободата, самостоятелността и сексуалното равенство; вие имате радостите на архаизма, на малтретирането като старинен обред, на свещените предписания, насилствените бракове, забрадката и полигамията. Членовете на тези малцинства биват поставени в условията на консервиране, предпазени от фанатизма на Просвещението и „катастрофите“ на прогреса. На онези, които са определени като мюсюлмани, се забранява да не вярват, да не дават пет пари за Бога, да създават за себе си живот далеч от Корана и ритуалите на тяхното племе.

Мултикултурализмът е расизмът на антирасистите: той приковава хората към техния произход. Така например Йоб Коен, кмет на Амстердам, изисква приемането на „съзнателната дискриминация срещу жените от страна на някои групи от ортодоксални мюсюлмани“, обосновавайки го с това, че „ние се нуждаем от ново спояване“, което да „обедини обществото“. В името на социалното сцепление ние биваме приканени да ръкопляскаме на нетолерантността, която тези групи демонстрират по отношение на нашите закони. Насърчава се съвместното съществуване на херметични малки общности, всяка от които следва някакви различни собствени норми. Но ако се откажем от колективния критерий за различаване между справедливост и несправедливост, ние саботираме самата идея за националната общност. Например, един френски, британски или холандски гражданин ще бъде преследван, ако бие жена си. Но трябва ли престъплението да остане безнаказано ако престъпникът се окаже шиит или сунит? Трябва ли неговата вяра да му дава правото да нарушава закона на страната? Това означава да прославяме у другите онова, за което винаги сме наказвали самите себе си: безобразен протекционизъм, културен нарцисизъм и закостенял етноцентризъм!

Такава толерантност само подхранва презрение, защото тя предполага, че някои общности са неспособни да се модернизират. Може ли да се предположи например, че дисидентството на британските мюсюлмани е следствие не само от назадничавото твърдоглавие на техните водачи, но и от смътното подозрение, че специалните грижи към тях от

страна на държавата, не са нищо друго освен друга форма на презрение, предпоставяща, че те са прекомерно назадничави за модерната цивилизация? На няколко места в Италия се обсъжда възможността да се запазят определени плажове за мюсюлмански жени, така че те да могат да се къпят несмущавани от мъжки погледи. А след няколко години в Ротердам ще бъде открита първата „ислямска болница“, съгласувана във всяко отношение с предписанията на Корана. Човек може да си помисли, че ние отново живеем в дните на сегрегация в южняшките Съединени Щати! И въпреки това тази сегрегация се радва на пълната подкрепа на най-известните европейски прогресивни сили! Тяхната битка се води на два фронта: от една страна малцинствата трябва да бъдат защитени от дискриминация, а от друга, индивидите трябва да бъдат защитени от унижения от страна на общността, в която живеят.

...

Модерна Франция беше оформена в борбата срещу хегемонията на католическата църква. И сега, две столетия след революцията, тя няма да поддържа игото на един нов фанатизъм. Ето защо опитите от страна на реваншистки настроени ислямисти като саудитските **Вахабити**, Мюсюлманското братство, **Салафистите** или Ал Кайда, да стъпят отново на европейска територия и да завоюват отново Андалузия, много напомнят някаква нова колониална акция, на която ние трябва да се противопоставим. По какъв начин Европа и Франция станаха секуларни общества? Чрез неуморна борба срещу църквата и нейното настояване върху правото да управлява умовете на хората, да наказва непокорните, да блокира реформите и да държи хората – предимно най-бедните – в хватката на примирението и страха. Битката беше изключително яростна и от двете страни, но тя доведе до неоспорим прогрес и в края на краищата до закона за разделение на църквата и държавата от 1905 г.

Превъзходството на френския модел (копиран от Турция на Мустафа Кемал) е резултат от победата над мракобесието и от събития като Бартоломеевата нощ. Как бихме могли да толерираме при исляма неща, които вече не толерираме при католицизма? Секуларизмът, който между другото е записан в Евангелията, се основава на няколко прости принципа: свобода на религиозната принадлежност, мирно съвместно съществуване, неутралност на публичното пространство, уважение към социалния договор, както и общо приемане на факта, че религиозните закони не стоят над гражданските, а почиват в сърцата на вярващи-

те. Франция, каза Хана Аренд, третира своите колонии едновременно и като братя, и като подвластни. За щастие времето на колониите вече е отминало. Но републиканският егалитарен идеал постулира, че всички човешки същества имат едни и същи права, независимо от тяхната раса, пол и вероизповедание. Този идеал обаче е далеч от пълното си реализиране. Той дори се намира в криза, както показаха бунтовете от ноември 2005. И въпреки това той изглежда е по-добър ориентир от съмнителното преклонение пред разнообразието. Срещу правото на различие, необходимо е непрестанно да утвърждаваме правото на сходство. Онова, което ни обединява, е по-силно от онова, което ни разделя.

Позициите на Айън Бурума и Тимъти Гартън Аш съвпадат с американската и британска политика (макар че двамата не я одобряват): неуспехът на Джордж У. Буш и Тони Блеър в техните войни срещу тероризма произтича между другото и от факта, че те се съсредоточиха върху военните средства за сметка на интелектуалния дебат. Твърдоглавата и лицемерна набожност на тези двама лидери, тяхната смесица от стратегическо перчене и детинска наивност, им попречи да ударят там, където е нужно: на терена на догмата, при интерпретацията на свещените писания и текстове. До вчера Студената война се водеше предимно в сферата на идеите, при което културната борба в киното, музиката и литературата беше от ключово значение. Днес ние с безпокойство наблюдаваме как британското правителство и неговият кръг от мюсюлмански „съветници“ флиртуват с идеята „по-добре фундаментализъм, отколкото тероризъм“, неспособни да видят, че тия две неща вървят ръка за ръка и че, ако му бъде позволено, фундаментализмът завинаги би пречил на мюсюлманите в Европа да проведат каквито и да било реформи.

И все пак насърчаването на един просветен европейски ислям е от капитално значение: Европа би могла да се превърне в модел, в блестящ пример за реформи, които, да се надяваме, ще се развият по примера на **Втория Ватикански Съвет**, откривайки пътя за самокритика и ново търсене. Но ние трябва да бъдем сигурни, че не говорим с погрешна публика, представяйки фундаменталистите като приятели на толерантността, докато всъщност те само симулират и използват лявата интелигенция за извършването на собствените си ходове, като по този начин си спестяват предизвикателството на секуларизма.

Време е да разширим солидарността си до всички бунтовници в ислямския свят – атеисти, свободомислещи, дисиденти, по същия начин,

по който поддържахме източноевропейските дисиденти преди време. Европа трябва да насърчава тези различни гласове и да им дава финансова, морална и политическа подкрепа. Едва ли в наше време има друга кауза, която да е по-свята, по-сериозна или по-належаща за хармонията на бъдещите поколения. И все пак нашият континент продължава да коленичи пред божиите безумци, запушвайки устата на свободомислещите със самоубийствено безгрижие. Блажени са скептиците и невярващите ако те могат да успокоят смъртоносния плам на вярата!

Поразително е, че 62 години след падането на Третия райх и 16 години след падането на Берлинската стена, една важна част от европейската интелигенция се ангажира със злословия по адрес на приятелите на демокрацията. Според тях е най-добре да се седи и да се изчаква, докато в същото време се говорят празни приказки за идеалите на Просвещението. Но ние сме вече далеч от драматичните времена на 30-те години, когато най-добрите умове се хвърляха в ръцете на Берлин или Москва в името на класата, расата или Революцията. Днес заплахата е по-неясна и фрагментирана. Нищо не напомня за страховитата опасност от Третия райх. Дори и правителството в Техеран е книжен тигър, който може да бъде поставен на колене с минимална доза от строги мерки. Въпреки това проповедниците на паниката се увеличават. Кант определи Просвещението чрез мотото „Sapere aude“ – осмели се да знаеш. Културата на смелостта е може би онова, което липсва най-много на днешните управители на съвестта. Те са симптомите на една уморена, съмняваща се в себе си Европа – една Европа, твърде склонна да се съгласи с чуждото мнение и при най-малкия признак за тревога. Но техният добронамерен реторичен сироп прикрива един по-различен мотив: мотивът на капитулацията!

Паскал Брукнер (род. 1948) се счита за един от най-известните френски „nouveaux philosophes“. Следвал е философия в Сорбоната при Ролан Барт. произведенията му включват:Изкушението на невинността – живот във времето на Просвещението, Сълзите на белия човек: състраданието като презрение, Божественото дете: роман за един пред-родилен бунт и Зли ангели.

Коментари (5)

- 25-05-2007|**Златко**

Бидейки привърженик на мултикултурализма, трябва да призная, че преведох тази статия с известно нежелание. Впрочем, ако ми позволите едно клише (вероятно клишетата се появяват толкова упорито в представите ни просто защото зад повечето от тях се крие нещо вярно) то не е ли френската гордост и праволинейност в много отношения подозрително сходна с американската, поне когато става дума за представители на ясни идеологически позиции, както е в случая? Моето собствено обяснение за този феномен е, че елитите на тези две страни са поели като подразбираща се от само себе си защитата на една по принцип незащитима позиция: французите – като водачи на Европа, а американците – като водачи на света. Но това вече е друга тема ...

Във всеки случай войнстващият атеизъм на господин Брукнер, както и пълната му увереност в правото на „старите“ европейци да заповядат, ако е необходимо, на новите си съграждани-мюсюлмани, да се променят колкото се може по-бързо, са ми дълбоко чужди, уверявам ви.

- 26-05-2007|**Volter**

Статията е интересна. За съжаление нямам възможност да следя по-отблизо тази проблематика и актуалните събития.
Аз също съм привърженик на мултикултурализма. Не считам, че лебералните интелектуалци на Запада са привърженици на мултикултурализма само защото изпитват някаква вина заради миналото.

- 09-02-2008|**Guest User** - Толерантност и Взаиморазбирателство

За съжаление, малцина представители от двата лагера (да не кажа от «милионите противникови лагери») разбират, че тази дисидентка е права във всяко отношение. Или както каза самият Исус, «Мирът се сее с мир от миротворците!» (Друг е въпросът дали той е Бог, Месия, Спасител, Син Божи или Син Человечески, и т. н. Тоест, ако не намирате нищо полезно в хилядолетните религиозни търсения на човечеството, които продължават и до днес, дори и в науката, то поне се замислете над това изказване на лицето Иешуа бен Йосиф, линчуван на кръст като «Царят на Юдеите».)

- 25-04-2008|**Читател** - Порочният кръг на безпомощността

Просвещението и модернизъм – при всички критики постфактум – бяха идейната и културна манифестация на най-успешната цивилизация в човешката история. Толкова успешна, че прекъсна връзките си с миналото, наричайки го «предистория», и с Бога, обявявайки го в най-добрия случай за пенсиониран Създател, а в най-лошия – за заблуда. Модерността – този триумф на Егото, къпещо се в могъщество – създаде не само комунизъм, фашизъм, колонализъм и империализъм, както твърдят безполезните идиоти от Оксфорд и другаде. Модерността създаде още много неща, включително възможността да се води този разговпр през пространството и времето, докато възмутените от нечия откровеност постмодерни лицемери театрално преглъщат таблетка срещу главоболие (също модерен инструмент за лечение). Днес модерността плаща цената на своето високомерие – отрекла се от «предистортията» на миналото, модерната епоха е унизена от нищетата на собственото си бъдеще: от малоумието на това, което се нарича «постмодернизъм». Този спектакъл е уникален в човешката история – да отречеш, извинете – да «деконструираш», собствената си реалност в полза на възгледа, че нищо не е по-добро или по-лошо от друго, че всичко има равно пра-

во на съществуване, включително и примитивният фанатик, довлякъл се до Амстердам, за да ти пререже гърлото. Да, днешният Ислям е много по-традиционалистки и примитивен от мирогледа на модерността, но е органичен и жизнеспособен, за разлика от срамния апендикс на модерната епоха, наричащ се «постмодернизъм» и способен да създава стерилни уроди – «мултикултурализъм», ценностен и морален релативизъм, откровен идиотизъм в пренебрегването на елементарните предпоставки на живота в общество – на културния код на идентичността и разбирателството. Европа и Западът ще загинат, ако не ускорят смъртта на постодерния урод в полза на нова, интегрална, холистична, но жизнена картина на света. Дотогава варварите ще нахлуват така, както го направиха с разплулия се Рим преди почти две хилядолетия. Стоп, не крещете от възмущение – не съм против мюсюлманите в Европа. Нека заповядат – в една Европа с достойнство, която не допуска да бъде управлявана от хора и възгледи, слагащи знак на равенство между жертва и палач, между добро и зло, между ценност и безполезност. Извинете за втурването ми в този благоприличен либерален форум!

- 17-04-2012|**Манол Глишев** - Много точна позиция

Това наистина е парадокс на мултикултурализма: той предполага, че само белите имат правото да бъдат атеисти. В резултат човек може да се отърси от християнството, но не и от исляма. А и наистина, кои „различия“ са безусловна ценност? Пилафът И осакатяването на жени, пилафът ИЛИ осакатавянето на жени? Не може ли да си останем просто с пилафа? Така де, християнството отдавна се е цивилизовало и днес вече не изисква от нас да трошим идолите на нечестивите езичници; защо тогава и ислямът не се цивилизова? В България например помаците са си мюсюлмани и без каквито и да било ексцесии. Те управжняват един красив ислям, доста подобен на нашето спокойно християнство. Това трябва да се превърне в модел за всички на Стария континент. Светската държава трябва да си остане светска, а народите й трябва взаимно да уважават своите цивилизовани, успокоени обичаи. Но всяка една ексцесия на обичаите трябва да бъде преследвана в името на закона. На нашия европейски, цивилизован и цивилизоващ, наднационален и надрелигиозен светски закон. В крайна сметка дори и мюсюлманите имат право да станат атеисти.

Идентичност и миграция
Автор: Франсис Фукуяма

Модерните либерални общества имат слаби колективни идентичности. Постмодерните елити, особено в Европа, живеят с усещането, че са се развили отвъд идентичностите, дефинирани от религия и нация. Но ако нашите общества не успеят да утвърдят положителните либерални ценности, те могат да бъдат залети от емигранти, които са по-сигурни относно това кои са самите те.

Модерната политика на идентичността произлиза от един недостатък в политическата теория, обосноваваща либералната демокрация. Този недостатък е мълчанието на либерализма относно мястото и важността на групите. Линията в модерната политическа теория, която започва с Макиавели и продължава през Хобс, Лок, Русо и американските отци-основатели, разбира въпроса за политическата свобода като противопоставяне на индивидите срещу държавата, вместо срещу отделни групи. Хобс и Лок например твърдят, че човешките същества притежават естествени права като индивиди в естествено състояние – права, които могат да бъдат осигурени само чрез социален договор, който предотвратява евентуалната вреда, която може да бъде причинена от един индивид на други, в неговото преследване на собствени интереси.

Модерният либерализъм се появи до голяма степен като реакция на религиозните войни, които бушуваха в Европа след Реформацията. Либерализмът установи принципа на религиозна толерантност – идеята, че религиозните цели не могат да бъдат преследвани в обществената сфера по начин, ограничаващ религиозната свобода на други секти или църкви. (Както ще видим по-долу, реалното разделение на държавата и църквата никога не е било постигнато напълно в много модерни европейски демокрации). Но докато модерният либерализъм утвърди ясно принципа, че държавната власт не може да бъде използвана за налагане на религиозни вярвания върху индивидите, той остави без отговор въпроса за това дали е допустимо индивидуалната свобода да изпадне в

конфликт с правото на хората да поддържат определена религиозна традиция. Свободата, разбирана не като свобода на индивидите, а като такава на културни, религиозни или етнически групи да защищават своите групови идентичности, не беше възприемана като централен въпрос от американските отци-основатели, може би защото тогавашните колонисти бяха сплотени в една сравнително хомогенна група. По думите на Джон Джей (във втория „федерален документ“): „Народ, произхождащ от едни и същи предци, говорещ един и същ език, изповядващ една и съща религия, обвързан от едни и същи принципи“.

На запад, политиките на идентичността започнаха да бъдат провеждани на сериозно през Реформацията. Мартин Лутер твърдеше, че спасение може да бъде постигнато само чрез едно вътрешно състояние на вяра и нападаше католическото наблягане върху външно съблюдаване на определен набор от социални правила. По този начин Реформацията определи религиозността като субективно състояние на индивида, откъсвайки вътрешната идентичност от външната практика.

Разделението между вътрешното и външното Аз на индивида идва не само от сферата на идеите, но и от социалната реалност на модерните пазарни демокрации. След американската и френска революции, идеалът за carrière ouverte aux talents (кариера, открита за талантите, бел. пр.) беше осъществен на практика, чрез постепенно отстраняване на традиционните бариери по пътя на социалната мобилност. Собственият социален статус сега вече беше постигнат, а не предписан; той беше резултат от собствените таланти на индивида, от работа и усилия, вместо от случайност или привилегии по рождение. Собственият живот сега вече беше определян от преследването на един вътрешен план, вместо от съгласие с очакванията налагани от родители, роднини, родно място или свещеници.

Както посочва канадският философ Чарлз Тейлър, идеята за модерната идентичност е по същество политическа, тъй като тя изисква признание от околните. Идеята, че модерната политика се основава на принципа на универсалното признание, идва от Хегел. Сега обаче става все по-ясно, че идеята за универсално признание, основаващо се на споделената индивидуална човечност не е достатъчна, особено когато се касае до групи, срещу които в миналото е провеждана дискриминация. Ето защо модерните политики, свързани с въпросите на идентичността, се въртят около изискването за признание на групови идентичности, т.

е. публично утвърждаване на еднакво достойнство за групи, които преди са били изтиквани назад – от жителите на Квебек до афро-американците, жените, коренните жители на Америка и хомосексуалистите.

Не е случаен фактът, че Чарлз Тейлър е канадец, тъй като модерният мултикултурализъм и политиките на идентичността бяха първоначално родени в Канада, с изискването на френскоезичната общност за признаване на нейните права. Закон 101 от 1977 нарушава либералния принцип за еднакви индивидуални права: френскоговорящите граждани получават права, които техните английскоговорящи съграждани не притежават. Квебек беше признат за „особено общество“ през 1995 и „нация“ през 2006.

Мултикултурализмът – разбиран не само като толерантност към културните различия, но и като изискване за законово признаване на правата на расовите, религиозни или културни групи, днес вече е принципно установен във всички модерни либерални демокрации. Политиката в САЩ по време на последното поколение беше наситена с полемики относно насърчителни действия (affirmative action) спрямо афроамериканци, двуезичност и женитби при хомосексуалисти, подбудени от по-раншни маргинални групи, които изискват признание не само за правата им като индивиди, но и като членове на групи. И американската традиция на индивидуални права, идеща от Лок, води до това, че тези опити за утвърждаване на групови права бяха изключително противоречиви и напрегнати – много повече, отколкото в модерна Европа.

Радикалната ислямистка идеология, мотивираща терористичните атаки от последното десетилетие, трябва да бъде разглеждана до голяма степен по-скоро като израз на модерните политики на идентичност, отколкото на традиционната мюсюлманска култура. Като такава, тази идеология ни е позната от по-раншни политически движения. Фактът, че тя е съвременна, не я прави по-малко опасна, но това помага да се изясни проблема и неговите възможни решения.

Аргументът, че съвременният радикален ислямизъм е форма на идентификационна политика е защищаван най-силно от френския учен Оливие Роа в книгата му Глобалният Ислям от 2004 г. Според Роа, корените на радикалния ислямизъм не са културни, т. е. те не са продукт на нещо исконно присъщо на исляма или на културата, която тази религия е създала. Според него радикалният ислямизъм се е появил по-скоро защото ислямът е бил „детериториализиран“, откъснат от собствената му

територия по начин, който отново открива целия въпрос за мюсюлманската идентичност.

Въпросът за идентичността изобщо не се появява в традиционните мюсюлмански общества, по същия начин, по който не се е появявал и в традиционните християнски общества. В едно традиционно мюсюлманско общество, идентичността на един индивид се задава от неговите родители и социално обкръжение; всичко – от племето и рода, до местния имам и политическата култура на държавата – приковава неговата идентичност към един специфичен вид на ислямската религия. Тя не е въпрос на избор. Също както юдейството, ислямът е високо правническа религия, т. е. религиозните вярвания се състоят от съобразяване с един набор от външно определени социални правила. Тези правила са много високо локализирани, в зависимост от традициите, обичаите, светците и практиките на дадените места. Традиционната религия не е универсалистка, въпреки доктринерния универсализъм на исляма.

Според Роа, идентичността става проблематична именно защото мюсюлманите напускат традиционните мюсюлмански общества и емигрират, например в западна Европа. Идентичността на индивида като мюсюлманин вече не е подкрепяна от заобикалящото го общество; напротив, налице е силен натиск за възприемане на определящите в запада културни норми. Въпросът за идентичността възниква по начин, по който той никога не е възниквал в традиционното общество, тъй като сега е налице една празнота между вътрешната идентичност като мюсюлманин и поведението по отношение на заобикалящото индивида общество. Това обяснява постоянните въпроси, задавани на различни имами в интернет относно това кое е харам (забранено) и кое е халал (разрешено). Но в Саудитска Арабия, въпросът дали е харам да се ръкува човек с жена-професор, например, никога не възниква, защото такава социална категория просто не съществува.

Радикалният ислямизъм и джихадизмът възникват в отговор на произтичащото от тези трудности търсене на идентичност. Тези идеологии наистина могат да отговорят на въпроса „Кой съм аз?“, зададен от някой млад мюсюлманин в Холандия или Франция: ти си член на глобална умма (общност, бел. пр.), определяна от придържането към една универсална ислямска доктрина, лишена от всичките й локални обичаи, светци, традиции и т. н. По този начин мюсюлманската идентичност става въпрос на вътрешно убеждение, а не на съблюдаване на наложени отвън

социални практики. Роа отбелязва, че това създава „протестантизацията" на мюсюлманската вяра, при която спасението се намира в едно субективно състояние, не съответстващо на външното поведение на индивида. Именно затова Мохамед Ата и няколко други членове на групата, провела атаките на 11 септември, са могли да пият алкохол и да посещават клубове за стриптийз преди атаките.

Разбирането на радикалния ислямизъм като идентификационна политика обяснява също и факта защо именно второто и третото поколение от европейски мюсюлмани се обръщат към него. Емигрантите от първото поколение обикновено не са скъсвали рязко с културата на родната си страна, като просто са вземали традиционните практики със себе си, в новите си домове. Децата им, за разлика от тях, често се отнасят с презрение към религиозността на своите родители, но същевременно те не са били интегрирани в културата на новото общество. Приклещени между две култури, с които не могат да се идентифицират, те възприемат универсалната идеология на съвременния джихадизъм като силно привлекателна.

Оливие Роа преувеличава, като вижда в радикалния ислямизъм един предимно европейски феномен; налице са и много други източници за радикални идеологии, идещи от Близкия изток. Саудитска Арабия, Пакистан, Иран и Афганистан също експортират радикална ислямистка идеология, а Ирак сигурно ще го прави в бъдеще. Но дори и в мюсюлманските страни анализът на Роа остава валиден, защото именно вносът на модерност в тези общества е онзи, който създава кризи на идентичността и радикализация. Глобализацията, движена от технологии и икономическо отваряне, размива границите между развития свят и традиционните мюсюлмански общества. Не е случаен фактът, че толкова много от участниците в последните терористически заговори и нападения са или мюсюлмани, радикализирани в Европа, или те идват от привилегировани кръгове в мюсюлманските общества, с възможности за контакт със запада. Мохамед Ата и другите организатори на атаките от 11 септември попадат в точно тази категория, както и Мохамед Буайери (убиецът на холандския режисьор Тео ван Гог), заедно с бомбените атентатори от Мадрид и Лондон, както и обвинените по-късно в заговор за взривяване на пътнически самолети мюсюлмани. Трябва също да бъде отбелязано, че водачите на Ал-Кайда Осама бин Ладен и Айман ал-Зауахири са образовани хора, с много добри познания и достъп до модерния свят.

Ако модерният радикален ислямизъм бъде разбран като продукт на идентификационна политика и следователно като нов феномен, то следват две заключения. Първо, ние вече сме се срещали с този проблем преди, в екстремистката политика на двайсетия век, сред младите хора, които станаха анархисти, болшевики, фашисти или членове на групи като Баадер-Майнхоф. Както посочват Фриц Щерн, Ърнест Гелнър и други, модернизацията и преходът от общност към общество протичат в един много силно отчуждаващ процес, изпитван по остро негативен начин от безброй индивиди в различни общества. Сега е редът на младите мюсюлмани да минат през този процес. Дали в самата мюсюлманска религия има нещо, което насърчава тази радикализация е спорен въпрос. От 11 септември насам възникна цяла малка индустрия, която се опитва да посочи и докаже, че насилието и дори самоубийствените атаки имат дълбоки корени в Корана или историята на мюсюлманството. Важно е да се помни обаче, че през много периоди от съществуването си мюсюлманските общества са били много по-толерантни, отколкото християнските общества по същото време. Еврейският философ Маймонидес е роден в мюсюлманската Кородба, която по онова време е била разнороден център на култура и учение; в продължение на много поколения Багдад е имал една от най-големите еврейски общности в света. Да се възприема съвременният радикален ислямизъм като неизбежно заключително развитие на исляма е също толкова логично, колкото и да се възприема фашизма като неизбежно заключително развитие на европейското християнство.

На второ място, проблемът с джихадисткия тероризъм няма да бъде решен чрез привнасяне на модернизация и демокрация в Близкия изток. Гледището на администрацията на Буш, че тероризмът е предизвикан от липса на демокрация, недоглежда факта, че толкова много от терористите са били радикализирани в демократични европейски страни. Модернизацията и демокрацията са добри неща сами по себе си, но в мюсюлманския свят те най-вероятно ще изострят, а няма да смекчат, проблема с тероризма, поне в краткосрочен план.

Модерните либерални общества в Европа и северна Америка притежават слаби идентичности; мнозина се гордеят от собствения си плурализъм и мултикултурализъм, утвърждавайки по същество, че тяхната идентичност е да не притежават идентичност. Остава си факт обаче, че националната идентичност продължава да съществува във всички съ-

временни либерални демокрации. Естеството на националната идентичност в северна Америка обаче е малко по-различно от това в Европа, което помага да се обясни факта защо интеграцията на мюсюлманите е толкова трудна в страни като Холандия, Франция и Германия.

Според Сеймур Мартин Липсет, американската идентичност винаги е била политическа по естество и е била мощно повлияна от факта, че САЩ са били родени в резултат на революция срещу една държавна власт. Американското кредо се основава на пет основни ценности: равенство (разбирано по-скоро като равенство на възможностите, отколкото на резултатите), свобода (или анти-държавничество, anti-statism), индивидуализъм (в смисъл, че индивидите могат сами да определят социалното си положение), популизъм и икономически либерализъм (laissez-faire). Поради факта, че тези качества са както политически, така и граждански, на теория те са достъпни за всички американци (след премахването на робството) и си остават забележително постоянни през цялата история на републиката. Роберт Бела веднъж описа САЩ като притежаващи „гражданска религия“. Но това е църква, отворена за новодошлите.

В допълнение към тези аспекти на политическата култура, американската идентичност има корените си и в определени етнически традиции, в частност онова, което Самуел Хънтингтън нарича доминантната „Англо-Протестантска“ култура. Липсет се съгласява, че сектантските протестантски традиции на британските колонисти са били много важни при оформянето на американската култура. Известната американска протестантска работна етика, американската склонност към доброволни организации и морализмът на американската политика са все продукти на това англо-протестантско наследство.

Но докато ключовите аспекти на американската култура водят корените си от европейски културни традиции, в началото на 21 век те започнаха да се откъсват от етническите си източници и бяха практикувани от съвсем нови американци. Американците работят повече от европейците и са склонни да вярват – както и ранните протестанти на Вебер – че достойнството се намира по-скоро в морално обезщетяваща работа, отколкото в солидарността на една социална държава.

Разбира се, налице са множество аспекти на съвременната американска култура, които не са чак толкова приятни. Културата на наследени права, консумеризма, холивудското подчертаване на секс и насилие,

както и бандитската култура на по-ниските класи, която САЩ експортираха в централна Америка, са все определено американски характеристики, които някои емигранти споделят. Липсет утвърждаваше, че идеята за американската изключителност е нож с две остриета: същият анти-държавнически индивидуализъм, който прави американците толкова предприемчиви, ги води и до липса на подчинение към закона в по-голяма степен, отколкото при европейците.

В Европа след Втората световна война беше налице силно обвързване с идеята за създаване на „пост-национална“ европейска идентичност. Но въпреки прогреса, който беше постигнат в създаването на един силен Европейски Съюз, европейската идентичност си остава нещо, което иде по-скоро от главата, отколкото от сърцето. Докато една прослойка от мобилни, космополитни европейци, действително съществува, то малцина мислят за себе си като за родени европейци или се разтапят от гордост когато се свири европейския химн. С поражението на европейската конституция на референдумите във Франция и Холандия през 2005 г., обикновените граждани отново показаха на елитите си, че не са готови да се откажат от националната държава и суверенността.

Същевременно много европейци изпитват смесени чувства и към националната си идентичност. Определящият опит за съвременното европейско политическо съзнание са двете световни войни, за които европейците обвиняват национализма. Но старите европейски национални идентичности продължават съществуването си. Хората все още имат ясно усещане за това какво означава да си британец, французин, холандец или италианец, дори и ако не е съвсем политически коректно да се утвърждават тези идентичности прекалено силно. И националните идентичности в Европа, сравнени с онези в Америка, си остават повече етнически обусловени. Така че, докато всички европейски страни имат една и съща обвързаност с формалното, политическо гражданство както и САЩ, то за тях е много по-трудно да превърнат тази обвързаност в реално почувствано равенство на гражданите, поради продължаващата сила на етническата преданост.

Холандците например са добре известни с техния плурализъм и толерантност. И все пак, в личното пространство на домовете си, холандците си остават доста социално консервативни хора. Холандското общество е мултикултурно, без да бъде асимилативно – нещо, което подхожда до-

бре на едно консоциално[1] общество, което по традиция е било организирано в отделни протестантски, католически и социалистически „колони“. По подобен начин повечето европейски държави тежнеят към едно възприемане на мултикултурализма по-скоро като един вид рамка за съ-съществуването на различни култури, отколкото като транснационален механизъм за интеграция на новодошлите в една доминантна култура (Амарта Сен го нарича „множествен монокултурализъм“). Много европейци изразяват съмнение относно това дали мюсюлманските емигранти желаят да бъдат интегрирани, но при това онези от тях, които го желаят, не винаги са приети радушно, дори и ако са научили езика и културното познание на обществото, в което са дошли.

Важно е да не се преувеличават разликите между САЩ и Европа в това отношение. Европейците твърдят, с известно основание, че те се сблъскват с по-труден проблем от САЩ при интеграцията на техните емигранти, мнозинството от които са мюсюлмани. Мюсюлманските емигранти в Европа идват от много традиционни общества, докато голямото мнозинство от емигрантите в САЩ са испаноезични и споделят християнското наследство на доминантната култура. (Цифрите също не са без значение: в САЩ има около 2-3 милиона мюсюлмани в страна с общо население от около 300 милиона; ако мюсюлманското население на САЩ би било пропорционално на това от Франция, броят им би бил повече от 20 милиона).

Каквито и да са точните причини за това, неуспехът на европейците да интегрират по-добре техните мюсюлмани е цъкаща бомба, която вече допринася немалко за тероризма. Той с неизбежност ще доведе до по-остра ответна реакция от страна на популистки групи и може да се превърне в заплаха за самата европейска демокрация. Решението на този проблем ще изисква един двустранен подход, включващ промени в поведението на емигрантските малцинства и техните потомци от една страна, както и на членовете на доминиращите национални общности, от друга.

Първата част на решението е да се признае фактът, че старият мултикултурен модел не е бил особено успешен в страни като Холандия и Великобритания, и че той трябва да бъде заменен от по-енергични мерки за интеграция на не-западните общности в една обща либерална култура. Старият мултикултурен модел се основаваше на групово признание

1 Общество, в което съществуват сериозни вътрешни различия, основаващи се на различни етнически, религиозни и лингвистични традиции. Бел. пр.

и групови права. Поради едно криворазбрано уважение към културните различия, а в някои случаи и поради имперско чувство за вина, той отдаде твърде много власт на културните общности да определят правилата на поведение на собствените си членове. В края на краищата либерализмът не може да се основава на групови права, тъй като не всички групи се придържат към либерални ценности. Цивилизацията на европейското Просвещение, на която съвременната либерална демокрация е наследник, не може да бъде културно неутрална, тъй като либералните общества имат свои собствени разбирания относно еднаквата ценност и достойнство на индивидите. Културите, които не приемат тези предпоставки, не заслужават същата защита в една либерална демокрация. Членовете на емигрантските общности и техните наследници заслужават да бъдат третирани както всички останали – но като индивиди, а не като членове на културни общности. Няма причина едно мюсюлманско момиче да бъде третирано по-различно от закона, отколкото едно еврейско или християнско момиче, каквито и да са чувствата на нейните роднини.

Мултикултурализмът, такъв, какъвто той първоначално бе замислен в Канада, САЩ и Европа, беше в известен смисъл „игра в края на историята“. С други думи, културните различия бяха разглеждани като един вид орнамент към либералния плурализъм, който би прибавил етническа храна, разноцветни дрехи и следи от различни исторически традиции към общества, често виждани от жителите си като вдървено-конформистки и прекалено хомогенни. Културните различия бяха нещо, за което се предполагаше, че би трябвало да бъде практикувано преди всичко в сферата на частния живот, където то не би водило до сериозни нарушения на индивидуалните права или до по-сериозни предизвикателства към преобладаващо либералния социален ред. Там, където навлизаха в обществената сфера, какъвто беше случаят с политиката по отношение на езика в Квебек, отклоненията от либералния принцип бяха разглеждани от доминиращата общност повече като дразнител, отколкото като фундаментална заплаха за самата либерална демокрация.

За разлика от това обаче, някои съвременни мюсюлмански общности предявяват изисквания за групови права, които просто не могат да бъдат съчетани с либералните принципи за индивидуалното равенство. Тези изисквания включват специални изключения от семейното право, което се отнася до всички останали в обществото, правото да изключват не-мюсюлманите от някои по-особени обществени събития, или право-

то да се ограничава свободата на словото в името на религиозната обида (както стана при инцидента с датските карикатури). В някои по-крайни случаи, мюсюлманските общности дори са изразявали амбицията да подлагат на предизвикателство светския характер на политическия ред като цяло. Тези видове групови права влизат по много ясен начин в противоречие с правата на други индивиди в обществото и избутват културната автономия далеч извън рамките на частната сфера.

Изискването към мюсюлманите да се откажат от групови права обаче е много по-трудно за прокарване в Европа, отколкото в САЩ, защото много европейски страни имат корпоратистки[1] традиции, които продължават да зачитат комуналните права и не успяват да установят едно ясно разграничение между държава и църква. Съществуването на държавни християнски и еврейски училища в много европейски страни прави трудно принципното противопоставяне срещу създаването на държавно-подпомагани мюсюлмански училища. В Германия държавата събира данъци в името на протестантската и католическа църкви и разпределя приходите от тях за църковно-ориентирани училища. (Това е част от наследството на Бисмарк и неговия Kulturkampf срещу католическата църква). Дори Франция, с нейната силна републиканска традиция, не е последователна по този въпрос. След антиклерикалната кампания по време на френската революция, Наполеон възстанови ролята на религията в образованието и използва един корпоратистки подход при управлението на отношенията между църква и държава. Така например, отношението на държавата към френската еврейска общност се контролира от Министерството на културите чрез Израелската консистория (Consistoire Israélite), която послужи като модел за Никола Саркози при скорошните му усилия за създаване на мюсюлмански партньор, който да говори от името на (и да контролира) френската мюсюлманска общност. Има изключения дори и от закона от 1905, утвърждаващ принципа на секуларизма, като например в Елзас, където държавата все още поддържа църковно ориентирани училища.

1 От корпоратизъм – предоставяне власт на граждански общности, представящи интересите на определени индустриални, аграрни или професионални групи. Тези групи, наречени корпорации (думата не означава бизнес корпорация) са не избрани организации със собствена йерархия. Тяхната цел е да упражняват контрол върху съответните области на социалния и икономически живот на обществото. Бел. пр.

Тези острови на корпоратизма, при които европейските държави продължават да защищават комунални права, не бяха спорни преди появата на големи мюсюлмански общности. Повечето европейски общества бяха станали дълбоко светски, така че тези религиозни останки изглеждаха достатъчно безобидно. Но те създадоха важни прецеденти за мюсюлманските общности и продължават да бъдат препятствия когато става дума за поддържане на принципното разделение между държава и религия. Ако Европа желае да установи либералния принцип на плурализма, основаващ се на индивидуални вместо на групови права, то тя трябва да се заеме сериозно с въпроса за тези корпоратистки институции, наследени от миналото.

Една друга страна от проблема за интеграцията на мюсюлманите засяга очакванията и поведението на общностите, конституиращи мозинствата в отделните държави в Европа. Националната идентичност продължава да бъде разбирана и изживявана по начини, които понякога правят от нея бариера за новодошлите, които не споделят етническия произход и религиозни убеждения на местните жители. Националната идентичност винаги е била социално конструирана; тя се върти около история, символи, герои и около историите, които общността разказва за самата себе си. Това усещане за свързаност с едно място и история не би трябвало да бъде изтривано, но то трябва да бъде направено колкото е възможно по-отворено за всички нови граждани. В някои страни, и особено в Германия, историята на 20-я век прави трудно дискутирането на националната идентичност, но този диалог трябва да бъде открит отново, в светлината на новото разнообразие в Европа – защото ако съществуващите граждани не ценят достатъчно своето национално гражданство, то трудно може да се очаква от новодошлите да го ценят, от своя страна.

И този диалог бива отново открит. Преди няколко години немските християндемократи предпазливо предложиха идеята за Leitkultur – представата, че немското гражданство включва някои общи задължения относно спазването на определени стандарти на толерантност и взаимно уважение. Понятието Leitkultur, което може да бъде преведено като „водеща“ или „препоръчителна култура“, беше измислено през 1998 от Басам Тиби, един немски професор от сирийски произход, точно като неетническа, универсалистка концепция за гражданство, която би открила националната идентичност за не-етническите германци. Въпреки този й произход, идеята незабавно беше отхвърлена от левицата като расист-

ка и като завръщане към нещастното немско минало, при което християндемократите побързаха да се дистанцират от нея. Но през последните няколко години дори и в Германия имаше един много по-оживен публичен дебат относно националната идентичност и масовата имиграция. По време на много успешно проведеното миналогодишно световно първенство по футбол, широкоразпространеното изразяване на умерени национални чувства стана напълно нормално и дори беше приветствано от германските съседи.

Независимо от много различната си изходна точка, Америка вероятно би имала с какво да поучи европейците в това отношение. Американският живот е изпълнен с квази-религиозни церемонии и ритуали, предназначени за отпразнуване на демократичните политически институции на страната: церемонии по издигане на флага, клетвата по натурализацията, Денят на благодарността и 4-ти юли. Европейците, напротив, до голяма степен са де-ритуализирали политическия си живот. Те се отнасят с насмешка и цинизъм към американските изяви на патриотизъм. Но такива церемонии са важни при асимилацията на нови емигранти.

Европа не разполага с опит в създаването на национални идентичности, които са по-малко базиращи се на етническа или религиозна принадлежност. Най-прословутият пример е френското републиканство, което в класическата си форма отказа да признае отделните комунални идентичности и дори използва силата на държавата, за да хомогенизира френското общество. С разрастването на тероризма и градските размирици във Франция се разгърна интензивна дискусия по въпроса защо тази форма на интеграция е била неуспешна. Част от отговора може би се състои във факта, че самите французи се отказаха от старото разбиране за гражданство в полза на една версия на мултикултурализма. Забраната за носенето на забрадки от 2004 беше едно ново утвърждаване на по-старото разбиране на републиканството.

В последно време Великобритания заимства както от американските, така и от френските традиции в опитите си да повиши видимостта на националното гражданство. Лейбъристкото правителство въведе церемонии за приемането на гражданство, както и задължителни тестове по езика и гражданските правила. Също така то въведе в училищата часове по гражданство за всички млади граждани. В последните години Великобритания преживява рязко покачване на броя на емигрантите, мнози-

на от тях идещи от новите страни-членки като Полша и, подобно на САЩ, правителството вижда в имиграцията един ключов елемент на сравнителната икономическа динамика на страната. Емигрантите са добре дошли, докато работят, вместо да очакват социални помощи. Благодарение на гъвкавите пазари за работна ръка, по подобие на САЩ, налице са множество нискоквалифицирани работни места за желаещите да ги поемат. Но в голяма част от останала Европа, комбинацията от твърди работни правила и щедри социални помощи водят до това, че емигрантите идват в търсене не на работа, а на такива помощи. Много европейци твърдят, че по-малко щедрата социална държава в САЩ лишава бедните от достойнство. Но всъщност вярно е точно обратното: достойнството идва чрез работа и чрез приноса, който човек прави към цялостното общество. В няколко мюсюлмански общности в Европа, почти половината от членовете им живеят от социални помощи, което директно допринася за усещането за отчуждение и безпомощност.

Така че европейският опит не е хомогенен. Но в повечето от страните дебатът за идентичността и миграцията постепенно се разраства, макар и движен отчасти от терористичните атаки, както и от надигането на популистката десница.

Дилемата на емиграцията и идентичността в края на краищата се слива с по-големия проблем за безполезността на постмодерността. Разрастването на релативизма направи по-трудно за постмодерните хора да утвърждават ценности, а заедно с тях и споделени вярвания, които те изискват от емигрантите като условие за тяхното жителство. Постмодерните елити, особено онези в Европа, живеят с усещането, че са се развили отвъд идентичностите, определени от религия и нация, като с това са достигнали едно по-висше ниво. Но като се остави настрана тяхното непрестанно възхваляване на разнообразието и толерантността, постмодерните хора намират доста трудно постигането на съгласие относно определянето на същността на добрия живот, към който се стремят.

Емиграцията ни заставя да си зададем по особено остър начин въпроса „Кои сме ние?“, поставен от Самуел Хънтингтън. Ако постмодерните общества биха искали да започнат една по-сериозна дискусия на темата за идентичността, те ще трябва да открият онези положителни добродетели, които определят какво означава да бъдеш член на едно поголямо общество. Ако те не го направят, то тогава те могат да бъдат надвити от хора, които са по-сигурни относно това кои са те.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни филсофи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономия в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защищава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (10)

- 27-05-2007|**А. А. А. космополит**

Вълнуващи въпроси. Централен проблем на идентичността са времето и мястото. Миграцията променя параметрите и започва наслояване на различни културни и социални пластове, които резонират в много-пластова идентичност. Това не означава «шизофрения». Това е по-скоро процес на асимилиране на различното не само под форма на знание, но и под формата на многопластова идентичност.
Има фундаменти, които не се променят (от къде сме) и как се определяме. Има и развитие (какво сме научили и възприели от широкия свят). Няма да забравя разказа на Карол – преподавателка в Колумбийския университет в Ню Йорк, чиито родители са немски имигранти и тя е израснала в САЩ. Баща й е живял десетилетия наред в новата си родина и възприема доста неща, но след инсулт той забравя английския език и до края говори само на немски. Няма по-дълбоко от първото знание и възприятия. По повод на американската история, веднъж Карол сподели: „НИЕ се чувстваме виновни за робството“. Впечатляващо

„ние“! Няма по-широко от самия свят във формирането на нашето съзнание и идентичност.
Тези две страни на идентичността не са непременно противопоставени (което е несъмнено естесвено и често явление). Напротив, те могат да се допълват взаимно и така идеята за „гражданин на света“ да не е само абстракция, а конкретен опит. Този опит и разбиране само могат да съдействат за по-голямо уважение към различното, което пък ни учи как да живеем по-добре заедно.
Връщайки се към разказа на Карол, «ние» може да бъде друго общество или по-голяма общност като ЕС. И защо не «НИЕ, света»? Това ще го почувстваме ако приемем и прегърнем света.

- 18-01-2010|**Г Влайкова**

Много добър материал.
Имам само една забележка – навсякъде в текста е превеждано „емиграция“,“емигранти“ а трябва да е „имиграция“, „имигранти“. Не само логически е грешно, проверих го и в източника.

- 18-01-2010|**Златко**

Вярно. Ей сега ще го оправя.

- 26-01-2010|**извор** - 1

СТАтията е добра. Иснам да уточня , че мюсюлманите в САЩ на броят над 14 милиона души. Това е най просперираща религия там,

- 20-05-2011|**гост**

забележката с «емиграция» и «имиграция» не е коректна… Емиграция, респ. емигранти са ония членове на популацията, които напускат определено място – излизат, емитират се, оттам емисия. А «имигранти» са индивиди, които «идват от някъде» на определеното място. В тази връзка едни и същи индивиди са едновременно «емигранти», напускащи родината си и «имигранти», пристигащи в новия биотоп :-)

- 20-05-2011|**гост**

“Идентичност”: това, което спира страха, което побеждава ужаса от нищото. Недостиг на идентичност: тогава се отварят пропасти от притеснения и страхове. Загуба на идентичност: отчаяние и смърт. Значи

“идентичността” е оръжие, защита, снаряжение, земята под краката ни, сигурност, сила, гордост. Добре. И така – какво би означавала комбинацията от двете думи: “културна идентичност”? Да станеш едно цяло с нечия култура – чрез нея, в нея? И каква би била дефиницията за “култура”, ако не “храна за душата”? Това, което ни дава сили физически и морално да оцелеем. В този смисъл аз действително преживях в Америка недостиг на идентичност: душата ми не получаваше необходимата храна“... Вим Вендерс :-)

- 21-10-2012|**Фани Нешева**

Имам чувството, че всички статии, които са интересни и актуални са публикувани през 2009, или в този случай – 2007. Те ли са бързали, аз ли съм спала. Но и дискусиите не са се състояли. /Защото виждам, че има дълги пререкания, по никакви теми от новите статии/.
Пък мен ме интересува:
„Ако постмодерните общества биха искали да започнат една по-сериозна дискусия на темата за идентичността, те ще трябва да открият онези добродетели, които определят какво означава да бъдеш член на едно по-голямо общество.“

- 21-10-2012|**Златко**

Фани, това тук е едно много при-**страстно** издание, тоест, то се прави с много страст, с много енергия (не винаги положителна), но поради факта, че се прави от само един човек, то по неизбежност си остава едностранчиво и понякога дори неуравновесено. Самият аз гледам на него като на един вид личен дневник, към който са закачени и хубави, понякога дълбоки, текстове за четене. Смешно, нали?

- 22-10-2012|**Фани Нешева**

На мен ми харесва. От ехиден смях не разбирам.

- 23-10-2012|**Фани Нешева**

Не знаех, че се ровя из личните играчки на някого. Ровенето из лични вещи е малко гадно. Смятах, че имат за цел да предизвикат обществен дебат и огрaмотяване.
Колекцията си я бива.

Сблъсъкът на цивилизациите – реалност или медиен мит? Автор: Златко Енев

Не бих се учудил, ако някой ден бъдещите историци счетат за най-удачно описание на нашата съвременност кратичката формула „времената на Големия страх". Не че страхът като изключително ефективно средство за контрол и манипулация на масите е изобретение на нашето време. Онова, което изглежда ни различава от по-ранните, технологически не толкова изкушени епохи, е гласовитостта. Тясно сплетената комбинация от голямоформатни, медийно всесилни политически и бизнес интереси, която без видими изключения управлява световните икономики и политики, вече се е превърнала в своеобразен политико-медиен комплекс, наследник на предишния, военнопромишлен такъв. И формулата, която, както изглежда най-ясно описва начина, по който този комплекс функционира, се съдържа в простичкото вестникарско правило: „Добрите новини не са новини!" Студените войни биват заменени от глобални затопляния, злите империи – от брадати фундаменталисти, препасани с колани от динамит. Онова, което не се променя, е посланието. Страхувайте се – и ще бъдете щастливи! Това е формулата, която ни се предлага от всички страни – и, дали под натиска на някаква еволюционна (и все пак доста перверзна) потребност за приспособяване, или от простичък стаден инстинкт – ние с удоволствие се подчиняваме, превръщайки страха в modus operandi, един вид сив кардинал, който ежедневно управлява съществуването ни.

На фона на казаното метафората за „сблъсъка на цивилизациите", широко популяризирана от едноименната книга на американския политолог Самуел Хънтингтън, се оказва изключително плодотворна и доходоносна. Нейната обяснителна и сугестивна сила изглежда просто неизчерпаема. Накъдето и да се обърне човек, пред очите му се изправят все същите, медийно опростени цивилизации-гиганти, сплетени в мълчалива или не чак толкова мълчалива борба за оцеляване и надмощие –

и преди всички останали трите най-големи, християнска, ислямска и конфуцианска. Събитията от 11 септември 2001 година рязко промениха фокуса на световното внимание, изместваики назад предполагаемата заплаха, идеща откъм Китай и далечна Азия (за късмет на този регион, ако питате мен). И ислямът, доскоро повече или по-малко пренебрегван, ако не и презиран като икономически и културно изостанал, изведнъж се превърна в онзи враг номер едно, без който изглежда Западът – или поне онзи Запад, чиито интереси обслужва споменатия по-горе политико-медиен комплекс, просто не може да съществува. В този смисъл описанието на радикалния ислям, предложено от консервативния американски интелектуалец Чарлз Краутхамър, изглежда повече от меродавно:

„Презрението към привлекателността на радикалния ислям е израз на една светска надменност. Радикалният ислям е не само също толкова фанатичен и неукротим в своя антиамериканизъм, антизападнизъм и антимодернизъм, колкото и всичко, което вече познаваме. Той притежава ясното предимство да произхожда от една почитана религия с повече от един милиард последователи, които не само го снабдяват с все нови и нови членове – тренирани и подготвени в джамии и мадраси, далеч по-ефективни, независими и разпространени от който и да било лагер на Хитлерюгенд или Комсомол, но е и в състояние да се опре на една дълга и дълбока традиция на религиозно усърдие, пророчески очаквания и култ към мъченичество. Хитлер и Сталин бяха принудени да изобретят тези качества отново. Версията на Мусолини беше пародия. Ислямският радикализъм лети под знаме с далеч по-голяма историческа дълбочина и притегателна сила, отколкото ерзац-религиите на пречупения кръст или сърпа и чука, които се оказаха толкова исторически слаби и илюзорни“[1].

Но дали наистина е така?

В следващите части от това есе аз ще се опитам да покажа, че е възможна и една напълно различна интерпретация на някои от най-новите политико-културни развития и конфликти на нашето време, при това една далеч по-оптимистична и миролюбива, отколкото е идеята за „сблъсъка на цивилизациите“. Основните ми тези са:

1. Ислямът, дори и в по-радикалните си модерни форми, не е непременно заплаха за Запада и неговата цивилизация. Той обаче може да се превърне в такава заплаха – особено ако Западът продължава полити-

1 Charles Krautahmmer, „In Defense of Democratic Realism“, National Interest 77 (Fall 2004)

ката на радикална конфронтация, избрана от някои негови лидери като най-подходяща в последно време.

2. Тероризмът, практикуван от Ал-Кайда и другите революционно-ислямски групировки, е свързан не толкова с ислямската религия, колкото с една нова революционна идеология, прикриваща се под религиозна маска.

3. Глобалният „сблъсък", ако може да се говори за такъв, е сблъсък не между цивилизации, а между идеологии – точно какъвто беше и сблъсъкът през втората половина от миналия век. В такъв смисъл не може да се говори за едно ново, качествено по-дълбоко, развитие на световните конфликти. По принцип конфликтът си остава все същия стар сблъсък между либерално-демократични и революционно-антидемократични идеи, който вече познаваме, само че с нови актьори и участници.

1.

Привържениците на идеята за „по-високо" развитие на християнската религия в сравнение с мюсюлманската обикновено изтъкват в защита на мнението си аргумента, че християнската религия, за разлика от мюсюлманската, вече е преминала през един процес на вътрешно „пречистване" (Реформация) – което, следователно, я прави по-рационалната, по-разумната и като цяло по-хуманната от двете. Дали това е така или не си остава спорен въпрос – при това въпрос, който вероятно може да бъде обсъждан по разумен начин единствено вътре в едната или другата от двете религии, но не и под формата на диалог помежду им. Прави впечатление обаче липсата на склонност от страна на Запада като цяло да вижда в последното развитие на исляма нещо по-различно освен засилването на неговата предполагаема експанзионистична, агресивна страна, т. е. една заплаха за самия себе си и собствените ценности. Нещо повече – налице е една ясно изразена тенденция, особено сред някои независими интелектуалци от типа на покойната Ориана Фалачи, да не правят особена разлика между класическия ислям и неговите модерни (чети „заразени с тероризъм") „израстъци". Дори и уважавани автори като Хънтингтън говорят за „кървавите граници на исляма" и неговата исконна склонност към насилие и агресивност[1].

1 Виж Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order", Simon & Schuster UK 1996, pp. 254-259, в частност таблиците на стр. 257/258. (Един мюсюл-

От друга страна, някои експерти в областта на исляма, като например французинът Оливие Роа, представят добре аргументирани изследвания в полза на тезата, че в дългосрочен план това, което в наши дни изживява ислямът, не е нищо друго освен негов собствен еквивалент на християнската реформация. В частност, модерните ислямисти, също както и ранните реформатори на църквата, изкореняват исляма от традиционните му политическо-културни матрици, като същевременно му придават една по-чиста и универсално-религиозна форма. Докато например традиционният ислям е бил практикуван предимно в определени локални или национални условия, неразривно свързани с местните нрави, обичаи, светци и пр., то неговата модерна версия все повече се превръща във въпрос на личностна обвързаност и моралност, точно както това е при протестантизма – с което на практика се полагат основите на един модерен индивидуализъм, където религиозната идентичност вече е въпрос на собствен избор, а не на семейни или комунални обичаи, предписания и пр.[1]

Погледнато в такава светлина, най-новото развитие на исляма не само не представлява заплаха за Запада, а напротив, то е израз на един вид вътрешно развитие, което потенциално сближава, а не раздалечава, двете големи религии. Разбира се, много трудно е да се предскаже накъде ще бъде поведена от това развитие ислямската общност и дали то няма да доведе до процеси на дестабилизация и хаос, както показва европейската история.

Тук навярно е мястото, където е време да се подчертае, че целта на това есе в никакъв случай не е да се прави апологетика на един вид „безобиден“ или „безвреден“ ислям. Всичко, което се опитвам да кажа е, че не е необходимо ние самите да подсилваме процесите на дестабилизация, с които един такъв мащабен процес по неизбежност е свързан. Нападайки го, ние само го правим още по-радикален. Забранявайки ислямските забрадки, ние само ги превръщаме от символ на подчинението на жените в символ на тяхната свобода.

манин навярно би припомнил на това място добре познатата сентенция на Марк Твен, според която съществуват лъжи, гнусни лъжи – и статистики).

1 Виж Olivier Roy, „Globalized Islam: The Search for a New Ummah“, New York, Columbia Univ. Press 2004, Ch.1

2.

Автори като споменатия Оливие Роа или Франсис Фукуяма ни предоставят сериозни, добре обосновани анализи в подкрепа на тезата, че заплахата за Запада в момента идва не от религията Ислям или нейните последователи, а от една нова радикална идеология, която намира привърженици само сред определени, много тесни мюсюлмански кръгове (следвайки Фукуяма, оттук нататък аз ще наричам тази идеология джихадизъм, за да я разграничавам от по-общи и не толкова точни понятия като например радикален ислямизъм)[1]. Според тези анализи, към които с удоволствие се присъединявам, източниците на джихадизма трябва да се търсят не в някакви изкривявания на традиционно практикувания ислям (който винаги е бил локално свързваща, комунална форма на религия), а в това, което те наричат „де-териториализация", т. е. откъсване на отделни индивиди и групи от техните традиции и корени, при което много често те се оказват в ролята на отчуждени, откъснати от общността малцинства вътре в немюсюлмански страни. Това обяснява например факта защо толкова много джихадисти са родени в Близкия Изток, но са израсли в Западна Европа (като например Мохамед Ата, един от принципните изпълнители на акта от 11 септември).

Разглеждан по този начин, джихадизмът е не толкова опит да се възстанови една по-ранна, чиста форма на исляма, колкото опит за създаване на една нова, универсална по обхват и политическа по същност, доктрина, чиято основна цел е да служи като източник на идентичност за откъснатите от общността (и не рядко живеещи в нелегалност) нейни привърженици, независимо от външните условия, в които те живеят, т. е. точно в контекста на мултикултурния, модерен и глобализиран свят.

Нещо повече, определени изследователи като например историците Ладан и Руая Буруман посочват, че много от идеите на джихадизма имат не ислямски, а западен произход[2]. „Ако се направи преглед на идеологическите предшественици на джихадизма, като например Хасан Ал-Банна и Саид Кутб от Мюсюлманското Братство, Маулана Мадуди от движението Джамаат-е-Ислами в Пакистан или Аятолах Хомейни, то се

1 Виж Francis Fukuyama, „America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy", Yale Univ. Press 2006, pp. 70-78.

2 Виж Ladan and Roya Bourumand, „Terror, Islam and Democracy", Journal of Democracy 13, no. 2 (2002): 520

открива една синкретична доктрина, която смесва ислямски и западни идеи, последните заимствани най-често от радикалните левици и десници от европейския двайсети век. „Понятия като „революция“, „гражданско общество“, „държава“, както и естетизацията на насилието идват не от исляма, а от фашизма и Марксизма-Ленинизма. ... Следователно, грешка е да се идентифицира ислямизма като автентичен и донякъде неизбежен израз на мюсюлманска религиозност, макар че той със сигурност притежава способността да усилва религиозната идентичност и да разпалва религиозна омраза“[1].

3.

Ако се приеме логиката на тази аргументация, то става неизбежно заключението, че конфликтът, който в момента най-силно ангажира световната общественост, е не „сблъсък на цивилизации“ на ново, непознато досега равнище на разпространение и интензивност, както и разрушителен потенциал, а нещо, което изглежда значително по-добре познато, сравнено с опита от двадесетия век. Опасността за Запада идва не от дълбоко религиозните обикновени мюсюлмани, живеещи в тясно свързани, комунално-ориентирани общности в Близкия Изток, а от отчуждени млади хора без корен и традиция, живеещи най-често в Западна Европа, които, ако не биха намерили идентификация в някаква форма на радикален ислямизъм (джихадизъм), вероятно биха търсили отговори на въпросите си в учения като фашизъм или радикален комунизъм. Всички по-известни акции на джихадистки групи, като например атаката срещу Световния търговски център, бомбените атентати от Мадрид през март 2004, убийството на режисьора Тео ван Гог в Амстердам през ноември 2004, както и бомбените атентати в Лондон през юли 2005, бяха провеждани именно от такива млади хора.

С други думи – джихадизмът като явление е продукт не на ислямския традиционализъм, той е по-скоро един вид „остатъчен продукт“ от модернизацията и глобализацията на света, в който живеем.

От друга страна, логичен извод от този тип анализ е, че опитите за механично привнасяне на западни решения в мюсюлманския свят едва ли ще донесат някакви желани резултати. Многопартийни избори под

1 Fukuyama, ibid., pp. 73

егидата на международни умиротворителни сили не означават автоматично демокрация от западен тип. Също така, опитите да се наложат на мюсюлманите норми на поведение, които те разглеждат като чужди за тяхната религия и морал, дори и в западно- или източноевропейски общества, само ще забавят, ако ли не напълно осуетят, процеса на интеграция, в който вероятно се състои единствената дългосрочна перспектива за безконфликтно развитие на тези общества. В определени случаи, като например в България, те дори биха могли да разрушат вече съществуващи, доказали устойчивостта и жизнеността си модели на мултикултурен съвместен живот, изграждани бавно и трудно в продължение на столетия.

Макар и очевидно след всичко казано, все пак е необходимо да се каже, че опитите за демонизиране на мюсюлманите като ретроградни, инстинктивно-авторитарни същества, които „по дефиниция“ се противопоставят на западните ценности и идеи, са дълбоко деструктивни по самата си природа. Резултатите от множество социологически анкети показват, че широките мюсюлмански общности не мразят Запада или неговите ценности сами по себе си[1]. Онова, което те мразят, са външните политики на определени западни правителства. Те считат, че едностранната подкрепа за Израел от страна на САЩ срещу палестинските интереси е обида и унижение за всички мюсюлмани. Освен това, множество млади и образовани мюсюлмани разглеждат американската подкрепа за авторитарни режими като този на управляващата династия в Саудитска Арабия или правителството на Хосни Мубарак в Египет, като единствено и главно основание за тяхното продължаващо съществуване – в противовес на собствените им стремежи към постигане на своя, самостоятелно извоювана демокрация. Погледнато от тяхна страна, именно американското присъствие в региона е това, което задържа процесите на нормализация и демократизация, като радикализира жителите на региона и ги прави по-податливи за идеите на една ислямска пропаганда от недемократичен, авторитарен тип.

Ще завърша изложението си с добре известната сентенция, че историята обича да се повтаря – особено когато от нея не са извлечени никакви, нито дори елементарни поуки. И България, опитваща се да отхвърли от гърба си наследството на едно тежко авторитарно минало, не би трябвало да забравя, че само преди около двадесет години на нейна земя се

1 Виж Fukuyama, ibid., pp. 76, както и **http://www. zeit. de/2006/38/Kopftuch-Studie**, за резултатите от едно представително проучване сред 315 жени от турски произход в ГФР.

разигра един от най-позорните и деструктивни епизоди от най-близкото българско минало, преименуването на етническите турци. Независимо от нашите желания, предпочитания (или заслепения) светът, в който живеем, трябва да бъде споделян с други човешки същества. Така също – и особено тогава – когато те не споделят съвсем същите културни, религиозни или политически убеждения като нас. В тази посока – също както и в геометрията – царски път няма.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед". Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците" (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая" (2004) и „Реквием за никого" (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското" (2010).
Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (27)

- 27-01-2011|**румен** - Сблъсака на цивилизациите предстои в Европа, за се

Сблъсака на цивилизациите ще усетиш там където християните са малцинство и постоянно са подложени на тормоз, гонения, убийства. Християнското население в тези страни/ Сирия, Египет, Алжир, Турция, Израел, Ирак, Ливан/ намалява, защото е пресирано да емигрира. Поразходете се до някоя от тези страни. Поговорете с коренното население изповядващо друга религия освен исляма. Така ще почувствате сблъсака на цивилизациите. Заровени само в книгите и седящи пред компютъра приличаме на «щрауса» не искащ да забележи проблема.

- 27-01-2011|**Златко**

Тъй, тъй… СблъсАка, сблъсАкаааа, Румене. И коренното население, с микрофончето под мишничка, така… Аферим, батьовото, щракаш ги тия неща като чичо ми, Бог да го прости, кога започнеше да люпи семечки. А инак, вярно, чувства се, че хич, ама хич не си заровен в книгите, батьовото, отровен си, така да се каже, та чак лъщиш на слънцето, като тиганче, къде в него тиквички са пържили, пък им се е досвидяло масълцето да хвърлят, тъй де, и утре е ден, и утре пак тиквички ще опържим, колко му е…

А инак, давай така, все с коренното население, с микрофончето под мишничка, с интервютата. Така става, вярно…

- 01-02-2011|**един**

Златко, тресе те злобна, затъпяваща логорея. Губиш равновесие.

- 01-02-2011|**Златко**

Както навсякъде другаде, така и тук краставите магарета се подушват през девет баира, спасение няма! Достатъчно е да ревне едно – и тозчас се намират десет други, готови да му пригласят, в хор.

- 03-02-2011|**Майя Маркова** - Румен откри Америка

Не е нужно никакво микрофонче:
US worried by ‚trend' of Christian attacks
http://news. yahoo. com/s/afp/20110104/pl_afp/ egyptiraqnigeriachristiansunrestus

- 01-05-2011|**stan** - не е чак толкова сложен проблем

Ами нелоша статия, която накрая дори стига, и го казва смело, поздравления, до същността на проблема – изключителната агресивност на западната цивилизация, религия, свят, чудо или както там се нарича към исляма. Агресивност не само медийна, идеологическа и културна, но и периодично (напоследък през 5-6 години) чисто бомбена и обеднено-уранова. Единствено не разбрах защо трябваше накрая да за заклеймим и България, ей така, да не я подминем горката ни страна.

- 18-11-2011|**Ива**

Златко, съгласна съм с вашата статия. Очевидно единственото, което можем да направим, е да изчакаме модернизирането на исляма. Но някак не искам да забравя за всички тези момичета, чиято интеграция е капсулирана само заради начина им на обличане. Ако германското общество е действително либерално, би трябвало да се радваме на пълната им интеграция. Да можем да видим публични фигури – лекарки, депутатки, актриси, съдийки, които да бъдат любимки на медиите и свободно да носят забрадка. Докато това не стане факт, аз ще продължавам да мисля, че германците са всъщност лицемерни. От една страна осъждат потискането на жените, от друга не искат да си „подпалват чергата". Особено като се има предвид и историята им, която в този случай дори ги освобождава от морална отговорност.

- 23-07-2012|**Аро**

Не съм съгласен със статията, както и с повечето български писатели. Модернизацията на една цивилизация винаги води до по-късното и връщане към корените. Така е написал г-н Хънтингтън. Освен това, идеологията на Запада е близка до тази на исляма: «Който не е с нас, е против нас», «свят на исляма, и свят на войната». Трето, ние сме в православната цивилизация, макар в момента да се намираме в санитарния пояс на Западната цивилизация, насочен именно против православната цивилизация – Русия. Тъй че, цялата статия е доста вяла, според мен.

- 02-10-2012|**Огнян Минчев**

Златко, не обичам да се преструвам на психо-аналитик, но в този случай ужасно се изкушавам. Защото пишеш «религията Ислям» и «Марксизъм-Ленинизъм» с главни букви, а «християнство» и «фашизъм» с малки букви... Между впрочем, сравняването на Румен с тиган, в който са пържили тиквички не е уместно. Той посочва факти, които са известни – християните в ислямския свят са подложени на системни репресии, но «пост-християнският» Запад си затваря очите за това по прагматични съображения. Иначе – статията ти е много добра. Дава възможности за интересен дебат, в който аз самият мога частично да се включа, защото не познавам добре исляма. Това, което е проблемно според мен е прякото сравнение на породения от исляма – една световна религия – идеен и политически радикализъм с рационалните утопии на 19 и 20 век и ради-

кализмът, произлязъл от тях. Краят на модерната епоха сложи край и на рационалните идеологии, замествайки ги с продукти на традиционната идентичност. Дали радикалният ислямизм е аналогия на християнската Реформация или е просто радикален традиционализъм – протест срещу наложената от Запада глобална модернизация – нека това да кажат експертите по исляма. Това, което е важно за нас е да променим фокуса, с който наблюдаваме процеса. Религиозният радикализъм винаги е мощна културна вълна, която помита заварени йерархии, структури, институции. Умозрителните либерални разговори за това колко е лоша «ислямофобията» са стерилни декадентски конструкции, сравними с покрусата на император Адриан колко фанатични са евреите и християните и как не са толерантни към религиозното многообразие. «Ислямофобия» е понятие, измислено от ислямистите за да обозначи тези, които не са наивни да се доверяват на декларациите им, че са «умерени ислямисти»...

- 02-10-2012|**Златко**

Винаги ценя високо дипломатичността ти, Огняне. Но не мога да отрека, че в твое лице виждам силно типичен представител на българското мислене и „българската идеология“, каквито започнах да ги разбирам в хода на работата си покрай това списание, тоест доста стриктно придържане към утвърдените от векове шаблони на българското/балканско мислене, свързано със силна националистическа, но и анти-ислямска умонагласа (всичко останало у нас е второстепенно, включително и „измите“ от миналия век, от които дълбока следа не остава, каквото и да смятат яростните антикомунисти от днешно време). В този смисъл си мисля, че, при цялата ти природна доброта (надявам се да не прозвуча фалшиво), ти си донякъде програмиран към омраза от идеологията, която следваш (това само за да продължа в донякъде психоаналитичния тон, в който разговаряме). Уговорките за някакъв вид „рационален подход“ към проблема губят за мен убедителността си в момента, в който опонентът отсреща внесе (принципната) забележка, че ислямът е по същността си агресивна и опасна религия. Без да бъда експерт, аз все пак се занимавах с проблема доста, тоест вече мога да кажа, че и самите експерти се различават радикално в оценките си на изгледите за модернизация и цивилизоване на радикалния ислям (който, между другото, изгуби голяма част от позициите си сред младите хора в Близкия Изток буквално пред очите ни). В края на краищата всички човешки оценки се свеждат до биполярната схема

„оптимизъм – песимизъм“ и, каквото и друго да кажем, то сигурно и двамата ще се съгласим, че въздействието на собствените ни убеждения и възгледи върху личните ни психики изглежда неоспоримо. Невероятно, но факт – с напредването на възрастта у мен само се засилва оптимизма и общата радост от живота и съществуването, просто защото съм убеден в градивния смисъл и човешкото бъдеще на нещата, които защищавам, докато при теб, забелязвам, цари типичното за българската интелигенция усещане за край на света и липса на радост от онова, което ни очаква. Е какво пък – всекиму своето, както са казали умни хора далеч преди нас. Желая ти успехи, при всички случаи.

- 02-10-2012|**Самолет 005** - Златко, бре!

Огнян, Златко, ти каза нещо просто, а ти не му отвърна със същото. Той ти каза, че ислямът, като всеки мем има различна експресия по различно време в различните места (локуси). Огнян ти каза, че ислямофобията се отнася за определен мемофенотип (по подобие на фенотип в генетиката), а ти си пееш песента за «българското мислене». Нека да кажем, че може и да има «Златково мислене за българското мислене» като конкретна експресия на мема «българско мислене»...

Тук не говорим за оптимизма на старците, който всички притежаваме (дори и битите), а за идиосинкразията на старците да не видят оптимизма, замъгльосани от т. нар. wishful thinking. Като дете не си чел «Бамби» на Феликс Залтен. Там го има твоят случай в образа на приятелчето на Бамби – еленчето Гоби. Книгата предполагам е още по-прекрасна на немски... :))

- 02-10-2012|**Златко**

Ами хубаво. Самият аз смятам, че отговорих също просто. На онези, които твърдят, че ислямът е „исконно зъл“, аз отговарям, че е добре, че си отиват/отиваме (като поколение). Дано след нас дойдат хора, които да живеят малко по-добри животи, та да не ги тормози толкова тежко българската зла прокоба, все зло да дирим и все зло да получаваме (в резултат на това).

Как е сега, достатъчно просто ли е?

- 02-10-2012|**Майя Маркова** - Не е само българско

Златко, според мен можеш да кажеш за анти-ислямската умонагласа каквото си искаш, освен че тя е изключително българско или балканско явление. Доколкото виждам оттук, позициите й са силни в целия Запад.

- 02-10-2012|**Златко**

„Историческата“ омраза към исляма, струва ми се, е била до голяма степен преодоляна на Запад допреди няколко години, когато буквално на една шепа идиоти се удаде да създадат твърдо клише относно цялата си народностна и религиозна група (не без помощта на доброжелатели от Запада, разбира се, сред които Хънтингтън е на едно от челните места).

А за всички нас тук според мен е важен само един-единствен въпрос, също като при класическия облог на Паскал: коя от двете позиции има по-големи шансове за „сбъдване“ в общочовешки план и какво следва от това по отношение на собствения ни избор и поведение. Без съмнение никой от нас не може да предскаже дори и с приблизителна точност как конкретно ще се развиват отношенията между исляма и останалия свят във времето на собствените ни животи. Но пък всички разполагаме с историята, най-великата от всички учителки. Кой разумен човек по времето на Тридесетгодишната война, примерно, би могъл да повярва, че от това ненаситно за човешка плът чудовище, Християнската религия, някой ден би могло да се получи доста питомно и – факт – съвсем не лишено от ползотворност домашно животинче, което си има своето заслужено място в общия дом на човечеството?

(Вижте в тази връзка **статията, която проследява развитието на християн-демократическата идея** – и партии – като прави напълно разумното предположение, че същият път може да бъде изминат и от днешните ислямистки партии).

И, ако може, без мераклийски изстъпления. Колкото повече се увеличава вътрешното ми спокойствие и задоволство от работата, която вършa, толкова повече намалява желанието ми да се дърля с идиоти (това се отнася НЕ към сегашните участници в разговора, а към всички ония, които евентуално ще поискат да си начешат по някое време кастата).

- 02-10-2012|**Самолет 005** - re:

Златко писа:

Ами хубаво. Самият аз смятам, че отговорих също просто. На онези, които твърдят, че ислямът е „исконно зъл", аз отговарям, че е добре, че си отиват/отиваме (като поколение). Дано след нас дойдат хора, които да живеят малко по-добри животи, та да не ги тормози толкова тежко българската зла прокоба, все зло да дирим и все зло да получаваме (в резултат на това). Как е сега, достатъчно просто ли е?

Ами не е просто, защото аз не прочетох в изказването на Огнян да е писано за исляма като «исконно зъл». Ислямът е религия, която поражда религиозност. Религиозността е вид поведение, което има изяви, насочени срещу неприемането на този вид поведение. А кажи сега това зло ли е или добро! Но внимавай с отговора, за да не попаднеш в бинарността на «българското ортодоксално мислене», а и на «гръцкото ортодоксално мислене», а и на «руското ортодоксално мислене». Съгласен съм, че който на ангро определя нещо като зло или добро (а не ефектите от това нещо), то този някой е от по-старите времена...

- 02-10-2012|**Златко** - re: re:

  Самолет 005 писа:

  Ами не е просто, защото аз не прочетох в изказването на Огнян да е писано за исляма като «исконно зъл».

Тук си безспорно прав, защото аз правя това заключение въз основа на наши предишни разговори с Огнян (особено около дебата с учебниците) и е напълно възможно да виждам в неговата сравнително умерена позиция израз на нещо, което е по-удобно за виждане от гледната точка на моята собствена позиция.

А що се отнася до склонността ми да шаблонизирм българското, тук само две думи: правя го отчасти съзнателно, за да доведа нещата до ниво на контрастна пресиленост, което не може да остави хората равнодушни, защото се чувстват – сигурно с право – несправедливо охулени. Но не виждам как иначе да насоча вниманието им към един проблем, който очевидно още никога не е поставян в центъра на каквато и да е обществена дискусия, поне доколкото ми е известно. Струва ми се, че осъзнавам добре, че у нас има много повече мекота, доброта (или просто мързел), отколкото го допуска моята „изчистена от подробности" позиция, но това просто не ми върши работа, тъй като целта ми е да пробудя чувствителност към проблема и корените му, а не да успокоявам хората

с традиционното „абе, оти да се косим, като че ни мине?“. Дали тази позиция изписва вежди или вади очи не мога да преценя – моята работа е да думкам барабанчето, също като онова момиче от „Майка Кураж“, а не да пея на хората приспивни песни.

А твоята работа пък е да ми показваш колко греша – което, разбира се, си е твоя работа...

- 02-10-2012|**Самолет 005**

  Златко писа:

  А твоята работа пък е да ми показваш колко греша – което, разбира се, си е твоя работа...

Сега следва малко урок по прагматизъм. Няма моя и твоя работа, когато работата е публична. Въпросът е да се постигат ефектите, които целим. Природата е целесъобразна за разлика от човешкото присъствие в природата :) Аз, като отдал се повече на природата, отколкото на религиите, смятам, че съм по-целесъобразен от религиозните. Това беше твърде гей изказване...

Всъщност религиите са целесъобразни в едно – в потискането. Въпросът, който мюсюлмани, християни и иудеи трябва да си зададат е, кога авраамитската религиозна традиция ще е ефективна в потискането, в кое потискане и защо то (потискането) е целесъобразно за дадени обстоятелства. Това, което авраамитската религиозна гмеж прави от векове обаче е да се бие помежду си. А не да управлява потискането по мъдър начин. Това беше твърде антилиберално изказване...

Само не ми отвръщай с немски хумор. Това беше твърде конярско изказване... Дийй! :)))

- 02-10-2012|**Плетящият Холандец**

Извинявам се, че и аз ще се намеся в тази дискусия – която с удоволствие следя досега (особено включването на Огнян Минчев).

Каквото и да си говорим днес за това кой кого колко мрази, и по какъв точно повод (икономически, политически или културен) го мрази, все пак има и някои исторически факти, които просто няма как да заобиколим.

Исторически факт е, че основоположникът на исляма (Мохамед) не е просто теоретик, а и практик. Той не е просто мислител, пророк, пъту-

ващ проповедник – той е и воин. Военачалник! Той действително води войни – и то не отбранителни войни. Той завоюва градове. Той върти сабя – собственоръчно!

Това е огромната, изначална разлика – между християнството и исляма.

Това е контраст, който няма как да бъде заличен – независимо какво се е случило в историята на двете религии през всичките векове след това, включително и до наши дни – тази огромна разлика между исляма и християнството няма как да бъде заличена.

Просто по съвсем различен начин са родени тези две религии.

- 02-10-2012|**Огнян Минчев** - Сврян в българския ъгъл

Златко, с удоволствие приемам квалификацията «българско мислене» по две причини. Първо, защото съм българин. И второ, защото не познавам успешен космополит, който да не е базиран върху идентичността на своя произход. Гор Видал живя десетилетия в Италия и се гордееше със средиземноморската си чувствителност, но остана 100 процентов американец до края на дните си. Трудно ще си припомня фигура с глобално мислене и значение, която да не носи отпечатъка на родовата си идентичност. Това е логично – нашата семейна идентичност е вписана в по-широкия ни социален кръг, той – в нацията ни, нацията – по-нагоре. Това Кен Уилбър нарича «холархия» – вписване и трансцедиране. Надявам се да не съм сред най-тесногръдите носители на «българското мислене» – макар да не претендирам за космополит. Виж, другата част от квалификацията ти – песимизъм и умонастроение за край на света ме засегна – и не само защото като цяло се имам за жизнерадостен човек. Навремето цареше един «дежурен оптимизъм», който бе задължителна поза ако искаш да успееш. Днес разбирам, че «дежурният оптимизъм» не е само белег на задължителните манифестации за 1 май и 9 септември. Той е част от целокупния светоглед на левия прогресизъм, според който в бъдещето непременно ни очакват светли слънчеви дни. Само тесногръдите консерватори и реакционери могат да се съмняват в светлото бъдеще. И тъй като аз съм привърженик на максимата на Антонио Грамши (също левичар) – «песимист по разум, оптимист по воля», не бих могъл да се харесам в контекста на твоите лъчезарни интуиции за общото ни бъдеще с исляма. Между впрочем, суфизмът е сред любимите ми мистични направления, но не и салафизма – моля да ме извиниш за това. Тук

става дума за две неща. Първо, за това, че днешният радикален ислям е проява на радикализирано традиционалистко съзнание. Самолет 005 ти писа някои неща за мем-ите. Радикалният ислям е ценностен мем на разбунтувалия се традиционализъм. Срещу какво се бунтува – срещу теб, Златко. Срещу желанието ти да превърнеш света в един прекрасен европейски парк, където всички са вегетарианци, излезли на пикник за да берат цветя и гъби и да се обичат. Това е и моето желание. За разлика от теб обаче, аз си давам сметка, че за ислямистите светът не е мирен парк, а тъмна гора, пълна с хищници. Тези хищници искат да унищожат исляма и неговия естествен ред на нещата. Затова трябва да бъдат победени. Затова тези хора са излезли в гората с оръжие, а ти по силата на своята картина на света си излязал в същата гора с мрежичка за лов на пеперуди. Това, че на теб гората ти изглежда различна от тяхната представа не премахва факта, че това е една и съща всепо-глобална гора. За да не помислиш, че имам нещо специално против исляма, ще ти кажа, че подобен мироглед споделят и мнозина протестантски фундаменталисти в американския Юг, споделя го Владимир Путин (макар да не е точно религиозно мотивиран), споделят го мнозина хиндуистки фундаменталисти. Европа не го споделя, защото имаше щастието да преживее четири поколения в мир и липса на сериозни заплахи – Западна Европа! Второто нещо, което исках да ти кажа е, че освен радикализиран, ислямисткият традиционализъм е в период на мащабна мобилизация, на културна динамика и експанзия. Докато ние, мнозинството европейци (ако ми разрешиш да се присъединя, разбира се) сме в период на демографска, нституционална и ценностна фрустрация. Затова си позволявам да ограничa оптимизма си под определени условия. Тъй като оценявам твоята фрустрация от християнската религия, тъй жадна за човешко месо в миналото, препоръчвам ти разходка из youtube сред ислямистките сайтове за да видиш тяхната жажда за човешко месо в настоящето. Между впрочем, ако кръстоносците са били жадни за кръв и завоевания – да не би Саладин да е бил вегетарианец?

- 02-10-2012|**Златко**

Напразно си се засегнал, Огняне. Всеки от нас има и такива, и онакива моменти, пък и не само. По останалото няма да се разрпростирам, защото него можем да го плетем до безкрайност. Остава си факт, че типичният жител на нашите краища продължава да бъде човек, изпъл-

нен с недоверие към повечето хора и неща на тоя свят, с изключение на ония от най-близкия семеен и приятелски кръг. А с какви огромни загуби на човешка енергия и потенциал е свързано всичко това… абе, не ми се приказва. Но нещата са такива каквито са и с приказки и чепкане на вълна едва ли ще променим нещо (надявам се, че поне желанието за промяна на света споделяме и двамата).

- 02-10-2012|**Kiril Ivanov**

„Яростта и гордостта“

- 02-10-2012|**Фани Нешева**

Ако ще говорим за разлика между християнство и ислям, то бихме могли да се обърнем към книгата, която е християнството – Библията и да погледнем, че именно там е разликата – в излизането в кръвожадната гора с мрежичка за лов за пеперуди. Така и в последващи времена според житията на светиите /не знам дали ги смятате за луди, но те са християните/, тези същите са обръщали хората от старите религии към по – /по-добрата,.../, хората са я обиквали, повярвали са й. Тъй на, захвърляли са старото и са разбирали великата разлика между християнството и другото. Но сега кой е тук християнина, кой следва повелите на Христос, кой е по – различен. Те ни нападат, дайте да побързаме, че лошо ни се пише.

- 02-10-2012|**Фани Нешева**

Христос ни казва, че не е важно да спасим кожата, а душата. Ако имаш късмет да отървеш и двете, добре, но ако ще избираш, по-добре да гледаш да е душата, ако си християнин. Пък мюсюлманите – те да му мислят с технитеси вярвания.

- 02-10-2012|**Фани Нешева**

Тука имаше една статия от някакъв британски гражданин с индийско име и вероятно мюсюлманин, та той и приятелят му Ханиф Курейши също чувстват тежестта на радикализма, казва започнали сме да се страхуваме.../не можах да открия статията, за да не преразказвам тъпо/, но не мислите ли , че е добре да се запази спокойствие и да се слушат хората, които са от там и търсят начин за съвместното ни добруване. Пак да си кажа, че съм впечатлена как никой не иска да обърне внима-

ние на Виктор Канзуров щом става дума за македонско-българския въпрос, а той е македонец, който признава и уважава българския си корен.

- 10-02-2013|**Виктор Кордон**

Съгласен съм с господин Минчев, че светът е пълен с хищници, и не защото така иска някой, а понеже такава е човешката природа. Наивно е да не се съобразяваме с тази естествена особеност на нашия индивидуален и групов характер. И все пак има хора, които са си въобразили и искат да внушат на останалите, че всичко би било розово и пасторално, ако ние не възприемахме исляма с резерви и съмнения, въпреки лицемерните клетви на неговите представители за „симпатиите" им към европейската цивилизация. Все едно да вярваме в баснята, че животните могат да съжителстват безпроблемно без да има вътревидова и междувидова конкуренция и без да се налага хищниците да изяждат останалите. Тези наивници (или користолюбци) твърдят, че проблемите между различните култури се дължат единствено на особеното отношение на европейците и християните към исляма и другите религии и общества и по никакъв начин нямат основания в характера на тази вяра или на нейните фракции. Те изглежда вярват, че мюсюлманите са напълно отворени, безкористни и изпълнени с пацифизъм и уважение към нашата култура и само „погрешното" ни мнение за тях разваля идилията. Истината е, че светът (искаме или не) е жестоко място, и наивниците, вярващи в миролюбивата мимикрия на другите, просто биват изяждани. Приказките, че трябва да се доверяваме безрезервно на исляма, хиндуизма, юдаизма, шинтоизма или на която и да е религия или чужда култура, са не само лекомислени, но и опасни, защото приспиват нашата задължителна бдителност и отслабват нашия естествен имунитет, който ни е предпазвал досега. Ислямът отстоява своите принципи и позиции и това е негово право и заслужава разбиране. А ако ние не правим същото с достатъчна ревнивост обаче, това би било непростима и **престъпна** глупост. Сигурен съм, че има какво да научим и да възприемем от другите култури, но също така съм убеден, че има основателни причини да бъдем предпазливи в отношенията си с тях. Защото светът не е идилично и безопасно място (въпреки утопичните халюцинации на някои люде) и то не единствено заради европейците и християните, а по най-естествени причини, които правят всички хора (включително мюсюлманите, циганите, негрите

и др.) непостоянни, ненадеждни и поради това недостойни за безрезервно доверие. А нехайните, които не се съобразяват с тези прости принципи, биват задължително наказвани за своята непредпазливост. Аз смятам, че ние сме **длъжни** да защитаваме своята култура (без да изпускаме от поглед нейните грешки и несъвършенства), тъй като другите култури има кой да ги защитава. Защото, ако ние не отстояваме своите принципи, то кой ще го прави вместо нас? Не вярвам това да са мюсюлманите... Мюсюлманите, естествено, не са по-лоши от нас и това, което ги прави достойни за уважение, е последователността, с която бранят интересите си. А ние заслужаваме ли подобен респект или предаваме безотговорно принципите си?

- 06-05-2013|**Пепи Евтимова**

Много добра и съдържателна статия, директно слагаща «пръст в раната». Дори само бурната дискусия го доказва. Има обаче един много съществен акцент в статията, зададен още със заглавието: «сблъсъкът между цивилизациите – реалност ли е, или медиен мит»? В последвалите коментари той се пренебрегва, разводнява или изобщо е останал неразбран и поради това – незабелязан. Причината е може би в това, че много хора не правят съществена разлика между цивилизация и култура, разлика, която в медиите пък почти изцяло отсъства, освен че папагалски се повтаря изразът «сблъсък между цивилизации».

- 03-08-2013|**Пламен Иванов** - Злото и Златото – Притча за жизнения оптимизъм

През 1312 година в едно от трите Български царства (не се знае в кое точно) живеел един книжник Енчо Златков. (Не се знае защо този Енчо носел фамилията ЗЛАТКОВ и за какво злато ставало дума, макар че много хора подозирали нещо, но това не е съществено за притчата!) В спор с друг книжник – Минчо Огнянов – той казвал, че ислямофобията е пресилена и неоправдана. Самият Енчо изпитвал само оптимизъм и радост от това, което идвало с бъдещето, докато Минчо и останалите били заслепени от балканската си омраза срещу исляма и турците, защото били в плен на българското си мислене. Не знам как свършва притчата, защото не съм сигурен дали нейните герои са доживели до идването на онова радостно бъдеще, за което говорел Енчо – тоест до 1396 година!

Дано вие знаете как свършва тази оптимистична история, в резултат на която и трите Българии изчезнали за няколко века...

Европеизация, а не ислямизация
Автор: Басам Тиби

Ще започна с едно позоваване на тезата на **Анри Пирен** „Не е възможен Карл Велики без Мохамед“ (1937). Онова, което той има пред вид е, че без предизвикателството на Исляма, християнският Запад на Карл Велики никога не би могъл да се появи. Пирен показва, че и двете величини – Европа като Запад и Ислямът като цивилизация – притежават от самото си начало едно споделено историческо развитие и взаимно се предизвикват едни други. Най-новата форма, която това предизвикателство приема може да бъде видяна в масивната миграция на мюсюлмани в днешна Европа (през 1950 в западна Европа имаше само 800 000 мюсюлмани, днес броят им надхвърля 20 милиона). Този процес принадлежи към контекста на взаимно предизвикателство, той е съвременен израз на класическата конфронтация между Исляма и Европа, която Анри Пирен реконструира. В моята книга „**Кръстоносен поход и джихад**“ аз се опитвам да разгледам по нов начин тезата на Пирен и предлагам да се разглежда отношението между Исляма и Европа като многовековна „заплаха и очарование“. Всеки от тях е заплашвал другия, било чрез завоевание, кръстоносни походи или колонизация, но същевременно го е и обогатявал в цивилизационен и културен смисъл – например чрез средновековните ислямски заемки от Елинизма или чрез влиянието на ислямския рационализъм върху европейския Ренесанс. Човек може да разглежда двадесетте милиона мюсюлмани, живеещи днес в Европа, като част от тази история в общия контекст на заплахата и очарованието. Американският учен Джон Келси говори за „ислямски енклави в Европа“. Но възможно ли е да се прехвърли мост между двете неща, както Европа и Ислямът вече са го правили? Като реформиран мюсюлманин аз предлагам един такъв мост чрез моята концепция за Евро-Ислям, която предложих в Париж през 1992.

(...)

Концепцията за Евро-Исляма се породи като резултат от наблюденията, които бях направил едно десетилетие по-рано в западна Африка. В Сенегал аз открих нещо, което може да бъде наречено Африканизация на Исляма. След като видях как Ислямът е бил модифициран в западна Африка въпреки неговия арабски произход, как сега той беше станал част от специфичната местна култура, аз се запитах дали не би било възможно да се приспособи Исляма към Европа по някакъв подобен начин.

(...)

Но първо трябва да кажа ясно, че Евро-Илсямът е невъзможен без културна промяна, включваща религиозни реформи. Не може да има европеизация на Исляма ако салафистки понятия като Шариа и Джихад не бъдат премахнати чрез религиозни реформи – и това се отнася също и до визията за ислямизация чрез т. нар. Даава и Хиджра. Само един Ислям, който е в съгласие с основните принципи на цултурната модерност (демокрация, човешки права, гражданско общество) – и който приема плурализма, може да бъде определен като Евро-Ислям. Освен това, понятието Евро-Ислям се отнася само до Европа, за разлика от предишни универсални визии за озападняване на света, включително и на Исляма, то не е универсалистко.

Валидността на аргумента за европеизация се ограничава до мюсюлманите, които живеят в Европа, както и до страните (като Турция), които искат да станат европейски. Разбира се, трябва да се имат пред вид и ислямските страни, заобикалящи Европа, които Европейският Съюз определя като „Европейско съседство“. Интеграцията на мюсюлманите в Европа би могла да допринесе положително за демократизацията на тези европейски съседи.

Мюсюлманските емигранти трябва да разберат, че Европа има една цивилизоваща идентичност и право да я запази като такава. Това твърдение не е отправено срещу мюсюлманите, защото идеята за Европа може да включва и тях. Тя може да уважава идентичността на емигрантите, като същевременно изисква от тях да бъдат интегрирани без да се отказват от собственото си аз. Именно това е смисълът, в който Ислямът и Европа се преливат в понятието за Евро-Ислям. Изискването за реформи на Исляма не бива да се бърка с изискването мюсюлманите да се откажат от вярата си. Никой не предявява такова изискване.

Европеизацията на Исляма се стреми към културен синтез. ... Но в тази дискусия ние внимателно трябва да различаваме Исляма от исля-

мизма. Ислямът е религиозна вяра и културна система, докато ислямизмът е тоталитарна идеология. Предизвикателството към емигрантите се състои в това те да положат усилия за хармонизиране на тяхната идентичност в съгласие Европа и нейните културни ценности. Евро-Ислямът е визия, която се стреми да осъществи именно това. Въпреки противоположните твърдения, европейската идея не е непременно християнска: тя е секуларна и нейните корени се крият в Елинизма. По време на най-високото развитие на ислямската цивилизация, същият този Елинизъм беше сред източниците на средновековния ислямски рационализъм. Така че между двете култури вече съществува мост.

Един мюсюлманин може да бъде европеец без да бъде християнин и без да има корени в Европа. Единственото условие, което трябва да бъде изпълнено, е да се приемат европейските граждански ценности, които са резултат от ренесанса, Реформацията, Просвещението и Френската революция. Ако направите това, вие можете да си останете мюсюлманин. Но как могат мюсюлманите да станат истински европейски граждани и да възприемат лозунга „Европа, една красива идея“ без да реформират и премислят отново Исляма? Ислямистите, живеещи в ислямската диаспора не споделят идеята за „красива Европа“ и се противопоставят на идеята за нужда от реформи. Те виждат интеграцията в Европа като прикрит опит за тяхното похристиянчване и го отхвърлят решително. Ислямистите не желаят интеграция, те желаят да ислямизират Европа чрез джихад. Европейците могат да се противопоставят на този опит само заедно с евро-мюсюлманите. С други думи: за да се помирят Ислямът и Европа на европейска земя, както мюсюлманите, така и европейците трябва да извървят своята част от пътя в един проект за вътрешния мир в Европа.

Трябва да се разглежда като положително развитието, свързано с отказа на европейците от техния предишен европоцентризъм. За нещастие обаче то е свързано и с една отрицателна тенденция, тъй като за мнозина то означава отричане на европейските ценности. Дебатът, с който се занимаваме ние тук и в който Просвещението се разглежда като един вид фундаментализъм, демонстрира не само интелектуално объркване, но и липса на ориентация. Постмодерният ценностен релативизъм не е изходната позиция, от която Европа се нуждае. Визията, предлагана от Евро-Исляма е много по-различна от ценностния релативизъм на мнозина от днешните европейци. Тя разглежда Европейския Съюз преди

всичко като една общност, обединявана от споделени ценности. Тя предполага едно обвързване с европейските ценности, което не се споделя от ислямизма. Умереният ислямист Хасан Ханафи с право намира, че Европа се намира в криза и страда от липса на ориентация. Неговото решение? Исллямът! Но дали Ислямизацията е решението, което ще свърже едни с други европейците и мюсюлманите? Тук ние си имаме работа с два възможни сценария – Ислямизация на Европа или Европеизация на Исляма.

С мюсюлманския наплив от Азия и Африка, но също – и най-вече –, от източното Средиземноморие, където идентичността е въпрос на колективно съзнание, някои мюсюлмански свещеници изискват разбирането за Дар-ал-Ислам (къщата на Исляма, ислямското пространство) да бъде разширено и до Европа. Ортодоксалното ислямско учение прави предписанието, че Хиджра (миграцията) трябва да бъде използвана за световното разпространение на Исляма. Появата на паралелни общества е първата стъпка в тази насока и, без да се нарушават правилата на политическата коректност, необходимо е този въпрос да бъде дискутиран открито.

Но това трябва да се прави внимателно. Когато Тарик Рамадан, когото вестник *Die Zeit* нарече „двоен агент“, нарича Европа Дар-ал-Шаада, той не прави нищо друго освен да прилага понятието за ислямско пространство и ислямска територия към нея. Изводът е ясен – Европа става част от Дар-ал-Ислам, просто защото тя се е отворила към Исляма. Живеещият в Лондон имам Заки Бадави, който беше награден с медал лично от кралицата, изтъкна подобна теза на Световния икономически форум в Давос: всяка територия, на която живеят мюсюлмани, е част от Дар-ал-Ислам. Напротив на всички тези разбирания, Евро-Ислямът се опитва да направи от Исляма част от Евроап, като сподели нейната идентичност, а не обратното. При всички случаи това са две много различни визии относно бъдещето на Европа.

В книгата си „Мюсюлманска Европа или Евро-Ислям“ аз ясно определям алтернативите: или Европа ще европеизира Исляма, или Ислямът ще ислямизира Европа. Два универсализма се сблъскват един с друг. Европейците не могат да отговорят на тази конкуренция на моделите с мълчание или с цензура под формата на политическа коректност. Нещата се развиват в тази посока независимо от нашето желание и те ще

продължават да го правят дори и ако ние сме принудени да мълчим по различни причини.

В този дебат става дума за обективни процеси и той няма нищо с конфронтация, камо ли пък враждебност към Исляма. Европейците могат да се справят с възникващото предизвикателство чрез ясна политика на Европеизация. В противоположност на универсалистката доктрина на Озападняването, понятието за Европеизация се ограничава единствено да това да се утвърдят европейските ценности и стандарти вътре в самата Европа, на нейната собствена територия. В противоположност на това, което твърдят ислямистите или ортодоксалните мюсюлмани, Европа със сигурност не принадлежи към Дар-ал-Ислам и притежава собствена, неислямска идентичност, която трябва да бъде уважавана от мюсюлманските емигранти.

Онова, което ни остава, е следният императив: хората, които идват в Европа, трябва също да се стремят да станат част от нейната общност, да приемат демократичния консенсус, изразен чрез нейната ценностна система. Те трябва да се стремят да станат европейци и да участват в европейската идентичност, а не да се опитват да я променят. С една дума: Европеизация, а не Ислямизация. Ако тази идея стане политическа концепция на Европейския Съюз, заедно с политическата воля тя да бъде прокарана, то няма да бъдат повече толерирани ислямските енклави в паралелните общества на градски квартали, в които се веят турски или други очевидно не-европейски знамена. Алтернативата на тази културна сегрегация е включващата всички европеизация, а не изключването на отделни групи. Това се отнася също и до ислямска Турция, която се опитва да се присъедини към Европейския Съюз.

В заключение бих искал да се позова на концепцията, разработена от последния велик ислямски философ, Ибн-Калдун, преди 600 години. Той измисли понятието асабия (колективна цивилизационна идентичност), за да измерва силата или слабостта на една цивилизация. Колко силна е европейската асабия? Само когато Европеизацията успее като демократичен отговор на ислямското предизвикателство, ще може да се говори за силна европейска асабия в смисъла на Ибн-Калдун. Решаващо в този смисъл е да се утвърди Европа като цивилизационен център в един плуралистичен свят. Този център трябва да има собствена асабия и ясна идея за собствения си характер, същевременно оставайки отворен за другите. Европа е нещо повече от икономическа общност и тя си струва да бъде

запазена като „красива идея“. Това може да бъде постигнато с ислямско участие, ако визията за Евро-Исляма се превърне в политическа концепция, възприета от европейската ислямска диаспора. Задачата да се запази Европа с ислямско участие може да бъде разглеждана като **проект за мир** в 21 век.

Басам Тиби преподава международни отношения в Тюбинген и университета Корнел, САЩ. Той е автор на множество книги, между които Европа без идентичност? и Ислямът между култура и политика.

Коментари (1)

- 17-04-2012|**Манол Глишев** - Да изкоментираме Анри Пирен

Велик историк, несъмнено. И да, вярно е, че възходът на Каролингите започва с битката при Поатие – битка срещу ислямските емири на ал-Андалус. Но значи ли това, че Европа не би съществувала без исляма? В крайна сметка Карл Мартел е водел някаква вече съществуваща войска при Поатие. Войска от франки, гало-римляни, християни... в крайна сметка, европейци. Да, разбира се, варвари. Но вече европейци. Векове преди Поатие и поне век преди появата на исляма вече са съществували постклассическите християнски кралства на Европа – с тяхната ранносредновековна (или късноантична) култура, с техните германски и римски институции. Всичко това еволюира по свои пътища. Ислямът няма кой знае какво отношение към тези процеси. Някакво влияние на ислямския свят над тази Европа се появява чак в XII в. Така че има Европа, от която произхожда нашата цивилизация и която, противно на мнението на Пирен, по никакъв нячин не се корени в исляма. Въпреки напоследък полярното мнение, западната цивилизация не дължи кой знае какво на ислямския свят.

Какъв сблъсък на цивилизациите? Автор: Амартия Сен

(Защо религиозната идентичност не е съдба)

Че някакви язвителни карикатури на пророка Мохамед могат да предизвикат вълнения в толкова много страни е явление, което ни казва важни неща за съвременния свят. Освен всичко друго, то ни посочва ревностната чувствителност на много мюсюлмани относно представянето и осмиването на пророка в западната преса (и принизяването на мюсюлманската религия, за което се приема, че върви ръка за ръка с подобни представяния), както и очевидната способност на някои решителни агитатори да го използват за пробуждане на онзи тип гняв, който незабавно води до насилие. Но стереотипни представяния от този тип причиняват и една друга вреда – те правят огромни групи от хора по света да изглеждат някак особено ограничени и нереални.

Портретът на пророка с шапка във формата на бомба очевидно е продукт на нечия фантазия и като такъв той не може да бъде оценяван буквално. Но уместността на това представяне не може да бъде откъсната от начина, по който биват виждани последователите на пророка. Онова, което ние трябва да вземем много на сериозно е начинът, по който в този тип представяне ислямската идентичност се приема като нещо, което удавя, ако и само имплицитно, всички други принадлежности, приоритети и стремежи, които една мюсюлманска личност може да притежава. Всяка личност принадлежи към множество различни групи, от които религиозната принадлежност очевидно е само една. Да се види, например, един математик, който същевременно е мюсюлманин, главно от гледна точка на религията, означава повече да се прикрие, отколкото да се покаже нещо. Дори днес, когато един модерен математик от, да речем MIT или Принстън, се позовава на даден „алгоритъм“, за да реши някой труден изчислителен проблем, той или тя спомага за почитане на приноса на мюсюлманския математик от девети век Ал-Хуаризми, от чието име води началото си понятието алгоритъм (понятието „алгебра“, от своя страна,

идва от арабския математически трактат „Ал Жабр ва-ал-Мукабила“). Да се концентрираме върху ислямската идентичност на Ал-Хуаризми, поставяйки я над неговата идентичност като математик би било нещо изключително заблуждаващо – и все пак той без съмнение е бил и мюсюлманин. По подобен начин, придаването на автоматичен приоритет на ислямската идентичност на дадена мюсюлманска личност, с цел да се разбере нейната/неговата роля в гражданското общество, в литературния свят или в произведенията на изкуствата и науката е нещо, което може да доведе до сериозни недоразумения.

Засилващата се тенденция да не се обръща внимание на множеството идентичности, които всяко човешко същество притежава, и да се направи опит за класифицирането му според една-единствена и уж изместваща всичко останало религиозна идентичност, представлява всъщност един вид интелектуално объркване, което може да предизвика опасни тенденции, подбуждащи хората към противопоставяне едни на други. Един ислямистки подбудител към насилие срещу неверниците може би желае мюсюлманите да забравят, че притежават и други идентичности освен тази на тяхното мюсюлманство. Удивителното в случая е, че ония, които биха искали да потушат това насилие, на практика насърчават същото интелектуално объркване, като гледат на мюсюлманите предимно като на членове на ислямския свят. Светът става много по-възпламеним чрез защищаването и популяризирането на едноизмерни категоризации на човешките същества, комбиниращи в себе си определена мъглявост на възгледа с едно доста конкретно разширяване на сферата, в която тази мъглявост може да бъде експлоатирана за определени цели от привържениците на насилието.

Един забележителен пример за въображаема едноизмерност може да бъде намерен във влиятелната книга на Самуел Хънтингтън *Сблъсъкът на цивилизациите и преправянето на световния ред*. Трудността при подхода на Хънтингтън започва още с неговата система за уникална категоризация, далеч преди темата за сблъсъка – или за липсата на такъв – да бъде изобщо повдигната. Действително, тезата за цивилизационен сблъсък е концептуално паразитна и зависима от доминиращата мощ на една уникална категоризация според така наречени цивилизационни граници, които тясно следват религиозните разделения, на които се обръща специално внимание. Хънтингтън контрастира Западната цивилизация с „Ислямската цивилизация“, „Индуистката цивилизация“, „Будистката

цивилизация“ и т. н. Утвърждаваните конфликти на религиозните различия са обединени в остро скалъпена визия, подчертаваща една втвърдена разделеност.

На практика, разбира се, хората по света могат да бъдат класифицирани според много други подразделения, всяко от които има определена – и често стигаща много далеч – приложимост в нашия живот: националности, местонахождения, класи, занятия, социален статус, езици, политики и много други. Докато религиозните категории получиха голяма публичност в последните години, те все пак не могат да изличат останалите различия и още по-малко могат да бъдат разглеждани като единствената подходяща система за класификация на хората по земното кълбо. Разделяйки световното население на хора, принадлежащи към „ислямския свят“, „западния свят“, „индуисткия свят“ и „будисткия свят“, разграничителната способност на класификационните приоритети бива имплицитно използвана, за да постави хората вътре в един уникален набор от втвърдени прегради. Всички други разделения (например, между богатите и бедните, между членовете на различни класи и занятия, между хората, поддържащи различни политики, между различните националности и местожителства, между езиковите групи и т. н.), биват припокрити от този утвърждаван като първичен начин на виждане относно основните различия между хората.

Трудността с тезата за сблъсъка на цивилизациите започва с допускането за уникалната приложимост на една специфична класификация. Действително, въпросът „Сблъскват ли се цивилизациите?“ се основава на допускането, че човечеството може да бъде класифицирано преди всичко в категориите на специфични и абстрактни цивилизации, и че отношенията между различните човешки същества могат да бъдат някак сведени, без сериозна загуба на разбираемост, до концепцията за отношенията между различните цивилизации.

Редукционисткото гледище бива комбинирано по доста типичен начин, боя се, с една доста мътна представа за световната история, която пропуска, първо, степента на вътрешна разделеност вътре в тези цивилизационни категории и, второ, обсега и влиянието на взаимодействията – както интелектуални, така и материални – които минават директно през регионалните граници на така наречените цивилизации. И неговата способност да обърква може да хване в капана си не само хората, които биха искали да поддържат тезата за сблъсъка (вариращи от западни шо-

винисти до ислямски фундаменталисти), но също и ония, които биха искали да го оспорят и все пак се опитват да отговарят вътре в усмирителната риза на собствената му предварително определена понятийна сфера.

Ограниченията на едно такова цивилизационно-ориентирано мислене могат да се окажат точно толкова подвеждащи за програмите на „диалог между цивилизациите“ (много модни тия дни), колкото и за теориите за сблъсък между цивилизациите. Благородното и възвисяващо търсене на разбирателство между хората, схващано като разбирателство между цивилизациите, доста бързо довежда многоизмерните човешки същества до нещо, сведено до едно измерение за всекиго и така заглушава разнообразието от обвързаности, които са създавали богата почва за презгранични взаимодействия – включително изкуства, литература, наука, математика, игри, търговия, политика, както и други поприща на споделен човешки интерес – в продължение на векове. Инак напълно добронамерените опити за осъществяване на световен мир могат да имат много контрапродуктивни последствия, ако се основават на едно в основата си илюзорно разбиране за света на човешките същества.

Освен всичко това, нарастващото осланяне върху религиозно-базирани класификации на хората по света прави западния отговор на глобалния тероризъм да изглежда особено тромав. Уважението към „другите хора“ се демонстрира чрез възхваляване на техните религиозни книги, а не чрез вземане пред вид на многообразните взаимообвързаности и постижения, в нерелигиозните както и религиозни области, на различните хора по света. Чрез конфронтацията с това, което бива наричано „ислямски тероризъм“ в объркания речник на съвременната глобална политика, интелектуалната сила на западната линия на поведение е насочена в значителна степен към един опит за дефиниране – или предефиниране – на Исляма.

Да се съсредоточим само върху една голямоформатна религиозна класификация означава не само да пропуснем други важни интереси и идеи, които вълнуват хората. Такова поведение води със себе си и едно неизбежно засилване на религиозната власт. Мюсюлманските свещеници, например, тогава биват третирани като официални говорители на така наречения мюсюлмански свят, макар че достатъчно много хора, които инак са мюсюлмани, изповядват дълбоки различия с онова, което бива предлагано от един или друг молла. Въпреки нашите многообразни различия, светът изведнъж започва да бъде възприеман не като сбор от

хора, а като федерация на религии и цивилизации. Във Великобритания, едно объркано гледище относно това, което мултиетническото общество трябва да прави, доведе до насърчаване създаването на държавно финансирани мюсюлмански, индуистки, сикхски и други училища, като компенсация за отдавнашното съществуване на държавно подпомаганите християнски училища. При тази система, малките деца биват поставяни в сферата на едностранчиви обвързаности далеч преди да са достигнали способността да мислят самостоятелно относно различните системи на идентификация, които всъщност би трябвало да се конкурират за тяхното внимание. Още преди това, държавно управляваните религиозни училища в Северна Ирландия вече подхранваха раздалечаването на католици и протестанти още от детинство. Сега отново, същото това предопределяне на „усвоени" идентичности бива разрешено и дори насърчавано, само за да посява още повече отчуждение сред и без това достатъчно различните части на британското население.

Религиозната или цивилизационна класификация може да бъде източник и за най-различни войнстващи изопачавания на действителността. Тя може, например, да приеме формата на груби вярвания, онагледявани от добре известното изказване на американския генерал-лейтенант Уилям Бойкин, който с обезоръжаваща грубост каза по повод собствената си война с мюсюлманите: „аз знаех, че моят Бог е по-велик от техния" и че християнският Бог „е истински Бог, а [мюсюлманският] – само един идол". Идиотщината на такъв фанатизъм е лесна за диагностициране, така че опасността от запращане на подобни неуправляеми ракети е сравнително ограничена. За разлика от него обаче, един много по-сериозен проблем в западната обществена политика е използването на „управляеми ракети", които представят една повърхностно по-благородна мисия, предназначена да примами мюсюлманските активисти далеч от опозицията, чрез привидно по-доброкачествената стратегия на подходящо предефиниране на Исляма. Те се опитват да придърпат мюсюлманските терористи по-далеч от насилието, като настояват, че Ислямът е една миролюбива религия и че един „истински мюсюлманин" трябва да бъде миролюбив индивид („така че, напуснете го и бъдете най-после миролюбиви"). Отхвърлянето на едно конфронтационно гледище относно Исляма очевидно е напълно уместно и изключително важно в наше време, но ние трябва да се запитаме дали е необходимо или дори

възможно, да се опитаме да дефинираме в предимно политически понятия какво трябва да бъде „истинският мюсюлманин“.

* * *

Не е необходимо религията на една личност да се превръща в нейна всеобхватна и изключителна идентичност. Като религия, Ислямът не премахва отговорния избор за мюсюлманите в много сфери на живота. Всъщност, напълно възможно е за един мюсюлманин да възприеме едно конфронтационно гледище, а друг да бъде напълно толерантен относно друговерието, без който и да било от тях да престава да бъде мюсюлманин единствено по тази причина.

Отговорът срещу ислямския фундаментализъм и тероризма, свързан с него, също става особено объркан, когато е налице една обща неспособност за правене на разлика между ислямска история и история на мюсюлманските народи. Мюсюлманите, като всички други хора по света, имат много различни занимания и стремежи – и съвсем не е необходимо всички техни приоритети и ценности да бъдат поставяни вътре в тяхната единствено мюсюлманска идентичност. Разбира се, не е за учудване, че всички поборници на ислямския фундаментализъм биха желали да подтиснат другите идентичности на мюсюлманите, в полза на тяхното превръщане единствено в мохамедани. Но фактът, че и онези, които биха искали да преодолеят напреженията и конфликтите, свързани с ислямския фундаментализъм, изглеждат също толкова неспособни да видят в мюсюлманите нещо друго освен тяхното мюсюлманство, поразява с изключителната си едностранчивост.

Хората виждат себе си – и имат достатъчно основания да се виждат така – по много различни начини. Например, един мюсюлманин от Бангладеш е не само мюсюлманин, но и бенгалец, и гражданин на Бангладеш, обикновено много гордеещ се с бенгалския език, литература и музика, без да споменаваме останалите идентичности, които той или тя може да възприема като свързани с класа, пол, занятие, политика, естетически вкус и т. н. Отделянето на Бангладеш от Пакистан изобщо не се основаваше на религия, тъй като мюсюлманската идентичност беше споделяна и от двете крила на тогава все още неразделения Пакистан. Сепаратистките теми се отнасяха до езика, литературата и политиката.

По подобен начин не съществуват и емпирични причини за това защо поборниците на мюсюлманското минало, или изобщо на арабското наследство, трябва да се съсредоточават преди всичко върху религиозни-

те вярвания, а не върху науките и математиката, за които мюсюлманските общества са допринесли толкова много, и които също могат да бъдат част от една мюсюлманска или арабска идентичност. Въпреки важността на това наследство, някои груби класификации тежнеят към поставяне на науките и математиката в кошницата на „западната наука", предоставяйки на другите народи утешението да копаят собствената си гордост от някакви непонятни религиозни дълбини. Ако недоволният арабски активист днес може да се гордее единствено с чистотата на Исляма, а не толкова с многообразното богатство на арабската история, то уникалното възвишаване на религията, споделяно от воините и от двете страни, по неизбежност играе главна роля в заключването на хората вътре в затвора на единствената идентичност.

Дори лудешкото западно търсене на „умерения мюсюлманин" бърка умерността на политическите убеждения с умерността на религиозната вяра. Една личност може да притежава силна религиозна вяра – ислямска или друга – заедно с умерени политически убеждения. Император Саладин, който сърцато защищаваше Исляма по време на кръстоносните походи през 12. век, можеше да предложи, без каквото и да е противоречие, почетно място в своя египетски кралски двор на Маймонидес, след като този изтъкнат еврейски учен бе принуден да забегне от нетолерантна Европа. Когато, в навечерието на 16. век, героичният Джордано Бруно беше изгорен на кладата в Кампо дей Фиори в Рим, великият мугалски император Акбар (който беше роден мюсюлманин и умря като мюсюлманин), току-що беше завършил в Агра своя огромен проект за узаконяване на правата на малцинствата, включително и на религиозна свобода за всички.

Онова, което заслужава специално внимание в този случай е фактът, че докато Акбар беше свободен да осъществява либералната си политика, без да престава да бъде мюсюлманин, този либерализъм в никакъв случай не беше предписван – нито пък забраняван – от Исляма. Един друг мугалски император, Аурангзеб, можеше да отрече правата на малцинствата и да преследва не-мюсюлманите, без да престава по тази причина да бъде мюсюлманин, по същия начин, по който Акбар не престана да бъде мюсюлманин поради толерантната си плуралистка политика.

Настояването, ако и само имплицитно, върху една лишена от избор единичност на човешката идентичност не само смалява всички ни – то прави и света много по-възпламеним. Алтернативата на разделеността,

основаваща се на една господстваща класификация, не е някакво нереалистично изискване да бъдем едни и същи. По-скоро, главната надежда за намиране на хармония в нашия объркан свят се намира в плурализма на нашите идентичности, които се пресичат едни други и така работят срещу острите разделения, основаващи се на една-единствена втвърдена линия на яростно различаване, срещу което уж не можело да се оказва съпротива. Нашата споделена човечност бива оспорвана по дивашки начин, когато различията помежду ни биват стеснени до една измислена система на еднозначно мощна категоризация.

Може би най-голямата вреда идва от пренебрегването – и отрицанието – на ролите, отредени на разума и избора, които следват от признаването на нашите плуралистични идентичности. Илюзията за еднозначна идентичност е много по-разделяща, отколкото е вселената на плуралистични и разнообразни класификации, в която ние всъщност живеем. Описателната слабост на лишената от избор еднозначност има за следствие едно моментално намаляване на силата и обхвата на нашето социално и политическо мислене. Илюзията за съдбовност изисква от нас една удивително висока цена.

Амартия Сен (род. 1933) е индийски икономист и философ, носител на Нобелова награда (1998). Господин Сен, особено известен с работите си в областта на изследванията, свързани с откриване корените на бедността, е понастоящем професор в университета Харвард.

Коментари (7)

- 28-12-2008|**Гост**

Не трябва да бъде пропускана всяка една открила се възможност за адмириране на направен опит, по отношение на провеждането на идеята за описване на комплексността на човешката идентичност. Но потенциалността на едно такова начинание би било добре да е белязана с подобаващата доза внимание, спрямо контрадиктивния заряд на експлоатираните понятия. Константното поддържане на добре премерена степен на будност към вариативността на третиране на употребяваните дефиниции е достатъчна гаранция за достигане на максимално изчистен контекст. От друга страна постигането на пределна яснота, както и остатъчното усещане за привидно замъглено експозе, могат да притежават чудесно спекулативно покритие. В този ред на изложение, може би е желателна инклинацията към култивиране на повишена сензитивност спрямо всичко онова, попадащо безапелационно в лоното на категорията, толерирана като «добро», защото генерализирането на критерии е също толкова сегрегиращо, колкото и провеждането на отявлено наслиственo или интелектуализирано рафинирано налагане на мисловни шаблони. Необходимо е да остава живо осъзнаването на факта, че и максималното постигане, според моментните стандарти, на дескриптивна точност спрямо мултиизмерността на сложността, то поради прелиминарно заложената ограниченост на разполагаемия инструментариум, всеки опит за определяне се свежда нито повече, нито по-малко единствено и само до апроксимация на визията за експонираната реалност.

- 03-07-2010|**деян** - погрешно

Това мнение е концептуално сбъркано. Първо, това, че цивилизациите са вътрешно необусловени, изобщо не им пречи да влязат в конфликт една с друга, тъй като вътрешната необусловеност е доста слаба в сравнение с междуцивилизационните различия.

Второ, именно контактите и взаимните влияния между цивилизациите са в основата на техния сблъсък. Проникването на чужди влияния в една консервативна култура радикализира определени маси и ги кара да заемат отбранителна позиция. Освен това, почти винаги втората цивилизация взима определено влияние на първата, което при нея е причина да излежна изостанала в определена сфера, на пример техни-

ческо или политическо, трансформира го и след това го използва за една по-ефективна съпротива или дори атака срещу първата.

Така например след поредица от неуспешни войни със Запада, Русия при Петър Първи приема западното техническо и военно влияние, което трансформира в успешна руска атака срещу същия този запад.

- 03-07-2010|**Златко**

Тоест, „мътиш ми, не мътиш – ще те ям!“.

Така ли да разбирам окончателната мъдрост на междуцивилизационните отношения, драги ми учени сънароднико?

- 17-04-2012|**Манол Глишев** - Посредствен материал

Преди всичко, той ни кара да поискаме сами да ограничим свободата, с която разказваме вицове. А човек има право да разказва каквито си иска вицове – включително и мръсни или политически некоректни. И то на всякакви теми: за християни, за мюсюлмани, за марсианци, за евреи, за жени, за хомосексуалисти, за американци, българи, руснаци, араби, бомби и тиквички. Няма оправдание пред каквото и да е поведение, което застава срещу свободата на словото и мисълта. Атеистите търпят вицове от страна на религиозните, християните търпят вицове от атеистите. Е, ще се наложи и на мюсюлманите да търпят вицове. Който не уважава чуждата свобода на словото, е варварин.

- 17-04-2012|**Златко**

Здравейте, Маноле,

видях, че имате (небезинтересен) блог. Дали бихме могли да намерим общи теми, по които вие да публикувате текстове тук в „Прегледа“?

- 27-10-2012|**Ирина**

Както ни е известно, в деня на Страшния съд всеки ще отговаря поединично за делата и мислите си, без възможност за позоваване на цивилизационна идентичност, така че, рисувалият карикатури ще обяви подбудите си, разгневилият се ще намери причините за гнева си, коментиралият ще научи за корените на неговите пристрастия и ще си го получи за злобата към съседа.

Сблъсъкът на исляма с модерността
Автор: Франсис Фукуяма

Преди десет години Самуел Хънтингтън утвърждаваше, че разделителните линии на световната политика в обществата след студената война са предимно културни – един „сблъсък на цивилизациите“, определян от пет или шест главни културни зони, които понякога могат да съществуват едни с други, но никога не се смесват, защото им липсват споделени ценности. Едно следствие от тази аргументация е, че терористичните атаки от 11 септември, както и американската реакция на тях би трябвало да бъдат разглеждани като част от една по-голяма цивилизационна битка между Исляма и Запада. Друго такова следствие е, че онова, което ние на Запад разглеждаме като универсални човешки права, всъщност е просто продукт на европейската култура, неприложим за онези, които не споделят тази специфична културна традиция.

Аз смятам, че Хънтингтън греши и в двете си твърдения. Сър В. С. Наипол, скорошен носител на Нобеловата награда за литература, веднъж написа статия, озаглавена „Нашата универсална цивилизация“. Колко точно! В края на краищата Наипол е автор от индийски произход, който е израсъл в Тайланд. Той утвърждава не само, че западните ценности са валидни за всички култури, но и че самият той дължи литературния си успех точно на тази универсалност, постигната чрез прекрачването на предполагаемите цивилизационни граници, предпоставени от Хънтингтън.

Но универсалността е възможна и в по-широки рамки, тъй като движещата сила в човешката история и световната политика е не културната политика, а всеобщият прогрес на модернизацията, чиито институционални изрази са либералната демокрация и пазарно ориентираната икономика. Настоящият конфликт е не част от сблъсъка на някакви цивилизации в смисъл, че ние си имаме работа с културни зони от еднакво значение; по-скоро той е симптоматичен за назадничавите реакции на

онези, които се чувстват застрашени от модернизацията, а следователно и от нейния морален компонент, зачитането на човешките права.

Буквално всяко право, което е било исторически утвърдено, се основава на един от три авторитети: Бог, човек или природа. Първоначалният източник на права, Бог или религията, беше отхвърлен на Запад от началото на просвещението насам. „Второто разсъждение върху правителството“ на Джон Лок започва с дълга полемика срещу аргумента на Роберт Филмър в защита на божественото право на кралете. С други думи, секуларизмът на западната концепция за правата лежи в основата на либералната традиция.

Днес това изглежда като основната разделителна линия между Ислама и Запада, защото много мюсюлмани отричат секуларната държава. Но преди да приемем идеята за един неудържим сблъсък на цивилизациите, ние преди всичко би трябвало да размислим върху това защо модерният секуларен либерализъм е възникнал именно на Запад. Не е случайно, че либералните идеи възникнаха през 16 и 17 век, когато кървавите борби между различните християнски секти в Европа разкриха невъзможността за постигане на религиозен консенсус, на основата на който да се основе политическото управление. Хобс, Лок и Монтескьо реагираха на ужаси, подобни на тия от Тридесетгодишната война като твърдяха, че религията и политиката трябва да бъдат разделени едни от други, за да може да се осигури граждански мир.

Ислямът сега е конфронтиран с една подобна дилема. Опитите да се обединят политиката и религията разделят мюсюлманите също така, както те разделяха и християните в Европа. Нашите политици са прави (а не само хитри), когато настояват, че настоящият конфликт не е с Исляма – една изключително хетерогенна религия, която не признава никакъв авторитетен източник на доктринерна интерпретация. Нетърпимостта и фундаментализма оформят един определен избор за мюсюлманите, но Ислямът винаги е бил принуден да се занимава с въпроса за секуларизма и нуждата от религиозна търпимост, както е очевидно от продължаващата реформистка възбуда в теократичния Иран.

Вторият източник на права – по същество си позитивисткият възглед, че каквото и да бъде постановено по конституционен път от обществото като правилно, вече става правилно – също така не предоставя гаранции за някакви либерализиращи тенденции, защото той води към културен релативизъм. Ако, както предпоставя Хънтингтън, правата,

които се приемат от Запада, са се появили по уникален начин в резултат на политическата криза на европейското християнство след протестантската Реформация, то какво може да попречи на други общества да се позоват на собствените си традиции, за да отрекат тези права? Китайското правителство е много сръчно при използването на този въпрос.

Последният източник на права е природата. Всъщност, езикът на естествените права – развит най-категорично в Америка от 18 век – продължава да оформя нашия морален дискурс и днес. Когато например ние казваме, че расата, етносът, богатството и полът са несъществени характеристики, то това очевидно предполага, че ние вярваме в съществуването на една основа за „човешкото", която ни дава право на еднаква защита срещу определени видове поведение от страна на други групи или държави. Тази вяра е причината за отхвърлянето на културни аргументи, които биха поставили някои хора – жените например – в една подчинена позиция вътре в обществото. Нещо повече, разпространението на демократичните институции в неевропейските контексти през последните десетилетия на 20 век предполага, че ние на Запад не сме сами в тази си вяра.

Но ако човешките права са наистина универсални, то трябва ли ние да изискваме тяхното спазване навсякъде и във всички времена? В своята *Никомахова етика* Аристотел твърди, че съществуват естествени правила за справедливостта, но че тяхното прилагане изисква гъвкавост и благоразумие. Това прозрение си остава валидно и до днес. Ние трябва да правим разлика между теоретичната вяра в универсалността на човешките права и реалната практика на поддържане на човешките права навсякъде по света, защото нашата споделена „човешкост" е оформена в различни социални среди, така че нашето разбиране за правата е много различно по различните места.

В много традиционни общества, където възможностите за избор са ограничени, западното, индивидуалистично разбиране за правата е много дразнещо. Това е така, защото западната концепция не може да бъде отделена от по-общия процес на модернизация на обществата. Да се утвърждава противното би означавало да се поставя каруцата пред коня. Защото нашето обвързване с универсалността на човешките права оформя само част от сложния контекст на една универсална цивилизация, от която другите елементи на модерните общества, като икономическата справедливост и политическата демокрация, не могат да бъдат отделени.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни филсофи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономия в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защищава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (1)

- 18-04-2011|**Йордан Янков**

Докато западните автори днес продължават да предъвкват Лок, нито ще разберат природата на либералните ценности, нито ще разберат дилемата на Исляма и съответно отношенията му с т. нар. модерност.

Коран, свобода на словото и европейски ценности
Автор: Гелийн Молир

Филмът „Фитна“ на десния холандски политик Геерт Вилдерс, насочен срещу Корана, постави холандското правителство в политически невъзможна позиция. Философът Гелийн Молир се обръща за съвет към Джон Стюарт Мил.

В дебата за това дали да се забрани или не филмът „Фитна“ от Геерт Вилдерс има два лагера. Принципните разглеждат свободата на словото като фундаментално право под либералното демократично върховенство на закона. Независимо от естеството, съдържанието и тона на неговото послание, всекиму трябва да бъде разрешено да каже, пише или филмира каквото си поиска. Ако твърденията нанасят обида, подбуждат към омраза или призовават към насилие, може да се предприемат углавни действия. Но това винаги единствено след факта. Забраната на цензурата е абсолютна. От другата страна се намира прагматичният лагер. Този лагер също разглежда свободата на словото като важна ценност, но не на всяка цена. Ако свободата на словото означава, че други права биват нарушавани, то тогава тя трябва да бъде ограничена. Ако изборът е онзи между обществената сигурност и правото на изказ, то тогава колективните интереси имат предимство пред личните.

Това е гледната точка, защищавана от специалиста по отбраната Роб де Вийк в холандския всекидневник *Trouw.* **Петимата видни мюсюлмани, които в един друг вестник,** NRC Handelsblad, настойчиво помолиха холандския премиер-министър Балкененде да сдържа Вилдерс, използваха същата логика. Искането на Иран към холандското правителство да забрани филма на Вилдерс попада под същата категория; според иранците филмът може да доведе до „социално вълнение“, защото той нарушава правата на мюсюлманите, за които Коранът е свещена книга.

Междувременно холандското правителство се намира в политически невъзможна позиция, за разлика от Вилдерс, който създаде ситу-

ация, от която може единствено да спечели. Той би разглеждал забраната на неговия филм от холандското правителство като доказателство за това, че Холандия се предава на исляма. Ако филмът бъде допуснат и избухнат размирици, това ще докаже неговата позиция, че ислямът е нетолерантна религия. Има ли изход от тази дилема?

Тук може би ще помогне една по-фундаментална дискусия относно принципите на свободата на изразяване. Една от най-страстните пледоарии относно свободата на изразяване може да бъде намерена в За свободата (On Liberty) от британския философ Джон Стюарт Мил. Началото на глава втора незабавно задава тона: „Ако цялото човечество минус един би било на едно и също мнение, и само един човек би бил на противоположно мнение, то човечеството не би имало повече право да накара тази личност да замълчи, отколкото самата личност, ако би имала такава власт, би имала право да накара човечеството да замълчи. [...] Но особената вреда от заглушаването на израза на едно мнение е в това, че то ограбва човечеството; потомството, както и съществуващото поколение; онези, които не са съгласни с това мнение още повече, отколкото съгласните."

Според Мил историята показва, че особено хората, които са твърдели, че говорят или действат в името на истината, по-късно са се оказали неправи. Необходима е скромност, особено по отношение на истината. Критиката е от полза на истината. Това е основата на всички принципи на научния прогрес.

Случаят на Вилдерс се отнася не толкова до истината в научен смисъл, а по-скоро до религията. Религията се основава на вяра, така че човек би могъл да каже, че тук по дефиниция откриването на истината не играе никаква роля. Но самата религия учи, че все пак става дума за истина. И тази „истина на вярата" според Мил е също толкова податлива на грешки, колкото и всяка друга истина. Възможността, че критиката на религията може да допринесе за нейното по-добро разбиране е вече сама по себе си достатъчна причина тя да бъде разрешена, а не забранена.

Останалата част от аргументите на Мил са много модерни: той твърди, че неговите съвременници очевидно не са особено уверени в истинността на собствените си мнения. Ето защо те обосновават правото да се защищава едно (религиозно) мнение вече не чрез истината, а по-скоро чрез неговата полезност за обществото. Според тях понякога е полезно да се потисне критиката на общоприетите (религиозни) вярвания – не

в името на истината, а в името на мира. В този случай правителството се позовава на общия интерес за обществен порядък.

Прилагайки това към филма на Вилдерс: критиката на религията, изразена в този филм може да бъде истинна или оправдана, но като правителство ние не смятаме, че това има отношение към въпроса. Основният въпрос е дали тази критика е полезна за обществото като цяло. Ако тя нанася повече вреда, отколкото полза, ние трябва да я забраним. Според Мил такъв начин на мислене само измества проблема. Правителството не е безпогрешно нито когато става дума за истината, нито по отношение на въпроса дали нещо е полезно или вредно за обществото. „Полезността на едно мнение е сама въпрос на мнение: също толкова спорна, открита за дискусия и изискваща дискусия, колкото и самото мнение." Полезността или вредата за обществото следователно не трябва да се вземат пред вид.

Дори и ако сте напълно убедени в „гибелните последици" или „аморалността" или „безбожието" на едно мнение, и обществото като цяло се съгласява с вас, въпросното мнение все пак трябва да бъде допуснато, според Мил. Всъщност, най-вече тогава. Защото при онези обстоятелства рискът за извършване на грешки и създаване на жертви е най-голям. И следователно общият интерес, безбожието или аморалността никога не могат да бъдат аргументи за забраната на изказване на едно мнение.

Може ли „тонът" на едно мнение да бъде използван като аргумент? Трябва ли мненията да бъдат изразявани по „сдържан" начин? Мил твърди, че в това отношение е невъзможно да се поставят граници. Да кажем, че критерият е да не се обижда. Този критерий не би предложил решение, тъй като една убедителна и мощна вербална атака винаги ще бъде разглеждана като обидна и неразумна.

Но Мил вижда едно дори още по-фундаментално възражение. Според него начинът, по който едно мнение е защищавано, може действително да бъде осъдителен. Но проблемът се състои в това, че забраната срещу обидни твърдения почти винаги бива използвана срещу хора, които се противопоставят на утвърдените мнения. Вие сте свободен да се надсмивате и изразявате нетърпимост срещу поддръжниците на малцинственото мнение, защото знаете, че разполагате със симпатиите на (мълчаливото) мнозинство. Индивидът (от малцинството), обаче, трябва а се страхува за собствената си сигурност, ако си позволи подобно действие, защото му липсва поддръжката на общественото мнение.

(Вземете за пример демонизацията на Пим Фортюн и нейните фатални последици[1]). Тонът, с който се изказва едно мнение, следователно също не трябва да се използва като причина за забраната му.

Означава ли това, че според Мил не съществуват ограничения срещу свободата на словото? Той прави едно изключение. Ако обстоятелствата са такива, че изказаните мнения водят до престъпни актове, то тогава дори мненията не са вече свещени. Мил дава за пример търговците на зърно. На вестниците трябва да бъде разрешено да пишат, че търговците на зърно водят бедните до гладна смърт. Но щом само изразите това мнение пред сърдита тълпа, стояща пред къщата на някой търговец на зърно, вие трябва да бъдете наказан. И тогава Мил формулира следния критерий: действия, които причиняват вреда на другите без правни основания, могат и трябва да бъдат ограничавани, ако е необходимо и чрез активна намеса.

Проблемът с Вилдерс се състои в това, че ние не знаем дали ситуацията на търговците на зърно е адекватна за него. Всички сценарии, рисуващи демонстрации, бунтове, ранени или убити хора, са много спекулативни. Един по-нататъшен усложняващ фактор е, че в този момент националните и интернационални контексти са много объркани. И въпреки това възможността за отрицателни последици не може да бъде аргумент за отричането на фундаментални права: това би означавало да се насърчава създаването на атмосфера на страх и терор. Особено в случай, когато от чужбина биват отправяни заплашителни слова – както го направи мюфтията на Сирия, който вижда изгледи за кръвопролития.

Само ако има конкретни симптоми, че общественият ред в Холандия ще бъде нарушен и няма да има достатъчно полицейска сила, за да се контролира ситуацията (ситуация на административна force majeure), някои основни права могат да бъдат временно потиснати. Тъй като това е невъзможно да бъде доказано в случая, филмът не трябва да бъде забранен.

От друга страна от огромно значение е холандският министър-председател Балкененде да обяви публично, че изразяването на неприемливи мнения също е част от един съществен принцип за демократичното върховенство на закона. И че в едно отворено общество този принцип

1 Пим Фортюн е десен холандски политик, който беше убит през 2002 година от един крайно ляв активист, с цел да не му се позволи да използва мюсюлманите като изкупителни жертви и да не „подвежда масите в търсенето на власт“.

трябва да бъде защищаван по всяко време. Както и че мюсюлманите ще бъдат защитени от холандската държава при всякакви обстоятелства. И че те те на свой ред могат да използват конституционните си права, за се борят вербално срещу Вилдерс по всякакви възможни начини. Един уверен в себе си отговор от страна на мюсюлманите, основаващ се на аргументи, посочващ софизмите и фалшивите сравнения, може да смали неговия проект до нормални пропорции: пропорциите на един дванайсетминутен филм за Корана.

Гелийн Молир е преподавател по философия на правото към философския факултет в университета в Лайден.

Нека престанем да говорим за религия! Автор: Оливие Роа

Господин Роа, основават ли се културните опасения срещу живеещите в Европа мюсюлмани на едно недопустимо опростяване?

Да, поне на едно опростяване. Обикновената картина на Исляма е тази на една мюсюлманска общност – в която всички спазват Исляма еднакво – и която отрича западните ценности, пренасяйки в центъра на Европа конфликтите на Близкия и Средния Изток. Всъщност мюсюлманското население на Европа е много различно, не само поради различните си корени, а и защото неговите членове вземат различни, сложни и нерядко взаимно противоположни решения.

Някои се опитват да запазят доколкото е възможно една недокоснатa култура – например техния език, гладуването или женитбените обичаи – други се заиграват със секуларизацията, говорят по-добре френски или немски отколкото арабски или турски език и се опитват да се интегрират. Други пък – до голяма степен озападнени – се опитват да преформулират в западно-секуларното обкръжение една религиозна практика, ориентирайки се по моделите на протестантските и еврейски форми на религия. Накрая има и неколцина „новородени“, съпровождани от прозелити, очаровани от представата за една откъсната от корените си фундаменталистка марка Ислям – има се пред вид Салафизмът.

Ние трябва да правим разлика между верски и етнически общности. Интеграцията обикновено се осъществява за сметка на традиционните етнически култури. Но Ислямът може и би трябвало да бъде преоформен като верска общност и поставен на равна нога с останалите религии. Практикуващите мюсюлмански вярващи изискват равенство, а не статус на културно малцинство. И въпреки това те систематично биват отблъсквани като чужда етническа култура. Стремящата се нагоре средна мюсюлманска класа на Запад желае да бъде уважавана като западна

религиозна общност, а не като чужда култура. Марковите знаци на религиозна практика и защита на интереси обикновено биват защищавани от една нарастваща и образована средна класа, която е важен фактор за икономическия растеж.

Ако това не се удаде, то трябва ли европейците да се страхуват от една експлозия, както считат някои?

Ситуацията не е толкова драматична. Въпросът засяга не толкова мюсюлманските емигранти като противопоставени на „бялото общество", защото мнозина мюсюлмани вече са интегрирани, дори и ако интеграцията им не бива достатъчно призната. Ако не успеем, със сигурност ще се появят поне три вида радикализъм: една изолирана социална група от второто поколение младежи, независимо от техния икономически и социален произход, ще бъде подмамена от ислямската радикализация; масата от млади, не достатъчно зрели за да гласуват, безработни и напуснали училище младежи, ще бъде експлоатирана от сенчестата икономика, като в някои крайни случаи това ще резултира в сблъсъци с полицията, но без религиозни измерения. И накрая, някои традиционно консервативни среди ще се превърнат в културни и религиозни гета.

Срещата между Европа и Исляма част от една борба на културите ли е?

Дебатът за датските карикатури, за богохулството и свободата на изкуството се води не между един либерален Запад и някакъв мракобеснически Изток. Повечето религиозни консерватори в Европа са за ограничаване свободата на изразяване – френската католическа църква например спечели преди две години една съдебна битка, в коя то ставаше дума за едно представяне на „Тайната Вечеря". В нея апостолите бяха заместени от полуголи жени. Повечето католически епископи са против хомосексуалния брак. И, казано между другото, мнозина мюсюлмани се отнасят много критично към липсата на свободи и демокрация в арабските страни, чиито режими биват поддържани от нас, от Запада (например Тунис и Египет). Това не е дебат на културите, а на ценностите. При това става дума за дебат, воден в границите на Европа: трябва ли например да определим като мюсюлманска католическата църква в Испания, само защото тя отрича секуларизацията, както и разделението между държава и църква, хомосексуалния брак и абсолютната свобода на религията? Модерните черти на фундаментализма са продукти не

на традиционни култури, а напротив – продукти на кризата на традиционните култури, продукт на откъсването от собствените корени, на глобализацията. Религиозните напрежения постоянно говорят за криза на традиционните култури, те не са тяхно порождение.

Какво трябва да прави Западът срещу Ал Кайда и ислямизма?

Ал Кайда и ислямизмът не са едно и също нещо. Не всички фундаменталисти са политически радикали, макар че в Ал Кайда наистина се открива една малка религия. Фундаментализмът е постоянно течение във всяка религия и е напълно безсмислено да се поддържа отвън един „добър Ислям"; фундаментализмът винаги ще достига някои хора. Задачата е да се създаде място за едно достоверно главно течение в Исляма, което да задоволява религиозните изисквания на масата от мюсюлмани.

Не трябва да попадаме в капана на Бин Ладен: западът мисли, че Ислямът е коренът на радикализацията, следователно ние автоматично виждаме в лицето на Бин Ладен водача на мюсюлманския свят. Ние трябва да се борим срещу него като терорист, а не като мюсюлманин. Фактически младите хора стават терористи не защото четат Корана или ходят на джамия. Те го правят заради въздействието. Те са истинските наследници на ултралевите от 1970-те години: натрапчиво обзети от Америка и Уол Стрийт, те са по-антиимпериалистически настроени от привържениците на шариата. Само един поглед върху заснетите на видео обезглавявания на заложниците в Ирак стига, за да се види, че се касае за повторения на убийството на Алдо Моро от Червените Бригади – това няма нищо общо с представите на традиционно мюсюлманския свят.

Историята на младите терористи е история на индивидуалния героичен подвиг за спасяване на Умма, религиозната общност на всички мюсюлмани, от западното варварство. Религията не играе някаква особена роля в процеса на личната радикализация. Ние трябва да делегитимираме този героизъм, като демаскираме историята на геройството, вместо да изискваме от мюсюлманската общност да осъди тероризма – тя го прави, но като че никой не я слуша. Нека престанем да говорим за религия и култура, това е маловажно. По-добре да говорим за политика и поколенческа радикализация.

Какво означава днес мултикултурализмът?

Нищо. Става дума за лозунг, който се опитва да организира съвместното съществуване на различни групи във време, в което културните идентичности се намират в криза. Мултикултурализмът приема, че като

религия Ислямът е обвързан с една чужда култура, която се поддържа сама от едно поколение в друго. Човек може да бъде добър гражданин и същевременно да се идентифицира с една култура, която не е определяща тук. С други думи, гражданската връзка с нацията може да бъде предадена чрез един общностен смисъл на съпричастност. Проблемът обаче е, че религиозното пробуждане – във фундаменталистки или спиритуалистки форми – се развива при откъсване от каквито и да било културни връзки. Той израства върху едно изкореняване: младите радикали са наистина напълно озападнени. При „новородените“ и прозелитите Ислямът се разглежда не като културна религия, а като универсална, глобална религия, достигаща далеч отвъд специфичните култури, също като Евангеликализма.

Ислямските реформатори подчертават, че правилно разбираният Ислям не се намира в конфликт с Европа.

Да, разбира се. В същия смисъл, в който консервативното ортодоксално Еврейство, евангеликанският Протестантизъм или консервативният Католицизъм не търсят конфликти – или все пак го правят. Те имат различен дневен ред, те разцъфтяват в различни пространства, но в някои основни правила те си съвпадат – когато например става дума за демократическите институции и регулирането на нечистота. Никой не изисква от папата да подчертава позицията си по отношение на аборта, за да бъде по-добър европеец. Религиите не могат просто да бъдат подведени под игото на политиката – и това в края на краищата е причината, поради която демокрациите са установили едно повече или помалко ясно разделение на църквата от държавата.

Европейският проблем с мюсюлманите, притежаващи миграционен произход, би съществувал дори и ако имаше една независима, процъфтяваща палестинска държава – и ако САЩ, Великобритания и някои други европейски държави не бяха нападнали Ирак. Да или не?

Да, разбира се. Ние сме склонни да надценяваме значението на кризата в Близкия Изток за радикализирането на мюсюлманите на Запад. В Париж една про-палестинска демонстрация не извежда на улицата повече от 10 000 души, макар че в Париж и околностите му живеят два или три милиона мюсюлмани. Убиецът на Тео ван Гог в Холандия никога не е споменавал Ирак, Афганистан или Палестина, а само богохулството. Тук ние се сблъскваме с един проблем на поколенията – точно същия,

какъвто беше проблема с ултралевите през 70-те години –, а не с някакъв геостратегически проблем. Бин Ладен атакува Ню Йорк преди, а не след инвазията на САЩ в Ирак. Корените на радикализирането лежат на Запад, а не в Близкия или Среден Изток.

Нека да разглеждаме интеграцията на мюсюлманите като западен проблем и Исляма като западна религия, да престанем да насочваме фокуса към войните в Близкия и Среден Изток, върху които нямаме никакво влияние и от които европейските мюсюлмани са много по-отдалечени, отколкото се приема. Така нареченият мюсюлмански гняв срещу Запада не засяга масата от западни мюсюлмани – изключвайки ония във Великобритания – с нищо. В континентална Европа радикализацията на Исляма засяга единствено изолирани групи от изкоренени млади хора от второто мюсюлманско поколение. Инак тя няма някакво реално съществуване извън нашите кошмари.

Интервюто води Михаел Хесе.

Оливие Роа (род. 1949) е директор на Френския Национален Център за Научни Изследвания (CNRS) и един от общопризнатите световни експерти по въпросите на Исляма.

Коментари (11)

- 27-06-2008|**Георги Д.**

Тоя луд ли е, изкукуригал ли е, изперкал ли е, или и трите? Защо Запада няма проблеми с: будистите, шинтоистите, зороастрианците, конфуцианците, даоистите, индуистите, юдеистите, православните, католиците, протестантите, атеистите, дори с повечето сектанти, а само с мюсюлманите? Защо горепосочените не тероризират, а само мюсюл-

маните? Как може да съществува такава примитивност и немислене от страна на един уж ‹учен›? (Освен това, за да му разбереш мислите на този ‹виден експерт›, трябва да четеш по-няколко пъти какво е казал. Типичен френски интелектуалец. Няма ли някога да се научат да се изразяват ясно като англо-саксонските интелектуалци? Но това между другото.) «Корените на радикализирането лежат на Запад, а не в Близкия или Среден Изток», «младите хора стават терористи не защото четат Корана или ходят на джамия». И това го казва ‹специалист!?› по исляма? Всеки запознат със свещенните книги на исляма (коран, сира, хадит), знае каква огромна част от учението на исляма, за разлика от всички други религии, заемат омразата, проклятията и призивите към насилие върху всеки, който не се е подчинил още на мюсюлманите. И че историята на исляма е една голяма река от кръв (270 милиона убити от мюсюлмански ятаган, отделно подчинените и поробените). А господин ‹спеца› не знае? Или знае, но се прави на луд, понеже позицията му на служител на мултикултуралистичния култ му носи големи изгоди и казването на истината не му е от полза? Тъй като никой експерт не може да е толкова некадърен и неспособен, че да не види фактите, то без съмнение, вярно е второто – просто си пълни гушката, макар и лъжейки.

- 27-06-2008|**Златко**

Тъй, тъй ... Откога го чакам тоя коментар и се чудя защо, аджеба, не се появява. Така де, вече цяла година публикувам материали, в които различни хора си позволяват да кажат, че и мюсюлманите са същите хора като нас – и още никой не ме е напсувал. Благодаря ти, драги Георги, за почитта – че то човек докато не го напсуват в България не е човек, нали така? (Казвам, че псуваш мен, ако и да не ме споменаваш – първо, защото като издател стоя зад нещата, които публикувам и второ, защото по едно време и аз си позволих да пусна текст, в който повечето неща се покриват едно към едно с тезите на Роа).

А това за корените на радикализирането, които лежели на Запад, разбира се е мнение, което, преди да бъде запокитено на боклука, трябва да бъде осмислено. Звучи малко нелепо на първо четене (да прибавя ли тук нещо от рода на: „особено ако главните източници на образование са ‚Труд' и ‚24 часа'", та да се счепкаме истински, по нашенски, а, драги Георги?), но зад него, оказва се, лежат аргументи. Та виж, драги Георги, например текстовете на Фукуяма от цикъла за Исляма (който пише по

англосаксонски, ясно и разбрано, но едва ли ще ти хареса, въпреки това). И след това си ни напсувай отново, дано ти олекне на душата.

А най-добре, Георги, хич не го чети тоя „Преглед". Няма да ти свърши работа, от сега ти казвам. Просто не е списван за теб, така ми се струва.

Инак извинявай за нелюбезните думи, но просто точно коментари като твоя, с които е пълен българския Интернет, бяха едно от нещата, които ме накараха да започна това издание. Няма да е зле, помислих си, да се чуе и едно малко по-различно мнение, че инак човек не може и да диша сред това мило нашенско единство, пусто да опустее дано ...

С приятелски поздрав,

Златко

- 02-07-2008|**Цончо**

Коментарът на Георги не бива да бъде запокитван ей така на бокулука. Като всяка нереформирана религия от монотеистичното еврейско дърво, ислямът блести със своята закостенялост и грубост. Политическият ислям е ЗЛО, пред което Запада (и въобще света) не бива да затваря очи. Същото се отнася и за ортодоксалните или радикални форми на юдаизма и християнството... Въобще религията, поставена на място, където не и е мястото, е носила, носи и винаги ще носи едно – кръв. С просто око се вижда, че ислямът, в днешната си форма, има промблем с либерализма и модерността.

- 02-07-2008|**Златко**

Виждам, че май скучаеш там в Канада, Цончо. Инак едва ли щеше да си губиш времето (а че и моето) с такива общи приказки. Не знам дали си чел по-обстойно текстовете от серията „Ислямът и модерността", но там има казани доста неща, в които има всичко друго, но не и общи приказки. Включително и това, че Ислямът има проблеми с либерализма и модерността, подкрепено с анализи и аргументи.

Всичко това няма нищо общо с грубиянския коментар на Георги, който говори малко по-различни неща, по нашенски тертип. „Луд, изперкал, изкукуригал", „пълни си гушката" ... Я по-добре, вместо да защищаваш такива приказки, вземи потърси в свободното си време spellchecker за български (или използвай Firefox, той го има вграден), това май ще свърши повече работа на всички ни ... (юдеизъм се пише с „е")

- 02-07-2008|**Цончо**

Е, ако имах повече време, бих писал и повечко. В един абзац – толкоз. Чел съм аз бая литература, и продължавам да чета.

Не съм сигурен, брате, как се пише юдаизъм – с «е» ли, с «а» ли... Кой както иска – така да го пише. Аз юдаизъм го знам, тъй съм го научил от книжките, тъй го спелувам... Пък и да продаваш краставици на краставичар е сложно ;)... Ти почваш като оная учителка с големите кунки. Следиш ми буквите и правописа, сякаш той най-важен на света... Ми не съм образован, кво да прая... Ама мнение имам и това на Гошко, не бива да затриваме. Искаш дебати в сайта. Ей на – радвай им се! Ти казваш едно, по един начин, той казва друго по друг. Нищо лично.

Да взема да си пусна един спел чек преди «испрати» или... Айде ше ризкувам и ште испратя...

- 02-07-2008|**Цончо**

Results 1 – 10 of about **29,400** for **юдаизъм** България.
Results 1 – 10 of about **3,030** for **юдеизъм** България.

- 03-07-2008|**Златко**

Юдеизмът (от областта Юдея или „юдеизъм“ (от юдеи) е религия, която е разпространена най-вече сред евреите.

Това от Уикипедия, където обаче спелуват думата и по двата начина. Странна работа, наистина.

А учителката я познавам лично и тя наистина е 50 килограма. И не е с големи кунки, напротив.

Абе бързаш понякога и приказваш без много-много мислене, така ми се струва. Коментарите не са въпрос на количество, българският нет е пълен с тонове глупости, опазил Господ от такива реки на изобилието! Тъй че дай малко по-обмислено, ако можеш да приемеш подобни думи от мен. Инак и аз се радвам когато видя, че има нов коментар, но понякога радостта ми се вгорчава бързо-бързо ...

- 03-07-2008|**Guest User**

Чакай сега да уточня. Аз споделям 99% от идеите на автора. И смятам, че моят коментар не противоречи на мнението на Роа. Може да бъде счетен за допълнение (макар и малко общо). Аз самият съм писал статии за религиозната толерантност и имам приятели «практикуващи»

мюсюлмани, с които се чувствам така, както се чувствам в компанията на приятели «протестанти», т. е. добре. Изречението «Корените на радикализирането лежат на Запад, а не в Близкия или Среден Изток.», извадено от контекста, има един смисъл, вкарано в контекста – има друг. Да, и аз като Роа смятам, че кулите бяха съборени преди войната в Ирак и че близкоизточните конфликти са не причината, а част от причините за «ислямо-тероризмът». Да, аз съм убеден, че ислямският тероризъм няма нищо общо с исляма като религия. Убеден съм също, че религията, нереформирана, т. е. използвана за политически цели, е ЗЛО.

Сега, Златко, аз ще те поправя леко. Ще ми простиш, че почвам с твоите топки по твоята глава. Такава дума като «евангеликализъм» няма в българския език. Първо помислих, че си допуснал грешка по невнимание, но тая грешка си я допуснал два пъти, което ще рече незнание. Пише се «евангелизъм».

А пък на учителката по английски, предай, че в английския има много «т»-та и човек, като мели по цял ден английски, позабравя «д»-тата. Та да ми прости колежката – говорим за професионално заболяване. Предай ѝ също да бъде по-добра към по-слабите си колеги. Професията на учителя не е да плаши децата.

- 03-07-2008|**Guest User** – Re:

Златко писа:

Юдеизмът (от областта Юдея или „юдеизъм“ (от юдеи) е религия, която е разпространена най-вече сред евреите.

Това от Уикипедия, където обаче спелуват думата и по двата начина. Странна работа, наистина.

Сега малко ще си си позволя да разкритикувам Уикито. Не можеш да кажеш, че «юдаизмът» е религия, **разпространена най-вече сред евреите**. След обрязването и приемането на еврейския закон, обичаи и традиции, ти си вече евреин. Евреите дълго време не са били нация, това по обективни причини. И до днес те са специфична, културна общност. В тоя смисъл обяснението «религия, разпространена **най-вече** сред евреите» е пълен нонсенс. Тая религия не е разпространена никъде освен сред евреите. Също, доколкото ми е известно, етимологията на думата «юдаизъм» въобще не трябва да се търси в името на областта «Юдея», а в коляното... Ама, това е дълга тема.

«Либерален преглед» е интелигентно издание, затова си позволявам да си пъхам гагата във форумите му.

- 03-07-2008|**Цончо**

Последните два коментара са мои. Забравих да си напиша името.

- 03-07-2008|**Златко**

Добре, приемам нещата, които казваш, без по-нататъшни спорове, в края на краищата целта тук е да си говорим, а не само да се чепкаме едни други по всякакви, включително и граматически въпроси. Тук само едно уточнение: без да съм какъвто и да било експерт по религиозни въпроси или етимология, мисля, че „евангелизъм“ и „евангеликализъм“ са две различни неща. Затова и преведох думата буквално, следвайки руската практика. У нас превод на „евангеликализъм“ не намерих, предполагам поради липса на достатъчно преводи в тази област.

Ето тук два кратки цитата от Уики (където това са две различни статии):

Evangelism is the Christian practice of proselytization.

Evangelicalism is a theological perspective, most closely associated with Protestant Christianity, which identifies with the gospel.

Може би въпреки това интерпретацията ми е погрешна, но след като прегледах (повърхностно) тия неща, реших, че трябва да използвам малко изкуствено звучащата дума.

Нито „борба“, нито „диалог“ на културите
Автор: Оливие Роа

За да посрещнем истински радикалния ислямизъм, ние трябва и да го разбираме истински. В момента този феномен се разглежда общо като крайностна форма на една традиционна ислямска култура и религия; симптоматичен тук е фактът, че разсъжденията върху радикалния ислям се въртят основно около въпроса: „Какво казва Коранът?“ Същевременно културата на мюсюлманския свят бива възприемана като профанна изразна форма на религиозната култура: говори се за „ислямско“ изкуство, за „мюсюлмански“ град, докато изрази като „християнско изкуство“ се ограничават предимно до областта на сакралното изкуство. Изхожда се следователно от това, че при исляма религията и културата са несравнимо по-силно обвързани, отколкото това е при християнството. Ето защо крайностите на радикалния ислямизъм в западния свят често биват разглеждани като един вид квинтесенция и авангард на мюсюлманската култура въобще, докато никой в Европа не би определил тукашните политически екстремисти (като например групата Баадер-Майнхоф) или фундаменталистки религиозни секти другояче, освен като маргинални групи.

Това възприятие обяснява успеха на лозунги като „Борба на културите“ или „Диалог на културите“. Представителите на тези привидно противоположни модели изхождат по принцип от една и съща идея: според тях в ислямския свят съществува тясна връзка между религията и културата, мюсюлманите в Европа си остават „ориенталци“ и на първо място става дума за това да се знае „какво казва ислямът“. Разбира се, оттук нататък възгледите на двете фракции се разделят: представителите на модела на културната борба не виждат възможност за компромис извън една радикална реформа на исляма или един не по-малко радикален отказ на европейските мюсюлмани от тяхната религия (това гледище застъпва например Аян Хирзи Али); привържениците на диалога искат вместо това да се споразумеят с традиционните религиозни

инстанции и политическите представители на ислямския свят, за да могат по този начин да изолират радикалите и да пропагандират един „добър“ ислям.

Погрешни предпоставки

Но основната идея, върху която се базират моделите както на „борбата“, така и на „диалога“ на културите, е погрешна. В радикализацията се концентрира реакцията на мюсюлманското общество срещу модерността в най-общ смисъл – и срещу „империализма“ на запада конкретно. Традиционната връзка между ислямската религия и култура е изпаднала в криза. Както за представителите на радикалния политически ислям (ал-Кайда), така и за религиозните радикали (салафистите), радикализацията значи е следствие от едно културно разпадане. Бруталността на ислямските екстремисти е не реакция на една традиционна култура, а по-скоро реакция, идеща от загубата на тази култура; с това може да се обясни и появата на един такъв нов за ислямския свят феномен като самоубийствените атентати.

Разбира се, тук трябва да се прави разлика между политическия и религиозен ислямизъм, дори и ако в Европа е разпространено гледището, че политическият радикализъм следва непосредствено от религиозния. Едно изследване на войнстващите активисти на ал-Кайда показва обаче, че това не е вярно. Терористката мрежа набира членовете си предимно сред маргинални групи: сред емигрантите от второто поколение в Европа, но и сред хората, приели вярата – действително ал-Кайда е „ислямската“ организация, в която ново-религиозните са най-силно представени, с около 10 до 20 процента. При това мюсюлманите, които принадлежат към организацията, почти не притежават религиозно образование, много малко от тях идват от религиозни организации; те се радикализират по-скоро в директна връзка с военни и насилствени акции, без преход чрез религиозна практика. При радикалния политически ислям следователно става дума не за една вътрешна радикализация на ислямската общност на религиозна основа.

Салафистите пък намират своите първи и най-важни мишени в традиционните ислямски култури – в Суфизма, в музиката, в обичаите и традициите, включително облеклото и навиците на хранене. „Ислямското“ облекло (забулени жени с ръкавици и дълги палта, бурки) е

едно сравнително ново откритие. Бързата храна халал, която отговаря на ислямските повели на храненето, междувременно изпреварва при мюсюлманите кебапа и кускуса, чиито любители вече се откриват на първо място сред не-мюсюлманите.

Какво тогава трябва да се прави? Досега задължителните в Европа реакции срещу радикалния ислямизъм бяха или апели към умерените, но традиционни мюсюлмани в собствените им страни, или призиви към една „реформация“ на исляма. Но представите на умерено-консервативните мюсюлмани са отживели и се ограничават по принцип до това да засилват отново връзките между емигрантската общност и родината (към това се стремят например някои турски организации като Дитиб в Германия). Последствията от една такава позиция биха били едно още по-голямо отчуждение на следващото поколение от неговото европейско обкръжение, както и криза на интеграцията – изобщо пък да не говорим за интерференциите с кризисното положение в Близкия Изток. А онези, които призовават за появата на един ислямски Лутер първо би трябвало да прочетат Лутер! Европейските държави, които са осъществили разделението между църква и държава и без това не могат да се намесват в теологически въпроси, без да нарушат собствения си принцип.

Това не е вид мултикултурализъм

Вместо това трябва да се насърчава онова раздалечаване между култура и религия, което в наши дни е търговската марка на глобализацията. Секуларизацията функционира: да, разделяйки религиозното от културното, тя несъмнено допринася за радикализацията на първото – това се вижда и в консервативното втвърдяване на католическата църква или в настъплението на протестантските свободни църкви. От друга страна обаче тя позволява да се живее като вярващ човек и гражданин. Би трябвало следователно да се поддържа едно развитие на европейския ислям към чиста религия, като при това разбира се не се поставят теологически въпроси. „Чиста“ религия – това би означавало свобода на вярата без отстъпки пред други култури, проповеди на европейски езици, джамии, които (с или без минаре) могат свободно да утвърждават своето пространство в градския ландшафт, религиозно образование според модели, каквито са предвидени за християни и юдеи. Ислямът

като религия трябва да преживее същото третиране като другите религии, той трябва да се радва на същите привилегии и да бъде подложен на същите ограничения.

Преди всичко обаче ислямът не трябва да бъде подчиняван на категориите на мултикултурализма. Един мюсюлманин е преди всичко друго вярващ човек, бил той от мюсюлмански произход или новодошъл във вярата; обратно обаче, не всеки човек от мюсюлмански произход е задължително мюсюлманин. Той може да бъде атеист, агностик, настроен безразлично срещу религията или конвертиран (рядко се мисли за нарастващия брой мюсюлмани, които се обръщат към християнството). Всичко за религията, доколкото тя се придържа към рамките на валидните закони, нищо за културата.

Ние трябва да развием един европейски и универсален модел на религиозността и да престанем да препращаме мюсюлманите обратно към една отминала и остаряла, оттук нататък по-скоро въображаема, отколкото реална култура. Ал-Кайда предложи на младите мюсюлмани модела на модерния, нихилистки герой. Нека ние създадем противоположния модел на европейския мюсюлманин, който умее да обедини в едно вяра и модерност – при това в дух на надежда, а не на отчаяние. Между другото, това е точно нещото, което желае мнозинството от европейските мюсюлмани – ако човек си даде труда да се вслуша в онова, което те казват.

Оливие Роа (род. 1949) е директор на Френския Национален Център за Научни Изследвания (CNRS) и един от общопризнатите световни експерти по въпросите на Исляма.

Възходът на мюсюлманските терористи
Автор: Мализ Рутвен

1.

В Лондон осем мъже – всички те британски поданици – са в момента подсъдими по обвинения в предполагаема конспирация за взривяването на седем самолети по време на трансатлантически полети, чрез използване на течни експлозиви, маскирани като безалкохолни напитки. Според обвинението те биха могли да убият 1 500 души, почти половината от броя на онези, които умряха по време на атаките от 11 септември. Вниманието на хората от охраната в летището трябвало да бъде отвлечено от „мръсни“ списания в багажа на предполагаемите атентатори-самоубийци – един чудесен пример за джихад-чрез-порнография, борбата срещу неверния Запад чрез собствените му похотливи навици.

В едно видео-послание, предназначено за посмъртно разпространение, един от бъдещите мъченици се кара на хората във Великобритания за апатията им към политиките на тяхното правителство в Ирак и Афганистан:

„Това е отмъщение за действията на САЩ в мюсюлманските страни, както и на техните съучастници като британците и евреите ... Повечето от вас [са] прекалено заети ... с гледане на *Home and Away* и *EastEnders [популярни телевизионни сериали], с мърморене за световното първенство, с пиене на алкохол, за да си дават грижа за нещо друго ... Аз знам, защото идвам от там.“*

Кои са силите, които карат млади мъже като тези да извършват масови убийства? Този въпрос бива разглеждан от различни перспективи в книгите, които се представят тук.

Един убедителен анализ се предлага от Марк Сейджмън, съдебен психиатър и консултант на правителството на САЩ, в книгата *Джихад без ръководство: терористичните мрежи в двадесет и първи век. След като е изследвал около петстотин индивидуални случая, използвайки „обществено*

достъпни“ данни от съдебни процедури, медийни репортажи, академични писания и различни материали от Интернет, Сейджмън се концентрира върху онова, което нарича „средната линия“. Това са социалните мрежи и интелектуални среди, в които според сведенията са действали подсъдимите от различни терористични процеси. Противно на широко разпространения възглед, той открива, че те не се различават от обикновените си сънародници чрез някаква крайна омраза срещу Запада:

„Всъщност е много трудно да се убедят хората да пожертват живота си, само защото те мразят някаква цел ... Напротив, изглежда, че е много по-обичайно човек да се пожертва за някаква положителна цел като любов, репутация или слава.“

Една разпространена тема обаче беше онази за географското преместване[1]. Много голяма част от изследваните – 84 процента – принадлежат към мюсюлмански диаспори, като мнозинството от тях се присъединява към глобалните ислямски терористки движения в страни, в които те не са израснали. Хамбургската група, която предостави водачите на 11 септември, е типична за този по-широк образец: това бяха близкоизточни студенти в Германия, които пътуваха до Афганистан, за да се присъединят към борбата срещу Америка.

Сейджмън проследява внимателно семейните връзки, като около една пета от участниците имат тесни семейни връзки с други глобални ислямски активисти. Неговата гледна точка е силно подкрепена от Билвер Синг в Талибанизацията на югоизточна Азия, едно изследване на джихадистки групи в тази част на света. Синг вижда в роднинството един жизнено важен елемент при създаването на ал-Джамаат ал-Исламия – организацията, отговорна за бомбените атентати в нощните клубове в Бали през октомври 2002. Хората, които формират една терористична група, трябва да се познават и да си имат доверие. В повечето мюсюлмански общества именно роднинството, а не споделените идеологически ценности, е онова, което създава отношения на доверие.

Макар и набирани сред професионалните средни класи, терористите и „желаещите“, изследвани от *Сейджмън, не са набожни интелектуалци, които могат да бъдат убедени – или разубедени – чрез религиозни аргументи. Повечето от тях – особено принадлежащите към по-младото поколение на „третата вълна“ от ислямски тероризъм – са по-зле образовани от пре-*

1 Т. е. фактът, че повечето млади терористи произхождат от места, откъснати географски от родната им култура, което ги лишава от корени и тласка към радикализъм. Бел. пр.

дишните поколения, особено по религиозни въпроси. Всъщност той допуска, че именно това невежество допринася за податливостта им към екстремизма. Сейджмън пише:

„Подсъдимите в терористките процеси по света не биха били впечатлени от някакво тълкование на Корана. Те просто биха били отегчени и не биха слушали."

По мнението на Сейджмън привлекателността на Джихада е не толкова тясно религиозна, колкото широко-романтична и съзвучна със стремежите на младежта навсякъде по света. Младите мароканци, с които той е говорил пред джамията, която са посещавали извършителите на взривовете в Мадрид, са приравнявали Осама бин Ладен с футболната звезда, от която се възхищавали най-много. Техните утопични аспирации са вдъхновени колкото от идеология, толкова и от иконография. Образите на Шейх Осама, богатият строителен инженер, както и на главния му заместник Ейман ал-Зауахири, някога обещаващ млад лекар от елитно семейство в Кайро – изпращат мощни послания към млади хора, много отдалечени от мрачните реалности на племенния Уазиристан[1].

Както Омар Саги, учен в политологическия институт в Париж, посочва във въведението към Алкайда в собствените ѝ думи (един подбор от писания и послания на Алкайда, направен от университета Харвард), първото появяване на бин Ладен след 11 септември – облечен в афганистанско одеяние и седнал с кръстосани крака пред входа на една пещера – изпраща мощно послание към мюсюлманската Умма, или световна общност, чрез един „психо-акустичен балон ... летящ като газ из кибер-пространството":

„Предизвикателството, което той отправи към Америка, като аскет, лишен от всякакви светски богатства и криещ се из голите планини на Афганистан, беше подсилено от зеещия пролом, който – както самият той подчерта с удоволствие – го разделя от хищническия разкош на Съединените Щати."

Пещерата притежава мощен психологически резонанс: пророкът Мохамед е получил първото си откровение в пещера, а след бягството си от Мека към Медина се е крил в друга пещера.

Всичко това разбира се не означава, че новият джихад е лишен от теологическо съдържание. Сборниците, издадени от Харвард и Ръtлидж (из-

1 Планински регион в северозападен Пакистан, на границата с Афганистан. Бел. пр.

датели на Саид Кутб – Избрано), уместно свързват новия джихад с идеите на неговите основатели и обвързването на тези идеи с класически източници.

2.

Днес е широко прието, че Саид Кутб, роден през 1906 и обесен по заповед на египетския президент Гамал Абдел Насър през 1966, по фалшиви обвинения в подривна дейност, е интелектуалният кръстник на модерния ислямистки активизъм, с дълготрайно влияние върху ислямския радикализъм. Кутб популяризира понятието джахил-ия в писанията си, имайки пред вид едно състояние на моментна арогантност, невежество и липса на религиозност. Традиционното знание виждаше джахил-ия като условие за варварство, което е преобладавало сред арабските племена преди идването на пророка Мохамед. Макар че Кутб е бил поклонник на западната литература и специално на английския романтизъм, престоят му в Америка през 1949 кристализира презрението му към западната култура. Неговият случай е образец за онова, което се нарича „новороден" мюсюлманин – човек, който, след като е приел и абсорбирал множество чужди или модерни влияния, ги отхвърля гръмко в търсенето на лична идентичност и културна автентичност.

Един сериозен пропуск в Саид Кутб – Избрано, е липсата на неговата печално известна реч от 1950, Нашата борба срещу евреите, публикувана отново през 1950 и разпространена по целия свят от правителството на Саудитска Арабия. В книгата си Джихад и новата омраза, Матиас Кюнцел, политолог и бивш съветник на Зелената Партия в Германия, твърди, че този текст, който е преведен на английски език през 1987, смесва традиционната ислямска юдеофобия с привнесени нацистки идеи.

В анализа на Кутб евреите са представени като вродено декадентни и антирелигиозни. Всъщност те са по-лоши от идолопоклонниците, срещу които е воювал Мохамед, тъй като са способни хитро да подкопават и разрушават исляма – единствената истинска религия – отвътре. По време на борбите на Мохамед в Медина, те са се присъединили към „лицемерите", противопоставяйки се на неговата божествена власт и са влезли в предателски съюзи с многобожниците. Кутб пише:

„Мюсюлманската общност продължава да страда от същите еврейски машинации и предателства ... Това е война, която не е преставала ... близо

четиринадесет века – и тя продължава до днес, нейният пламък гори по всички ъгли на земята."

Макар и тук да няма експлицитни позовавания на нацистки източници, саудитският издател от 1970 е прибавил препратки към Протоколите на ционските мъдреци*1* като „доказателство" за верността на идеите на Кутб. Привнесен европейски антисемитизъм днес се открива в устава на Хамас, където експлицитно се цитират Протоколите като „доказателство" за израелското поведение. Както забелязва Сари Нусейбе, палестинският философ и бивш представител на ООП в Ерусалим, уставът на Хамас звучи така, сякаш е бил копиран от страниците на *Der Stürmer."*

Привличайки вниманието върху антисемитските писания на Кутб и други, Кюнцел извършва едно полезно дело. Анализът му обаче стига до погрешни заключения. Твърдението, че Алкайда и други ислямистки групи са „водени от антисемитска идеология, която е била пренесена в ислямския свят през периода на нацизма" е пресилено. По-точно би било да се каже, че ислямистите експлоатират традиционната теологическа юдеофобия, изпъстрена тук-там с привнесени нацистки идеи, в преследването не техни собствени, по-амбициозни цели. В полемиките си, Бин Ладен и неговите съратници постоянно свързват евреите с християните или кръстоносците.

Общоприетото мнение е, че едно решение на проблемите в Палестина и Ерусалим е неизбежно условие за решаването на по-широки геополитически проблеми, засягащи отношенията между ислямския и западния свят. Премахвайки образите на преследвани палестинци от телевизионните екрани, едно мирно споразумение би изтеглило жилото от един проблем, който носи огромен символичен товар. Но израелската окупация, макар и да е постоянен извор на болка и унижение, е само един от многото проблеми, които глобалните джихадисти имат пред очите си.

* * *

Абу Мус'аб ал-Сури, сирийският идеолог, който е в центъра на изследването на една изключително интересна студия от норвежкия учен Бриняр Лиа, говори много открито за това. В неговия Повик за глобална

1 Протоколите на ционските мъдреци: един от „класическите" текстове на антисемитизма, издаден през 1903 г. в руския вестник Знамя. В него се говори за „световен заговор" на евреите и масоните, с цел постигане на световно господство. Текстът е получил печална слава като любим източник на цитати за всякакви видове демагози и псевдоучени. Бел. пр.

ислямска съпротива – един документ от 1 600 страници, който може да се намери по множество джихадистки Интернет-сайтове и сега е преведен от Лиа, той заявява:

„Израел създава мотив за глобалната ислямска кауза, а американската окупация [на Ирак] прибавя едно революционно измерение, което е отличен ключ към джихада."

По-широката цел, според ал-Сури, е да се изгонят американците от региона, „да се води борба срещу евреите, да се изхвърлят идолопоклонниците от Арабския полуостров и да се освободят неговият петрол и природни ресурси от американската хегемония", премахвайки всички „несправедливости и страдания", причинени на ислямските страни от Америка и нейните съюзници.

Ал-Сури е постоянен критик на стратегията и подхода на бин Ладен към джихада. Привърженик на гледището, според което „пътят към Палестина минава през Кайро" (тоест, че Палестина може да бъде освободена само след като режимът на Мубарак бъде свален и заменен от „ислямски" такъв), той бързо разкритикува нападенията на Алкайда срещу американските посолства в източна Африка през 1998. Централизираната структура, която джихадистите бяха построили в Афганистан, с нейния акцент върху тренировъчни лагери, ги прави уязвими за американски ракетни атаки.

Той беше поразен от презрението, с което бин Ладен и „афгано-арабите" – особено ония от Саудитска Арабия сред тях – се отнасяха към талибанските управници в Афганистан, както и от навика им да вземат еднолични решения, без да се интересуват от мнението не техните домакини. Той предпазливо разкритикува операцията от 11 септември, която „постави катастрофален край" на джихадистката борба, започнала още през 1960-те. За ал-Сури новите условия, наложени от „войната срещу терора" налагат нова стратегия. Алкайда и джихадистите трябва да се откажат от манталитета „Тора-Бора", от придържането към физически бази с йерархична командна структура и вместо това да изберат една „тайна партизанска война", използваща „несвързани една с друга групи" от различни видове.

Новата стратегия на ал-Сури се вписва идеално в концепцията за „Джихад без ръководство", или трета вълна на тероризъм, описвана от *Сейджмън, при която джихадистите се вербуват един друг в чат-пространства и могат да снемат инструкции за правене на бомби от Интернет. Той*

отбелязва правилно, че опасностите са по-големи в Европа, отколкото в Америка – една среда, по-малко склонна към производство на местен тероризъм поради дългата традиция на комунална политика и факта, че повечето мюсюлмански емигранти в САЩ принадлежат към професионалната средна класа и са по-склонни да се идентифицират с американските ценности, отколкото сънародниците им в Европа. Когато книгата му е била подадена за печат, в Европа е имало 2300 заповеди за арест по обвинения в тероризъм, докато в Америка те са били 60. Като се вземат пред вид различията в населението, броят на арестите в Европа е шест пъти повече, отколкото в Европа.

3.

Един по-нататъшен поглед към реалността се предлага от важната студия на Рой Гутман *Как пропуснахме историята*. Яростна критика на американската политика в Афганистан след напускането на съветските войски през 1989, тя проследява политическите промени във Вашингтон и по-специално липсата на внимание, която подпомогна възхода на талибаните. Централната му теза – че неспособността на САЩ да предотвратят атаките от 11 септември е била не толкова провал на разузнаването или военните сили, колкото стратегически провал на външната политика – едва ли ще бъде приятно четиво за съветниците на Хилари Клинтън.

Първата от грешките, които той документира в подробности, е пропускът на Бил Клинтън и Мадлен Олбрайт да подкрепят Ахмед Шах Масуд, най-способния от муджахединските командири, в борбата му срещу подкрепяните от Пакистан талибани. Масуд, таджикският лидер, възглавяваше една мултиетническа коалиция и практикуваше една умерена форма на ислямизма, която рязко се различаваше от талибанския екстремизъм.

Поради скандала Левински и трудностите, произлизащи от пакистанската атомна политика, Клинтън беше объркан, което доведе до разрушителни последствия. Гутман е също толкова язвителен и към интернационалната преса. Жестокостите, извършени от талибаните по време на завоюването на централен и северен Афганистан, не се споменаваха почти никъде.

Гутман представя с множество детайли нарастващото господство на бин Ладен над талибаните и техния водач Мулла Омар, както и различ-

ните начини, по които „афгано-арабите“ са унижавали талибанските си домакини и са ги подчинили на вахабитската религиозна програма. Разрушаването на Бамианските Буда, гигантски статуи от пясъчник, които са стояли в афганистанските планини в продължение на 1 500 години, е само най-колосалния от множеството иконокластки актове, извършени под натиска на арабските и пакистански молли.

Ислямисткото движение е смесица от сили, обхващащи множество традиции, култури, зависимости и вярвания. Неговата най-вредна съставна част е един стил на религиозен империализъм, подхранван чрез арабски петродолари. Саудитска Арабия е уникална в смисъл, че тя не е наследила Османската държавна система. Нейните учени влияят върху държавните политики, като същевременно имат свободата да разпространяват версии на исляма, които се отдалечават от интересите на управляващото семейство. Предоставяйки религиозните аргументи, които подкрепят джихадистките тенденции, вахабистките учени имат политическо влияние, далеч надминаващо тяхната интелектуална и теологическа тежест, дори и когато определени резултати, като атаките срещу западни цели, са противоположни на държавната саудитска политика.

Опасностите от джихадизма обаче бяха ненужно изострени от „войната срещу терора“ и глупостта на американската инвазия в Ирак, която – както Сейджмън твърди – е галванизирала цяло ново поколение от джихадисти от „третата вълна“. Но „Джихадът без ръководство“, за който говори той, е ограничен по самата си природа. Като транснационално социално движение – а не като идеология с последователна политическа програма – то не притежава организационната способност да печели и поддържа власт. Изключенията са нетипичната ситуация в Иран, където шиитското духовенство съставлява едно „съсловие“, сравнимо с неговите еквиваленти в ранната модерна Европа, и ивицата Газа, където то се подхранва от продължаващата израелска окупация на Палестина.

Противно на алармистките възгледи на Хенри Кисинджър, който настоява, че „радикалният ислям отхвърля претенциите за национален суверенитет, основаващ се на секуларни държавни модели“, ислямисткото отношение към националната държава е противоречиво. Няма непреодолими препятствия, исторически или теологически, за приемането de jure на пост-колониалната държава, която повечето ислямистки движения приемат, de facto, като главна арена на политиката. Предизвикателството за политиците в ислямския и западен свят е как да се обуздаят по-

ложителните енергии на тези движения (например техните демократически и социални изисквания), като същевременно се криминализира тероризма и неуморимо се разкрива фанатизма, който служи като негова движеща сила.

Мализ Рутвен (род. 1944) е шотландски историк и писател, чиито главни теми са религията, фундаментализмът и особено ислямските проблеми.

Как да разбираме исляма?
Автор: Мализ Рутвен

Непосредствено след атаките от 11 септември 2001, президентът Джордж Буш посети Ислямския Център във Вашингтон, където каза на слушателите си: „Тези актове на насилие срещу невинни хора нарушават фундаменталните принципи на ислямската вяра ...Лицето на терора не е истинската вяра на исляма. Не за това става дума в исляма. Ислямът е мир." Във Великобритания неговото гледище беше подкрепено от премиера Тони Блеър, който каза пред арабския вестник *ал-Хаят*: „В исляма няма нищо, което да оправдава едно такова голямо избиване на невинни хора, на жени и деца, на хора, които не участват във война или битка."

Колкото и съответстващи да са такива гледища на умонагласата на „умереното" мюсюлманско мнозинство, те не са неоспорими. Както посочва Джон Келси в новата си книга *Подкрепата за справедливата война в исляма*, дебати около етичността на конфликта са се водили още от времето на пророка Мохамед. Учените, които са интерпретирали ученията на Пророка, са се занимавали с въпроси като например дали е допустимо да се използват „метателни машини", или балисти, там където сред бойците се намират жени и деца или мюсюлмански пленници и търговци. В „областта на войната" извън границите на исляма е царял един сравнителен военен реализъм: например ислямският учен ал-Шабани от осми век твърди, че ако такива методи не бъдат позволени, то мюсюлманите изобщо не биха били в състояние да воюват.

Времето на ал-Шабани и атаките в Ню Йорк и Вашингтон може и да са безкрайно отдалечени едни от други, но границите на правната дискусия си остават удивително непроменени. В тяхната *Декларация за въоръжената борба срещу евреите и кръстоносците* от 1998, последвала разполагането на американски войски на Арабския полуостров, Осама бин Ладен, Айман ал-Зауахири и техните съ-подписници, принадлежащи към „Световния ислямски фронт" цитираха правила, идещи от учени от 13-ти век, включително и от прочутия Ибн Таймия, за да оправдаят свое-

то постановление, че „да се воюва срещу американците и техните съюзници, цивилни и военни, е лично задължение за всеки мюсюлманин, и той може да го изпълнява във всяка страна, в която това е възможно“. В едно скорошно видео послание бин Ладен призовава американците да приемат исляма – едно изискване, на което класическите авторитети настояват, преди да може да бъде атакуван с юридическо право един не-мюсюлмански враг. Критиките към бин Ладен, идещи от страна на религиозни авторитети, засягат средствата, чрез които крайната цел на една „възстановена“ ислямска държава може да бъде постигната, а не самата цел.

Например, в едно скорошно отворено писмо до „братът Осама“, известният саудитски духовен деятел Шейх Салман ал-Оада атакува по унищожителен начин бин Ладен за крайното насилие и вредата, нанесена върху исляма чрез неговата кампания – включвайки „унищожаването на цели нации“ и „кошмара на гражданската война“ в Афганистан и Ирак, с тяхното влияние върху околните страни. Но в караницата между шейх Салман и бин Ладен се спори по същество за средства, а не за цели. Недостатъкът на тази атака се състои в това, че тя гледа на методите на Алкайда като на контрапродуктивни, а не принципно неприемливи. Дори ако радикалите получат властта някъде по света, пише шейхът, те няма да притежават опита или компетентността да управляват в съгласие с ислямския закон.

* * *

Никои от тези аргументи не са истински нови. Дебатите бушуват още от преди 11 септември. Дали военните действия, предприети в името на справедливостта, ще донесат повече добро, отколкото зло? Трябва ли да се прави разлика между „близките врагове“, окупиращи мюсюлмански земи в Палестина или Чечня, и „далечния враг“ във Вашингтон? Както обяснява Келси, „твърденията на Алкайда могат да бъдат разбрани най-добре като опити за легитимация или оправдаване на определен вид действия чрез понятия, свързани с ислямската юриспруденция.“ Той нарича този дебат „разсъждаване върху шариата“.

Думата *шариа*, обикновено превеждана като „закон“, се отнася до „пътеката“ или „пътя“, направляващи начините на поведение, които се изискват от мюсюлманите, за да постигнат те спасение. Пътят може да е известен на Бога, но за човешките същества той не е предопределен. Един известен *хадит* (традиция), идеща от Мохамед, твърди, че различията

между мненията на учените са нещо благодатно. Разсъждаването върху шариата следователно е една „открита практика“. В класическата ера на исляма, до десети век, учените упражняват *ижтихад* – независимо мислене – за да постигнат разбиране на божествения закон. *Ижтихад*-ът споделя общата арабска представка с по-познатото *джихад*, означаващо „усилие“ или „битка“ – една дума, която понякога бива превеждана като „свещена война“. *Ижтихад*-ът е интелектуална борба, чиято цел е да се установи какъв трябва да бъде законът. Както отбелязва Келси, юридическите учени, образовани в неговите източници и методологии, ще се опитват да постигат баланс между решенията на своите предшественици и независимите разсъждения, отразяващи идеята, че „променящите се обстоятелства изискват свежа мъдрост“. Шариата е не толкова един корпус от закони, колкото поле за дискусии или платформа за юридически разсъждения. В последно време тя се превърна и в арена за интелектуални битки.

Следователно въпросът дали похитителите и терористите автоматично поставят себе си отвъд границите на исляма, убивайки невинни хора, както внушават твърденията на Буш, Блеър и десетки мюсюлмански лидери, си остава нещо отворено за дискусия. Без църковни институции или формално утвърдени религиозни авторитети, които да контролират границите на исляма, единствената общоприета в него ортодоксалност е самата шариа. Но шариата е повече идеал, отколкото формално установен корпус от закони. И докато интерпретирането на закона някога беше запазен периметър за духовническата класа *улама*, то всеки консенсус, направляващ неговата коректна интерпретация, днес е разчупен под натиска на регионалните конфликти и влиянието на религиозните самоуци, чиято визия за исляма се е оформила извън установената научна традиция.

Никой от тримата най-влиятелни теоретици на сунитската войнственост, Абул Ала Маудуди (1903–1979), Хасан ал-Бана (1906–1949) и Саид Кутб (1906–1966), не е получил традиционно религиозно образование. Но както те, така и авторите на ключовите текстове, разглеждани от Келси в неговата възхитително ясна книга (включително и главата за Хамас, който призовава за унищожаването на Израел, както и *Декларацията* на бин Ладен), претендират да са издържани в духа на шариата, както твърдяха и терористите, отговорни за жестокостите от Ню Йорк, Мадрид и Лондон.

Независимо от това дали ни харесва или не, кампаниите на тези терористи са вдъхновени от примера на борбата на Пророка – неговата „справедлива война“ срещу Курайш, езическите племена от Мека. В контекста на оригиналния конфликт между ранните мюсюлмани и хората от Мека, източниците, включително и Корана, и повествованията за живота на Мохамед, внушават, че „битката е подходящото средство, чрез което мюсюлманите трябва да се опитват да си осигурят правото да подреждат живота според божествените указания“. При войнствените прочити на шариата, историческите прецеденти биват не толкова интерпретирани, колкото прилагани директно. За ултра-радикали като заместника на бин Ладен, Айман ал-Зауахири има, както посочва Келси, „само малко място за един продължителен процес на разумно божествено ръководство“, в духа на традиционната ученост. Една дори още посилно впечатляваща липса е очевидна в критиката на войнстващите писания, упражнявана от официални ислямски авторитети, включително и широко уважаваният шейх ал-Азхар, ръководител на джамията-университет в Кайро и някога най-влиятелният глас в сунитския ислям. Докато поставят под въпрос методите на войнстващите от гледна точка на практическата етика – дали „действията, предприети в името на справедливостта, ще донесат повече добро, отколкото зло?“ – тези критики обикновено не ги оспорват от гледна точка на политическата легитимност. Консервативните мюсюлмански критици на войнствеността дори не се разграничават от мнението, че настоящите политически договорености (за повечето мюсюлмански страни) са нелегитимни ... В широките си очертания, войнстващата визия, изразявана от ал-Зауахири, е и визия на неговите критици.

Ядрото на този консенсус – споделяно от традиционно образовани учени и по-популистки водачи, като ал-Бана, основател на Мюсюлманското Братство, и Маудуди, неговото източноазиатско съответствие, е вярата, че отмяната на халифата от Кемал Ататюрк в Турция през 1924 не трябва да означава край на ислямското правителство. В тази визия, която се споделя и от шиитските юристи като покойния Аятолах Хомейни, парламентите и изборите са допустими само вътре в рамките на ислямското господство. Те „не могат да се съгласят на компромис относно мюсюлманското ръководство“, пише Келси. Една пълноценна демокрация, при която мюсюлманският глас може да бъде само един сред много други, предпоставяща една степен на морално равенство между исляма

и други перспективи, би била „опасна не само за състоянието на мюсюлманската общност, но и за моралния живот на човечеството“.

2.

Във водещата сунитска традиция това усещане за върховенство е санкционирано както от историята, така и от теологията. На първо място, истината на исляма е била потвърдена на бойното поле. Както посочва Ханс Кюнг в книгата си *Ислямът: минало, настояще и бъдеще* – един преглед в 767 страници на ислямската вяра и история, видени от перспективата на един либерален християнски теолог – ислямът е преди всичко една „религия на победата“. Мюсюлманите с различни убеждения – не само джихадистите – защищават претенциите на тяхната религия за истинност, прибягвайки до онова, което може да се нарече „аргумент, облягащ се на очевидния успех“.

Според този аргумент, Пророкът Мохамед е победил противниците на истината както в подкрепяни от божествената сила битки, така и чрез проповеди. Градейки на основата на неговите победи и божествена визия, наследниците му, ранните халифи, са завладели по-голямата част от западна Азия и северна Африка, както и Испания. От тази гледна точка истинността на исляма е била потвърдена от реалните събития, чрез историческото постигане от страна на исляма на нещо, което покъсно ще стане една от великите световни цивилизации.

Аргументът, изхождащ от очевидния успех, е в съответствие с теологическата доктрина, според която ислямът измества предхождащите го откровения на юдеизма и християнството. Юдеите и християните грешат, понеже са се отклонили от директния път, разкрит пред Аврам, семейният прародител на трите религии. Ислямът „възстановява“ истинската религия на Аврам, изместваики юдео-християнството като „окончателно“ откровение. Миналото и бъдещето принадлежат на исляма дори и ако настоящето му създава трудности. „В историята на религиите“, пита Кюнг, успяла ли е някоя от религиите да постигне един победен ход, който е толкова бърз, толкова всеобхватен, толкова здрав и толкова постоянен като този на исляма? Едва ли. Но тогава не е за учудване, че и до ден-днешен мюсюлманската гордост намира корените си в опита от онзи начален период ...

* * *

Именно този оформящ опит на победата е нещото, което интересува Майкъл Бонър в неговото учено есе *Джихадът в ислямската история*. Наблюдавайки онова, което постепенно се е превърнало в едно все помноголюдно сборище, той посочва, че думата *джихад* е притежавала различно звучене за голямо мнозинство от действащи лица – от ислямски радикали, за които тя оформя сърцето на една войнствена идеология, до мълчаливи мистици, които гледат на „великия джихад" като на борба срещу „низшето аз" на по-низките човешки импулси. Някои наблюдатели, особено политическият теоретик Бенджамин Барбър в неговата широко четена книга от 1995, *Джихад срещу Макуърлд*, разтягат това определение, за да обхванат и местната съпротива срещу глобализацията. Други дефиниции отразяват самото разбиране на войнолюбците: доктрината на джихада се цитира като доказателство за вътрешната склонност на исляма към насилие и неговата несъвместимост с демократичните норми. От противоположната страна на спектъра са учени като Абдулазиз Захедина – професор в университета Вирджиния, който е следвал в Иран – чийто прочит на източниците го убеждава, че джихадът е едно чисто защитно понятие.

Опитвайки се да разчисти път сред този доста задръстен гъсталак, Бонър възприема един тематичен подход, насочен към разкриване на „вътрешната логика" или „структурен" смисъл, скрит в ученията на Корана, дори и когато „понякога те изглежда се намират в противоречие едни с други". Той заключава, че „там, където Коранът говори за война, ние обикновено откриваме една реторика на отплата и възмездие". Бог дава на мюсюлманите разрешение да воюват с „онези, срещу които е поведена война, защото срещу тях [мюсюлманите] е била извършена несправедливост". Законът за реципрочността е приложим както към стоките, така и към военното дело: онова, което правоверните са похарчили по „пътя на Бога", ще им бъде щедро възстановено. След арабските завоевания в Близкия Изток и Северна Африка скоро след смъртта на Мохамед в 632 г., законът за обезщетяването е бил вече институционализиран: воините са получавали фиксирано възнаграждение от съкровището, като имената на получателите са били нанасяни от чиновниците в специален регистър.

Това разширяващо се „завоевателско общество" е било финансирано чрез данъци, събирани от победените, като един „сравнително малък

елит от арабски воини“ са ставали получатели на данъци, заплащани от „едно огромно, плащащо данъци мнозинство“. Кесията, а не мечът, е бил истинският стимул за смяна на вярата, тъй като мюсюлманите, включително и конвертираните, са плащали по-ниски данъци от не-мюсюлманското мнозинство. В края на краищата, от девети век нататък, арабските воини губят привилегированата си позиция и завоевателското общество бива заменено от системи, при които мюсюлманските владетели наемат специализирани войскови единици от не-арабски племена, включително турци, африканци от области южно от Сахара, бербери и славяни. Например военната сила на Фатимидите[1], които основават Кайро в 969 г., е зависела от берберски наемници и суданси войници-роби. Но идеята за обезщетението си остава вкоренена в мисленето на шариата. „Мъченикът“, който умира на бойното поле, бива „награден“ в небесата благодарение на куража си. Истинската религиозна мотивация е първостепенна, но тъй като „само Бог познава изцяло намеренията на воина“, на падналите в битката винаги се приписват чисти намерения и те биват третирани като мъченици.

* * *

Каквито и да са ограниченията, налагани върху поведението на воините от страна на юристите, джихадът се превръща в дълбока съставна част от ислямския дискурс. По думите на Бонър, той е „неразривна част от едно трансцендентно, трансформиращо послание“, което „предоставя мотивация и гордост“. Имайки пред вид разширяващите се граници от формиращия период, при който законите на джихада са били развити, би било погрешно да се разглежда класическия джихад като чисто защитна доктрина. Както казва Бонър: „Историческият опит на пред-модерните ислямски държави, заедно с изказванията на множество класически ислямски юристи, подкопават съвременното гледище за джихада като предимно защитен по характер.“

След като е изследвал обстойно най-добрата научна литература, достъпна на европейски езици, Ханс Кюнг стига до едно подобно заключение: „Често използваният от мюсюлманите оправдателен аргумент, че въоръженият джихад се отнася само до защитни войни, не може да бъде поддържан. Той изпада в противоречие със свидетелствата на ислямските хроникьори, които посочват, че джихадът винаги е бил от първос-

1 Държава на Фатимидите (910–1171) – средновековно шиитско арабско царство с център Кайро (от 972 г.). Бел. Пр.

тепенно политическо и военно значение. Трудно е човек да си представи една по-ефективна мотивация за война от ‚борбата', която подкрепя каузата на Бога срещу неверниците."

Като „вселенски теолог, задължен да бъде справедлив към всички религии", Кюнг сам си поставя задачата да извърши едно „критическо изследване" на исляма с цел да подпомогне неговото „обновление". Неговият том допълва амбициозния му проект от три части, който вече съдържа масивни книги върху християнството и юдеизма. Никоя религия, казва той, не може да се задоволи със статуквото в този период на катаклизми. Навсякъде се поставят удивително сходни въпроси за едно бъдещо обновяване. Пред лицето на антисемитизма и нарастващата ислямофобия има нужда не от безкритични филосемити и исламофили ... а по-скоро от автентични, истински приятели на юдеизма и исляма.

* * *

Извън рамките на един интелектуален елит обаче, теологическите пречки пред диалога действително са огромни. През девети век халифът ал-Мамур и неговите непосредствени последователи са се опитали, неуспешно, да наложат като утвърдена догма вярата, че Коранът е създаден във времето (с последващото от това заключение, че учението му може да бъде условно и зависещо от едно конкретно време). Като реакция срещу тази политика водещата сунитска традиция е развила една антирационалистическа теология, която поддържа, че Коранът е бил „не-създаден" тоест, че той е еднакво вечен с Бога. Като следствие от това мюсюлманската религиозна мисъл и популярна култура е силно доминирана от едно изключително благоговение пред Корана в продължение на повече от едно хилядолетие.

Докато историческата критика на Библията е приета от повечето протестанти (освен фундаменталистките фанатици), както и от реформирания юдеизъм и, с голямо закъснение, от Католическата Църква (следвайки Втория Ватикански Съвет от 1962–1965), една „по-висока критика" на Корана все още трябва да получи утвърждаване, въпреки впечатляващите постижения на индивидуални учени като покойния Фалзур Рахман, Мохамед Аркун и Фарид Езак (всички от които работят, или са работили, в западни университети). Според Кюнг:

> *„може да бъде само от помощ за ислямската вяра, ако ученитеислямисти започнат да се занимават с историческите проблеми. Това все още може да е опасно за един днешен мюсюлманин,*

по същия начин, по който едно хетеродоксно гледище е било опасно за някой католик по времето на Инквизицията или за един либерален протестант в Женева на Калвин.“

Онова, което е необходимо, заключава той, използвайки понятието, направено популярно от Томас Кун, е една „смяна на парадигмата“ по посока на една модернизация, сравнима с онези, които вече са се случили в християнската и юдейска традиции.

Подобно на другите религиозни системи, за исляма не съществува друга алтернатива, освен да навлезе във водите на пост-просветителското модерно общество, една универсална среда, в която религията вече не е, както тя е била във времената на Средните Векове и Реформацията, една институция, поставена над социалната система, за да гарантира нейното единство, а просто един фактор, една сфера, една частична система сред няколко други.

За такива смени на парадигмата вече има прецеденти – като например експанзията на арабската империя, с нейните ограничени културни хоризонти, до нивото на световна религия, която ислямът е станал, обхващайки не-арабските народи, които сега съставят огромното мнозинство мюсюлмани.

Интелектуалната основополагаща работа за промяната е вече налице в работите на модернистки реформатори, които са ревизирали исляма в продължение на повече от един век. Те включват Сър Саид Ахмед Хан (1817–1898) и Суед Амер Али (1848–1928) в Индия, както и Мухамад Абду (1849–1905), влиятелният водещ юрист в Египет. Проблемът лежи не в областта на теологията, където мюсюлманските интелектуалци вече отдавна са начертали пътища за оттегляне от приетите сигурности на средновековната парадигма – пътища, които са също толкова изобретателни и (за истинските вярващи) също толкова достоверни, колкото и опитите на западните теолози. Пречките лежат по-скоро в липсата, сред водещите традиции, на структури на водачество, чрез което реформистките идеи да бъдат осъществени на едно популярно ниво.

3.

Големината на планината, която трябва да бъде претеглена, преди множеството мюсюлмански общества да могат да извършат „смяната на парадигмата“ на Кюнг, може да бъде оценена чрез забележителния

мемоар на Айан Хирзи Али, *Неверник* (Infidel). Родена в Сомалия през 1969, Хирзи Али се превърна в знаменитост в Европа, когато съавторът на нейния филм*Подчинение, Част I,* Тео ван Гог, беше убит в Амстердам посред бял ден два месеца след излъчването на филма, в който се представя тежкото положение на мюсюлманските жени. Една бележка, забодена в тялото на ван Гог, предупреждаваше Хирзи Али, че тя ще е следващата. Десетминутният филм представяше началните стихове на корана – една универсална молитва за мюсюлманите от всички вероизповедания – прожектирани върху тялото на една жена. „Моето послание", казва Али, беше, че Коранът е един човешки, а не божествен акт. Ние трябва да имаме свободата да го интерпретираме; трябва да ни бъде позволено да го прилагаме в модерните времена по един различен начин, вместо да се опитваме да извършваме мъчителни изкривявания, за да пресъздаваме обстоятелствата на едно ужасяващо далечно минало. Моето намерение беше да освободя мюсюлманските умове по такъв начин, че жените-мюсюлманки – а също и мъжете-мюсюлмани – да станат по-свободни. Мъжете при исляма също са принудени да се подчиняват на нехуманни закони.

В последвалия скандал Хирзи Али – която междувременно беше избрана като член на холандския парламент – беше принудена да потърси специална защита и, подобно на Салман Рушди, по-късно емигрира в по-сигурната и по-гостоприемна Америка, където мюсюлманските емигранти обикновено са по-малко изолирани, по-добре образовани, по-благоденстващи и по-малко враждебни срещу западните ценности от техните едноверци в Европа. Критиците наричат Хирзи Али „една просветителска фундаменталистка". Това интересно обвинение я поставя във видна компания – например, редом с покойния Ърнест Гелнър, философ-антрополог и един от най-вещите, но симпатизиращи, наблюдатели на модерния ислям.

Може би обаче е по-подходящо да се гледа на Али като на една „новородена" вярваща в ценностите на Просвещението. *Неверник* притежава отличителните черти на една духовна автобиография, в която авторката се придвижва през различни нива на просвещение, от детската травма в Сомалия (включваща генитално обрязване, извършено от собствената ѝ баба), през младежките години в Саудитска Арабия и Кения, където едно кратко запознанство с идеите на Мюсюлманското Братство ѝ дава сили да постави под въпрос племенните ценности на семейството си вътре

в рамките на безумната, силно патриархална религиозност, към евентуално просвещение и еманципация в Холандия, подпомагано от срещите с холандски колеги-студенти и четене на Спиноза, Волтер, Дарвин, Дюркхайм и Фройд. Това забележително духовно пътуване е преплетено с класическа история на личен кураж пред лицето на една ограничена и изпълнена с женомразие социална система, която систематично малтретира жените в името на Бога, и в която жените редовно биват подлагани на пренебрежение и насилие. Разказана с една рядка комбинация от страст и сдържаност, тя представлява своеобразно пътуване от вярата към просветения скептицизъм.

* * *

И все пак, при всички въпросителни в разказа на Хирзи Али, в нейния бунт има и някакво духовно качество. Последното скъсване с нейното семейство се случва когато висши членове на нейния клан пристигат в Холандия, за да я убедят да се върне при съпруга, избран от баща й, за да спаси семейната чест. Отказът й изглежда някак божествено предписан. „Аз спрях за момент, а след това думите просто се изплъзнаха от устата ми. ‚Това е волята на душата', казах аз. ‚Душата не може да бъде принудена'„. Водачът на клана, както и съпругът й, приемат решението. Душата не може да лъже.

Политическата траектория на Али я довежда от лейбъристите до либералите, а след това напълно извън сферата на холандския политически живот, както и отвъд меките граници на исляма. В момента тя работи за консервативнияAmerican Enterprise Institute във Вашингтон. Според терминологията на Кюнг, тя е предприела една двойна смяна на парадигмата, от аристократичната, кланово-базирана идентичност, в която е била родена, през новия стил на „депласираната" религиозност, проповядвана от Мюсюлманското Братство, към индивидуализма на Запада, чиито ценности тя приема напълно. Остатъчните чувства към религията й са се изпарили напълно след 11 септември, когато по телевизията е видяла картини на обикновени деца на холандски мюсюлмани, които танцували от радост по улиците. Ето какво пише тя:

> *„Аз не бях някой от тези лунатични фанатици, изпитващи подобни чувства към Америка и Запада. Знаех, че голяма част от мюсюлманите ще видят атаките като оправдано възмездие срещу неверните врагове на исляма ... Истинският ислям, като строга система и морална рамка, води до жестокост. Нечо-*

вешкият акт онези деветнадесет похитители беше логическо следствие от тази подробна система за управляване на човешкото поведение.“

Като холандска парламентаристка, Хирзи Али проведе успешна кампания за разкриване на „убийствата на честта“ на млади жени в мюсюлмански семейства заради предполагаеми сексуални простъпки, както и скандалът с обрязването на малки момиченца, извършвано на холандски кухненски маси. Далеч от ясно е дали тя желае да повлияе върху дебатите около положението на жените в исляма, които сега се водят в целия ислямски свят. За разлика от мюсюлманските феминистки като Фатима Мерниси или Лейла Ахмед, които отричат женомразките и патриархални интерпретации на свещените текстове, тя се противопоставя – и отхвърля – канона като цяло. Това не е позиция, от която е много вероятно тя да има особено голямо влияние върху мюсюлманите с по-дълбоки познания за собствените си религиозни традиции[1].

* * *

В Холандия, както и във Великобритания, мултикултурализмът или дори „културната чувствителност“ могат да предложат прикритие за малтретирането на жени и деца, да не говорим изобщо за неофашистки тенденции като отричането на Холкоста и беснеещият антисемитизъм, преобладаващ в някои мюсюлмански кръгове (една тема, по която Хирзи Али е изключително смела и срещу която винаги е предупреждавала).

Във Франция ситуацията е малко по-различна. Дебатите за мултикултурализма се провеждат под покриващия свод на *laïcité*, едно понятие, което се превежда като „секуларизъм“. Оливие Роа, в своето кратко есе *Секуларизмът конфронтира исляма*, излага историческите корени на*laïcité* и следствията, които той има за френските мюсюлмански общности. Подкрепен от закона от 1905 за разделение между църквата и държавата,*laïcité* се простира далеч отвъд поставянето на институционални ограничения. *Laïcité*, настоява Роа, не трябва да бъде объркван със секуларизацията. Чрез секуларизацията – един универсален процес, присъщ на модернизацията – „едно общество се освобождава от чувството за свещеното, което обаче то не отрича непременно.“ С *laïcité* държавата активно „оттласква религиозния живот отвъд една граница, коя-

1 Хирзи Али е известна и с не малко погрешни тълкувания на мюсюлманските свещени текстове, при които тя например обърква текстове от Корана с факти от живота на Пророка. Бел. пр.

то самата държава е определила чрез закон“. *Laïcité* всъщност насърчава религията, превръщайки я в отделна категория. Той подсилва религиозните идентичности, вместо да им позволява да се разтварят в по-разнообразни социални практики.

Есето на Роа беше първоначално публикувано във Франция по време на най-разпалените дебати за мултикултурализма, които последваха правителственото решение за забрана на носенето на забрадки и други очебийни манифестации на религиозност в училищата. Той се противопоставя на едностранчивия начин, по който политиците настояват да се гледа на забрадките – като символ на потисничеството над жените. Един от най-проницателните наблюдатели на исляма в наше време, Роа счита, че строгото прилагане на политиката на *laïcité* изкривява комплексната еволюция по посока на секуларизацията, която се случва както в мюсюлманския свят, така и в други верски системи. Откъснат от своите разнообразни регионални култури, ислямът се развива по посока на една специфична верска система, сравнима с християнството и други религии. Интензивната религиозност, която се открива във фундаменталистките движения от всички традиции, е едно де факто признание на секуларизацията, което може да бъде наблюдавано например в поведението на мюсюлманските младежи. Самоутвърдителността сред младите мюсюлмани не трябва да бъде приписвана единствено на „Исляма“. Роа пише:

> *„Желанието на младежите за себеутвърждаване чрез носене на провокативно облекло е баналност в горните класове, но случаят със забрадките беше възприет като проникване на ислямизма в учебната система. Едно момиче, носещо забрадка, иска едновременно да се утвърди като индивид, да избяга от социалните ограничения на средата си, като приеме един знак, който й гарантира както ценност, така и автономност, а освен това и да бъде забелязано, да утвърди една собствена форма на автентичност ...“*

Държавата не бива да се намесва в този процес. Вместо да се намесва теологически (като например се опитва да издигне „умерени“ или либерални религиозни лидери срещу „фундаменталистите“), държавата трябва да остави религиозните общности да се развиват под собствената си вътрешна динамика. Според него:

„Много консервативни мюсюлмани са се адаптирали отлично към секуларизацията и към laïcité, преформулирайки вярата си в смисъл на ценности, а не на норми, по начините, следвани от консервативните християни. Те защищават семейството, сексуалните различия и критиката на морала; те се противопоставят на хомосексуалния брак и дори на абортите и разводите (две категории, които не предизвикват никакви трудности в традиционната шариа); но те си остават вътре в рамките на законността".

Анализът на Роа гледа на *laïcité* като на един „антиклерикален секуларизъм",чиито цели вече са отживени:

„Днес Френската Република вече е изправена не пред един свръхмощен политически католицизъм, а пред едно често маргинализирано мюсюлманско малцинство, за което свободата на индивида носи само малко облаги."

* * *

Като индикатори за политически ориентири, анализите на Кюнг и Роа имат смисъл – но само в определени рамки. Има силни доказателства за това, че терористките атаки в Лондон от юли 2005, както и последвалите ги други неуспешни опити, са били вдъхновени, поне отчасти, от радикални проповедници, действащи в британски джамии. Саудитска Арабия, най-големият световен производител на петрол и износител на фундаменталистката сунитска идеология, известна под името вахабизъм, може би наистина се противопоставя активно на джихадизма в настоящите му форми. Но както Роа обясни в по-ранния си труд *Глобализираният ислям*, богатото на петрол кралство и съседните му държави от Персийския залив подпомагат активно разпространението на вахабитското и салафитско (фундаменталистко) влияние чрез интензивно производство на *фетви* и кратки конференции или лекции, разпространявани чрез Интернет, телевизионни станции ... или просто чрез евтини книжлета".

Едно скорошно изследване на джихадистите в Европа стига до заключението, че „тези активисти инвестират значително време и енергия в самостоятелно изучаване на вахабитския ислям и впоследствие на джихадисткото течение на сулафизма".

Налице са и противоположни тенденции, разбира се. Например привлекателността на суфистките (умерени) идеи и религиозни при-

върженици (на които вахабистите се противопоставят непреклонно) сред някои литературни и артистични кръгове, както и в съответните мистически традиции, внасяни от Индо-Пакистан. Но докато си остава налице едно поколение от европейски мюсюлмани, които се чувстват отдалечени от традициите на родителите си, но отхвърлени от по-широкото общество, видът религиозност, поддържан от Арабия, ще си остане една мощна „ултрамонтенска“[1] сила.

Мализ Рутвен (род. 1944) е шотландски историк и писател, чиито главни теми са религията, фундаментализмът и особено ислямските проблеми.

Коментари (3)

- 25-03-2009**|Unregistered|Гост**

Самите мюсюлмани не разбират исляма,те в повечето случай наизустяват корна.Тази религия нанася много вреди на човечеството,така,че не искаме да я разбираме.

- 13-04-2010**|pitstop**

Цитат:“Една пълноценна демокрация, при която мюсюлманският глас може да бъде само един сред много други, предпоставящ една степен на морално равенство между исляма и други перспективи, би било „опасно не само за състоянието на мюсюлманската общност, но и за моралния живот на човечеството“.

1 Ултрамонтен: (буквално: живеещ на юг от Алпите): привърженик на идеята за неограничената власт на папата и църквата; в случая думата се използва иронично, за да се подчертае силно консервативния характер на това течение в мюсюлманската религия. Бел. пр.

Въпросът е -защо е цялата тази еквилибристика, ако авторът приема горната глупост като постулат?

- 07-01-2012|**Питащият** – Те нямат отговор

Те нямат отговор на въпроса, защо след като Аллах е всемогъщ позволява неверниците да са болшинство в този свят и да ги превъзхожда. Впрочем и християните нямат отговор защо всемогъщият творец позволява толкова зло и неверници. Тези две религии си приличат в настървеното угодничество на своя бог с цел попадане в рая и вечен живот, приличат си по претенцията за универсална истина от последна инстанция и нетолерантността към другите религии и атеизма. В САЩ е по-добре да си мюсюлманин отколкото атеист. Както е казал народа, два остри камъка брашно не мелят. Затова войната между шиити и сунити е неизбежна и необходима, колкото и грозно и жестоко да звучи това. Европа поумня след две кървави световни войни. Саудитска арабия купува оръжие , а Иран показва мускули.

Много по-добре е нещата да се дискутират открито
Автор: Кристофър Колдуел

Шпигел онлайн: Господин Колдуел, наскоро Швейцария забрани строежа на минарета чрез референдум. Каква беше първата ви мисъл, когато чухте новината?

Колдуел: Най-удивителното нещо тук е пропастта между ясното отрицание на забраната в допитванията до общественото мнение и ясното одобрение, изразено чрез реалния референдум. Това означава, че има една официална дискусия за исляма – и една друга, подземна дискусия. Това би трябвало да разтревожи европейците.

Искате да кажете, че в Европа няма открита дискусия по отношение на исляма?

Мисля, че тези неща се дискутират много по-открито, отколкото преди няколко години. В Холандия и Дания се води един доста свадлив дебат. Мисля, че множество датчани и холандци не са особено горди от начина, по който техните популистки партии дискутират въпросите на имиграцията, но по принцип е много по-добре, ако нещата се дискутират открито.

Къде, по ваше мнение, не е възможно да се дискутира открито по тези въпроси?

В страни като Франция има закони против всякакви видове реч. Това има един изключително плашещ ефект. Множество хора се страхуват от отрицателни последици ако кажат как се чувстват реално. Понякога дори и на анкетьорите, както показва швейцарският пример.

В книгата си „Разсъждения върху революцията в Европа“ вие хвърляте скептичен поглед върху отношението на Европа към мюсюлманските имигранти. Поставят ли по ваше мнение мюсюлманските имигранти някаква заплаха пред Европа?

Всъщност аз не говоря за заплаха. Това е едно много важно разграничение. Дотук дебатът е маркиран от две крайности. От една страна имате крайността на черногледците, хората, които казват, че ислямът „пре-

взема“ Европа. От друга страна имате хора, които поддържат гледището, че няма абсолютно никакъв друг проблем освен расизма. Мисля, че и двете позиции са погрешни и се опитвам да задам един нов тон.

И все пак, когато чете книгата ви, човек остава с усещането, че според вас Европа ще има истински трудности с интеграцията на мюсюлманските емигранти.

Ислямът поставя трудности, които други имигрантски групи не поставят. Част от това се дължи на възхода на политическия ислям през последното половин столетие. Едно голямо малцинство от европейски мюсюлмани изпитва солидарност с мюсюлманската общност зад граница, като същевременно те изпитват усещането, че Западът е във война с този свят. Това прави прехода към една европейска идентичност труден. Но аз смятам, че проблемите на културното равнище са по-важни.

Като например?

Множество прекалено оптимистични хора очакват мюсюлманите да се откажат, или да променят, религията си с течение на времето. И тя може би ще се промени по някакъв начин, но ние всъщност не знаем как. А отношенията около религията създават много голям потенциал за конфликт – отношенията към жените, към семейството, сексуалната свобода или правата на хомосексуалните.

Процентът на мюсюлманите сред европейското население е много нисък. Като цяло той е около 5 процента.

Вярно. Населението на западна Европа е около 400 милиона, а броят на мюсюлманите е около 20 милиона. Но мюсюлманското население продължава да расте.

Но в каква степен то наистина нараства? Вие основавате аргументите си на по-висока раждаемост, но определен брой изследвания показват, че при второто и третото поколение раждаемостта при имигрантите е близка до средната.

Това е вярно. Има две неща, които ще причинят потомствено-имигрантското население в Европа да нарасне през идещите години. Едното е, че имигрантите все още идват, а другото – че тяхната раждаемост, макар и спадаща, все още е по-висока. Но истинският въпрос не е размерът на имигрантското население. Той е, че тяхната култура трябва да бъде пригодена към Европа по начин, който изисква Европа да промени структурите си. През последните 20 години основното общество се

е приспособило към емигрантите по най-различни въпроси. Понякога те са дребни, като помещения за молитва или работни пространства. А понякога те са принципни, както става от решението на един съд в Лил, Франция, който през 2008 г. анулира брака на една мюсюлманска жена, защото тя не била девствена.

И това ще промени характера на Европа?

Както казвам в книгата си: когато една несигурна, отстъпчива, релативистка култура срещне култура, която е самоуверена и поддържана от всеобщи доктрини, то обикновено първата се променя, за да угоди на втората.

Мислите ли, че основната европейска култура е слаба, защото е секулярна?

Ислямът е втората по големина религия в Европа. Но това е вярно само ако мислите статистически. Ако погледнете нещата от културна и духовна гледна точка, той изглежда като първата религия. По първите страници на вестниците има много, много повече статии относно това какво Коранът казва по един или друг въпрос, отколкото статии, касаещи християнската теология. Те са пълни с дебати между мюсюлмани и немюсюлмани за това какво Коранът казва за убийствата на честта или забрадките. Какво казва християнството не интересува никого особено много.

Това причина за съжаление ли е?

Не искам да давам съвети на Европа. Но ми прави впечатление, че множество европейци гледат на трудностите на едно мултикултурно общество като противопоставящи едни на други просветената Европа и варварският ислям. Грешка е да се гледа отгоре на мюсюлманската религиозност. В религиозния поглед към света има едно богатство, което европейците не притежават. Това също е една от причините, които според мен карат европейците да се чувстват нервни от присъствието на толкова малко мюсюлмани.

Как бихте оценили ситуацията в Германия?

Германия е много специален случай по няколко различни причини. Може би няма нито една друга страна в Европа, където мюсюлманската общност да е толкова силна и хомогенна. Аз много харесвам турска Германия и тя много ми напомня за китайска Америка. Вие имате някои много успешни хора, но и много ниско ниво на интеграция.

Има интелектуалци като Басам Тиби и противоречивия Тарик Рмадан, които призовават към един евро-ислям и твърдят, че мюсюлманите нямат проблем с възприемането на европейските ценности.

Ислямът определено ще придобие някаква европейска окраска. Това е точно онова, което винаги се е случвало с него, където и да е отишъл той. И мюсюлманите със сигурност могат да бъдат добри европейци. Но не-мюсюлманските европейци ще бъдат съдиите по този въпрос. Швейцарският референдум показва, че мюсюлманите постигат някакъв начин да бъдат европейци и вярват, че са срещнали европейците по средата на пътя. Но това не означава, че не-мюсюлманска Европа чувства нещата по същия начин.

В книгата си вие оставяте без отговор един основен въпрос: какво е решението?

Нямам отговор и често бивам критикувам поради това. Но да предлагам отговор не е целта ми. Дори и само представянето на конфликта е вече достатъчно трудно, тъй като в Европа това винаги е било затруднявано от табута и пожелателно мислене.

До каква степен възгледите ви са оформени от факта, че сте американец?

Като човек идещ отвън, вие имате предимството да виждате паралели, но и разлики между европейските страни. Аз идвам от страна, която има опит с мултиетническото общество. Американската история има някои уроци, които са подходящи за Европа. Това, че европейската мюсюлманска общност е малка, не означава, че тя не е влиятелна или че може да бъде игнорирана, или че проблемите, които я заобикалят, са тривиални и ще отминат от само себе си. Чернокожите винаги са били само около 10 процента от населението в САЩ. Но ние имаме ужасна история на расови конфликти, която разтърсва страната ни в продължение на векове.

По-успешна ли е Америка когато става дума за интеграция на имигранти?

За сега, да. Мисля, че първата причина за това е безпощадността на американската икономика. Вие или ставате част от нея, или си отивате обратно в къщи. По работните места има повече имигранти, а това е мястото, където се получава интеграцията. И защото повечето имигранти са по работните места, вие никога не чувате, както това става в Европа, че имигрантите не желаят да работят. Никой американец не би помислил да каже нещо такова.

И на какво според вас се дължи това?

Няма социално подпомагане от европейски мащаб, а аз мисля, че социалните държави не са добре подготвени за голямомащабна имиграция. В едно етнически разнообразно общество хората се познават по-слабо и съответно са по-малко склонни да плащат данъци за социални помощи. Две трети от имамите във Франция са на социални помощи. Няма нищо лошо в това човек да бъде имам. Но аз не мисля, че французите са особено щастливи от това, че по този начин те плащат една по същество държавна субсидия за религията.

Интервюто води Матийо фон Рор

Кристофър Колдуел е американски журналист и главен редактор на *The Weekly Standard*, както и редовен сътрудник на *Financial Times* и *Slate*.

Европейският ислям през очите на професионалиста
Автор: Ют Клаузен

BrandeisNOW: По време на разговорите около кръглата маса в Съвета за международни отношения във Вашингтон вие казахте, че джихадизмът е младежко движение. Какво имате пред вид с тези думи?

Ют Клаузен: Когато разглеждаме хората, които са били вербувани в Европа и Северна Америка да воюват като свещени воини в чужбина – в Афганистан, Чечения, в последните години в Ирак, или да участват в терористическите атаки срещу Запада, ние виждаме, че това са млади хора, понякога по на 15-16 години, когато са взели участие за първи път. Причината, поради която аз го наричам младежко движение е, че идеите и поддръжката за глобалния джихад – с прославянето на мъченичеството, новата справедлива държава за мюсюлманите и всички тия революционно-утопични идеи – всичко това са неща, които са привлекателни най-вече за много млади хора.

Значи вие казвате, че деца, или почти деца, вършат тези неща, защото те имат чувството, че извършват нещо чисто и добро, а не нещо, което произлиза от гняв и възмущение?

Да. Няма доказателства за това, че те са социално или икономически онеправдани. Много често, когато се стигне до обществено внимание или до съдебната зала, вие ще откриете учители и други хора, които казват „Но това бяха отлични ученици ...“ По някое време те се обръщат срещу родителите си и много често дори семейството е онова, което първо се обажда в полицията. Млади жени също вземат участие, не толкова като атентатори-самоубийци, но те играят много важна роля в организациите, правят уебсайтовете и, тъй като момичетата са по-добре с езиците, поемат чатовете.

Един ден преди да дойдете в Съвета за международни отношения, там беше директорът на ФБР и говори за вербуване на американски младежи от сомалийски произход в Минеаполис.

Според вас значи ние трябва да разбираме това вербуване като следствие от привлекателността на джихадизма за младежта, а не като указание за това, че мюсюлманите са зле в Минеаполис и това го прави особено добро място за вербуване.

Да, така е. Всъщност, сценарият от Минеаполис е много подобен на сценариите, които имаме в Европа. Аз не смятам, че има някаква европейска или американска изключителност.

Но много хора смятат, че ислямският екстремизъм на Запад има корените си в чувството, че срещу мюсюлманите се провежда дискриминация и, особено в Европа, те биват систематично изолирани.

Ами хората мислеха тия неща най-вече гледайки заговорниците от 11 септември, които в по-голямата си част идваха от Хамбург, където бяха живели в един апартамент и се бяха оплаквали от живота в Германия. Но те бяха вербувани и направлявани от агенти на Алкайда и подготвени в Афганистан. Гледайки назад, ние можем да видим, че всички важни конспирации, които сме имали досега, са били организирани с участието на млади хора, вербувани от ветерани на ислямистките революционни движения от Близкия изток, Босна, Афганистан или Пакистан, често датиращи от 1980-те.

Има ли валидни причини за разглеждането на мюсюлманските населения на Европа и Северна Америка като различни от останалите имигранти?

И да, и не. Мюсюлманите, които идваха в Европа през 50-те и 60-те години, докато легалната работна имиграция беше официално приключена с петролната криза от 1974, идваха директно от селските райони на Турция, Мароко или Бангладеш. Те донесоха със себе си порядките и навиците на селяните. Ето защо ние наблюдаваме най-значителните социално-икономически проблеми сред тези групи. Наследниците на хора, които са дошли в първите две вълни, се справят много по-зле от ония, които са дошли по-късно – и които бяха много повече хора от средната класа и по-добре образовани. А мюсюлманите, които имигрираха в Съединените щати, казано общо, дойдоха след 1985 и бяха много по-добре образовани професионалисти. Те идваха с дипломи от колежи и университети. И, както се вижда от статистиките, по правило те са доста по-богати от средните американци.

Тоест вие искате да кажете, че колкото по-бедни са новодошлите, ние трябва да се чувстваме загрижени за тази бедност, за да ги направим добри граждани, но не и защото те имат някаква връзка с потенциала за тероризъм?

Тероризмът в Европа идва не от бедните среди. Говорейки обобщено, ако разгледате онова, което се случва най-често (тоест има връзка с бедността, бел. пр.), вие имате или банди, или обичайните, отчуждени младежки групи, най-вече поради лоши жилищни условия, лошо образование, ранно напускане на училище. И, да – парижките бунтове.

Струва ми се, че има съпротива срещу приемането на това мнение. Но вие го поддържате много убедително. Има ли официална съпротива срещу този анализ и ако да, то защо?

Не. Онова, което казвам тук, е операционното разбиране сред полициите в Европа и САЩ за последните няколко години, ако не и повече.

Но приемат ли го и правителствата, и дипломатите?

Много политици не го приемат. Политическите дебати са на друго място. Особено в Европа, враждебността срещу мюсюлманите всъщност предхожда както 11 септември, така и атентатите от 2004 в Мадрид или от 2005 в Лондон. Европа винаги е получавала много високи резултати в нашите измервания на междурелигиозната ненавист и през последните години тези цифри станаха много, много по-лоши. Аз смятам, че за това трябва да се благодари преди всичко на политиците. Доста гласове могат да се спечелят чрез заявления, че имигрантите и мюсюлманите са източникът на колапса на националните нрави.

Когато казвате, че гневът срещу онова, което вършеха мюсюлманите, е по-старо т 11 септември и атаките от Мадрид, какво точно имате пред вид – това, че те поддържаха различна религиозна идентичност и утвърждаваха собствените си традиции и религия?

Носенето на забрадки, яденето на странни храни – всички тия неща, към които европейците не са особено толерантни.

Вие написахте нова книга, занимаваща се със случая с карикатурите на Мохамед, отпечатани в Европа. Какво точно открихте, как започна всичко това?

Имаше е много различни ъгли и много различни действащи лица. Но в ядрото на нещата стои един дипломатически протест, организиран от египетското правителство, което искаше да преобърне нещата

против американския план за човешки права в Близкия изток, като покаже, че западняците дискриминират и не практикуват онова, което проповядват. Целта на всичко това беше да се разобличи стратегията за насърчаване на демокрацията в Близкия изток като средство за прокарване на американските интереси. През 2005 египтяните усещаха натиска много силно и искаха да покажат на Съединените щати какво става, когато започнете да провеждате свободни избори в Близкия изток. Урокът действително имаше успех – скоро след това имахме изборната победа на Хамас в Газа през януари 2006. На изборите в Ливан от юни 2005 също спечели Хамас и така, към края на 2006-та, Съединените щати вече почти се бяха отказали от насърчаването на свободни избори като средство за реформи и промяна. Международната мобилизация по въпроса за карикатурите тръгна от един дипломатически протест през есента на 2005, след което с това се ангажираха религиозните авторитети и накрая се стигна до яростни улични протести, които започнаха през февруари 2006. Въпросът за карикатурите продължава да живее в ООН, където ислямските страни упражняват натиск за обявяването на критиката срещу религиозни фигури за нарушение на човешките права.

Значи от 11 септември насам ние имахме Мадрид и Лондон, после карикатурите, Хамас и Ливан. Но ние имаме също и тези конструктивни срещи в Европа, както и участието на американски дипломати в повече консултации с мюсюлманите в Европа. Така че, като цяло, какво се случва от 11 септември насам? Промениили ли са се отношенията между мюсюлманите, живеещи на Запад и техните еврейски и християнски съседи и ако да, то към по-добро или към по-лошо?

Да, промениха се. Първо социално-икономическата мобилност функционира. От една страна, в Европа ние имаме сериозна концентрация на бедност сред мюсюлманите и други имигранти, но имаме и развитие на мюсюлманска средна класа. Виждаме и множество млади професионалисти, които са следвали в университети, получили са степени и добра работа. Сред тях се наблюдава най-високата степен на ислямофобия и страхове от дискриминация. Но реалността е, че те имат тези страхове, защото чукат на вратата и искат да бъдат пуснати вътре. В момента има около 25 до 30 мюсюлмански парламентаристи, членове на европейските парламенти. Има и мюсюлмански министри на ниво национални правителства. Хората започват да имат мюсюлмански при-

ятели. Има и смесени бракове. Така че всички лоши новини, които чувате, всъщност представят ситуацията едностранчиво. Всъщност става дума за една нова социална реалност на огромна интеграция и известни успехи. Вече е ясно за всички, осмелявам се да твърдя, че джихадизмът е бедствие и за двете страни. Мюсюлманите са първите жертви на това убийствено движение.

Ют Клаузен (род. 1954) е датчанка по произход. Понастоящем тя преподава сравнителна политика в университета Брандайс, САЩ. Книгата ѝ Карикатурите, които разтърсиха света, предизвика международен скандал поради решението на йейлското университетско издателство да не публикува в текста самите карикатури, страхувайки се от терористически ответни действия.

Как се създават мюсюлмански демокрации? Автор: Ян Вернер Мюлер

През лятото на 2008, управляващата в Турция партия на справедливостта и развитието (Adalet ve Kalkinma Partisi, или АКП) едва успя да избегне официална забрана от страна на турския конституционен съд. Държавните прокурори настояваха, че партията, която официално поддържа политика на икономическа модернизация, консервативни морални ценности и присъединяване на Турция към Европейския съюз, се опитва да наруши пословично стриктното турско разделение между религия и политика, бавно ислямизира страната и в края на краищата се опитва да въведе теокрация.

Мнозина местни поддръжници на АКП въздъхнаха с облекчение след решението, както направиха и немюсюлманите, които виждат АКП като прототип на мюсюлманска демократическа партия, която може да се осланя на вярващите, като същевременно е истински обвързана с правилата (и ценностите) на демократичната игра.

В същото време, в Турция си остават силни гласовете, които обявяват, че ислямът и демокрацията са несъвместими и, разбира се, те се ограничават не само с това. Изявленията им напомнят онова, което са казвали за демокрацията и религията мнозина секуларни либерали в Европа от деветнадесети век, но с една много важна и поучителна разлика: по онова време за непреодолима пречка пред либералната демокрация е бил считан *католицизмът*. Водещият френски републиканец Леон Гамбета възкликва в 1877: „Le cléricalisme, voilà l'ennemi!"[1]. Всъщност, дори в напредналия двадесети век немалко известни политици и учени от социалните науки са твърдели, че обяснението за устойчивостта на диктатурите в Латинска Америка и на Иберийския полуостров е католицизмът. Католицизмът, по думите на Сеймур Мартин Липсет, изглежда „противополо-

1 Клерикализмът, ето кой е врагът! Бел. пр.

жен на демокрацията“, а Пиер Трюдо твърдеше, че католическите страни „са авторитарни по въпросите на духа“.

Както е случаят с мюсюлманите днес, католическите граждани бяха подозирани в поддържане на международни връзки и лоялности към духовни институции, намиращи се другаде – едно подозрение, което все още имаше значение по време на изборните кампании на Джон Кенеди.[1]

Но във втората половина на двадесети век в западна Европа се появиха и започнаха да процъфтяват християндемократически партии. Същото, в по-слаба степен, се случи и в Латинска Америка. Това бяха – и до известна степен все още си остават – умерено религиозни партии. Те поддържат политически програми, наситени с определени доктринални ценности, но в същото време твърдо поддържат демократичните структури и зачитат разделението на държавата и църквата.

• • •

Тази подтикваща към размисъл аналогия между християнските и мюсюлманските демокрации не е непозната на западните политици и интелектуалци, но мнозина от тях полагат огромни усилия да я отхвърлят. Една от линиите на отхвърлянето, песимистична в заключенията си, твърди че европейските католици са се обърнали към демокрацията само по нареждане на Ватикана. И понеже мюсюлманите нямат някаква подобна на католическата йерархия, то примерът с християндемократите е неудачен.

Другата линия на аргументиране е по-оптимистична по отношение „либерализацията“ на исляма, но поддържа, че християнският характер на християндемокрацията няма отношение към нейната евентуална политическа обвързаност. Няма място за някакъв специфично мюсюлмански стил на демокрация, защото именно структурата на демократичното обвързване, а не дадените идеи, които го определят, водят до умереност. Така например политоложката Шери Бърман твърди, че когато политическите партии многократно участват в избори, те са склонни да станат по-гъвкави идеологически, защото се опитват да достигнат една по-разнообразна група от избиратели. Радикалните идеи, религиозни или секуларни, стават по-маловажни, когато една партия получи властта и трябва да решава конкретни проблеми.

1 Както е известно, Кенеди идва от католическо семейство. Бел. пр.

Независимо от важните си разногласия, песимистите и оптимистите следователно са съгласни, че важни в случая са институционалните структури, а не политическите идеи или програми. И двете страни смятат, че призивите за либерализация на исляма и заплетените диспути около съвместимостта на Корана с демокрацията нямат особено значение. Програматичната умереност, ако изобщо се получи, ще бъде резултат от политическата практика, а не нейно предусловие.

Но дали историческите аналогии между християнските и потенциалните мюсюлмански демокрации са наистина толкова безполезни? Или може би те предлагат обещаващи алтернативи на авторитарните управления в Близкия изток?

• • •

Християндемократическите партии се появяват за пръв път в континентална западна Европа към края на деветнадесети век. Макар само някои от тях да са основани с помощта на националните църкви, всички са тясно фокусирани католически групи на интереси. Целта им, както посочва политологът Стахис Калювас, е не да интегрират католиците в модерните демокрации, а, особено в Германия и Бенелюкс, да се противопоставят на антиклерикалните мерки на секуларно-либералните или републикански държави. От най-голямо значение за тях са намеси в областите, които по традиция са важни за църквата: семейството и образованието. Показателно е, че там, където режимите не се възприемат като заплаха за програмата на църквата, християндемокрацията никога не се материализира. Франция, с нейните постоянни преходи между републиканизъм и приятелски настроен към църквата монархизъм, е отличен пример. Християндемократически партии не се формират и в хомогенни католически страни, като Ирландия например, където липсва сериозно противопоставяне между клерикали и антиклерикали.

Въпреки католическите корени на тези партии и техните колебания относно демокрацията, Ватиканът първоначално гледа на тях с подозрение и вижда в участието им в избори и парламентарни пазарлъци признаци на нежелан модернизъм. В Италия враждебността на Ватикана към либералната национална държава е толкова голяма, че папата забранява каквото и да е участие на католици в националния политически живот. Разбираемо е нежеланието на църквата да приеме влиянието на плурализма по отношение на нейните универсалистки аспирации – тя не може да приеме така лесно опцията да бъде само един от

многото авторитети. Освен това Ватиканът и националните църкви се боят, че може да изгубят контрола над партиите и предпочитат да общуват директно с държавите, дори и ако те са агресивно секуларни.

С времето Ватиканът започва да подкрепя демокрацията безрезервно, но това става само след десетилетия на християндемократическа практика и само след като е отхвърлил прозрачните си симпатии към авторитарни лидери като Антонио Салазар в Португалия и Франсиско Франко в Испания.

• • •

Но ако Ватиканът не е подпомогнал в значителна степен развитието на християндемократите, то какво тогава го е направило? Дали единствено механизмите на изборната конкуренция, или може би развитието на християнската доктрина също е играело определена роля? Влиянието на идеите върху партийните политики е много трудно за демонстриране, но все пак може да се твърди със силни основания, че обръщането на християндемократическите партии към умереност и в края на краищата приемане на модерната партийна политика е свързано с теологическите и философски идеи за съвместимостта между католицизма и демокрацията. Макар и да липсва някаква единна кауза или процес на приспособяване, развитието на идеите е неотделимо от този процес.

Вероятно най-влиятелната фигура при установяването на интелектуалните основи на християндемокрацията е френският философ Жак Маритен. Започвайки през 1930-те, Маритен развива множество аргументи в полза на идеята, че християндемокрацията трябва да възприеме принципите на демокрацията и човешките права. Той не е единственият католически мислител, който прави това, но неговото учение и влияние подсказват най-ясно колко важни са новите идеи при либерализацията на християндемокрацията.

Маритен вярва, че една личност може да процъфти единствено вътре в някаква общност и то тогава, когато е отворена към Бога. Тези идеи, извлечени от Томисткия[1] естествен закон, оформят в решаваща степен появяващата се тогава философия на *персонализма*, която се опитва да посочи път между комунизма и либерализма (в по-късни времена тя дълбоко повлиява личните възгледи на папа Йоан Павел II). Персона-

1 По името на Тома Аквински (1225–1274), италиански теолог и схоластически философ, чиито идеи лежат в основата на късните философски възгледи на католическата църква. Бел. пр.

лизмът, според своите привърженици, не е същото като индивидуализма, за който се твърди, че гледа на човешките същества като изолирани и егоистични действащи лица, вместо да ги разбира като части от групи. Комунизмът пък напълно подчинява личностите на държавата.

Персонализмът е едновременно антилиберален и антикомунистически; неговите поддръжници смятат, че либерализмът и комунизмът, при всичките им привидни различия, са форми на материализма, докато персонализмът отдава дължното на духовните измерения на човешкия живот. Човешките същества са едновременно обвързани от социалния ред и притежаващи индивидуално достойнство и способност за надмогване на материалното. Те трябва да допринасят за общото благо, но духовността на личностите се намира над всякакви земни общности, особено онези на потенциално тоталитарната комунистическа.

• • •

Макар че Маритен не поддържа открито християнските партии, учението му е важен ориентир за новооформените християндемократически партии в следвоенна Европа, особено в Италия. Без съмнение, развитието на християндемокрацията – и нейните удивителни изборни успехи – се дължат не само на привлекателността на нейния език и партийни програми. Силният антикомунизъм по време на Студената война печели много гласове. Освен това обаче решаващо значение има следвоенният съюз между селяните и средните класи, който помага на християндемократите в Германия и особено в Италия и страните от Бенелюкс, да задържат властта в продължение на необичайно дълги периоди от време.

Християндемократите значи се нуждаят и от определена мисловна платформа, която да направи демокрацията атрактивна за вярващите, като същевременно убеждава невярващите в това, че те са приели ценностите на плурализма. По-конкретно, вярващите трябва да бъдат убедени, че партията няма да се продаде на секуларизма (на който либералната демокрация изглежда само симптом), докато невярващите трябва да бъдат убедени, че религиозните партии няма да се откажат от държавната неутралност, след като веднъж са получили властта. Това е много деликатен акт на баланс. Маритен успява да го постигне, отчасти защото доста неясната философия на персонализма предлага трети път не само между индивидуализма и комунизма, но и между религията и секуларизма.

• • •

Дали един такъв философско-теологически път – или може би мост – може да бъде построен в исляма, си остава, разбира се, открит въпрос. Сигурно е, във всеки случай, че не трябва да се гледа като на някакво политиканско шоу на опитите на умерени и демократични ислямски интелектуалци да либерализират исляма. Дебатите около значението на *шариата* като държавен закон, възможните политически следствия за парламентарните процедури от ислямската институция *шура* („консултация"), както и концепциите за тео-демокрация са важни. Мислители като Абдулкарим Соруш, Абдулахи Ахмед Аннаим, Халед Абу Ел-Фадл, и др, не могат сами по себе си да доведат нещата да умереност, да не говорим за либерална демокрация. Но те могат да предложат един мисловен и духовен корпус – структуриран около моралните ценности, централни за Корана, като например справедливостта – който да даде публично оправдание на идеите на демокрацията.

Няма гаранции за това, че мюсюлманската демокрация може да се появи през идещите години и да бъде поддържана постоянно; управлението на АКП в Турция е продължаващ експеримент и само времето може да покаже дали той ще подсили турската демокрация. Но историята – включително и интелектуалната история – на християндемокрацията ни дава както поводи за оптимизъм, така и уроци за бъдещето.

Ян Вернер Мюлер е научен сътрудник на Института за хуманитарни науки, Виена, и преподавател в университета Принстън, САЩ. Автор е на няколко книги, най-известната от които е „Спорове за демокрацията: политическите идеи в Европа през XX век"(Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe); статиите му редовно се публикуват в някои от най-авторитетните издания. „Що е популизъм?" (What is populisim?) се появи на книжния пазар през август 2016 г.

Коментари (4)

- 17-04-2012|**Манол Глишев** – Не нам, не нам...

Авторът, изглежда, познава добре католицизма, но няма информация за исляма. Затова и говори главно за католицизма, а не за „мюсюлмански демокрации“, въпреки заглавието.

Шариатът, разбира се, е неизползваем в което и да е демократично законодателство. Включването му би било дискриминация за немюсюлманските религиозни общности, които могат да започнат да искат и техните религиозни законодателства да бъдат включени в правораздаването. Това едновременно е нарушение на секуларния принцип и би ни върнала в Средновековието, когато всяка общност е можела да се съди според собствените си (обикновено религиозни) закони и и обичаи. Сбогом, интеграция, сбогом, унитарна държава, сбогом, равенство пред законите...

Доколкото знам, християн-демокрацията не е довела до връщането на каноничното право и духовния съд в нито една страна. Дори да се появи такова нещо като „ислям-демокрация“, това също не е причина за узаконяването на шариатски съдилища. Нито пък то би подпомогнало появата на такава „ислям-демокрация“...

- 17-04-2012|**Златко**

Е, уважаеми Маноле, Турция вече от едно десетилетие насам дава пример за управление от страна на ислямска партия, която нито се опитва да въвежда шариат, нито пък по някакъв начин дърпа страната си накъм религиозно управление. Напротив дори – положението на кюрдите изглежда се е подобрило значително под управлението на тази партия (**виж тук**). Нека бъдем обективни (и информирани) и в критиката си, ако е възможно. Инак готови формули всеки може да предлага...

- 17-04-2012|**Манол Глишев** – В самата Турция

обаче не може да се говори за демокрация. Не че няма избори, но армията продължава да бъде гарант на светския кемализъм. Освен това Турция исторически заема особено място в ислямския свят – османските султани са имали и светско законодателство, непознато в останалите мюсюлмански страни, а днес флиртът между религията и армията позволява появата на т. нар. неоосманизъм. Донякъде симпатизирам на

това крехко турско равновесие между кемализма/секуларизма и ислама, но в никакъв случай не бих го нарекъл демократично.

- 17-04-2012|**Златко**

Извинете, но ми се струва, че не познавате достатъчно добре реалностите на днешна Турция. Армията се намира в непрекъснат конфликт с правителството на Ердоган (и напоследък го губи, свидетелство за което е огромният процес Ергенекон). По този и други въпроси можете да видите поредицата статии „Турция – предизвикателства и надежди“ тук в списанието). Ето адреса на една от статиите, с които може да се започне:

Триумфиращата Турция?

Ислямът и демокрацията в Турция
Автор: Александър Везенков

През 2007 г. се появиха редица поводи да се заговори за съвместимостта на исляма и демокрацията в Турция – по време на първия опит за избиране на президент през април, при последвалата криза и предсрочните парламентарни избори през юли и, най-сетне, при избирането на Абдуллах Гюл за президент на Турската република през август. Актуалността на темата се дължеше на предизвестената победа – и на парламентарните избори, и при избора на президент – на определяната като „умерено ислямистка“ Партия на справедливостта и развитието (известна и с абревиатурата си на турски – АКП), която е на власт от края на 2002 г. Мнозина изразяваха опасение, че страната е изправена пред съдбовен избор между запазването на своя светски характер и превръщането си в ислямска република подобно на Иран.

Доколкото президентът се избира от парламента, именно парламентарните избори на 22 юли 2007 г. бяха решаващи като упражняване на правото на демократичен избор. Репортажите на турските, и особено на чуждите медии, извеждаха на преден план въпроса доколко „ислямистите“ представляват заплаха за светския характер на Турция. Но въпросите на журналистите от световните медии са едно, а това което вълнува избирателите на място съвсем друго. По-голямата част от запитаните не казваха нищо по въпроса за „светския характер на републиката“, още по-малко споменаваха мюсюлманската си идентичност, като вместо това посочваха като основен мотив да гласуват за една или друга политическа сила собственото си икономическото положение. От тази гледна точка управляващите „ислямисти“ спечелиха много нови гласове заради стопанския растеж през последните години, но и загубиха други, заради „дясната“ си политика, която ощетява най-вече разчитащите на фиксирани доходи – държавните чиновници и особено пенсионерите.

Като цяло имаше известно разминаване в акцентите при коментарите, идващи от страната, и тези от чужбина. За разлика от чуждите журналисти, в самата Турция за „запазването на светския характер“ на страната говореха не толкова анализаторите, колкото агитаторите на някои политически сили и кръгове. За противниците на управляващата АКП това изглеждаше единствена възможност да мобилизират общественото мнение и потенциалните избиратели на своя страна. По-важното е, че много от наблюдателите, а и от интервюираните избиратели в Турция, вкарваха в отговорите си една тема, за която журналистите не ги бяха питали – армията. Струва ми се, че когато се говори за демокрацията в Турция тази тема често несправедливо се пренебрегва, а което е по-голям проблем, обикновено се представя от гледната точка на самата армия.

Принципно погледнато, това, че в едно общество се изповядва ислямът, не би следвало да бъде пречка за установяването на парламентарна демокрация в него. Всъщност демокрацията и зачитането на човешките права не са вътрешно присъщи и на християнската цивилизация и не произхождат директно от религиозната традиция в нея – те са плод на продължително развитие и се появяват на сравнително късен етап от досегашната ѝ история. Извън съмнение това се отнася и до секуларизма. Макар и по различен начин, процеси на демократизация и секуларизация са започнали и в мюсюлманските страни. Проблемът е, че на практика в ислямския свят демокрацията обикновено отсъства, а където съществува, тя е или нестабилна, или твърде далеч от стандартите на развитите страни. За самата Турция често се казва, че е изключение и че е единствената „светска държава“ сред мюсюлманските страни. Според доминиращата представа това е наследство от делото на Кемал Ататюрк, който поставя Турция на съвършено нови основи след поражението на Османската империя през Първата световна война.

В тази връзка обикновено се подчертава и особената роля на турската армия като гарант на светския характер на държавата. През 1997 г. именно армията принуди първия в историята на Турската република министър-председател ислямист, Неджметин Ербакан, да подаде оставка след едва едногодишно управление. Отново меморандум на армията от 27 април 2007 г., непосредствено след това дублиран от решение на Конституционния съд, осуети първия опит за избиране на Абдуллах Гюл за президент на страната и провокира предсрочните парламен-

тарни избори от 22 юли. На 27 август, буквално ден преди избирането на Гюл за президент, началникът на Генералния щаб публикува поредното си предупреждение, че армията и занапред ще брани „светското устройство“ на Турция, което неназовани „гнезда на злото“ се опитват систематично да подкопаят. И през следващите седмици и месеци турските медии продължиха да уведомяват за прояви на резервираност на военните към президента и правителството, както и към провежданата от тях политика.

Армията като „гарант на светския характер на Турция“

Армията заема централно място в процеса на модернизация на Османската империя през XIX век. Тъй като реформите целят укрепването на държавата, както при всяка „дефанзивна модернизация“, първоначално най-голямо значение се отдава на армията. Тя първа и в най-голяма степен е реформирана и скоро сама се включва в провеждането на всички други реформи – от опазването на реда до изграждането на съобщителните връзки и спазването на санитарните мерки. През XX век армията започва да играе и водеща политическа роля – дело на офицери са както младотурската революция от 1908 г., така и кемалистката революция след Първата световна война. Все пак днешната роля на военните в политиката не е директен плод на тази традиция. Напротив, скоро след установяването си на власт, в опит да изведе армията от политическия живот, Мустафа Кемал принуждава офицерите да избират между военна и политическа кариера. Всъщност и в това отношение той просто следва западния модел, при който армията е подчинена на политическото ръководство на страната и не участва във вземането на политически решения.

Това положение е само привидно безпроблемно, доколкото политическите управници през първите три десетилетия са бивши военни (Мустафа Кемал Ататюрк и Исмет Иньоню), които по-леко налагат волята си над доскорошните си подчинени. Излизането на преден план през 50-те години на политици без военна кариера зад гърба си (президентът Джелал Баяр и министър-председателят Аднан Мендерес) показва колко крехка е демилитаризацията на политическия живот. При първата по-голяма политическа криза армията се завръща в политиката и с няколкото директни намеси (превратът от 27 май 1960 г., меморандумът от 12 март 1971 г. и особено превратът от 12 септември 1980 г.) постепенно разширява и институционализира политическото си присъствие. Пери-

одите на пряко управление на военните са сравнително кратки, но чрез тях те създават условия за постоянен контрол върху правителството.

Контролът на армията върху политическия живот се канализира институционално и чрез Националния съвет за сигурност – орган, създаден след преврата от 1960 г., чиито правомощия са разширени след преврата от 1980 г. Той може да дава директиви на правителството по важни за сигурността на страната и установения в нея конституционен ред проблеми. Съответно командването на армията има склонност да открива всякакви външни и вътрешни заплахи, които да оправдаят намесите му. Така например през последните месеци въпросът за базите на ПКК в Северен Ирак отново е на път да засенчи проблемите на демократизацията във вътрешнополитически план. Военните имат свой представител и в различни граждански институции като например регулаторния орган на медиите; образователната система също не е пощадена от армейски надзор, като сред членовете на Съвета за висше образование е включен и представител на Генералния щаб на турските въоръжени сили. След началото на поредицата от преврати през 1960 г., в продължение на почти тридесет години като президенти на страната последователно застават бивши военни (Джемал Гюрсел, Джевдет Сунай, Фахри Корутюрк, Кенан Еврен), които за разлика от Ататюрк и Иньоню, не са лидери със собствен политически профил, а по-скоро представители на армията на самия връх на държавната йерархия.

Изобщо армията не е само мълчалив „гарант“ на установения ред, а активно се намесва в ежедневното управление на страната. При все това тя почти не поема пряка политическа отговорност и претендира, че стои „над“ политиката. За разлика от „военната демокрация“ в Израел, където много бивши военни се включват в ръководствата на различните политически партии, в турския случай водеща роля играят генералите на действителна служба и, очевидно, влиянието им не зависи от изборните резултати.

Като съюзник на армията се явява една значителна част от държавната администрация. По съдебен ред редовно се забраняват политически партии, отнемат се политическите права на неудобни политици – рядко националисти, по-често ислямисти, но най-вече левичари от всякакви течения. Така поради периодични забрани за дейността си ислямистката партия, водена от Неджметин Ербакан (в последните години заместван от Реджаи Кутан) е съществувала под пет различни имена (Партия на на-

ционалния ред, 1970-1971; Партия на националното спасение, 1972-1980; Партия на благоденствието, 1983-1998; Партия на добродетелта, 1998-2001; Партия на щастието от 2001 г. насам). Същия проблем имат левите партии, но най-вече легалната партия на кюрдското малцинство, която избирателите през няколко години виждат под ново име (днес Партия за демократично общество). За сравнение трябва да кажем, че създадената от Мустафа Кемал Народнорепубликанска партия е била принудително разпускана само веднъж (след преврата от 1980 г.).

Обратен процес в отношенията „армия – политическа власт" започва с процеса на преговори за кандидатстване в Европейския съюз. Правителствата, и най-вече последното – това на АКП, използват изискванията на европейския конституционен модел, за да обезсилват армията, включително чрез поправки на конституцията през 2001 и 2004 г. Според първата от тях, наред с други изменения, решенията на Националният съвет за сигурност престават да бъдат задължителни за правителството. Вследствие на една допълнителна мярка през 2004 г. се премахва и присъствието на военен представител в Съвета за висше образование, както и в регулаторния орган на медиите. Въпреки това в практически план все още няма решителна и необратима промяна в отношенията между политическата власт и командването на армията. Затова меморандумът на Генералния щаб от 27 април 2007 г., свързан с опитите да се избере държавен глава от тогавашния парламент, на практика доведе до предсрочни парламентарни избори.

И за да е пълен парадоксът, армията също се радва на извънредно високо доверие сред гражданите на Турция. Макар никой да не иска повече преврати и военно управление, нейните намеси в политическия живот все още се приемат като нещо неизбежно, дори естествено. Самите „ислямисти", за да покажат своята „умереност" са принудени да ухажват армията. Така премиерът Ердоган, обявявайки се срещу намесата на армията в политиката, все пак отбелязва, че „армията е свещена", а веднага след избирането си новият президент Гюл започна да посещава всякакви армейски тържества, като същевременно, за да не дразни военните, той никъде не е придружаван от забрадената си съпруга. Поне засега политическата свръх-значимост на армията в Турция изобщо не е премахната.

Другото лице на „светския характер на републиката"

„Светското" и „религиозното" не могат да се разглеждат като две крайни точки в някаква едноизмерна скала. Ситуацията в Турската републи-

ка, където „лаицизмът“ е един от шестте основни принципа на кемализма, а като такъв е издигнат и в конституционен принцип, изисква да отчитаме и едно друго измерение на проблема. Става дума за принципната разлика между това държавата и обществото да имат светски характер, което предполага ненамеса на държавата в религиозните дела и на религиозните организации в политиката, и това държавата да провежда целенасочена политика за контрол и ограничаване на религиозната дейност. Без да бъде точна, аналогията между лаицизма на кемалистката република и войнстващия атеизъм от комунистическо време, би могла да ни даде известна представа за характера на този проблем. Господстващият в Турската република лаицизъм сам по-себе си е свързан с ограничаване на гражданските свободи и особено на свободата на съвестта и на изповеданието. Натискът наистина намалява, но е все още осезаем.

Това поражда втори сериозен проблем, защото лаицистката идеология и политика предизвикват съответно противодействие, което би могло да тласне махалото в другата крайност. Много от демонстративните прояви на религиозност в днешна Турция не са непременно част от неизкоренена традиция, а резултат от противодействието и негодуването срещу наложения модел на мислене и поведение. Както свидетелстват колеги, посещаемостта на джамиите е видимо по-висока в светска и кемалистка Турция, отколкото в Ислямска република Иран. Големият брой жени с покрити глави не се дължи само на селски консерватизъм или религиозна ревност (нека подчертаем, че често наистина става дума преди всичко за традиционно облекло – точно като забрадките в българските села), но в много случаи е отговор на централизирания контрол, който в продължение на повече от осемдесет години вече забранява носенето на определени видове облекло. Затова след вземането на властта от АКП след изборите от ноември 2002 г. настъпи известно спадане на напрежението сред ислямските среди. Проучванията показват, че за времето на управлението на АКП има леко намаляване на посещаемостта на джамиите, както и на дела на жените, носещи забрадки, и това при положение, че политическата подкрепа за партията нарасна.

Вторият проблем в това отношение е, че „светският характер на държавата“ не е достатъчен, за да имаме политическа демокрация. Въпреки постоянните позовавания и обещания за демокрация, режимът по времето на самия Мустафа Кемал е еднопартиен. От тази гледна точка върху политическото наследство на Мустафа Кемал има още много

какво да се надгради; има и какво да се изостави от него. Затова още първите опити за демократизация след Втората световна война водят до преразглеждане на крайностите на кемалистката революция в много отношения. Първите стъпки се извършват още през 40-те години при управлението на Иньоню, но особено след идването на власт на Демократическата партия на Баяр и Мендерес през 1950 г. Премахването на много от крайните антирелигиозни мерки е само едно от тях и то върви заедно с либерализацията на икономиката и постепенното установяване на действително многопартийна система.

Либерализъм и ислямизъм – ръка за ръка

Всички реформи – и по време на късната Османска империя, и при кемалистката република, са налагани силово и отгоре, следвайки на първо място европейския модел. И тъй като тази политика дълго време се води от един силен център на върха на държавната йерархия, това води до формирането срещу него на твърде разнородна опозиция: ислямисти и традиционалисти са в един лагер с либерално мислещите модерни хора, критикуващи етатизма и прекалената централизация. Самопровъзгласилите се наследници на Ататюрк, военни и цивилни, са настроили срещу себе си и много от по-либералните почитатели на основателя на републиката. Иначе казано, комбинацията от модернизация, европеизация, национализъм и авторитаризъм, изповядвана от няколко поколения управници, сякаш сама очертава профила на своята опозиция, която на пръв поглед изненадващо съчетава исканията за либерализация, децентрализация и повече толерантност със стремежа за връщане към корените, към исляма.

Но нещата не се ограничават до надигането на широка и разнолика опозиция. Постепенно в турското общество се оформя социалният тип на вярващия и практикуващ мюсюлманин, който иначе води светски живот. Положението е по-различно от времето на Мустафа Кемал и поколението му, когато модерният турчин обикновено се отдалечава от религиозната традиция. В новите условия не се налага непременно избор между двете, а все повече се търси път за тяхното съчетаване. Емблематичен пример за този нов манталитет е Тургут Йозал – министър-председател (1983-1989) и президент (1989-1993) на Турция, знакова фигура на икономическата стабилизация и растеж от една страна, и на първите стъпки към преодоляване на военния контрол след преврата от 1980 г. Да отбележим, че дори дългогодишният лидер на традиционната ислямистка партия, Неджме-

тин Ербакан, е инженер по образование, защитил докторат в тогавашната Западна Германия. От друга страна, много либерално мислещи хора започват да предпочитат нормалното съжителство с религиозния сегмент от обществото пред опитите то да бъде насилствено секуларизирано.

Днешното управление на Партията на справедливостта и развитието (АКП) далеч не може да се разглежда еднозначно като победа на политическия ислям. Наистина, политическата биография на лидерите ѝ Ердоган и Гюл тръгва от традиционната ислямистка партия на Ербакан. И двамата обаче са сред реформаторите в нея, а през 2001 г. създават новата политическа формация. Те подчертават отдалечаването си от тази старата ислямистка партия, като същевременно говорят за връзката си с традицията на либерално политическо управление, начената от Демократическата партия на Баяр и Мендерес през 50-те години. Те многократно и категорично заявяват, че приемат разделението на политиката и религията като неотменно правило, и упорито отказват да наричат себе си „ислямисти", пък било то и „умерени ислямисти". В международен план лидерите на АКП търсят връзка с десни, в това число християндемократически партии. И точно по аналогия с християндемокрацията, някои вече гледат на тях като на „ислямдемократи".

Не само идеологически, но и електорално днешното управление не се крепи само на „ислямисти" и „традиционалисти". На изборите от 22 юли 2007 г. Партията на справедливостта и развитието получи46,6% от гласовете, което е над два пъти по-висок процент от най-доброто представяне на традиционната ислямистка партия за повече от три десетилетия – през 1995 г. Партията на благоденствието на Ербакан получава 21,4% от гласовете. Същевременно изборните успехи на АКП означаваха и пълно политическо маргинализиране на традиционната ислямистка партия на Ербакан и на същинския „политически ислям".

Един от факторите за това нарастване е, че много либерално мислещи млади хора (в Турция те биха се самоопределили като леви), включително такива, които не влизат в джамия, гласуваха за АКП. Поради подозренията си и негативното си отношение към армията и държавната бюрокрация, те във все по-голяма степен дават кредит на доверие на управляващите „умерени ислямисти". Отделен въпрос е доколко последният феномен се дължи на липсата на истинска и добре организирана левица, смазана с усилията на военните особено след преврата от 1980 г.

Не е достатъчно да се каже, че по принцип ислямът няма нищо против изборната власт. По-важното е, че на практика ислямистите в Турция (били те „либерално“ или „консервативно“ настроени) се борят за повече власт в ръцете на избирателите, защото другите лостове за въздействие не са в техни ръце. Докато от едната страна политическият ислям залага на демократичния вот, от другата кемализмът и лаицизмът разчитат на армията, съда и цивилната бюрокрация.

По-сериозен е проблемът с някои аспекти на човешките права. Има известни рискове при „либерализацията“ на политическия режим да изплуват традиции, които нямат нищо общо със съвременните разбирания за човешки права, особено що се отнася до равенството между половете. Дотук развитията в Турция опровергават тези страхове. Именно при управлението на АКП са гласувани поправки в конституцията (2004 г.) и пакет законови реформи за по-пълно гарантиране на човешките права, включително за съвършено изравняване на правата на двата пола.

Не може да не отбележим авторитарните рефлекси, които в много случай проявява лидерът на АКП и министър-председател на Турция Реджеп Тайип Ердоган и вътре в своята партия, и по отношение на критикуващи го журналисти (заради което става обект на нови критики). Това поведение обаче не е нито „крачка назад“, нито нещо ново, привнесено от „ислямистите“ – то е в унисон с традицията на силната и авторитетна държава, която доминира турския политически живот. Във всички случаи Ердоган е разглеждан като по-либерален, реформаторски и проевропейски настроен от командването на армията и основните опозиционни лидери.

Нужен ли е все пак контрол?

И като законодателни реформи, и като управленски практики, досегашното управление на АКП носи политическа либерализация. Трудно е да кажем как биха управлявали „умерените ислямисти“, ако не бяха ограничавани от армията и подкрепяната от нея цивилна бюрокрация. Но един политически режим, основан на контрол от страна на армията, не би могъл да бъде трайно решение в днешния европейски контекст. Най-оптимистичният сценарий би бил появата на силна социалдемократическа опозиция (примерно, при обновяване на Народно-републиканската партия), която да противостои на управляващата АКП и в даден момент да спечели изборите срещу нея.

Това че при всяка либерализация неизбежно се появяват искания за по-широки религиозни свободи се използва от някои антимюсюлмански кръгове (включително извън страната) като доказателство, че народът на Турция не е дорасъл за истинска либерална демокрация и военният контрол трябва да бъде запазен и за в бъдеще. Но дали армията и кемалистката идеология не са едно необходимо зло, за да може да се съхрани турският модел на светска държава? Смятам, че те вече не изпълняват подобни функции и запазването на кемализма като неподлежаща на обсъждане държавна идеология отдавна се е превърнало в проява на безполезен догматизъм. Въпреки критичните коментари на много турски интелектуалци, като цяло ислямистите не поставят под въпрос личността и делото на Кемал Ататюрк. За голямото мнозинство от хора, спазването на религиозните предписания и почитането на Ататюрк не се изключват взаимно. От тази гледна точка култът към него изобщо не е гаранция срещу връщането на религията в обществения и политическия живот.

От друга страна, досега светският лагер играе редовно с картата на национализма, но нищо не изключва в някакъв момент да прибегне и до политическия ислям. Точно такъв беше случаят с много „светски" диктатори в арабските страни (напр. Саддам Хюсеин), които в някакъв момент се сещаха и за исляма. Добре известно е, че самият Мустафа Кемал, разчита на религиозна символика по време на войната за независимост, а към антирелигиозни мерки пристъпва едва след укрепването на властта си. Няма никаква гаранция, че което и да било авторитарно правителство не би прибягнало до политическия ислям, за да легитимира своята политика. Показателни в това отношение са и някои примери от управлението на военните в началото на 80-те години: именно по това време държавата започва да изпраща за своя сметка имами, които да служат в турските джамии в Западна Европа; ген. Кенан Еврен става първият турски президент, който участва в сесия на Организацията ислямска конференция. По това време турският национализъм в още по-голяма степен реинтегрира религията като важна своя съставка в рамките на т. нар. доктрина за „турско-ислямския синтез". Казано иначе, запазването на контрола на армията върху политическия живот не гарантира безусловното запазване и на светския характер на Турция.

Впрочем, трябва да се подчертае, че съществуващият в Турция режим не е напълно „светски", в смисъл, че не третира по еднакъв начин различните религии и изповедания. Въпросът не е толкова в малоброй-

ните немюсюлмански общности. По-показателно е, че поради стремежа за консолидирането на единна турска нация, „светската власт“ се намесва решително и в отношенията между различните течения в исляма. Тя дава решително предимство на сунитския ислям (той се изучава в задължителните часове по вероучение в училище) за сметка на неортодоксалните течения (алевитите), към които се числят между 15 и 20% от населението на страната. Официалната пропаганда за привличане на кюрдите също се позовава на сунитския ислям (кюрдите са основно сунити), макар зад нея да стоят армията и цивилната администрация.

Споменахме сравненията с Иран и си струва да се върнем към тях. Не би могло да се каже еднозначно, че „Иран няма демокрация“ – там се провеждат избори на всички нива, които съвсем не са формалност. Проблемът е, че над демократично избраните парламент и президент, стои един най-висш представител на духовенството, наричан „върховен водач“ на страната. От институционална гледна точка Турция всъщност прилича на Иран по наличието на фактор над демократично избраните институции, с тази разлика, че това е ръководството на армията и то не се афишира толкова директно. Има сериозни основания за критики по отношение на очевидно несъвършената политическа демокрация на Иран, контролирана от ислямските духовници, но не може да се гледа благосклонно към принципно същия контрол от страна на армията в Турция; задължителното покриване на главите на жените в Иран е сериозен проблем, но забраната да ги покриват в Турция (наистина, тази забрана важи само за определени публични места) е също така несъвместима с гарантирането на индивидуалните права.

Все пак, дори да допуснем песимистичния сценарий – че на този етап в Турция е невъзможна истинска либерална демокрация без контрол от страна на армията. Но нима тя е възможна под неин контрол? Нима е голямо успокоение това да не се виждат бради и забрадки, само защото е строго забранено, ако няма пълна свобода на съвестта, на словото и печата, на политическите сдружения? Съмнителна придобивка е да живееш под контрола на военните само защото режимът е „светски“. А и това състояние не може да трае вечно, най-малкото защото предизвиква срещу себе си една все по-силна опозиция – не бива да се забравя, че Ислямската революция в Иран през 1979 г. бе именно реакция на една самозабравила се „модерна“, „светска“ и „прозападна“ диктатура.

„Ислямистката заплаха“... и всичко, което не виждаме заради нея

Страховете от „идването на ислямистите на власт“ поне досега се оказват несъстоятелни – те не само не стигат до крайности, но и на местно, и на национално ниво се осъществява едно сравнително успешно управление, без корупционни скандали. Всъщност още традиционната ислямистка партия участва в няколко коалиционни правителства през 70-те години, без това да доведе до някакви резки политически завои, а самата партия далеч не е най-екзотичното явление на турската политическа сцена. По това време Неджметин Ербакан, сатанизираният по-късно „премиер-ислямист“, е на три пъти заместник министър-председател в коалиционни правителства.

Погледнато от друг ъгъл обаче, едно от големите достижения на турския политически модел е, че успява да вкара ислямисткото движение в политическата игра. Алтернативата би била една твърде голяма част от хората да останат извън демократичния процес, което в крайна сметка би го подкопало. Съвсем нормално беше да се очаква, че в някакъв момент ислямистите ще се представят достатъчно добре, за да претендират за участие и в изпълнителната власт.

Взирайки се в „ислямистите“ като потенциална заплаха за светския характер на страната, мнозина стават безкритични към техните политически противници. Но какво стои срещу АКП в днешна Турция – армията и държавната бюрокрация, идеологизираният кемализъм и национализмът. Като опозиция в сегашния парламент, като изключим известен брой депутати, избрани като независими кандидати, които в мнозинството си са представители на кюрдското малцинство, влязоха две политически партии. Това са Народнорепубликанската партия на Дениз Байкал, която макар и член на социалистическия интернационал, се проявява като все по-националистическа, и Партията на националистическото действие на Девлет Бахчели, който все пак дава вид на умерен лидер на фона на основателя на тази партия, покойния Алпарслан Тюркеш – бивш полковник, емблематична фигура на крайния турски национализъм в продължение на няколко десетилетия.

Интересна е в случая реакцията отвън: най-шумно изразените притеснения са за съвместимостта на „демокрацията и исляма“, а не толкова за силното присъствие на национализма и особено за намесата на армията в политическия живот в Турция. Все пак по-наблюдателни западни анализатори разпознаха в поредицата от изказвания на началника на Генералния щаб Яшар Бююканът сериозен проблем. Западните

лидери също дадоха знак, че подкрепят демократично избраното правителство, а не амбициите на генералите да бъдат върховен арбитър.

Погледнем ли назад, ще видим, че ислямът не е основният проблем нито за демокрацията, нито за зачитането човешките права в Турция от почти един век насам – от младотурската революция (1908 г.) и последвалото отстраняване на султан Абдул Хамид II насетне. Не политическият ислям, а модернизаторите, армията и националистите, в лицето на Комитета за единение и прогрес, имат в сметката си най-зловещата страница от новата история на страната – насилствената депортация и масовото изтребване на арменци през 1915 г. След тях кемалистите довършват прочистването на Анадола от немюсюлмани с прогонването на гърците в началото на 20-те години. Създадената от Ататюрк Народнорепубликанска партия е на власт, под водачеството на „левия“ Бюлент Еджевит, по време на инвазията в Кипър през 1974 г. (наистина, подкрепяна и от ислямистите и техния лидер Н. Ербакан, който тогава е в правителството). С пренебрежимо малки изключения ислямисткото движение в Турция не е тръгвало към употреба на сила и тероризъм, за разлика от много арабски страни: серията от политически убийства в Турция, главно през 70-те години на XX век, са дело на крайно десни националисти. Армията и просветената държавна бюрокрация, а не ислямистите, стоят зад потъпкването на правата на кюрдите. В самото кюрдско националистическо движение, макар поначало да е тясно свързано с исляма, насилието и терористичните практики са привнесени не от ислямисти, а от комунисти – от Кюрдска работническа партия (ПКК).

Извън съмнение, употребата на религията за политически цели е проблем, като това важи както за исляма, така и за католицизма или православието. Той обаче далеч не е единственият за турската демокрация. Вторачени във въпроса за „съвместимостта на исляма и демокрацията“, рискуваме да не видим истинските пречки пред по-нататъшната демократизация на Турция, а и на другите мюсюлмански страни. Всъщност самото формулиране на въпроса за демократизацията в тях по този начин е се дължи на една фиксация върху исляма, на може би невинаги осъзнати антиислямски предразсъдъци, които пречат да се видят много други сериозни проблеми на тези общества и страни. В случая на Турция, наред с контрола на армията върху политическия живот, трябва да отбележим и още неизживяната традиция на „силната държава“ и поставянето на нейните интереси над тези на гражданите.

Умилението както на част от турското общество, така и на някои външни наблюдатели пред армията като „пазител на делото на Ататюрк и на светския характер на Турция“ е плод и на механично възпроизвеждане на пропагандните клишета на един авторитарен режим и неговата идеология. И ако все повече турски избиратели не разсъждават така, то не е непременно защото „не са дорасли да оценят великото дело на Ататюрк“. Настойчивите, макар и не винаги информирани коментари за исляма като „заплаха за демокрацията“, всъщност легитимират намесата на армията, била тя директна или не. Външни наблюдатели, загрижени за „светския характер на Турция“ неволно подготвят почвата за евентуален преврат. Открит въпрос е доколко последните се интересуват точно от „демокрацията“ в Турция. Защото те всъщност се обявяват срещу изборните резултати, постигнати по демократичен път и гледат с надежда към един извън-конституционен фактор, който да „компенсира“ резултатите от вота на избирателите.

Публикувано в: „Авторитаризмът на военно-цивилната бюрокрация – пренебрегваният проблем в уравнението „ислям и демокрация в Турция“. „В: *Турция и ЕС: пределното изпитание*, Ст. Йотов, съст., *Критика и хуманизъм*, 27, 2/2008, с. 133-144 = „The Authoritarianism of Turkey's Military-Civilian Bureaucracy: The Neglected Problem in the Islam and Democracy Equation“. In: *Turkey and EU: The Ultimate Challenge*, S. Yotov, ed. *Critique&Humanism*, 27, 2/2008, p. 125-135.

Източник

Александър Везенков е български историк, изследовател на свободна практика. Работи по проблеми на градската история на Балканите през XIX-XX век, на историята на реформите в Османската империя през XIX век и на институционалната история на комунистическите режими. Личният му блог може да се намери на адрес: http://alexandervezenkov. blog. bg

Коментари (5)

- 18-03-2013|**Sevcan**

Коментарът е изпълнен с голословна терминология, която не съответства на действителността, в Турция. В този смисъл, авторът добре е жонглирал с познати (европейски) термини, които нямат същото и познато значение, за всеки зададен пример. В крайна сметка, имаме текст, който за незапознатия с дейтвителността в Турция читател, изглежда дълбок и логичен анализ, но за всекидневно живеещият го турчин и/или непосредствен наблюдател отвътре, е само една игра на думи... Турция има съвсем различно историческо развитие, друга ценностна система, друг начин на мислене, който не е европески, но не е и непременно специфичен източен. Затова не може да се разглежда в тесни, зададени предварително, рамки. Турция е кръстопът не само когато се говори за геостратегическото ѝ положение. Тя е кръстопът, в пълния смисъл на думата – и като начин на живот, и като начин на мислене, и като проявление на ислямската религия. Затова на нея, готови мерки и роли не ѝ прилягат...

- 19-03-2013|**Емилия-Боряна Славкова**

Почти изцяло се присъединявам към Sevcan в мнението си за горната схематична и лишена от органичен анализ работа. Личи, че авторът е с малко опит, но поне да има добрината да се учи от истинските изследвания за турското общество, каквито далеч-далеч не липсват – на всякакви езици. „Либералните“ готови калъпи не могат да се наложат върху турските процеси и това го показва животът през последните вече 11 почти години, в които ислямистката ПСР е на власт. Като глобалистки американо-турски проект, тя не успява убедително да „присади“ на турската тъкан неолибералния глобалистичмен модел, въпреки че успя да наложи един нов вид елитаристки турски експанзионистичен национализъм, замесен, както и преди, върху исляма, който, уви, не е реформиран като политическа философия. А и властта не успява чрез него да консолидира в съвременен смисъл нацията, която продължава да е заплашена от разцепление. Една от основните причини за това е, че турският демократичен процес е фасаден и далеч не същностен, не обезпечава обширна икономическа демокрация, не формира обширна средна класа, свързана със съвременните сектори и широко участие на

гражданите в управлението на страната. Не знам дали на автора е известно, че доста широки слоеве от кюрдското население наричат Премиера Ердоган „фашист“ и че плюс посочените в статията една от причините, поради които жените в страната облякоха религиозно облекло, за разлика от времето преди преврата от 1980 г., са огромните пари, с които партията буквално „купува“ привържениците си.

- 19-03-2013|**Златко**

Позицията на „списанието“, тоест моята лична, е доста по-различна от горната (която, между другото, е напълно различна и от онази на Севджан, ако и да извършва някакъв вид lip service в началото на коментара). Не знам какво имате пред вид под това

> *Цитат:*
> *турският демократичен процес е фасаден и далеч не същностен, не обезпечава обширна икономическа демокрация, не формира обширна средна класа, свързана със съвременните сектори и широко участие на гражданите в управлението на страната*

Очевидно е, че или четем различни източници на информация, или ги четем по напълно различни начини. Не виждам в този коментар нищо друго освен една традиционно-българска, силно ястребска позиция, изпълнена с недоверие и прикрита омраза (а всъщност завист) към безспорните успехи на съвременна Турция – както икономически, така и политически. Със закъснение прикачам към тази статия списъка от материали, посветени на по-новите развития в Турция, които се насъбраха тук в хода на годините – не толкова за авторката на коментара, която ми се вижда идеологически непробиваема, колкото за широката публика, която може би е отчасти склонна да промени (неясните си) представи за модерна Турция и живота в нея.

- 20-03-2013|**Историк** – „безспорните успехи на съвременна Турция“

Златко, ако те възмущават квалификации от типа „турският демократичен процес е фасаден“, значи наистина просто не си запознат с нещата.

Подобни оценки (за неефективността на турския демократичен процес) се споделят и от сериозни изследователи.

Потърси в Интернет „EU-Turkey Relations and the Stagnation of Turkish Democracy“ от Senem Aydin-Düzgit, E Fuat Keyman – публикувано е скоро, 4 December 2012.

Техният извод е:

> *„This paper argues that the stagnation of Turkish democracy goes hand in hand with the impasse in EU-Turkey relations. A combination of domestic factors with a loss of credibility of EU conditionality led to a situation in which political reform is substantially stalled and in cases where it is realized, it is mostly conducted to serve the interests of the ruling political elite and with no real reference to the EU. The virtuous cycle of reform that characterized the 1999-2005 period has been replaced by a vicious cycle in which lack of effective conditionality feeds into political stagnation which in turn moves Turkey and the EU further away from one another.“*

- 22-03-2013|**Sevcan** – Do Metin

Смята, че щом говорим за този текст, би трябвало и коментарите ни да са тук...:)

кое те кара да мислиш, че моето мнение е несъвместимо с това на Везенков?

Фактически, в написания от Вас текст, който започва с **откъде да почна не знам...** много добре сте изложили защо това, което е писал в статията си Везенков, не може да се отнася за Турция... Като човек живеещ там, много добре сте изложили някои специфичности на страната и народа й...

Например, мисъл като тази:

„И за да е пълен парадоксът, армията също се радва на извънредно високо доверие сред гражданите на Турция. „

какво Ви говори? Парадокс ли е, наистина? Напълно съм уверена, че знаете отговора...

Имат ли място правата на човека в исляма? Автори: Емил Коен, Владимир Градев, Михаил Иванов, Ариф Абдуллах

Превод на статията „Кое е различното в Ислямската харта за правата на човека и Хартата за правата на човека на ООН„бе публикуван в „Маргиналия“ на 16 октомври. Авторите са активисти на голяма ислямска правозащитна организация. Те обсъждат и дават в общи линии положителен отговор на въпроса дали е съвместимо ислямското разбиране за права на човека с приетото в западния свят след обнародването на Всеобщата декларация за правата на човека на 10 декември 1948 г.

Проф. Владимир Градев оспори тезите им в писмо до редакцията.

*Това стана повод сайтът за правозащитна журналистика „Маргиналия“ да организира дебат, в който участваха **проф. Владимир Градев**, преподавател по философия в НБУ, **доц. Михаил Иванов**, преподавател по права на човека в НБУ, и **д-р Ариф Абдуллах**, специалист по ислямска теология.*

Срещата се проведе в една от залите на Софийския университет, осигурена от проф. Нели Огнянова. Нейни студенти бяха публика на диспута.

Водещ: ***Емил Коен****.*

Маргиналия: В светлината на събитията, свързани с групировката „Ислямска държава“ и потреслите света кадри с масови убийства и зверства, осакатяване на хора, на нескончаеми потоци от бежанци, е важно да си изясним какво всъщност представлява разбирането за права на човека в исляма. Съвместимо ли е то, както твърдят авторите на текста, публикуван в „Маргиналия“, със западното разбиране за права на човека? Оправдава ли ислямското разбиране за права на човека дискриминацията, жестокостите, мъчителните убийства? Може ли в един и същ термин да има съвършено различни разбирания, стигащи до цивилизационен сблъсък?

Владимир ГРАДЕВ: Защо у нас се повдига този въпрос? Ще споделя собствената си реакция. За да отговорим,

трябва да имаме ясен критерий за правата на човека

Това е трето събитие за една година, посветено на правата на човека и исляма. Първото беше в аулата на СУ. В него участваше и д-р Абдуллах. Иранското посолство спонсорира издаването на голям брой от сп. „Съвременник“, където проф. Цветан Теофанов написа статия за аятолах Хомейни. Според мен, всичко това бе в известна степен с апологетичен и пропаганден смисъл.

Това напомня как режимът преди 1989 г. и други такива режими пропагандират правата на човека. Когато обаче твърде много започна да се говори за този проблем, за отношението между исляма и правата на човека, това поражда тревога. Както бе казал Ал Халач, ние сме седнали върху безкрайно море от тъга. Всеки ден има случаи, които ни изпълват с огромна тъга.

Ще дам пример със случая на Мириям Ибрахим – млада жена, осъдена на смърт в Судан за вероотстъпничество. Омъжена е за християнин. Според Шериата е осъдена за прелюбодейство на 100 удара с камшик и за вероотстъпничество – на обесване. Тази история потресе света. Единствено мобилизирането на световната общност успя да я освободи.

Друг случай – с Ася Биби, бедна пакистанска селянка, християнка. Един ден на кладенеца се скарва с други жени-мюсюлманки. Каква е свадата, трудно може да се каже. След 5 дни ходжата я разобличава – отива в пакистанската полиция и свидетелства срещу нея, че по време

на тази свада тя е обидила Пророка Мохамед. Резултат – Ася е била осъдена на смърт. Пакистанският апелативен съд потвърди тази седмица нейното смъртно наказание.

Трети случай – с Рейхани Джабари, която в събота (25 октомври, *бел. ред.*) беше обесена в Техеран. Тя беше на 26 години. Казва, че на 17-18-годишна възраст се е опитал да я изнасили 55-годишен мъж. Не знаем каква е историята, но тя го убива. Съдът приема, че тя е изкусителката и прелъстителката и я осъжда на смърт чрез обесване. Четем, че синът на жертвата е бутнал столчето при обесването. Затова майката на Рейхани говори за безкрайното море от тъга.

Случаите с тези три жени ни вълнуват преди всичко като правозащитници. Не можем да сме безразлични. Те вълнуват всички хора с добра воля и поставят въпроса за наличието на световна универсална религия на спасението, защото всички мюсюлмани се събират в Мека, всички спазват едни обичаи.

В статията се посочва, че такива примери са плод на племенни, политически и културни различия. Аз мисля, че в случая имаме продължение (перифразирам Клаузевиц[1]) на политиката с други средства. Имаме идеологическо обосноваване и реакция срещу тези болезнени трудни въпроси. Нека да ги изчистим. Това са дискусионни въпроси. Има различни интерпретации, има и премълчаване.

Често пъти нищо не се казва за отношението към друговерците и вероотстъпниците. Ние можем да бъдем толерантни към всички форми на живот. Това е принципът. Няма защо да се бъркаме в това кой в какво вярва и как живее своя живот.

Но можем ли да бъдем толерантни към нетолерантността, към насилието?

Имаме насилие там, където определена група хора са изключени по верски, морални или други съображения.

Има ли такива случаи в исляма? Приема ли го той? Авторите на тази статия казват: „Оставете ни да разрешаваме тези въпроси по своему, не налагайте секуларния подход“. Но по отношение на правата на човека какъв друг да бъде подходът, освен секуларен, защото той обединява всички хора?! Нека видим вътре в самия ислям отношението към

1 Клаузевиц, голям германски военен теоретик, е казал, че войната е продължение на политиката с други средства, *бел. ред.*

„Ислямската държава“ и всички туморни новообрузания и как се бори с тях ислямският свят.

Маргиналия: Ако се вгледаме в историята на религиите, включително в историята на християнството, ще намерим ужасяващи примери на жестокост, на погазване на всякакви права, на поднасяне в жертва на хора, които не споделят господстващите религиозни ценности.

Владимир ГРАДЕВ: Старият завет е изпълнен с кървави сцени. Историята на християнството е изпълнена с инквизиция. Мобилизирането на правата на човека се ражда, за да се бори с тях. Последната голяма екзекуция в Западна Европа се случва през 1552 г. и е заповядана от Жан Калвин, когато екзекутират Мигел Сервет. След това в Европа – чак до наши дни – има само две смъртни присъди за ерес, вероотстъпничество. Можем да дадем много примери. По време на комунизма даваха примери от вида „Вие защо биете негрите?“. Причината винаги трябваше да е у другите. Нека да обсъдим и въпросите за отношението към вероотстъпничеството, към другомислещия**.**

Михаил ИВАНОВ: Поздравявам „Маргиналия“, че публикува този текст, макар че с много неща в него не съм съгласен. Важното е, че той продължава диалога, който започна у нас на тема „Ислямът и правата на човека“. Не случайно Главното мюфтийство в дните на Мохамед през пролетта организира дискусия. На нея с голямо удоволствие слушах словата на Цветан Теофанов и на Ариф Абдуллах. Изключително важно е, че диалогът започна и сега ние го продължаваме.

Ние сме потиснати от насилието в света през последните 10-20 години. Не бих казал, че то се извършва само от хора, които декларират, че го правят в името на исляма. Но не можем да не си задаваме въпросите, свързани със събитията в Близкия изток (в Сирия и Ирак), където виждаме много жестока война. „Ислямска държава“ носи знамето на Исляма и знака на Мохамед. От другата страна са другите, противниците, включително и мюсюлмани. Тези примери навяват тъга, но има и случаи, които всяват оптимизъм.

Ще дам пример, съвсем различен от тези, които бяха приведени – с Малала Юсуфзай, която получи Нобелова награда за мир. Това е пакистанско момиче. От много малка, следвайки примера на своя баща, се бори за правата на момичетата мюсюлманки да учат. Дълбоко религиозна е, както и майка ѝ. В първото знамение, което е получил Мохамед, се казва: „Чети, чети, чети...“. Това е дадено в Корана. Тоест според Кора-

на Мохамед (и Аллах, който му дава тези знамения), смята, че както мъжете, така и жените, трябва да се образоват. Това е първото. Но талибаните не са съгласни и, развявайки „знамето на исляма“, решават да я убият. Тя като по чудо оцелява. Оттук нататък е посветила своя живот, заедно с баща си, със семейството си и близки хора, на образованието на всички деца по света.

„Маргиналия“ постави темата „Съвместими ли са правата на човека и исляма със западното разбиране“, но според мен тази формулировка не е най-правилната. Как разбираме правата на човека в исляма? Можем да се върнем в годините след Втората световна война, когато се поставят основите, когато започва да се универсализира западното разбиране за правата на човека в рамките на ООН чрез Хартата за правата на човека. Първият елемент на Хартата е Всеобщата декларация за правата на човека, приета от ООН на 10 декември 1948 г. Тогава само една държава, където мюсюлманите са мнозинство – Саудитска Арабия, се въздържа при гласуването. Останалите – Афганистан, Египет, Пакистан, Сирия, Турция, Иран и Ирак, гласуват за приемането ѝ, а представителите на Пакистан, Египет и Иран дори вземат много активно участие при формулирането на текстовете.

Ето откъде тръгваме след Втората световна война, когато се поставя въпросът за универсалния характер на правата на човека. Днес този универсализъм вече се оспорва в много голяма степен от автори, които са убедени и вярващи мюсюлмани. Има огромна литература. Преподавам „Права на човека“ в някои ВУЗ-ове. Аз не съм специалист в областта на исляма, но се принудих да навляза във връзката между правата на човека и исляма. Видях няколко подхода между авторите.

Има автори, които казват, че ислямът и правата на човека са несъвместими. Това не са мюсюлмани.

Има друг подход, при него авторите казват, че

духът на западното разбиране на правата на човека е в съгласие с ислямското разбиране на същите

Има и автори с мюсюлмански произход, които смятат, че нещата са съвместими в много голяма степен. Има защитена дисертация от Машууд Бадерин, който работи във Великобритания. Той издаде книгата „Международните човешки права и Ислямския закон“, където направи сравнителен анализ между текстовете от основните инструменти по правата на човека и доктрината на исляма.

От една страна, това е в чисто концептуален план. От друга страна, има проблем за приложението на ислямските разбирания за права на човека и самите тези разбирания: как в различните държави, където мюсюлманите са мнозинство, прилагат на практика някои норми на исляма. Темата е много обширна и е трудно да бъде обхваната. Моето лично мнение е, че вече е изживяна една илюзия в ООН след Втората световна война, че правата на човека, както са формулирани в Хартата, са всеобщи и еднакво приемливи в целия свят. Голяма част от човечеството се присъедини към това разбиране. Тук се включват и много държави от Африка и Азия. От своя страна, европейските традиции се основават на християнството, на античността, а по-нататък са доразвити от школите на рационалистите, либералите и социалните философи.

Мисля, че разбирането за правата на човека в рамките на исляма е съвместимо, без да се припокрива, с онова, което представлява днешната концепция за правата на човека в рамките на ООН, в рамките на Съвета на Европа и други международни организации.

Ариф АБДУЛЛАХ: Преди няколко месеца говорихме в Софийския университет по темата на това обсъждане – правата на човека в исляма. За едни хора ислямът най-добре установява човешките права, а за други те са несъвместими с тази религия. Тази тема се разглежда както контекстуално, така и нормативно. Полемиките произлизат от това, че

невинаги действията и поведението на мюсюлманите са идентични с нормативните учения на исляма

Много често действията на мюсюлманите, а и на религиозните хора като цяло, си противоречат с нормативните текстове и догми.

Има две големи универсално установени ядра, които можем да използваме като базов критерий, към който да поставим определени проблеми в исляма, свързани с човешките права. Първото ядро е свободата, а второто – достойнството на човека.

Според мен правилният подход за установяване доколко ислямът и всяка друга религия или идеология зачитат човешките права е да бъде анализирана концепцията за свободата и човешкото достойнство на тези религии и идеологии. Всичко друго остава обстоятелствено, контекстуално и т.н.

Да се опитаме да проследим концепцията за свобода в исляма. Франц Роузентал (1914-2003) в своя голям труд от 1960 г. „Мюсюлманското понятие за свобода“ разглежда въпроса има ли свобода в ислямската

религия. Той достига до извода, че в текста на Корана никъде не съществува арабското съществително *„хуррийа“*, което значи „свобода“. Такава дума в Корана няма. Има обаче коренна морфема – *„х-р-р“* на арабски, която означава „физическа или социална свобода,“ или „освобождаване от недостатъци и дефекти в себе си“. В Корана се говори за „тахрир“ – „освобождаване“, процесът за освобождаване на роби в исторически план. Коранът налага няколко наказателни аспекта, при които за изкупление на греха се изисква да бъде освободен роб. Следователно този физически и социален аспект на свободата и робството заляга още от самото начало в Корана.

Нещата не спират тук. Отвъд това Коранът говори за интелектуална и спиритуална или метафизична свобода, която се изразява със страдателното причастие „мухаррар“ – „освободен“. В контекста на обет, даден от съпругата на Имран – майката на Мерием, Дева Мария – тя казва: „Господи, посветих на Теб това, което е в моята утроба, за да бъде освободено“, т.е. посвещавам това дете, за да бъде свободно, служейки на Теб, Господи. В българския превод виждаме, че страдателното причастие „мухаррар“, т.е. „освободен“ е трансформирано в глаголна конструкция – „за да служи на теб“, която синтактически функционира като аргументно обстоятелствено изречение. Този превод, който не е базиран на коренната морфема „освобождавам“, е интересен и може да бъде разбран като метонимия, която изразява резултата от действието, което го обуславя, т.е. „за да служи на теб“ и по този начин „да бъде свободно“. Следователно

Коранът нормативно говори за интелектуална и за физическа свобода

Учените достигат до извода, че дори интелектуалната свобода, която Коранът подчертава, е много по-важна от физическата, тъй като при интелектуалното робство се поробва не само мисълта, но и душевността на човека. Затова във важен исторически момент на мединското мултирелигиозно общество, Коранът недвусмислено заявява: „Няма принуда в религията. Истината е явна и заблудата е явна. Който отхвърли Сатаната и се обвърже за въжето на Бога, това е най-здравата връзка“. Целият род на принудата е отхвърлен на фона на три ярки дихотомии: „свобода-принуда“, „напътствие-заблуда“ и „Бог и сатана“. Ако ги разгледаме диалектически, ще видим, че свободата, напътствието и Бог са взаимно свързани и се противопоставят на принудата, заблудата и Сатаната.

Историческият контекст и поводът за низпославане на гореспоменатия кораничен текст отново застават в конфликт с идеята за принуда и утвърждават свободата. Децата на някои предислямски араби в Медина умирали в ранна възраст. Суеверните им родители вярвали, че децата ще живеят, ако бъдат поверени на юдейски семейства. Но след като идва ислямът в Медина и родителите го приемат, а децата остават в юдейските семейства, някои родители искат да ги върнат с принуда към исляма. Тогава Коранът казва: „Няма принуда в религията“, т.е. вие нямате право да заставите дори вашите собствени деца да приемат исляма, за да се върнат при вас. Следователно Коранът говори за целесъобразно мотивирана свобода, която се добива чрез дистанцирането на личността от егоцентризма.

Нека проследим накратко и кораничната антропология върху достойнството на човека, което се разглежда универсално, извън рамката на религиозната принадлежност. Според Корана човекът е сътворен от Бога в най-превъзходна форма; сътворен е пряко от Бога и носи в себе си дух, вдъхнат от Него, което го превръща в интелектуалното чудо на Бога. Всичко това показва, че човекът е ценен космос, чието достойнство не трябва да бъде ограничавано от определена принадлежност.

В Библията – „Битие“, глава първа, стихове 26, 27 и до края на тази глава – също се говори, че Бог е създал човека по Негово подобие. Тома Аквински ни казва, че подобието между Бог и човек прозира в интелектуалното чудо на човека.

Това е достойнството на човека, зачетено и потвърдено от Корана. Следователно, според Корана, ние имаме доста добри

основания да положим човешките права върху тези две основи – свобода и достойнство,

и да приемем тези два фундамента като критерий за всяко нещо, което е обстоятелствено или периферно.

Ала, вън от нормативните учения на исляма, на практика никой не би отрекъл, че съществуват издевателства. Бяха цитирани три случая. Те са много повече, стотици са случаите на дивашко отношение към жени и деца. Но те са контекстуални и са резултат от културната трансформация на исляма в различните мюсюлмански общества. Да вземем Йордания, където съм живял осем години. Там няма случаи съдилищата да налагат убиване на хора при вероотстъпничество и прелюбодеяние.

Няма такива неща нито в Ливан, нито в Турция, както и в много други мюсюлмански държави. Следователно говорим за контекст.

Да вземем жената – в един културен контекст тя е в ретроградна позиция. През 2011 г. десетки жени в Саудитска Арабия бяха вкарани в затвора, защото били заловени да шофират. Докато в САЩ и във Великобритания можете да видите жени мюсюлманки, които не само шофират, но се изявяват като големи майстори зад волана. Това е факт и в Турция, Йордания, Ливан и много други места по света.

Или, ако говорим за образованието, ще видим, че в Пакистан, Нигерия, западното образование („бокохарам“[1]) е забранено. Образованието се ограничава по религиозен признак – който учи на Запад, той е неверник. В друг контекст – в САЩ, във Великобритания, в Оксфорд, в Кембридж, в Харвард – в катедрите има жени дори със забрадки, които преподават исляма. А през 2008 г. Амина Уадут, не само че проведе петъчната религиозна проповед в Оксфорд, но поведе и мъжете в молитвата. Това са факти.

Така е и с изкуството. В определен контекст в исляма то е отречено напълно, в друг е критерий за цивилизованост. Всички сме свидетели какво се случи през месец април тази година с песента *Happy* на американския продуцент и изпълнител Фарел Уилямс. Британската организация „Анонимните“ монтира върху тази песен много интересен сюжет. Всичките персонажи вътре са мюсюлмани, различни по пол, професионални занимания, някои от тях със силно изразен религиозен статус, други по-малко, но всички те танцуват, изразявайки своето щастие. По едно време в клипа се появява и деканът на факултета за ислямски изследвания в Кембридж – проф. Тимъти Уинтър, който прие исляма и сега се казва проф. Абдул Хаким.

Появявайки се в средата на клипа, той първоначално гледа доста осъдително, но в един момент, безмълвно, ала с лека усмивка повдига парче от кашон – „Ай ем хепи“[2], на фона на кораничния текст „Слава на Бога“. Този клип предизвика изключително големи дебати в Британската асоциация за ислямски изследвания, на която съм член. Участвах лично в този дебат два месеца, изяснявайки дали този клип унижава мюсюлманите, или не. Произнесоха се големи професори. Едни приемат, че клипът уронва престижа на исляма, други го приемат като сво-

1 В превод това означава „забрана на западното образование“, *бел. ред.*

2 На български: „Аз съм щастлив“, *бел. ред.*

бода на изразяване. А според информационния бюлетин на 21 май на Би Би Си, техеранската полиция е арестувала група младежи и девойки – студенти, които танцували в Техеран на фона на този клип. Техеранската полиция определи клипа за „вулгарен, накърняващ общественото целомъдрие“.

Следователно говорим за контекстуални различия. Ако направим добър анализ на ислямската текстова нормативна база, ще видим, че там нещата са различни. Според мен, ако трябва да вкараме правата на човека в една атрибутивна конструкция с прилагателното „ислямски“, трябва да си служим с нормативните текстове. Ако не – трябва да говорим за правата на мюсюлманите в Афганистан, в Америка, в България, в Нигерия и т.н.

Маргиналия: От една страна имаме теологично на висок стил разбиране за права на човека, търсещо и намиращо източника на тези права в свещените текстове. От друга страна има нормативна система на традиционното право. Тази система се нарича Шериат. В някои страни тя действа задължително, в други – не. Примерите, които проф. Градев даде, засягаха приложението на някои норми на Шериата.

Бих искал да чуя мненията ви за шериатското тълкуване на правата на жените, на правото на свобода на изразяване (нали помните датските карикатури срещу Мохамед?[1]) и др. Как тези норми се съотнасят с теологическите схващания на ислямските учени, които могат да намерят много общо със западното разбиране за правата на човека? Има Декларация за правата на човека от Кайро, в която, ако се премахне думата „ислямски“, човек ще прочете универсален правозащитен документ.

Михаил ИВАНОВ: Не е точно така. Някои от правата, прогласени в тази декларация, са валидни само за мюсюлмани.

Владимир ГРАДЕВ: Когато в католическата църква искат да направят някого светец, е имало „адвокат на дявола“, който винаги казвал обратното и търсел лошото. Аз не съм специалист по Корана. Ал Багдади[2] казва: „Няма принуда, има подчинение на истината“. По този начин той обяснява своето поведение. Но и Вие, г-н Абдуллах, по този начин

1 През 2005 г. в един датски вестник бяха публикувани карикатури на Пророка Мохамед и това предизвика много бурна реакция на гняв в много мюсюлмански страни и сред мюсюлманските малцинства в Европа, *бел. ред.*

2 Абу Бакр Ал Багдади е водачът на движението „Ислямска държава в Сирия и Ирак“, *бел. ред.*

казвате, че ислямът е религия преди всичко на мира. Никой не се съмнява в това.

Има различни процеси – политически, икономически, демографски, на глобализация. Има рязко нарастване на броя на хората, населяващи ислямския свят – около 10 пъти за последните 70 години. Има концентрирано богатство у определен кръг хора – 200 семейства в ислямските държави държат огромни богатства. Има и стремеж и тенденция този свят (тук виждам смисъла на нашия разговор) да се превръща в новообразувание, тумор, какъвто е „Ислямска държава“, какъвто е и радикалният фундаментализъм, но не е производен на исляма, който Вие ни представихте и който започва от Пратеника. Върховете на ислямската цивилизация през Средновековието и много други примери несъмнено са причина за успеха на исляма в общества като Индия, където носят нови за времето си порядки, освобождават хората, премахват кастите.

Днес имаме идеологизиране на религията, използването ѝ от хора като Ал Багдади и други за политически цели. Има много страни, където Шериатът е приет като закон. В Судан, Пакистан и Иран той е приет като наказателно право. Притесняват ме случаи, с които всички трябва да се борим. Коранът казва: „Човешкият живот трябва да бъде преди всичко защитен“. Има обаче случаи на друговерство и вероотстъпничество – такфир.

Притеснява ме, че от страна на самия ислям при такива случаи не се прави необходимото. Няма да видим мобилизирането на милиони хора в ислямския свят, за да спасят Мириям Ибрахим. Никой не споменава за нея. Никой не споменава за Ася Биби. Ако някой спомене, веднага го убиват. Свидетели сме на неловко премълчаване. Смути ме, че 120 мюфтии пишат на Ал Багдади като на равен, вместо да му пишат: „Самозванецо, изключваме те, защото се правиш на велик халиф и т.н.“. Те казват: „Няма джихад срещу мюсюлманите“. Това е подписано и от нашия Главен мюфтия. И нито дума за немюсюлманите! А има йезиди и християни, които са подложени на страшни преследвания. Това ме притеснява. Иначе всеки е свободен, всеки има вярата, има права на човека, които трябва да се защитават. Но съществува мълчание и неспособност за очистване на този чисто идеологически и политически тумор, който се появява и който се пълни с религиозно съдържание.

Ариф АБДУЛЛАХ: Обединяваме се около идеята за красотата...

Никой сериозен учен не се съгласява с Ал Багдади

Владимир ГРАДЕВ: Но и никой не го заклеймява!

Ариф АБДУЛЛАХ: Те, имам предвид следовниците на „Ислямска държава“, прилагат изключително грешна методология. Сглобяват текстове, което е опасно. Вземат неавтентичен текст, извън Корана: „Изпратен съм с меч“ и го прикрепят към кораничничен текст: „Ние те изпратихме, Мохамед, за да бъдеш милост за световете“. Получава се: „Изпратихме те с меч, за да бъдеш милост за световете“. Как се дарява милост с меч? Методологията е изключително погрешна. Затова съм съгласен с проф. Градев, че когато религията започне да става идеология или с нея започне да се преследва политическа кауза, тогава не говорим за етично, духовно богатство и наследство, в което можем да си контактуваме постоянно и да се възползваме, като всеки може да бъде извор на вдъхновение за другия.

За ислямската парадигма на отношение към евреите и християните много се е говорило. Думата, която се употребява в Корана за отношението към евреите и християните, е „бир“. Тази дума Коранът употребява, за да изрази отношението на децата към родителите. В думата „бир“ не може да бъде заложен двоен стандарт, нито фалшива дипломация, нито лицемерие. И точно тази дума е употребил Коранът за отношението към евреите и християните, „теберрухум“. Следователно Коранът не възбранява на мюсюлманите да се отнасяте с „бир“, с пълна искреност и любов към евреите и християните, ако те не убиват мюсюлманите и не ги прогонват от родните им домове. Прогонването от домовете и убиването са единствените два критерия, когато на мюсюлманина му е дадено право да се самозащити. Във всички останали случаи той няма право да вдига ръка срещу човек.

За Ал Багдади съм съгласен, че трябва да бъде обвинен, но какво да правим, когато в исляма нямаме Папа, както е в католицизма.

Владимир ГРАДЕВ: Та това са 120 мюфтии, които могат да го критикуват, а те му казват „докторе“ и говорят с него като с равен!

Михаил ИВАНОВ: Няма нищо общо с Шериата това да убиеш пленник, когато се предаде. Това е кощунство! Това е абсолютно забранено в Корана. А днес виждаме как обезглавяват пленени журналисти. Тези, които го извършват, не са хора, които следват Корана и исляма. Затова сега държави с преобладаващо мюсюлманско население водят война срещу „Ислямска държава“. Една от тях е Саудитска Арабия.

Отново припомням примера с момичето, спечелило Нобеловата награда.

Едно мюсюлманско момиче с книга е много по-силно от един танк срещу „Ислямска държава“

Владимир ГРАДЕВ: Каква е опасността? Този, който е увлечен от идеологията на Ал Багдади, вижда другите мюсюлмански държави, които влизат във войната срещу него, като врагове. Казват му: „Ти трябва да се отцепиш от този свят. Те са агенти на американския империализъм и национализъм“. Той се надъхва, получава собствената си идентичност, а това води до факта, че няма рязко разобличаване на Ал Багдади като самозванец от абсолютно всички. Естествено е, че 1,2 млрд. души по света не режат глави. Естествено е, че това се практикува като терор на ужаса. По същия начин едно време и болшевиките са взели властта.

Михаил ИВАНОВ: И в Германия, когато Хитлер идва на власт, той включва в своята пропаганда религията.

Имаме много примери в историята, когато при една тоталитарна система никой не се обажда. Част от хората са увлечени по тоталитарната идеология – примера с Германия, другата част ги е страх.

Във връзка с това, което става в Сирия и Ирак, с това, което вършат силите на „Ислямска държава“, нашето мюфтийство излезе с остра осъдителна декларация, публикувана е на техния сайт.

Владимир ГРАДЕВ: Това може ли да ни направи спокойни? Колко от мюсюлманите влизат в сайта? Днес младежът не знае какво прави „чичо Хасан“, който се намира до него, но знае какво става във фейсбук, в Англия, Пакистан и т.н. Живеем в глобално общество с универсални проблеми. Съмнявам се, че младите хора християни влизат често в сайта на Светия Синод, както и предполагам, че младите мюсюлмани в България не прекарват времето си, четейки официалния сайт на Главното мюфтийство.

Михаил ИВАНОВ: Това, че нашите медии не дадоха гласност на тази декларация, е проблем на медиите. Иначе тя щеше да стигне до онези млади хора – мюсюлмани и християни, които не отварят сайта на мюфтийството. Всички ние се притесняваме, че някой мюсюлманин (както Вие образно го нарекохте „чичо Хасан“) може да се увлече по идеологията на „Ислямска държава“. У нас има християни, които развяват знамето на православието, носят кръста.

В името на Христос са загинали твърде много хора и никой не е гарантирал, че няма да продължат да загиват

Но въпросите за сигурността на нашата държава и за сигурността на отделните хора у нас са въпроси на системата ни за сигурност.

Искам да се обърна към д-р Абдуллах. Както аз съм учил съвременната концепция за правата на човека в западното ѝ разбиране, ключовите думи са две – свобода и достойнство, но има и ключов израз – „еднакъв начин". Според западната концепция правата на човека се отнасят по еднакъв начин към всички хора. Но дали правата на човека в исляма се разбират така? В декларацията от Кайро от 1990 г., приета от организацията „Ислямска конференция", се съдържа принципът за недискриминация, но той се отнася за мъжете и за вярващите мюсюлмани.

Но според схващането на правата на човека в исляма, за разлика от западното разбиране, правата на мъжете и на жените не са еднакви. Пред Аллах мъжете и жените са равнопоставени и по еднакъв начин ще получат това, което се обещава на заслужилите в Рая. Но не е така, ако разгледаме организацията на живота в семейството и сред общността, там жените са поставени под мъжете.

Многобройни текстове показват това – включително в наследственото право. „Аз поставям – казва Аллах – мъжа една степен по-високо от жената".

Аргументацията е, че мъжът организира живота в семейството, че трябва да се грижи за всичките жени. Това е резултат и от характера на обществото по времето, когато много мъже загиват на война и жените им остават вдовици. Мъжът следва да се грижи и за сираците, така че неговите материални възможности трябва да са по-големи.

Словото на Аллах е абсолютно във времето. Свещените книги, създадени от Аллах чрез Пророка и чрез Архангел Гавраил, са вечни и неизменни. Това също е казано в Корана.

Друга важна разлика между западното разбиране за правата на човека и това на Исляма е свързана с отношението към държавата. Примерът на Пророка Мохамед и на халифите, които идват непосредствено след него, показва обединяване на духовния вожд (пратеник, който общува с Всевишния) и онзи, който е военен вожд, политически ръководител и върховен съдия.

Големият въпрос е за отделянето на религията от държавата. Понеже проф. Градев спомена в началото на разговора думата „секуларизъм“, бих искал да поговорим повече за това.

Бях силно изненадан, когато тръгнах да търся как е решен този въпрос в юдаизма. Законите на юдаизма се дават в Петокнижието[1]. Това е свещена книга – законите на Мойсей, които са дадени на Мойсей от Господа и които могат да се намерят в Стария завет. Тази част на Стария завет е дословен превод от иврит. Там видях твърде много наказания, каквито има и в исляма. И там прелюбодейците трябва да бъдат пребити с камъни. Има наказание пребиване с камъни за онзи син, който посегне на баща си и на майка си. Там също е забранено лихварството, но само между юдеи, допуска се лихварство към другите. Има и бой с камшици, но Господ нарежда да се ограничат до 40, за да не се получат трайни повреди на самия човек.

Сега мнозинството от гражданите на Израел са юдеи. Би могло да се смята, че там трябва да се съди по Мойсеевите закони. Но разделението между религия и държава в Израел по модела на западните демокрации не позволява това. Бих искал с Ваша помощ да изясним тези въпроси.

До разделянето на религията от държавата не се е стигнало толкова просто, но то има корени в християнството и в юдаизма. От Мойсеевите закони се вижда, че политическата власт е на Мойсей, а от друга страна по нареждане на Господа той казва: „Аарон и неговото потомство ще бъдат мои свещенослужители“. Съдиите също се отделят. По-нататък се казва: „Изберете си царе“. Имаме разделение.

Християнството приема голяма част от Мойсеевите закони. Христос изрично се изказва за онези случаи, когато внася промяна. Той казва: „Който не е съгрешил, първият да хвърли камък срещу блудницата“. По този начин ликвидира пребиването с камъни. Казва също: „Казано е в стария закон „око за око, зъб за зъб“, аз пък ви казвам „ако ви ударят по едната страна, обърни си и другата“. Христос казва още нещо много важно: „Отдай кесаревото кесарю, а Божието Богу“.

Смятам, че трябва да си изясняваме тези въпроси.

Не може всичко по отношение на правата на човека в исляма да съвсем същото като в западната правозащитна традиция

1 Първите пет книги на Стария завет, общи за юдеи и християни, в юдаизма се наричат Тора, *бел. ред.*

Целесъобразно е да се проведе и второ обсъждане по конкретните теми.

Има две ислямски декларации за правата на човека, които аз познавам – тази от 1990 г. от Кайро, приета с консенсус от всички ислямски държави и поради това с много голяма институционална сила, а другата е на Ислямския съвет от 1981 г. И двете в някои текстове споменават Шариата, но не във всички. Къде не го споменават? При социално-икономическите права имаме пълно припокриване. Социално-икономическите права в исляма са кодифицирани още по времето, когато е създаван Коранът.

Владимир ГРАДЕВ: Това, което каза г-н Михаил Иванов, е интересно и важно. Действително трябва да знаем малко повече историята.

Очевидно е, че Старият завет не може да бъде приложен за държавата Израел, но не може да бъде приложен и в една религиозно организирана държава, защото в юдейството има т.нар. „Талмуд“ (устна Тора), в който всички положения от Стария завет, включително и тези закони, са въпрос на тълкуване 2000 години.

Михаил ИВАНОВ: Същото е в християнството, където има вселенски събори, които кодифицират вероучението. Същото е и в исляма, където следват хадисите[1], а след това идва една дълга традиция на мюсюлманските богослови, които разсъждават и оглеждат цялостната система.

Маргиналия: Г-н Абдуллах, бихте ли засегнали въпросите за дискриминацията към жените в Шериата, за необичайните наказания, които се практикуват, и доколко са съвместими с теоретичната концепция за права на човека в исляма?

Ариф АБДУЛЛАХ: Езиковото значение на думата „Шериат“ означава „път към водоизточник“, а терминологичното ѝ значение общо казано се разбира като „Ислямско право“, чиито нормативни източници са единайсет, а не единствено Коранът. Затова, когато говорим за Корана и автентичната Сунна[2], ние говорим за ясна нормативна база, в която няма проблем. Останалите девет източника на Шериата не са обект на

1 Хадиси са предавани от поколение на поколение изказвания на Пророка Мохамед, които обаче не са влезли в текста на Корана, *бел. ред.*

2 Сунна е мюсюлманското свещено предание, излагащо примери от живота на Пророка Мохамед като образец и ръководство за цялата мюсюлманска община (т.е. т.н. умма) и за всеки мюсюлманин. Сунната е вторият след Корана източник на традиционното ислямско право, *бел ред.*

пълно съгласие между учените. Реформата тече. Всичко, което казвате, учените хора го чуват и се опитват да правят реформи. Наскоро Световният институт за ислямски интелект в САЩ публикува добър труд за реформацията на Ислямското право. Но тази реформация не е насочена в Корана и автентичната Сунна, а в останалите източници. Един от тези източници са предислямските правни постановления, низпослани на пратениците преди пратеника Мохамед, мир нему и на всички Божии пратеници. Тези постановления оформят поредното дискусионно поле сред ислямските прависти, които се опитват да уточнят до каква степен подобни постановления могат да бъдат приети за нормативен източник в ислямското право. Дебатът е мотивиран от това, че според Исляма всички пратеници са братя, изпратени от Аллах с една и съща религия, но с различни законодателства, като най-близкият до пророка Мохамед в земния и отвъдния живот е Иса[1], синът на Мерием.

Затова необичайните наказания, за които ме питате, не се практикуват почти никъде по света, освен в 2-3 държави

Виждате, че в държави като Египет, Йордания и други, макар че определени части от закона са базирани на Шериата, няма убийство заради вероотстъпничество, няма случаи на убийства с камъни за прелюбодеяние. Немалко влияние върху Шериата оказват и някои средновековни теории, каквато е теорията за анулиране на правни текстове с по-късни.

Михаил ИВАНОВ: Това анулиране е трудно за разбиране.

Ариф АБДУЛЛАХ: Това е терминът „насх“, който започва да намира приложение след смъртта на Пратеника. Популярен е изразът „знамението на меча“. Това е опасен израз, който се появява 300-400 години след смъртта на Пратеника. Според някои тълкуватели, кораничните текстове, кодирани с израза „знамението на меча“ анулират стотици правни текстове, в това число и морално-етичния модел на отношение към немюсюлманите. Това прекомерно приложение на тази теория е неприемливо, тъй като противоречи на основни принципи в исляма и на нравствения пример на пратеника Мохамед. Но тази теория започва да се разклаща изцяло. Появиха се доста изследвания, които я определят за невалидна, защото, ако трябва да се анулира текст в Корана, това би трябвало да е станало по времето на Пратеника. А ние нямаме абсо-

1 Иса е името, с което в Корана се нарича Иисус Христос, *бел. ред*.

лютно никаква автентична информация от него, в която той заявява, че определен кораничен текст е анулиран с друг.

Владимир ГРАДЕВ: А може ли малкият джихад да бъде отменен по същата логика? Да има мир, да има запазване на човешкия живот? В едно свое интервю Вие казвате, че джихад не е свещена война, че това е борба за достойна цел. Би ли могло за това, което се е случвало като добро в Средновековеието, днес да се каже, че това е, което е разбирал Пратеникът. Може ли да се каже: „Престанете да прилагате този джихад! Това е против волята на Аллаха!“?

Ще дам пример за интерпретациите. Ние знаем много добре, че до известна степен въпросът за забраждането на жените е възприет от Карана от християнската традиция. Апостол Павел казва в едно свое послание: „Жените в църквата да бъдат забрадени“. Оттук това взема и Коранът. След това християнството чете казаното от Апостол Павел като предписание за личното поведение. И днес в църквите не пускат хора по къси панталони, защото не са прилично облечени. Това се възприема днес като изискване за прилично облекло, но само дотолкова.

В Корана промяна няма. Ще има само тълкуване относно приложението – колко да е дебело покривалото, какво точно да покрива и т.н. Голямото предизвикателство днес е, че има 6226 постановки в Корана и сред тях има само 6 по-сурови от вида на тези като за меча. За това, което се случва днес, трябва да има едно мобилизиране, за да се премахне този идеологически елемент, който днес съществува. Затова е моята тревога, защото, когато за толкова много младежи има възможност за социална реализация, за собствена идентичност, има една идеология, която се свързва с преизобретяване на традицията, каквато е в радикалния фундаментализъм. Този тумор трябва да се изчисти, а иначе всеки да живее със своята идеология и своето достойнство пред Бога.

Ариф АБДУЛЛАХ: Мисля, че няма нужда малкият джихад да бъде заменян. В Корана той не се мотивира чрез религиозен признак. Той е мотивиран с правото на самозащита при гнет, убийство или прогонване от родната земя. Това се разбира от морфологичната форма на императива за сражаване. Кораничното съдържание е изразено във формата на буквен знак, който трябва да се анализира лексикално, морфологически, синтактически и т.н. След повече от тринайсет години религиозни гонения и убийства срещу мюсюлманите в Мека, на тях им се позволява в мултикултурното, мединско общество да се защитят: „На онези,

срещу които е обявена война, им се позволи [да воюват], защото бяха угнетени; Аллах има сила да им помогне, онези, които бяха прокудени от техните домове без право, само защото казват: „Аллах е нашият Господ!“ И ако Аллах не отблъскваше едни хора с други, щяха да бъдат разрушени и манастирите, и църквите, и синагогите, и джамиите, където името на Аллах се споменава много. Аллах ще подкрепи онези, които Го подкрепят. Аллах е всесилен, всемогъщ.“

В Корана не става въпрос за налагане на определено вероизповедание. По-скоро става въпрос за обединение на различните вероизповедания, за да се отблъснат гнетът, убийствата и прогонването от родните домове без право. Значи говорим за междурелигиозна защита, да се обединят всички представители на вероизповеданията и да сложат край на социалния гнет. Това е в Корана.

Владимир ГРАДЕВ: Дай, Боже! Това го направи папа Йоан Павел Втори, когато след 11 септември 2001 – през януари, събра всички религии, включително и мюсюлмани на молитва за мир. Надявам се, че в Кайро, Истанбул или на друго място ще се съберат всички религии в някоя хубава джамия, за да се помолят заедно за мир, което ще бъде най-добрият религиозен отговор.

Емил Коен е социолог, журналист и правозащитник. Повече от 20 години след 1993 г. работи в различни неправителствени правозащитни организации, работил е във в. „Континент“ и в Института за изследване на младежта. Има множество публикации на правозащитни теми. От 2008 до 2010 г. издава електронния бюлетин „Правата на човека във фокус“.

От уахабизма към Ислямска държава
Автор(и): Карен Армстронг

Как Саудитска Арабия е оформила и експортирала основния източник на глобалния тероризъм

Докато движението Ислямска държава разрушава една след друга различни национални държави, създадени от европейците преди почти един век, изключителната му диващина постепенно започва да изглежда като олицетворение на насилието, което за много хора е неразривно свързано с религията изобщо и с исляма по-конкретно. Освен това то ни кара да мислим, че неоконсервативната идеология, която вдъхнови войната в Ирак, е илюзорна, тъй като основната ѝ предпоставка беше, че либералната национална държава е неизбежен резултат от модерността и че, щом само бъде премахната диктатурата на Саддам, Ирак няма как да не се превърне в демокрация от западен тип. Вместо това обаче се появи Ислямска държава, която е родена от иракската война и чиято основна цел е възстановяването на пред-модерния авторитаризъм на халифата, с пълно завръщане към някакъв вид варварство. Множеството видеоклипове, в които се показва как се обезглавяват различни западни и други заложници и пленници, масовите разрушения, унищоженията на произведения на изкуството – всичко това без съмнение ще се схваща от множество хора като доказателство за хроничната неспособност на исляма да приеме ценностите на модерността.

Но макар Ислямска държава да е без съмнение ислямско движение, тя не е нито типична, нито пък има корените си в далечното минало, тъй като основата ѝ е уахабизмът – една форма на исляма, практикувана в Саудитска Арабия и развита едва през 18 век. През юли 2013 Европейският парламент определи уахабизма като основен източник на глобалния тероризъм, и все пак главният мюфтия на Саудитска Арабия, който осъжда Ислямска държава по възможно най-остър начин, винаги е настоявал, че „идеите на екстремизма, радикализма и тероризма не са част от исляма по никакъв начин“. Други членове на управляващата саудитска

класа обаче гледат доста меко на движението, приветствайки неговото упорито противопоставяне срещу**шиитския ислям**, както и салафистката му чистота, и строгото му придържане към оригиналните практики на исляма. Тази непоследователност сред саудитските елити е здравословно напомняне за невъзможността да се правят точни обобщения по отношение на която и да е религиозна традиция. В своята кратка история уахабизмът е развил като минимум две отчетливо различни форми, всяка от които има напълно различно схващане за насилието.

През 18 век, когато мюсюлманските имперски сили започват да губят контрол над периферните си територии, в много части от ислямския свят възникват множество възродителни движения. По това време на Запад се започва постепенното отделяне на църквата от държавата, но този секуларен идеал е радикално нововъведение, също толкова революционно, колкото и комерсиалната икономика, която Европа развива едновременно с него. Никоя друга култура не разглежда религията като чисто лична работа, разделена от такива светски начинания като политиката, така че за мюсюлманите политическата фрагментация на тяхното общество е също и религиозен проблем. Тъй като Коранът им е дал свещена мисия – да изградят една справедлива икономика, в която всеки човек се третира с безпристрастност и респект – политическото благоденствие на *умма-та* (общността) винаги е било въпрос от свещена важност. Ако бедните бъдат потискани, уязвимите – експлоатирани, а държавните институции – корумпирани, то мюсюлманите са задължени да положат всички усилия, за да върнат обществото обратно в правия път.

И така реформаторите от 18 век са убедени, че ако мюсюлманите биха искали да си възвърнат изгубената власт и престиж, те трябва да се завърнат към фундаменталните догми на своята вяра, с което да осигурят, че Бог, а не материализмът или светските амбиции, доминират в политическия ред. В този „фундаментализъм“ няма нищо войнстващо; по-скоро това е опит на по-долните слоеве на населението да се преориентира обществото. Той не съдържа джихад.

Един от най-влиятелните сред тези възродители е Мухамад Ибн Абд ал-Уахаб (1703-91), учен мъж от град Нажд в централна Арабия, чиито учения все още вдъхновяват мюсюлманските реформатори и екстремисти от наши дни. Той е особено загрижен от съществуването на народни култове към различни светци и идолопоклоннические ритуали, извършвани около техните гробници, които според него приписват

божественост на обикновени смъртни. Вместо това, настоява той, всеки отделен мъж или жена трябва да се концентрира върху изучаването на Корана и „традициите“ (*хадит*) на обичайната религиозна практика (*суна*) на Пророка и неговите сподвижници. Също като Лутер, Ибн Абд ал-Уахаб желае да се върне към най-ранните учения на своята вяра и да изхвърли от нея всички по-късни средновековни добавки. Ето защо той се противопоставя на суфизма и шиитския ислям като еретически нововъведения (*бида*), и насърчава мюсюлманите да отхвърлят учените тълкувания, развити в хода на вековете от ислямската *улема* (корпус от учени), като вместо това тълкуват текстовете сами.

Това разбира се разярява духовенството и отправя заплаха към местните водачи, които смятат, че намесата в тези народни култове ще предизвика социални недоволства. В края на краищата Ибн Абд ал-Уахаб успява да намери покровител в лицето на Мухамад Ибн Сауд, арабски вожд от Нажд, който възприема идеите му. Но между двамата скоро се появяват напрежения, тъй като ал-Уахаб отказва да подкрепи военните кампании на Ибн Сауд за плячка и завоюване на територии, настоявайки, че джихадът не може да бъде провеждан за лично обогатяване, а е позволен единствено когато *уммата* е нападната с военни сили. Освен това той забранява арабския обичай да се убиват военнопленници, преднамереното разрушаване на имущество и кланетата на цивилно население, включително деца и жени. Нито пък някога е твърдял, че хората, паднали в битка, са мъченици, които ще бъдат наградени с особено място на небето, понеже едно подобно желание за себе-възвеличаване е несъвместимо с джихада. Появяват се две форми на уахабизма: докато Ибн Сауд е напълно готов да насажда уахабисткия ислям чрез силата на меча, за да засилва политическата си позиция, самият ал-Уахаб настоява, че образованието, ученето и дебатите са единствените законни средства за разпространяване на истинската вяра.

И макар че Писанието има абсолютно централно място в идеологията на ал-Уахаб, чрез настояването, че единствено неговата версия на исляма притежава валидност, той изкривява посланието на Корана. Коранът изрично постановява, че „Не може да има принуда по въпросите на вярата“ (2:256), разпорежда, че мюсюлманите трябва да вярват в откровенията на всички велики пророци (3:84), и че религиозният плурализъм е божия повеля (5:48). Мюсюлманите винаги са били особено предпазливи по отношение на т, нар. *такфир*, практиката да се обявява

някой мюсюлманин за неверник (*кафир*). До това време суфизмът, който е развил изключителна търпимост и висока оценка за другите религиозни традиции, е бил най-популярната форма на исляма и е играел важна роля както в социалния, така и в религиозния живот. „Не практикувай собствената си вяра по такъв начин, че да отказваш вярата на всички останали“, настоява великият мистик Ибн ал-Араби (ок. 1240). „Бог, всезнаещият и вездесъщият, не може да бъде ограничен до само едно вероучение“. Обичайно е за суфистите да твърдят, че той не е нито евреин, нито християнин, нито дори мюсюлманин, тъй като, щом само веднъж си прозрял божественото, тези създадени от човека различия остават на заден план.

Въпреки собственото си отхвърляне на останалите форми на исляма, самият ал-Уахаби се е въздържал от *такфир*, твърдейки, че единствено Бог е в състояние да чете в сърцата на хората, но след смъртта му уахабизмът захвърля тези ограничения и щедрият плурализъм на суфизма започва да се разглежда с все по-подозрителен поглед в мюсюлманския свят.

Заедно с това уахабизмът става все по-насилствен и се превръща в инструмент на държавния терор. Докато се опитва да създаде свое независимо шейхство, синът и наследник на Ибн Сауд, Абд, ал-Азиз Ибн Мухамад, използва *такфир*, за да оправдае големите кланета сред съпротивяващите се населения. През 1801 армията му превзема свещения шиитски град Карбала в днешен Ирак, ограбва гробницата на имама Хусаин и избива хиляди шиити, включително жени и деца. През 1803, в страх и паника, свещеният град Мека се предава на саудитския водач.

В края на краищата през 1815 г. османците изпращат Мухамад Али паша, управителя на Египет, да смаже уахабистките сили и да разруши столицата им. Но уахабизмът се превръща отново в политическа сила по време на Първата световна война, когато тогавашният саудитски вожд – един друг Абд ал-Азиз – прави нов опит за създаване на държава и започва да си отвоюва голямо шейхство в Близкия Изток чрез силата на своята бедуинска армия, известна като *Икван* (Братството).

Именно в *Икван* се откриват корените на Ислямска държава. За да се пречупят и отучат от номадския начин на живот отделните племена, уахабитското духовенство разпределя бедуините по оазиси, където те се учат на земеделие и умения, свързани с уседналия начин на живот. Но щом само наследеният от древни времена обичай на *газу* (нападение за плячка), който обикновено е завършвал с крадене на добитък, е заменен

от *джихад*, тези бедуински бойци стават много по-жестоки и крайни. Те покриват лицата си когато се срещат с европейци или не-саудитски араби и се бият с копия и саби, понеже презират използването на оръжия, които не е ползвал Пророкът. При старите *газу*-нападения бедуините винаги са се опитвали да поддържат броя на жертвите до минимум и не са нападали хора, неучастващи в сраженията. Сега вече *икваните* редовно убиват хиляди „изменнически“ невъоръжени селяни, не се замислят ни най-малко над убийствата на жени и деца, и редовно прерязват гърлата на всички военнопленници.

През 1915 Абд ал-Азиз планира да завоюва Хиджаз (част от съвременна западна Саудитска Арабия, която включва градовете Мека и Медина), Персийския залив на изток от Нажд, както и земите на север, които днес са Сирия и Йордан. В хода на1920-те години той обаче все още сдържа амбициите си, за да придобие дипломатически статус с Великобритания и Съединените щати като национална държава.Но *икваните* продължават да извършват нападения над британските протекторати Ирак, Транс-Йорадния и Кувейт, настоявайки, че върху джихада не могат да бъдат налагани ограничения. И тъй като гледат на всички модернизации като на*бида*, *икваните* се противопоставят и на Абд ал-Азиз за това, че е позволил [ползването на] телефони, коли, телеграф, музика, пушене – изобщо, всичко, което е било непознато по времето на Мохамед – докато в края на краищата Абд ал-Азиз смазва въстанието им през 1930.

След победата над *икваните* официалният уахабизъм на Саудитското шейхство се отказва от войнствения джихад и се превръща в консервативно религиозно движение, подобно на оригиналното движение на ал-Уахаб, с тази разлика, че *такфир*-ът вече е утвърдена практика и дори централна част от уахабитската вяра. Оттук нататък винаги ще има напрежения между управляващите саудитски елити и по-радикалните уахабити. Духът на *икваните* и тяхната мечта за териториално разширение не умират, а придобиват нова сила през 1970-те, когато шейхството става централна част от западната външна политика в региона. Вашингтон приветства опозицията на саудитците срещу насъризма (панарабаската социалистическа идеология на втория египетски президент, Амал Абдел Насър), както и срещу съветското влияние. След Иранската революция Америка дава мълчаливо съгласие за саудитския проект за противопоставяне на шиитския радикализъм чрез уахабизация на целия мюсюлмански свят.

Покачващите се цени на петрола, създадени от ембаргото от 1973 – когато арабските производители на петрол ограничават доставките за САЩ в знак на протест срещу американската военна подкрепа за Израел – снабдяват шейхството с всички петродолари, от които то се нуждае, за да изнася силно специфичната си форма на ислям. Старият военен джихад в името на разпространяване на вярата сега е заменен от една културна офанзива. Мюсюлманската световна лига, със седалище в Саудитска Арабия, открива офиси във всички региони, обитавани от мюсюлмани, а саудитското министерство на религията печата и разпространява сред мюсюлманските общности уахабитски преводи на Корана, уахабитски доктринални текстове, както и писания на съвременни мислители, които саудитците намират близки до собственото си учение, като например **ал-Маудуди** и **Саид Кутб**. По всички тези места – в Близкия Изток, Африка, Индонезия, САЩ и Европа – те финансират изграждането на джамии в саудитски стил, с уахабитски преподаватели и мадраси (духовни училища), които предоставят безплатно образование за бедните (при една, разбира се, уахабитска програма). В същото време млади мъже от по-бедните мюсюлмански страни като Египет и Пакистан, които са се видели принудени да търсят работа в региона на Персийския залив, за да поддържат семействата си, започват да свързват сравнителното си благосъстояние с уахабизма и да носят тази вяра обратно вкъщи. Изграждат се цели нови квартали със саудитски джамии и молове, в които има отделни места за пазаруване за двата пола. В отплата за щедростта си саудитците изискват религиозен конформизъм, така че в хода на времето уахабисткото отхвърляне на всички други форми на исляма, както и други вероучения, започва да пуска корени в множество места по света и навсякъде сериозно подкопава традиционния плурализъм на исляма.

Ето защо цяло едно поколение от мюсюлмани е израснало с една отцепническа форма на исляма, която му създава отрицателни разбирания за другите вероучения, както и нетолерантно, сектантско виждане за собствената им вяра. И макар само по себе си всичко това да не е екстремизъм, то все пак е мисловна рамка, в която екстремизмът може лесно да се оформи. В миналото, ученото тълкувание за *улема*, което уахабизмът отхвърля, е сдържало силно екстремистките интерпретации на Писанието. Сега обаче става напълно възможно за самоуки интерпретатори като Осама бин Ладен да представят собствени, силно ради-

кални прочити на Корана. За да предотвратят разпространението на радикализма, през 1980-те години саудитците се опитват да отклонят собствената си младеж от вътрешните проблеми на шейхството, като насърчават пан-ислямистки чувства, които по принцип уахабистката *улема* не одобрява.

Там където ислямистите в страни като Египет се борят срещу тиранията и корупцията у дома, саудитските ислямисти се съсредоточават върху унижението и потискането на мюсюлманите по целия свят. Телевизията донася в охолните саудитски домове образи на мюсюлмани, страдащи в Палестина и Ливан. Освен това правителството насърчава младите мъже да се присъединят към постоянния поток от доброволци от арабския свят, които се присъединяват към афганистанския джихад против Съветския съюз. Всичко това може да хвърли известна светлина върху мотивацията на младите хора, които днес се присъединяват към джихада в Сирия и Ирак.

Изследванията на онези саудитски мъже, които са станали доброволци в Афганистан, а по-късно са участвали във войните в Босна и Чечения, или са били подготвяни в лагери на Алкайда, показват, че по-голямата част от тях са мотивирани не от омраза срещу Запада, а от желанието да помогнат на мюсюлманските си братя и сестри – по начин, който силно напомня за мъжете от цяла Европа, които доброволно напускат домовете си през 1938, за да се борят срещу фашистите в Испания, или за евреите от диаспората, които заминават за Израел в началото на Шестдневната война от 1967. Благосъстоянието на *умма-та* винаги е било духовна и политическа грижа на исляма, така че отчаяното положение на техните събратя-мюсюлмани касае директно ядрото на тяхната религиозна идентичност. Подчертаване на пан-ислямизма, което е централно както за пропагандата на бин Ладен, така и за предсмъртните видеоклипове на саудитските участници в атентатите от 11 септември, показва, че те са повлияни по-малко от уахабизма, отколкото от болката и унижението на *умма-та* като цяло.

Също като *икваните*, Ислямска държава представлява бунт против официалния уахабизъм на модерна Саудитска Арабия. Техните саби, покрити лица и екзекуции чрез обезглавяване – всичко това напомня за първоначалното Братство. Но не е много вероятно, че ордите на ИД се състоят изцяло от убедени джихадисти. Голяма част от тях вероятно са секуларисти, които ненавиждат състоянието на нещата в Ирак: баа-

тисти от времената на режима на Саддам, както и бивши войници от вече несъществуващата му армия. Това може да обясни силата, с която ИД се представя в битките срещу професионални военни сили.

[...]

Би било грешка да се гледа на ИД изцяло като някакъв опит за връщане към миналото. Както посочва британският философ Джон Грей, тя е радикално модерно движение, което се е превърнало в ефективен, самофинансиращ се бизнес с активи, оценявани на около два милиарда долара. Грабежите, обирите на банки, отвличанията, продажбите на петрол в завоюваните територии, са направили от нея най-богатата джихадистка група на света. Няма нищо случайно или ирационално в насилието, практикувано от ИД. Видеоклиповете на екзекуции са планирани внимателно, с цел да се вдъхнови по-нататъшен терор, да се потисне несъгласието и да се посее хаос сред по-широкото население.

Карен Армстронг е британска авторка и изследователка, специалистка в областта на сравнителната религия. Последната ѝ книга, *Fields of Blood: Religion and the History of Violence*, беше публикувана през 2014 г.

- 14-08-2015|**Петър Петров**

Този текст дава много отговори за състоянието на Близкия Изток. Достатъчно е да се чете между редовете! Например: „продажбата на петрол в завоюваните територии“, а кой купува този петрол, а защо няма ембарго?

Европа и ислямът
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар

Ислямското предизвикателство, пред което днес е изправен Старият континент има двойствен характер. Във вътрешен план от една страна Европа трябва да интегрира маргинализираното, но бързо растящо мюсюлманско малцинство, в което мнозина коренни жители на континента виждат заплаха за колективната идентичност и традиционните ценности на европейското общество. Във външен план пък от друга страна, Европа се нуждае от приобщаването на населените предимно с мюсюлмани държави, разположени от Казабланка до Кавказ и намиращи се във фокуса на различни стратегии за сигурност.

Както бе казал навремето Марк Твен, историята никога не се повтаря, но често се „римува". Действително би било ирония на съдбата, ако именно Ислямът даде тласъка за необходимите промени в Европа, както го е направил (в съвършено различен исторически контекст, разбира се) и преди хиляда години, а тези промени доведат до второ европейско Възраждане. Въпреки че това действително изглежда малко вероятно днес, то несъмнено би дало шанс за позитивни промени в Европа, а вероятно и в съседните и региони.

Мюсюлманският фактор е от особено значение при определяне на европейската вътрешна и външна политика, и то не само в чисто географски или демографски аспект. Отношенията между Европа и Исляма се усложняват от появата на редица нови феномени, като подема на тероризма, постепенната ориентация на утвърдените европейски политически партии все по-надясно, пренареждането на националните приоритети на отделните европейски държави, допълнителните трудности породени от задълбочаването на европейската интеграция и преформулирането на общата европейска външна политика.

Тази среща на обновяваща се и динамична Европа с Исляма предлага редица възможности за осъществяване на позитивни промени, засягащи света като цяло. Не бива да забравяме, че досегашният опит на Стария

континент в 1350-годишния му досег с мюсюлманския свят не е никак окуражаващ. Затова, въпреки че се опитват да лансират някои нови инициативи, европейците изглежда се стремят по-скоро към съхраняване на статуквото, предпочитайки предпазливия подход, предвидимостта, контрола и установените структури, пред по-смелите действия като адаптацията, ангажираността и предефинирането на отношенията, налагащи се от новата ситуация. Впрочем, подобна е и позицията на живеещите в Европа мюсюлмани.

Но ако отношенията между Европа и Исляма не бъдат урегулирани задоволително и за двете страни, динамичното развитие на събитията неизбежно ще доведе до растящо напрежение (породено от налагащото се съкращаване на социалните разходи в страните от Стария континент), опасност от вътрешни конфликти (които впоследствие да прераснат в граждански войни), както и до преминаването на „Крепостта Европа“ в глуха отбрана, което драстично би ограничило ролята и значението ѝ в международен план. Разбира се, ситуацията все още не е чак толкова опасна, но повратната точка, след достигането на която тя ще стане необратима, е много по-близо, отколкото се смяташе доскоро.

Демографската динамика

Според Годишния доклад за религиозните свободи на американския Държавен департамент от 2014 г., в Европа днес живеят над 25 милиона мюсюлмани или това е около 5% от цялото ѝ население. Цифрата значително надвишава онези 13-18 милиона, които обикновено се цитират от медиите или в академичните студии, основаващи се на стара и непълна информация. Ако се включи и Турция, броят на мюсюлманите е от порядъка на 90 милиона, т.е. 15% от европейското население. Много по-важна от тези цифри обаче е очертаващата се тенденция. Мюсюлманското население в Европа е нараснало над два пъти през последните 40 години и относителният му дял продължава прогресивно да се увеличава.

Повечето европейски страни прекратиха приемането на чуждестранни работници още през 70-те години на миналия век, непосредствено след арабското петролно ембарго и последвалия го икономически спад. Въпреки това, всяка година около 500 хиляди нови имигранти (най-често роднини на вече установили се в Европа „гастарбайтери“), както и около 400 хиляди кандидати за получаване на убежище, се появяват в

нея. Според Международната организация за миграцията, мюсюлманите преобладават и в двете посочени по-горе групи кандидат-емигранти, като идват най-вече от Алжир, Мароко, Турция, Пакистан, Афганистан, Ирак, Иран и бивша Югославия (Босна и Косово). Впрочем, мюсюлманите преобладават и сред нелегалните емигранти в Западна Европа (смята се, че годишно в ЕС нелегално проникват между 150 и 500 хиляди души). Неслучайно в много европейски страни думите „мюсюлманин" и „имигрант" са се превърнали в синоними.

Сегашните вълни от имигранти и бежанци от региона на Близкия изток и Северна Африка (MENA), който е вторият по раждаемост в света, се дължат най-вече на непрекъснато влошаващите се условия на живот там, а не толкова на нуждата от работна ръка в Европа (регионът с най-ниска раждаемост на планетата). При положение, че населението на страните от MENA вероятно ще се удвои през следващия четвърт век, докато това в Европа ще продължи драстично да намалява, мощните миграционни потоци от юг на север и от изток на запад ще бъдат неизбежни. Тенденцията се задълбочава и от факта, че европейското население прогресивно остарява, докато средната възраст на жителите на MENA става все по-ниска. В тази връзка, през 2010 г., експерти на ООН изчислиха, че за да компенсират остаряването на населението си, държавите от ЕС ще се нуждаят от 950 000 имигранти годишно за да запазят нивото на населението си от 2000 г., от 1 500 000 имигранти за да запазят нивото на работоспособното си население и от 13 400 000 имигранти за да запазят съотношението между хората на възраст от 15 до 65 години и тези над 65. При всички случаи обаче, огромното болшинство от тези „необходими имигранти" ще бъдат мюсюлмани.

Днес, около 50 % от мюсюлманите в Западна Европа са родени на континента. Нещо повече – раждаемостта сред мюсюлманите в Европа е над три пъти по-висока от тази на не-мюсюлманите, което съдейства за взривообразния ръст на изповядващите исляма на континента. В резултат от това мюсюлманските общности в Европа са значително по-млади от немюсюлманите и европейската „Генерация X" (т.е. поколението на новото хилядолетие) включва много по-голям процент мюсюлмани, отколкото населението на континента като цяло. Една трета от петте милиона мюсюлмани във Франция са под 20-годишна възраст (за цялото население цифрата е 22 %); една трета от четирите милиона мюсюлмани в Германия са под 18 години (за цялото население цифрата е 19 %); една трета от 1,7-те

милиона британски мюсюлмани са под 16 години (за цялото население цифрата е 21 %); една трета от 370-те хиляди белгийски мюсюлмани също са под 16 години (за цялото население цифрата е 19 %); със сходни показатели е положението в Холандия (900 хиляди мюсюлмани) и др.

Към 2020 г. се очаква броят на мюсюлманите в Европа да се увеличи, докато немюсюлманското население на континента ще намалее с най-малко 3,5%. В по-далечно бъдеще, дори и според най-предпазливите прогнози, може да се очаква, че мюсюлманите ще бъдат най-малко 20 % от населението на Европа (днес те са само 5%). А сред основните фактори в това уравнение, и то не по-малко важен от ръста на мюсюлманското население, е също тъй драматичния спад на населението в Европа, като цяло, което според прогнози на ООН, ще намалее с повече от 100 милиона – т.е. от 728 млн. през 2000 г., до около 600 млн. (или дори 585 млн.) през 2050 г.

Ислямските гета в Европа

Нарастващото мюсюлманско присъствие в Европа е концентрирано, в границите на отделните държави, най-вече в индустриализираните, градски райони, като оформя там своеобразни капсулирани общности, подобни на гета. Такива са берлинският квартал Кройцберг, лондонският Тауър Хамлетс или предградията на най-големите френски градове. Две пети от мюсюлманите в Обединеното кралство обитават района на Голям Лондон, една трета от френските мюсюлмани живеят в или около Париж, а една трета от мюсюлманите в Германия са концентрирани в Рурската индустриална област. Днес мюсюлманите са 25% от жителите на Марсилия, 20% от тези на Малмьо (Швеция), 15% в Брюксел, Бирмингам и Париж и над 10% в Лондон, Амстердам, Ротердам, Хага, Копенхаген и Осло.

В последно време нараства най-вече мюсюлманското население в Западна Европа. Броят на мюсюлманите там расте почти шест пъти по-бързо, отколкото в Северна Америка например. Към началото на 2000-та година Австрия, Холандия, Дания, Швеция и Норвегия бяха сред страните с най-значителна имиграция и бежански поток, водещи до нарастване броя на мюсюлманите в тях. Днес Италия, Испания и донякъде Гърция (т.е. западноевропейските страни с най-ниска раждаемост, най-застаряващо население, „най-прозрачни“ граници и разположени в непосредствена близост до държавите, откъдето идват миграционните потоци), са

обречени да се сблъскат с драстичното увеличаване броя на мюсюлманите, установили се на тяхна територия.

В същото време Югоизточна Европа е единственият регион на Стария континент, чието мюсюлманско население е намаляло с 15% през последните 25 години, като сред причините за това са изселването на българските турци, албанската имиграция в Италия и Гърция, както и многото жертви и потоците бежанци в резултат от войните в бивша Югославия. В Централна и Източна Европа пък, на практика няма компактно мюсюлманско население.

Идентичността

Характерът на мюсюлманското присъствие в Европа също се променя. Днес мюсюлманите не са „временно наети чуждестранни работници“, а неотделима част от европейския национален пейзаж, както впрочем е било в продължение на столетия в Югоизточна Европа или на Пиренеите. А институционализацията на исляма в Европа стартира с „ре-ислямизацията“ на европейските мюсюлмани.

От друга страна обаче, да се говори за единна мюсюлманска общност в Европа, би било грешка. Дори в отделните европейски държави, етническите различия, противоречията между теченията в Исляма, както и разделенията на съответните мюсюлмански общности, породени от специфични социополитически и поколенчески причини, както и липсата на ясна йерархия в мюсюлманската религия гарантират, че и през следващите десетилетия европейските мюсюлмани ще бъдат повече разделени, отколкото обединени. Въпреки това те все повече се идентифицират най-вече и преди всичко с Исляма, а не толкова със страната, откъдето са дошли те или родителите им, или където живеят. Нещо повече, този феномен се забелязва предимно сред младите мюсюлмани.

Освен това сегашното поколение мюсюлмани се модернизира и приспособява към особеностите на съвременното европейско общество по-бързо, отколкото първите вълни мюсюлмански имигранти. По-младите мюсюлмани възприемат редица атрибути на европейските общества, в които са родени и израснали, като например езика, социализацията (чрез училищата, които посещават) или дори светския характер на страната, където живеят. И все пак те не се чувстват част от съответното общество, нито пък вземат участие в обсъждането и решаването

на проблемите му. И обратно – дори да са трето поколение имигранти, обществото не ги приема като част от себе си, а продължава да ги идентифицира именно като чужденци и имигранти.

Независимо от всичко, процентът на мюсюлманите, притежаващи европейско гражданство, продължава да расте. Но въпреки стремежа да получат европейско гражданство, младите мюсюлмани се съпротивляват на асимилирането си от светските европейски общества дори още по-упорито, отколкото предшестващите ги поколения. Европейските мюсюлмани, включително младото поколение, демонстрират желание за интеграция и стремеж да се съобразяват (доколкото могат и доколкото им позволява религията) със съответните национални норми и институции, но в същото време държат на ислямската си идентичност.Тъкмо поради това все повече мюсюлмани виждат в политиката на сегашните европейски правителства стремеж към превръщането на Европа в своеобразен „котел за претопяване“ (подобен на прословутия американски „melting pot“) и нежелание да се съобразяват със спецификата на ислямската култура.

Чувствайки се дискриминирани от европейските общества, включително по отношение на заетостта, образованието, социалните помощи, както и в религиозната сфера, много млади мюсюлмани от второ и трето поколение се обръщат към Исляма като единствена възможност да съхранят идентичността си. Фактите сочат, че процентът на безработицата сред мюсюлманите е почти два пъти по-висок, отколкото сред немюсюлманското население и значително надминава този сред имигрантите-немюсюлмани. Постиженията и уменията, усвоени от младите мюсюлмани в училищата са сравнително слаби, броят на работещите жени-мюсюлманки е нищожен, възможностите за просперитет и кариера са ограничени, а предубежденията на обществото като цяло към мюсюлманите остават силни. Всички тези фактори несъмнено съдействат за изолацията (и самокапсулирането) на мюсюлманските общности в Европа.

Инкубатор за терористи?

По данни на европейските служби за борба с тероризма, около 1-2% от европейските мюсюлмани (т.е. между 300 и 550 хиляди души) са въвлечени в едни или друг вид екстремистка дейност. Колко от тях обаче

практически подкрепят тероризма, остава неясно. И нещата опират не до това, че условията в Европа я правят удобна база за терористите, а че проблемите, с които се сблъскват европейските мюсюлмани, правят някои от тях податливи на ислямската пропаганда и склонни да се присъединят към терористичните мрежи.

Извършителите на атентатите от Мадрид (2004), Лондон (2005) и Париж (2015) не просто използваха Европа като своя база. Почти всички те бяха араби, чиито мироглед е претърпял радикална промяна именно във връзка с живота им на континента. Техният висок процент сочи, че очевидно има нещо в европейската среда, което съдейства за ориентацията на някои европейски мюсюлмани към тероризма.

Според западноевропейски експерти, само малка част от европейските терористи-ислямисти са се проявявали като фанатици и в родината си, т.е. преди да се преселят в Европа. Досега основната част от терористите се набират сред многобройните млади хора (част от тях принадлежат към средната класа), преживели своеобразен културен шок от досега си с Европа и превърнали се в радикализирани, „преродени“ ислямисти. Неприемани като интегрална част от европейското общество и, в същото време, импулсирани от неговия секуларизъм и материализъм, някои европейски мюсюлмани (особено ако преживяват и лична вътрешна криза) намират толкова нужната им солидарност, разбиране и перспектива в радикалните ислямски групировки, активно търсещи именно подобни хора.

Малцина обаче са онези радикални мюсюлмани в Европа, които решават, че трябва да се върнат в родината на бащите си и там да се сражават в името на Аллах. Те по-често предпочитат да се присъединят към джихада на някои мюсюлмански страни, или пък да разпалят пламъка на „свещената война“ на територията на Запада. Терористичните ядра по правило обединяват недоволни, получили образованието си в Европа лумпен-пролетарии (включително криминално проявени), принадлежащи към една и съща маргинална култура. На практика те нямат нищо общо с историческата борба на ислямистите в Близкия изток срещу местните режими, нито пък със специфичното за жителите на Саудитска Арабия или Йемен традиционно религиозно образование.

Ислямофобия и еврофобия

Въпреки че публично подкрепят интеграцията, много европейци и европейски мюсюлмани всъщност са убедени, че ценностите им не само са несъвместими с европейските, но и че ценностите на другите директно застрашават тяхната собствена идентичност. Въпреки че немалко европейски мюсюлмани са склонни да приемат една по-мека форма на интеграция, преобладаващото мнозинство от мюсюлманите във Великобритания, Франция и Германия твърдо отхвърлят асимилацията, предпочитайки да бъдат част от Европа, но в същото време да съхранят ислямската си идентичност. Показателно е освен това, че този стремеж към диференциране и отчуждаване от европейската общност е по-силно изразен именно сред младото поколение мюсюлмани в Европа.

Темпът, с който расте мюсюлманското население в Европа очевидно надхвърля способността на европейските правителства да очертаят необходимите „линии на толерантност“ достатъчно рационално и убедително. Истината е, че европейците виждат в мюсюлманите директно предизвикателство за своята колективна идентичност, традиционни ценности и обществен модел, илюстрация за което, впрочем, бяха и ожесточените спорове около носенето на забрадки, правото на мюсюлманите да получават само храна, разрешена им от религията (т.нар. „халал“), около изграждането на джамии, изучаването на исляма в училищата, или мюсюлманските погребални ритуали. Днес все повече хора в Европа – политици, анализатори и обикновени граждани, са изправени пред различните измерения на „ислямското предизвикателство“.

Фактът, че европейските правителства (а и обществото) продължават да приемат мюсюлманите като неделимо цяло, само усилва тенденцията сред редовите европейци да виждат в мюсюлманското присъствие на континента потенциална заплаха, която в редица отношения се трансформира и в съвсем реална. Тази заплаха касае и сигурността (тероризма), и икономиката (заетостта), но се възприема като насочена най-вече срещу европейската идентичност, т.е. като „културна заплаха“ срещу европейския начин на живот. Впрочем, европейците дори са ѝ измислили име – ислямофобия. От друга страна, тази тенденция (европейските мюсюлмани да се разглеждат като монолитна общност), само укрепва още повече верността на последните към универсалната ислямска общност – умма-та, поставяйки я над верността към съответната държава

и нация, изостря противопоставянето по линията „ние/те“, значително допринася за упоритата съпротива на мюсюлманите срещу асимилирането им (т.е. пълното изчезване на свързаните с идентичността индикатори за съществуващите различия) в западните общества, както и за стремежа им към интеграция (т.е. за съхраняване на собствената идентичност), а в редица случаи и към рекомунализация (която изключва интеграцията в европейското общество).

Но въпреки че европейците – мюсюлмани и немюсюлмани, са разделени по въпроса как следва да се реагира на това ново ислямско предизвикателство, динамиката на ситуацията изисква и едните, и другите, самостоятелно или съвместно, да постигнат някакъв устойчив и дълготраен консенсус за да се избегне спиралата на бъдещите сблъсъци. Всяка от страните ще трябва да се промени и да доближи позициите си до тези на другата. Европейските мюсюлмани ще трябва да приемат нормите, обичаите и културите на приютилите ги страни и да се откажат от идеята да създадат паралелни ислямски общества в тях, докато европейците ще трябва да преодолеят онова, което им пречи да приемат различността и да се съгласят с интеграцията (а не с тоталното асимилиране) на мюсюлманите като най-добро решение на проблема.

Мюсюлманският фактор в политическия спектър

Тепърва ще се види как бързото увеличаване броя на мюсюлманите, притежаващи европейско гражданство, ще се отрази върху политиката, провеждана от отделните европейски държави.Твърде вероятно е през следващите години дясноцентристките партии все по-често да разиграват (в един или друг политически контекст) т.нар. „мюсюлманска карта“, особено като се имат предвид опасенията на намаляващото и застаряващо европейско население от нашествието на чужденците-имигранти, застрашената социална и здравна система и заплахите, свързани с тероризма.

От друга страна, по всяка вероятност, в бъдеще десните партии ще се опитат да привлекат гласовете на избирателите-мюсюлмани (като цяло, политическата активност на мюсюлманското население е по-скоро слаба). Но наличието на влиятелни крайно-десни партии в Европа сякаш изключва подобна възможност, понеже, ако умерената десница действително потърси подкрепа сред мюсюлманите, значителна част от

традиционният ѝ досегашен електорат би се ориентирал към радикалните десни формации, противопоставящи се на инкорпорирането на мюсюлманите в политическия живот.

Като естествена последица от растящия брой на мюсюлманите, европейските политици все по-често включват в сметките си влиянието на т.нар. „мюсюлмански фактор", съобразявайки с него и своите предизборни стратегии. От своя страна, избирателите-мюсюлмани вероятно ще играят занапред по-значителна (макар и в локален план) политическа роля. Когато специфичните политически въпроси засягат утвърдените религиозни традиции и практики, можем да очакваме, че това ще повлияе върху избора на гласоподавателя-мюсюлманин. Във всеки случай, включването в политическия процес предлага на европейските мюсюлмани реална възможност да се интегрират в европейското общество, съхранявайки при това своята ислямска идентичност.

Дълго време политическите измерения на мюсюлманския фактор в Европа бяха най-очевидни в сферата на вътрешната политика. В по-далечно бъдеще, влиянието на мюсюлманите в европейските общества ще зависи от това, дали и кога мюсюлманите масово ще се включат в политиката (а това означава и в изборния процес), как политическите партии ще включат и използват мюсюлманите в своите кампании, каква икономическа роля ще играят и каква степен на социална мобилност ще постигнат те.

Европейската стратегия за стабилност

В областта на вътрешната политика, стремежът на Европа към стабилност се проявява в опитите на повечето европейски правителства в последно време да поставят под контрол своето мюсюлманско население, „национализирайки" или дори „секуларизирайки" Исляма. „Национализирайки" исляма и опитвайки се да го вместят в съществуващите структури, както и в традицията на официално признатите от държавата вероизповедания, европейските правителства целят да поставят решаването на изключително деликатния проблем върху една позната основа, кореспондираща с близкото и по-далечно минало.

Тези усилия обикновено фаворизират едни групи мюсюлмани за сметка на други; целят формирането на прослойка от имами, получили образование в съответната европейска държава и тясно свързани с кул-

турата и особеностите на местната мюсюлманска общност; улесняват изграждането на нови джамии и молитвени домове с надеждата да бъде ограничено финансирането им от арабските страни (а с това и арабското влияние); ограничават носенето на „хиджаб“ (т.е. забрадките, с които мюсюлманските жени покриват главите си) в официалните учреждения и поощряват обединяването на мюсюлманските организации в структури, отговарящи на съответните национални критерии и цели. В повечето случаи обаче, тези казионни мюсюлмански съвети се оказват неефективни и не успяват да се превърнат в истински представители на съответните мюсюлмански общности. Често европейските правителства изключват определени групи мюсюлмани, определяйки официалните представители на общността по принципа „най-голямата група представлява всички“, който обаче не е съобразен с различията между многобройните мюсюлмански общности, включително различията между отделните ислямски секти, както и липсата на ясна йерархична структура в Исляма и останалите функционални и структурни разлики между него и другите религии.

Проблемът с този подход е, че макар демонстративно да поставя Исляма на едно стъпало с традиционните европейски религии, той не дава възможност за реална интеграция на мюсюлманите в европейското общество. Което не би трябвало да ни изненадва, доколкото целите на европейските правителства са най-вече контролът и урегулирането, а не всеобхватното решаване на проблема. Опитите за лансиране на изкуствено създаден „национален“ ислям, могат да задълбочат тенденцията към отчуждаване на мюсюлманските общности в европейските държави.

От своя страна, в средите на европейските мюсюлмани се очертава сходна тенденция, задълбочаваща се от механичните опити за „национализация“ на Исляма. Според френския експерт Оливие Роа става дума за: „Рекомунализация на наднационално ниво, в резултат на която европейските мюсюлмани все повече се идентифицират не с държавата, в която живеят, а с универсалната ислямска общност – умма-та. И тъкмо поради този феномен ислямският радикализъм и насилието се превръщат във все по-сериозен проблем за Европа“.

Нещо повече, опитите за „национализация“ и „секуларизация“ на Исляма пречат за развитието на модерна евро-мюсюлманска идентичност, която органично да съчетае западната култура с ислямската ортодоксалност, подобно на различаващите се една от друга арабо-ислям-

ска, южноазиатско-ислямска и източноазиатско-ислямска култура и идентичност. Факт е, че арабската ислямска култура оказва най-голямо влияние върху мирогледа и културата на европейските мюсюлмани, но това влияние в голяма степен е свързано с арабската традиция, а не с ислямската религиозна практика. И въпреки че логично произтича от произхода на повечето европейски мюсюлмани, тази тенденция е своеобразна форма на арабска колонизация на Европа. Тъкмо затова развитието на един паралелен „евро-ислямски модел“ би могъл да създаде подходяща рамка за успешното интегриране в европейското общество на мюсюлманите, живеещи на континента, като последните съхранят ислямската си идентичност.

Могат ли да съществуват Европа и Ислямът заедно?

Въпросът дали Европа и Ислямът могат да съществуват заедно се повдигна отново, и то съвсем открито. Немалко анализатори подчертават, че Европа навлиза в период на демографски, икономически, морално-психологически и политически упадък, което я прави още по-малко готова да отговори на такива предизвикателства като интеграцията, толерантността към и идентичността на европейското мюсюлманско население.

На свой ред, за европейските мюсюлмани, които ежедневно се сблъскват с реалности като бедността, фанатизма, фактическата сегрегация и ограничената социална мобилност, също ще бъде много трудно да възприемат европейските либерално-демократични схващания за равенството между половете, сексуалната либерализация, или пък принципите на компромиса, егалитаризма и идентификацията с националната държава. Всичко това са проблеми, които представляват сериозно предизвикателство не само за мюсюлманите като цяло, но и за индивидите с арабски, турски или южноазиатски корени, каквито са повечето европейски мюсюлмани.

Промяната на утвърдените представи по проблемите на идентичността не е лесна задача. От друга страна обаче, алтернативата означава курс към неизбежен конфликт. Ако Европа и нейните мюсюлмани не съумеят да постигнат компромис помежду си, можем да очакваме, че, вместо да стане действително единен, Старият континент ще бъде из-

правен пред социални конфликти, национално разделение и потенциална заплаха от гражданска война.

Непосредствено след падането на Берлинската стена старата теза за ислямската заплаха бе съживена и е днес на път да заеме мястото на вече несъществуващата комунистическа опасност в Европа. Затова едва ли е изненадващо, че прословутият бестселър на Самюел Хънтингтън „Сблъсъкът на цивилизациите“ продължава да е много по-популярен в Европа, отколкото по другите континенти. Независимо от крайно противоречивите мнения за стойността на тази книга, днес мнозина в Европа (а и извън нея) смятат, че провалът на опитите да се преодолее очертаваща се криза, се дължи именно на факта, че корените ѝ са в острия сблъсък между две съвършено различни култури в рамките на Стария континент, което пък потвърждава и основната теза на Хънтингтън.

От друга страна, преодоляването на въпросната теза би сближило начина на мислене на европейците и европейските мюсюлмани, очертавайки необходимата социална рамка, в която да се осъществи интеграцията на последните с необходимото уважение към индивидуалната и национална идентичност, като по този начин се преодолее и схващането на неизбежната несъвместимост между Исляма и Запада. Това несъмнено ще изисква сериозна промяна на европейското общество. И, както при всяка промяна, тук също ще има печеливши и губещи. Успехът в тази посока обаче, ще доведе до предефинирането на Европа, давайки възможност да се преодолее сегашният ѝ политически, икономически и демографски упадък. Той също така би издигнал процеса на европейска интеграция на ново ниво, придавайки му и нов смисъл.

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век“ и „Обществен съвет на етническите малцинства в България“. Член на редколегията на списанията „Етнодиалог“, „Кайнак“, „Планета“ и „Българе“. Автор на книгите „Турция“, „Етническите малцинства в България“, „Светът на исляма“ и „Етническа и религиозна мозайка на България“.

Коментари (6)

- 18-11-2015|**Златко**

Ивайло, очаквам коментарите ти. Само, моля, без неуважителни или прибързани приказки! Надявам се ще се съгласиш, че анализът е сериозен...

- 18-11-2015|**Златко Ангелов**

Анализът е сериоен, но почива на две погрешни предпоставки: 1) говори за Исляма като нещо монолитно, подразбиращо се и абстрактно, въпреки че се опитва да спомене и за различните му течения и 2) Европа и нейната култуа, европейците сиреч, играят в този анализ активна роля, докато мюсюлманите са сякаш нещо пасивно, което ЧАКА да бъде приобщено. С една дума – вътрешните проблеми на огромната мюсюлманска общност, която обитава Средна Азия и Близкия Изток, както и специфичните супер-уахабистки аспирации за създаване на халифат между Ирак и Сирия, са оставени извън вниманието на автора. А тъкмо те, а не станалата вече банална липса на активно интегриране на мюсюлманите-емигранти, са днешния голям проблем пред света.

- 18-11-2015|**Златко**

Не познавам някое голямо еманципационно или протестно движение от историята на последните, да речем, стотина години, в което по-

сочването на отговорността на ***другата*** страна да е помогнало с нещо при решаването на проблемите. Нещо повече – не познавам случаи, в които такъв вид посочвания да не са ***влошили*** проблемите, да не са изострили напрежението, да не са забавили в огромна степен процеса на взаимно разбиране и сближаване, в който е единствената надежда за намиране на дългосрочни решения. Няма да се впускам в епитети, но подходът „вие първо променете себе си, а после и ние можем да помислим какво да направим“ ми се струва всичко друго, но не и разумен.

- 18-11-2015|**Златко Ангелов**
www.mesbg.org/index.php/studiesall-2989/...m6k4k38272636584821w

- 18-11-2015|**Златко Ангелов**
www.theatlantic.com/magazine/archive/201...really-wants/384980/

- 01-12-2015|**Ивайло Иванов**

Чак сега го видях.

Не, Златко – анализът не е сериозен.

А не е сериозен, защото няма нищо общо със заглавието: да напомним – то е „Европа и ислямът“. Целият текст под него обаче се отнася не за Европа и исляма, а за Европа и живеещите в нея мюсюлмани – и дори не точно за мюсюлманите, а за изчистения им от всякакви религиозни (в частност – ислямски) черти. И нито дума за същността и основните вярвания на исляма. Анализът поднася образа на мюсюлманина такъв, какъвто един либерал иска да го види, т. е. – става дума за чиста пропаганда. Само че изработена на ниво да въздейства на по-интелигентната част от публиката. За по-простоватите си има турски сериали – там образът на съвременния мюсюланин е същият. Принципна разлика няма.

Майките на ИДИЛ
Автор(и): Юлия Йоффе

В Калгари, Канада, между футболните тренировки, работата си в счетоводна фирма и вечерите със съседите, Кристиане Будро прекарва всяка минута, която може да отдели, в гледане на видеоклипове на Ислямска държава, носът ѝ почти притиснат до компютърния екран.

Кристиане Будро

Деймиан

Тя е седяла в приземния етаж на къщата си, в предградие от средната класа – празно помещение, което някога е принадлежало на сина ѝ Деймиан – и е гледала как различни мъже позират с големи оръжия като тийнейджъри. Гледала е битки. Гледала е екзекуции. Но рядко е обръщала внимание на кръвопролитията. Вниманието ѝ е било съсредоточено върху лицата под традиционните арабски кърпи. Тя се е опитвала да различи очите на сина си.

В Копенхаген, Каролина Дам губела ума и дума от страх. Синът ѝ Лукас бил в Сирия вече седем месеца. Три дни преди това е получила съобщение, че е бил ранен недалеч от Алепо, но всъщност е убедена, че той е мъртъв. И, докато седяла сама в онази вечер, тя просто не можала да се сдържи и изпратила на сина си следното съобщение по Вайбър. „Лукас“, написала тя, „Обичам те толкова много, сине мой. Липсваш ми, искам да те прегърна, да те помириша. Да държа милите ти ръце в моите и да ти се усмихвам.“

Каролина Дам

Лукас

Отговор не последвал. Месец по-късно, някой ѝ изпратил обратно съобщение. Не бил Лукас.

„Какво ще кажеш да подържиш ръцете ми, хехе“

Дам нямала представа кой може да е получил достъп до акаунта на сина ѝ във Вайбър, но отчаяно се нуждаела от информация. Опитвайки се да запази спокойствие, тя написала: „Твоите също, миличък, но най-вече ония на Лукас“.

Човекът отсреща я попитал, „Можеш ли да понесеш някои новини?“

„Да, мили“, написала Дам. Изминали няколко минути, преди да последва:

„Синът ти е на парчета“.

В Норвегия, Торил, която помоли да не изписваме фамилното ѝ име, научила за смъртта на сина си, Том Александър, от вербовчика, който го изпратил да се бие в Сирия. Тя поискала доказателства, след което дъщерите ѝ, Сабен и Сара (това не са истинските им имена), се срещнали с вербовчика на ЖП-гарата в Осло. Той набързо прелистил няколко снимки на Айпада си, докато намерил онази, предназначена за тях: фото на Том Александър, застрелян в главата, едното му око висящо от очната кухина.

Торил

Том Александър

Когато разбрала за това, Торил просто легнала. Почти не се помръдвала в продължение на седмица. Когато най-после събрала сили да вземе душ, съблякла дрехите си и се огледала в огледалото в банята. Изглеждала точно така, както се и чувствала. „Счупена, също като ваза“.

В Брюксел, Салиха Бен Али – модерна, родена в Европа дъщеря на мароканski и тунизийски емигранти, се намирала на конференция за хуманитарна помощ, когато изведнъж почувствала рязка болка в стомаха. Не била изпитвала подобни болки от години. „Беше същото както когато имате бебе, което трябва да излезе навън“, казва тя. Прибрала се рано вкъщи и плакала цяла нощ.

Салиха Бен Али

Сабри

Три дни по-късно съпругът ѝ получил телефонно обаждане от сирийски телефонен номер. Мъжки глас му казал, че техният 19-годишен син Сабри – момчето, което обичало да слуша реге и да бъбри с майка си за събитията по света, е загинал на същия ден, в който Бен Али се разболяла. Тя осъзнала, че стомашните болки са били обратното на раждането на Сабри: тялото просто ѝ подсказвало, че детето ѝ умира.

Тези жени са само четири от хилядите, които са изгубили дете за организацията Ислямска държава, известна още като ИДИЛ. Откак сирийската гражданска война избухна преди четири години, около 20,000 чужди поданици са се отправили към Сирия и Ирак, за да участват в битките на различни ислямски фракции. Над 3,000 от тях идват от западни страни. И докато някои от тях заминават с разрешението на родителите си, повечето напускат тайно, а заедно с тях напуска и всякакъв усет за нормалност. След като те са заминали, родителите им са застигнати от една форма на скръб, която е почти сюрреална в специфичност-

та си. Тя е мъка по загубата на дете, тя е вина заради онова, което той или тя е направил/а, тя е срам пред лицето на враждебността от страна на приятели и съседи, накрая тя е съмнение, породено от осъзнаването, че са знаели толкова малко за човека, когото са довели на този свят. В хода на миналата година десетки такива майки от целия свят са се открили взаимно и са създали един странен съюз, породен от общата им загуба. Онова, което те искат, повече от всичко друго, е да изградят някакъв смисъл от безсмислието на онова, което се е случило на техните деца – и, може би, да постигнат нещо смислено от загубата си.

Кристиане

Фото: Тод Корол

През април аз посетих Кристиане Будро в Калгари и тя ми разказа за надеждите, с които е била изпълнена когато Деймиан открил ислама. На 46, Будро все още изглежда леко момичешки, с деликатен нос и будни, проучващи кафяви очи. Първият ѝ съпруг напуснал семейството когато Деймаиан бил на десет, след което момчето се затворило в стаята и в собствения си компютър, далеч от един свят, който го дразнел и изключвал. Когато станал на 17 той направил опит за самоубийство, като пил антифриз.

Малко след като излязъл от болницата, Деймиан казал на майка си, че е открил Корана. И макар че Будро го възпитавала като християнин, тя приела с радост обръщането му. Намерил работа, станал по-общителен. „Това го закрепи на земята, направи го по-добър човек“, припомня си тя. Но някъде към 2011 Будро започнала да забелязва, че синът ѝ се променя. Когато приятелите му звънели по телефона, той излизал навън, за да разговаря. Не сядал на масата със семейството, ако се сервирало вино. Казал на майка си, че работата на жените е да приемат, че мъжете ще се грижат за тях и че е приемливо да имаш повече от една жена. Говорел за справедливи убийства. През лятото на 2012 се пренесъл с още няколко от приятелите си мюсюлмани в апартамент точно над джамията в центъра на Калгари, където всички те ходели на молитва. Започнал да тренира редовно и ходел на далечни излети извън града със съквартирантите си. По онова време конфликтът в Сирия бил още в началото си и всичко, което Будро успявала да види, било как нейният често проблематичен син преминавал през нова фаза – и която се надявала да преодолее скоро. През ноември Деймиан напуснал Канада, като казал на майка си, че отива в Египет, за да учи арабски език и да стане имам. За неин ужас, той скоро прекратил контакта с нея.

На 23 януари 2013 Будро била вкъщи, когато двама мъже почукали на вратата ѝ. Казали ѝ, че работят за канадските разузнавателни служби. Деймиан не бил в Египет. Бил отпътувал за Сирия заедно със съквартирантите си и се присъединил към местния клон на Алкайда, Джабхат-ал-Нусра. След като агентите си заминали, разказва Будро, тя се почувствала физически зле. В дните и седмиците след това единственото, което била в състояние да мисли и върши, било обикалянето по различни джихадистки сайтове в търсене на сина си. „Как мислите, колко болезнено и изкривено е всичко това?“, казва тя.

Повечето млади хора, които бягат от родителите си, за да се присъединяват към радикални групи в Сирия, извършват онова, което на арабски език се нарича *такфир* – тоест прекъсват всякакви връзки с неверници, включително и родителите си, които биха могли да застанат на пътя на техния *джихад*. Но, започвайки през февруари, Деймиан се обаждал по телефона на майка си на всеки два или три дни, често докато бил на пост. „Чуваха се всички звуци от околността“, казва Будро. „Чуваха се хора, които си подвикваха нещо на арабски“. Веднъж Деймиан ѝ казал, че се задават ниско летящи самолети, което означава, че ще

хвърлят бомби. Започнал да бяга още докато майка му била на телефона. През по-голямата част от времето обаче внимавал за какво говори с майка си и тя все още не знае какво точно е правил там. Всички възможни сценарии я довеждали до ужас.

Някъде около пролетта на 2013 разговорите им станали мъчителни. „Опитвате се да ги убедите да се върнат вкъщи, умолявате, просите, а след това се опитвате да проведете някакъв нормален разговор“, припомня си Будро. „После отново започвате да се молите и да просите“. Попитала Деймиан как би се почувствал ако природеният му брат Люк, който по онова време бил на девет и обичал Деймиан като баща, би заминал за Сирия. Деймиан отговорил, че би се чувствал горд. „Това беше моментът, в който започнах да осъзнавам, че синът ми е изчезнал, че в тялото му живее нов, непознат човек“, казва Будро. Опитала се да кара Люк да говори по телефона, но той само се клател напред-назад и плачел, питайки „Кога ще се върнеш у дома?“, докато Деймиан побеснеел. Накрая, казва Будро, престанаха неговите „обичам те“ и „липсваш ми“. А след това престанали и телефонните обаждания. По-късно тя щяла да научи, че долу-горе по това време Ислямска държава се е отделила от ал-Нусра и Деймиан е избрал ИДИЛ.

За последен път говорили през август, когато Деймиан ѝ се обадил чрез нов акаунт във Фейсбук. В този последен разговор тя е умоляваща и изпитваща; Деймиан е формален, снизходителен и болезнено незрял.

Кристиане

Все още ни липсваш много и всички те обичаме много

Кристиане

Всички са много наранени от това, че ни напусна и поставяш живота си на риск, а ние всеки ден се чудим дали си добре или не. За една майка е много, много трудно да гледа как всички други страдат, в добавка към собственото ѝ страдание... Мисълта, че никога повече няма да те видя отново, да те прегърна отново, разкъсва сърцето ми. Предполагам, че никога няма да го разбереш, защото никога няма да бъдеш майка.

Деймиан отговаря в същия следобед. Хранел се добре, разказва ѝ той, вече владее добре арабски, чака реда си за получаване на малка къща – това са нещата, за които тя трябва да мисли преди всичко друго

Деймиан

Ти също ми липсваш, но, както сигурно можеш да предположиш, нищо не се е променило във вярата ми, в намеренията или положението ми.

Деймиан

Що се отнася до това колко се тревожиш и колко ме обичаш, това ми е известно. Това не са нови информации.

Вечерта на 14 януари 2014 позвънил репортер и съобщил за някакъв туийт, в който се съобщавало, че Деймиан е екзекутиран от Свободната сирийска армия в Харитан, недалеч от Алепо. Докато всичко около нея започнало да потъва в мрак, Будро отчаяно се държала за една последна задача: трябвало да съобщи новината на Люк преди да я е узнал от те-

левизията. Завела го в офиса на един психолог, за да не ѝ се налага да го прави сама.

Късно през нощта на 30 януари Люк изпратил едно последно съобщение до акаунта във Фейсбук. В него се казвало:

Люк

Липсваш ми. Ако можеше само никога да не беше убит.

След смъртта на Деймиан, Будро изпитвала постоянното усещане, че губи разсъдъка си. Плачела през цялото време; не можела да спи. „Всеки път, когато затворех очи, беше прекалено тихо“, казва тя. Трябвало да се държи нормално заради Люк и природената сестра на Деймиан, Хоуп, както и доведената ѝ дъщеря Пейдж, но, казва тя, „всичко беше толкова самотно и мрачно“.

Имало само един човек, който изглежда разбирал какво изпитва тя. Малко след смъртта на Деймиан, Будро се свързала с Даниел Кьолер, германски експерт по дерадикализация. Кьолер, който работи в Берлин, се специализира в предоставяне помощ на хора, опитващи се да напускат неонацистките движения, но през последните години е започнал да работи също и с мюсюлмански радикали и техните семейства. След смъртта на Деймиан, Кьолер подхваща тесен контакт с Будро, като се опитва да ѝ помогне да разбере какво се е случило със сина ѝ.

Онова, на което Будро е станала свидетелка, е класически процес на радикализация, каза ми Кьолер. Неговите фази са почти едни и същи, независимо от това дали човекът се присъединява към секта на религиозни екстремисти или група от неонацисти. Първо, новият член изпада в еуфория, защото най-после е намерил начин да придаде някакъв смисъл на света. Опитва се да привлече за вярата си и хората наоколо – и, в случая с радикализираните мюсюлмани от последните години, да ги накара да обърнат внимание на страданията на сирийците. Втората, по-фрустрираща фаза идва когато „превърнатият“ започне да осъзнава, че хората, които обича, не приемат посланията му. Това е моментът, в който започват конфликтите в семейството: караници по въпроси като облекло, алкохол, музика. В този момент той започва да обмисля съветите на собствените си съмишленици, че може би единственият начин

да остане верен на убежденията си е да напусне дома си и да замине за някоя мюсюлманска страна. По време на финалната фаза той разпродава всичко, което има и често започва да върши някакъв вид усилена спортна или военна подготовка. И докато фрустрацията му се повишава, желанието му да предприеме някакви реални действия става непреодолимо, докато накрая насилието започне да му се струва като единственото оставащо решение.

Шест месеца след смъртта на Деймиан, Будро е посетила Кьолер в Берлин и той я запознал с три други майки, чиито деца са били убити, след като са се присъединили към екстремистки групи в Сирия. Всички те носели със себе си фотоалбуми и споделяли спомени за синовете си. Открили множество прилики в историите за радикализациите им. Един от тях, както открила Будро, бил убит в същия град като Деймиан. Разговорите с другите майки я накарали да се чувства така „сякаш черният облак най-после беше започнал да се разсейва“. Кьолер ми каза, че искал тези жени да разберат, че „онова, което ги е сполетяло, не е нещо уникално във вселената, че те не са били в състояние да направят нищо“.

След като се завърнала обратно вкъщи, Будро се впуснала в трескава дейност. Онова, което се е случило на семейството ѝ, разбрала тя, би могло да се случи и на много други. С помощта на Кьолер тя основала две организации – „Хаят Канада“ и „Майки за живот“ – с цел да помага на родителите на радикализирани младежи. Пътувала из цяла Канада и водела разговори с учители, ученици и полицейски служители върху това как да се откриват признаците на радикализация сред собствените приятели и роднини, а също и какво може да се предприеме против това. Присъствието ѝ в медиите е постоянно. „Ние не подготвяме децата си за всичко това“, казва ми тя, докато седим в кухнята ѝ. „Подготвяме ги за това как да се предпазват от неща като дроги, [ексцесивен] секс, алкохол, побойничество – но не и *това*.“

Кьолер ми каза, че обикновено има две групи хора, които имат добри шансове да достигнат младите радикали и евентуално да ги прехвърлят на пътя към промяната: други бивши радикали и майките им. „Майката е нещо изключително важно в джихадисткия ислям“, обяснява той. „Мохамед е казал ‚Раят лежи в нозете на майките.‘ [Като мюсюлманин], вие сте задължен да поискате разрешение да отидете на *джихад* или да си вземете сбогом.“ Той казва, че е имал работа с бойци, които отчаяно са се опитвали да осъществят едно последно обаждане по Скайп с май-

ките си – или за да се сбогуват, или за да се опитат да ги преобърнат във вярата си, така че да могат да се срещнат в рая. Една австрийска НПО на име „Жени без граници“ е стартирала „училища за майки“ в страни, подложени на силен ислямски екстремизъм, като Пакистан и Индонезия, където майките се обучават как да държат децата си настрана от радикализация. Групата сега изгражда пет такива училища в Европа.

И, с нищожни изключения, обикновено майките са онези, които вършат тази работа. В семействата на деца като Деймиан, които са преминали към исляма, бащата често липсва в картината. В семействата на мюсюлмански емигранти на Запад, бащите често присъстват, но не са ангажирани. Магнус Ранстorп, шведски експерт, който е съпредседател на Radicalization Awareness Network, една европейска работна група, казва, че мюсюлманските мъже често се чувстват „обезмъжени“ от западното общество и изпадат на заден план. „Майката е решаващата опорна точка“, казва той.

Експертите, с които разговарях, отбелязваха също, че майките и бащите, които губят деца за джихадистките движения, се изправят пред мъката си по много различни начини. Бащите често се затварят в чувства на вина и срам: те имат големи трудности да признаят пред външни хора, че родителството им е било неуспешно в каквото и да било отношение. Майките вършат обратното. Те са жадни да споделят мъката си с други хора, да се потопят в света, който децата им са обитавали, да съберат колкото се може повече информация. Това е начинът, по който те се опитват да добият някакъв минимален контрол над необяснимото. „Те се потапят във всичко това“, каза ми Кьолер.

Когато я посетих, Будро ме взе със себе си до една местна католическа гимназия, където повечето от учениците са бегълци. Тя им показа видео, което е направила за Деймиан. На самия му край се вижда облякото в сълзи лице на Будро, която се обръща към сина си. „Когато дойдоха онези последни моменти, беше ли уплашен?“, пита тя. „Искаше ли да държа ръката ти?“ И с по-спокоен, почти укорен тон: „Какво общо има всичко това с Бог?“

Когато светлината беше включена отново, сред аудиторията беше се възцарило слисано мълчание. Преди да се изкачи на сцената и да започне да отговаря на въпросите на учениците – нещо, което тя върши с удивително спокойствие, което е добила след десетки презентации – Будро

направи кратка пауза, за да се успокои. Макар и да е гледала филма безброй много пъти, тя все още плаче в тъмното.

Каролина

Фото: Емили Кейси

През февруари Будро получила имейл от жена от Дания на име Каролина Дам. „Здравей“, пишела тя. „Бих искала да узная нещо повече за проекта. Аз също изгубих син, който беше убит в Сирия, и бих искала да вляза в контакт с други майки, които имат същите проблеми.“ Миналия май аз посетих Дам в апартамента ѝ в едно работническо предградие на Копенхаген. Дам, която има кръгло лице и буйна медночервена коса, ме покани да седна в слънчевата ѝ всекидневна, методично декорирана в тъмночервено и бяло, украсена с изкуствени цветя. Донесе кана с кафе и прясно опечен домашен хляб, и ми разказа всичко за сина си Лукас, когото тя нарича почти винаги „моето момче“.

Лукас бил затворено дете и социалните му контакти често завършвали с конфликти. Когато бил на десет му била поставена диагноза за Синдром на Аспергер и Синдром на дефицит на вниманието, но през юношеството проблемите му се задълбочили. Бил задържан от полици-

ята на откраднат мотопед; откраднал венчалния пръстен на майката на един от приятелите си. Дам подозирала, че се е присъединил към някаква банда.

Но тогава в тъмнината изведнъж се появил лъч. Лукас получил място за обучение в един от местните автосервизи, където повечето служители били мюсюлмани. Те приели момчето и го въвели в своята религия. Дам научила, че той е преминал към исляма едва няколко месеца покъсно, когато видяла, че синът ѝ не яде през деня. Той спазвал Рамадана.

Също като Будро, първоначално Дам видяла в религиозната промяна на сина си „малко чудо", Най-после нейното толкова трудно за достигане момче започнало да се открехва. И, също като Будро, Дам не разбирала какво означава, когато Лукас се сърдел, че тя слуша музика или защо един ден той се върнал вкъщи плачейки, ужасен от представата, че тя няма да може да се присъедини към него в рая, освен ако сама премине към исляма.

И все пак промяната на Лукас не била тотална. Той все още често изпадал в гняв. Удрял с юмруци по стената в стаята си, докато пробил дупки. Уплашена от поведението му, Дам се консултирала със социални работници и го настанила в специално заведение, но той избягал оттам. Започнал да живее из различни апартаменти в Копенхаген с трима приятели-ислямисти, всички по-възрастни от него. Дам подала искане за издирването му, но понеже той се обаждал всеки ден по телефона, полицията отговорила, че, технически погледнато, той не е изчезнал. След като се върнал вкъщи, тя решила отново да го настани в заведението и, докато опаковала нещата му, намерила под леглото му бронирана жилетка. По онова време Лукас бил само на 15.

През май 2014, малко след като навършил 18, Лукас изчезнал. Няколко дни по-късно той позвънил от турската граница, като обяснил, че бил на почивка. „Бях уплашена", припомня си Дам. „Той е още момче, още е толкова уязвим, толкова манипулируем. И това, че беше заминал сам, без да се сбогува, това ме уплаши! Ако едно момче не казва довиждане на майка си, нещо не е наред".

В месеците след като Лукас заминал, той поддържал постоянен контакт. „Някак не му се искаше да се разделя", казва Дам. Казал ѝ, че работи в турските лагери за бежанци, прави пакети с облекло, носи вода, готви. Но според Якоб Шейх, датски журналист, който пише книга за Лукас и други датски джихадисти, в един момент той преминал в Сирия и се

присъединил към Ахрар ал-Шам, ислямистката фракция, разположена в провинцията Идлиб. Но в кореспонденцията с майка си Лукас звучи по-скоро като тъгуващ за дома студент-първокурсник. „Моля ти се, позвъни ми“, пише той на 15 август. „Много те обичам, моя единствена майчице“. „Много целувки, където и да си“, отговаря Дам; съобщението ѝ е изпъстрено от емотикони. Той пита за котката; Дам му изпраща аудио файлове с нейното мъркане. Пита го дали да преведе малко пари по банковата му сметка, отчасти за да се увери, че не е дал картата си на някой друг. В снимка от това време Лукас току-що се е измил за молитва, косата му е още влажна. Изглежда щастлив.

През късния септември Лукас престанал да се обажда. Макар че Дам не знаела за това, по същото време Ахрар ал-Шам е била унищожена след мощна атака на ИДИЛ, а в последвалия хаос Лукас се присъединил към Ислямска държава. Когато се обадил отново, два месеца по-късно, майка му се опитала да го повика обратно вкъщи. Казала му, че е ремонтирала стаята му – дупките били запълнени, стените пребоядисани – и че е заделила пари за самолетен билет обратно за Дания.

Тя настоявала: „Трябва да ми кажеш кога се връщаш вкъщи“

„Не мога да ти кажа защото *не знам*!“

Това бил последният им разговор. През нощта на 28 декември 2014, припомня си Дам, на вратата ѝ позвънил Аднан Авдич, един от неговите приятели-мюсюлмани. „Чаках дълго време, докато се качи по стъпалата, а те са само четири“, казва Дам. „Притесняваше се, стоеше в антрето, дръпнах го вътре. Плачеше, не можеше да ме погледне в очите. Започнах да крещя, хванах го за врата“, спомня си тя. Авдич промърморил, че Лукас е ранен. „Още в този момент“, казва тя, „вече знаех, че е мъртъв.“

Същата нощ, след като си заминал, Авдич изпратил на Дам линк към затворена Фейсбук-група. Тя помолила за достъп и веднага била допусната. Видяла снимка на Лукас с АК-47 до него и знамето на ИДИЛ, закачено на стената. Докато скролвала надолу, за да разглежда другите постове, видеоклипове започнали да вървят автоматично. „Гледах видеоклипове с обезглавявания, изнасилвания, убийства – всякакви гадни неща, само и само да намеря някаква информация за моето момче“, спомня си тя. Не след дълго открила пост, в който се описвала смъртта на Шахид – мюсюлманското име на Лукас. В него се четяло „Нека Аллах приеме нашия датски брат, на име Шахид, наречен Шахид сред Шухада, нека той

се обедини с Аллах“. Тя била прекалено уплашена, за да напише нещо, но най-после се решила.

Каролина
Това е МОЯТ СИН. Мъртъв ли е?

Каролина
Кажете ми!!!!

Скоро ѝ отговорил мъж на име Абу Абдул Малик:

Абу Абдул Малик
Каролина Дам, ти наистина беше едно от първите неща, за които нашият брат помисли, как да бъдеш уведомена...

Абу Абдул Малик
Това е тежка новина за една майка, независимо от това дали е вярваща или не, тъй като майчината любов към детето е нещо специално, и това беше причината, поради която това съобщение беше забавено... Нека Аллах ръководи майката през този ден и нека Аллах приеме нашия брат.

Измъчвали я множество въпроси. Какво всъщност правело момчето ѝ в Сирия? Как изобщо е попаднал там? Най-много от всичко се питала как нейният социално непохватен син е успял да скрие от нея такава го-

ляма част от живота си: мисълта за това все още я води до сълзи. В хода на следващите седмици тя разговаряла с десетки бойци – всеки, който изглежда е имал контакт с Лукас, чрез техните социални мрежи, доколкото те се съгласявали да я допуснат в тях. Търсенията ѝ имали и чисто практическа цел: тя все още нямала доказателство за смъртта на сина си, а без това ще трябва да чака пет години, преди да получи удостоверение за смърт. „Имам само един шибан Фейсбук-пост!“, казва тя. „Нищо друго“.

Но най-много от всичко ѝ се иска да узнае всичко, което може да открие, просто защото е знаела толкова малко. Разказва ми, че постепенно се е научила как да разговаря с джихадистите и да изтръгва от тях парченца информация. „Трябва да играете ролята на мама, ако и да ви интересува нещо друго“. Тя им напомня да се хранят добре, нарича ги „милички“, кара им се, ако говорят грубо.

Дам включва компютъра си, за да ми покаже лицето на един друг от приятелите на Лукас, Азис (не е истинското му име), за когото мисли, че е в Сирия. Чрез него тя успяла да разбере няколко неща за Лукас. Азис ѝ изпратил аудио файлове, записани от Лукас, в които Лукас го окуражавал да се присъедини към тях. (Изпращането на аудио файлове е един от методите, използвани от бойците, за да се изплъзнат от електронно наблюдение, тъй като, за разлика от телефонните обаждания, те не могат да бъдат подслушвани). Дам ми пуска някои от файловете. Чува се пеенето на птички на заден план, минават коли. Лукас се смее, докато разказва на приятелите си за „красивата атмосфера“. В друг един, той звучи възбудено: „Убиват нашите братя и сестри, колят ги като пилета, кокошки, животни“, казва той, гласът му изпълнен с гняв. В друг, той казва на Азис, че се е оженил, което е ново за Дам.

„Питах това момче Азис директно: знаеш ли дали Лукас е обезглавявал някого?“, казва Дам. Тя почти крещи. „Трябва да знам!“ Бойците са мили с нея. Те ѝ казват, че Лукас е бил отделен от насилието и понякога тя им вярва, с благодарност. Шейх, който е проверил данни на датското разузнаване, казва, че това не е съвсем вярно: през последните си месеци в Сирия, Лукас е бил боец.

Откак синът ѝ е заминал за Сирия, Дам е остаряла. Лицето ѝ се е състарило и набръчкало от скръб. Не перваза във всекидневната тя е направила мъничък олтар, посветен на Лукас, по липса на истински гроб. В центъра му се намира „майчината делва“ – традиционен подарък, пъл-

на с храна делва, която датчаните носят на майки, които са родили току-що. В процеса на радикализацията си Лукас я помолил да премахне всички надписи от фланелките му. Наскоро тя открила една от тях, която е останала непрана и все още носела миризмата на момчето ѝ. Дам я сложила в найлонова торбичка, за да запази миризмата и сега я държи в майчината делва.

Торил

Фото: Йорн Х. Моен / Dagbladet

През месец март един роден в Норвегия боец на ИДИЛ, известен на другарите си под името Або Саиф ал Мухаджир, бил застрелян в главата извън град Кобани, в северна Сирия. Същата седмица майка му, Торил, четяла статия за Лукас и се заставила да напише няколко изречения на Дам във Фейсбук. Когато посетих Торил в апартамента ѝ в Халден – малко градче на норвежкия бряг, на около 90 километра от Осло, бяха изминали точно два месеца от смъртта на Або Саиф – макар че за майка му той винаги ще си остане Том Александър. От всички майки, с които се срещнах, нейната загуба беше най-прясната. Но въпреки това тя почти

не беше имала възможност да мисли за онова, което се е случило със сина ѝ, тъй като същото заплашва сега и дъщерите ѝ.

След като Торил, дребна блондинка с деликатни черти, ми разказа историята на Том Александър, контурите на случилото се вече ми изглеждаха познати. Липсващият баща, който е умрял от смъртоносна доза хероин когато момчето било на седем. Синът ѝ бил диагностициран със Синдром на дефицит на вниманието и хиперактивност на 14. През ранните си двадесет години бил арестуван за дребни престъпления и бил лекуван от пристрастяване към все по-силни дроги. Веднъж бил обявен за клинично мъртъв. А след това открил екземпляр от *шахада*, мюсюлманското заявление на вяра, в шкафчетата в спортната зала, след което станал нов човек. Отказал се от хероина и започнал да се обажда на майка си; намерил работа в една детска градина и се оженил за добро мароканско момиче. „Сякаш имах нов син, добър син“, казва Торил, въздишайки.

Докато седим и говорим, Сабен, 17-годишната дъщеря на Торил и природена сестра на Том Александър, влиза във всекидневната. Тя има дълга тъмна коса и кръгло, непослушно лице. Облечена е в широка фланелка. Отпуска се в един от удобните столове и пъхва в устата си парче тютюн за дъвчене. След преминаването си към исляма, разказва Торил, Том Александър започнал да заема по-важно място в живота на Сабен. Понякога я вземал, заедно с 28-годишната си сестра Сара, в апартамента си в Осло, където им разказвал за новата си религия. „Той ме научи колко красив е ислямът“, разказва Сабен замечтано. Един ден през 2013 той я завел в своята джамия, където две жени ѝ показали как да се моли. На следващия ден тя приела исляма.

По онова време войната в Сирия вече изпълваше всички новини и Том Александър прекарвал времето си в събиране на дрехи за бежанците. Торил накарала сина си да ѝ обещае, че няма да отиде в Сирия. Но не след дълго той се развел с първата си жена и се оженил за сомалийка, която настоявала двамата да се преселят в мюсюлманска страна. След една година той казал на майка си, че не може повече да спазва обещанието си.

През пролетта на 2014 Торил била посетена от хора на PST, норвежката служба за разузнаване. Агентите ѝ казали, че подозират Том Александър в участие в „Уммата на пророка“ – екстремистка група от Осло, и че планира да напусне Осло, за да се присъедини към Ислямска държава.

Казали ѝ да им се обади, ако има някакви други новини и тя го направила когато разбрала, че Том е разпродал всичко, което има. Вече знаела, че това се прави понякога от хора, които се готвят да заминат за халифата. Но хората от PST не ѝ помогнали особено много. „Останах с впечатление, че те не вземат всичко това много на сериозно“, казва Торил.

Последният път, когато видяла Том Александър, бил на 26 юни 2014. Дошъл у дома при нея, за да прави пица, облечен в западни дрехи, с обръсната брада. Семействата понякога възприемат това като знак на надежда, смятайки, че детето им се завръща обратно към светски живот. Но Торил вече била чула, че това е друго нещо, което младите мъже правят, преди да заминат за Сирия. Вече била измислила подробен план как да спре Том, ако някога се стигне до такова нещо. Можела да използва предисторията му на зависимост и престъпност, за да накара полицията да го арестува; в краен случай можела да отиде на летището и да направи сцена. Но докато го гледала как точи тестото за пица, тя се чувствала парализирана. Била толкова шокирана, толкова ужасена, разказва тя, че дори не си спомня какво друго се е случило през този ден.

След като Том напуснал дома, хора от *Уммата на пророка* го закарали до летището. Торил имала право: той обръснал брадата си и облякъл западни дрехи, но не за да се завърне обратно към европейския начин на живот, а за да успее да мине без проблеми през граничния контрол и проверките за сигурност на летището. И макар че бил под наблюдение от страна на PST, те не му попречили да получи паспорт и да напусне страната. Обадил се на майка си няколко дни по-късно, вече от Сирия. В паника, тя позвънила на PST, за да им каже, че синът ѝ е заминал. „Отговориха ми, ‚Благодаря, има ли нещо друго?‘“, припомня си тя.

Том Александър се обаждал от време на време у дома и пишел до майка си по Фейсбук. Казал ѝ, че карал камион в Рака, столицата на Ислямска държава. Изпратил ѝ видеоклипове от дома и улицата, на които живеел, както и ресторанта, в който той и приятелите му ядели пиле на грил. „Сто процента халал“, хвалел се той. Когато разговарял по Скайп със Сабен, тя забелязала, че разговорът се въртял около нея. Веднъж, когато посетила семейството на баща си в Пакистан, Том я помолил да му намери жена там. „Потърсих, но не се намериха желаещи“, спомня си Сабен с усмивка.

Един ден бомба паднала на стотина метра от мястото, където се намирал Том, и убила няколко деца. „Ако искаш, мога да ти изпратя сним-

ки на децата, за да видиш сама“, писал той на майка си. Торил върти очи, докато чете това съобщение на глас. Преглежда на компютъра кореспонденцията със сина си – нещо, което не е правила откак той е умрял. Питам я какво изпитва, когато чете това сега. „О, не чувствам нищо, просто се блокирам“, казва тя и слага ръка пред лицето си. В друго съобщение тя го пита дали е присъствал на обезглавявания. „Не“, отговаря той, „но съм виждал отрязаните глави да се валят наоколо“. Това изречение завършва с усмихнато личице. В края на март Убайдула Хусаин, водачът на *Умата на пророка*, ѝ се обадил, за да ѝ каже, че Том Александър е мъртъв.

Седяхме на балкона на Торил в Халден, гледайки към малкото зелено градче. „Преди бях щастлива, по-щастлива от повечето хора“, казва Торил, лицето ѝ напълно застинало зад големи слънчеви очила. „Но сега вече не знам как да живея.“ Понякога се чувства премазана от онова, което ѝ казват хората. Съседката от долния етаж ѝ казала, че е лоша майка. „Ако това беше моят син“, казала съседката, „щях да му отрежа ръцете“. Има дни, разказва ми тя, „в които си желая лоботомия, толкова много боли“.

Но тя не може да си позволи да скърби прекалено много. След като Том напуснал, Торил се обадила на двама млади мюсюлмани, които работят като специалисти по дерадикализация сред норвежката младеж – Юсуф Барто Асидик и Фатен Махди ал-Хусаини. Чула за тях по телевизията. След смъртта на Том двамата експерти по същество се преместили да живеят заедно със семейството, за да помагат в понасянето на скръбта. Сабен започвала да се държи вироглаво, да търси внимание. Срещата с ужасяващата снимка на мъртвото тяло на брат ѝ сякаш пуснала в ход нещо разрушително в самата нея. Не можела да се съсредоточи в училище, дори в училищния стол ѝ било непоносимо. „Имах чувството, че всички ме наблюдават, през цялото време“, казва тя. „Харесва ми да получавам внимание, но не този вид внимание“. Асидик и Махди разбрали, че тя често разговаря онлайн с Хусаин, водачът на *Уммата на пророка*. А след това разговорите преминали във флиртуване.

Вечерта преди възпоменателната служба за Том, Сабен била отведена за разговор в полицията, която след това уведомила Асидик и Махди, че момичето възнамерява в най-скоро време да забегне с Хусаин. Активистите се обърнали към местния градски съвет в Халден, откъдето им предоставили средства да заведат Сабен на почивка в Гърция, просто за да я отдалечат от него. Едва когато Сара повдигнала обвинения срещу

Хусаин, той прекратил контакта със Сабен. Асидик и Махди взели паспорта ѝ.

А след това, точно когато изглеждало, че Сабен е вън от опасност, изведнъж пък самата Сара попаднала под влиянието на *Уммата на пророка*. През юни тя се оженила за говорителя на групата Омар Чеблал. Церемонията била извършена по Скайп, тъй като Чеблал току-що бил депортиран от Норвегия, след като бил категоризиран като заплаха за националната сигурност. В последствие двамата се развели, но Асидик и Махди са взели паспорта и на Сара.

Ранстorп, шведският експерт по дерадикализация, ми каза, че такова развитие на нещата изобщо не е необичайно. Щом самото преминалите към исляма достигнат Сирия, много от тях се опитват да накарат братята и сестрите си да се присъединят към тях. След като някой боец загине, вербовчиците често се обръщат към семействата, очаквайки от тях да предоставят и други деца. Що се отнася до братята и сестрите, понякога те се свързват с джихадистите просто защото това им преодставя отдушник за скръбта, казва Кьолер. „За да могат по някакъв начин да придадат смисъл на смъртта на близкия, понякога самите те в края на краищата я приемат“. След като едно от децата е приело войнствения ислям, казва Ранстorп, „ние трябва да лекуваме цялото семейство“.

Въпросът как да се спаси дете, което е изпаднало в опасност да бъде радикализирано, е постоянно пред очите на много от майките. Дам например обвинява самата себе си, че не е успяла да помогне на Лукас да намери една по-здравословна мюсюлманска идентичност. „Трябваше да го водя веднъж или два пъти седмично при някой добър имам, и да го чакам в колата“, казва тя. „Всички майки на нови мюсюлмани трябва да вършат това. Децата не могат да направят разлика, а ние пък не я знаем, защото не сме мюсюлмани“.

Повече от останалите, Торил е имала известно разбиране за онова, което е наблюдавала. Тя е знаела, че Том Александър иска да се бие в Сирия и го е накрала да се закълне, че няма да го направи. На три пъти се е обаждала в разузнавателните служби. И въпреки това, както сама е открила, в повечето западни страни е изключително трудно да се накарат правителствени служби да се намесят. В никоя европейска страна не е против закона да се пътува до Сирия, камо ли пък до Турция. Стратегиите за вербуване, казва Ранстorп, се развиват далеч по-бързо от тромавите западни демокрации. ИДИЛ сега инструктира новобранци-

те да прекъсват маршрутите си на множество места, за да не могат да бъдат открити. Някои от бъдещите бойци, идещи от Европа, просто се възползват от отворените граници вътре в ЕС и пътуват до Турция през България.

Дори и в случаите с малолетни, правителствените служби често пропускат да упражнят властта си, за да им попречат да отпътуват за Сирия. След смъртта на Лукас, Дам е основала група за взаимопомощ на име „Синове и дъщери за скандинавски майки“. Една от датските жени, с която тя разговаря редовно, се споменава от пресата под името Мириам. Мириам е мюсюлманка и незабавно осъзнала опасността, когато синът ѝ Карим (не е истинското му име) започнал да се свързва с ислямистки радикали в Копенхаген. Предупредила властите, унищожила паспорта му и изрично направила така, че да не му издават друг без родителско разрешение. Само след четири месеца Карим, който сега е на 17, вече бил в Сирия. Просто фалшифицирал подписа на баща си във формуляра за родителско съгласие за получаване на нов паспорт. (След известно време Дам успяла да установи, че Лукас и Карим са били приятели и че именно Карим е бил онзи, който ѝ е изпратил съобщението, че Лукас е „на парчета“.)

Част от проблема се състои в това, че вербуването от страна на ИДИЛ е нещо толкова ново, че усилията за предотвратяването му са още в начална фаза. Множество западни страни едва започват да мислят за предотвратителни мерки, вместо за наказание или възстановяване след дерадикализация. Често пъти родители като Торил, които действително са вдигнали тревога, са разглеждани просто като източници на информация. Нито пък правителствата са особено охотно настроени да приемат обратно радикалите, след като те са заминали: един американски служител ми каза в личен разговор, че САЩ по-скоро биха оставили чуждите бойци да загиват в Сирия, отколкото да се връщат у дома.

А междувременно активистите, борещи се срещу радикализацията, са възпиващо лишени от финансова подкрепа. Училищата за майки, направлявани от „Жени без граници“ няма да започнат дейността си по-рано от една година оттук нататък. Асидик и Махди, активистите от Осло, които са спасили дъщерите на Торил, не получават правителствена подкрепа за организацията си, на име „Просто единство“. И двамата вече не са плащали наемите си от месеци насам. Ранторп и неговата група все още са просто работна група. Дискусиите им, казва ми той,

са „малко дрън-дрън“. „Ние не разполагаме със законови инструменти. Единственото, което можем да направим, е да ги забавим за известно време.“

Салиха

Фото: Капучин Грание-Дьофер

В едно майско утро две дребнички жени, Доминик Бон и Валери, стоят и чакат на парижката Гар дю Нор. И двете са облечени в джинси в топлото пролетно утро, косите им са късо подстригани. Хората се блъскат по перона наоколо, но двете жени са напълно потънали в оживен разговор. Пристига влак от Брюксел и скоро те виждат Салиха Бен Али, която се приближава към тях през тълпата с малко куфарче в ръка. Трите жени избухват в радостни приветствия, като приятелки от детинство, които най-после отново са заедно. През остатъка от деня те се местят из различни кафета – разговарят, пият кафе и мохито, смеят се почти непрекъснато. Облекчението да се намират в компанията на хора като самите себе си е огромно.

Това беше единственият път, в който видях тежестта на майчината мъка да се облекчава поне малко – само когато те са заедно с други майки като тях. Това е една от малкото възможности, казва ми Бен Али, „да не се чувстваш като лоша майка“. През по-голямата част от времето те са обсипвани с неразбиране и осъждане. Торил ми каза, че е потърсила помощта на психолог, който я посъветвал да се справи със скръбта си като напише на сина си „да яде лайна“. „Той каза, че всеки, който се присъединява към ИДИЛ, заслужава куршум в главата“, казва Торил. Приятелите се извръщат, а много от жените откриват, че съпрузите или партньорите им не могат да разберат потребността да говорят постоянно за децата си. Партньорът на Будро например не може да разбере защо, вече година и половина след смъртта на Деймиан, тя все още е напълно фиксирана върху всичко това.

Но когато се намират в компанията на други такива майки, няма нужда от много обяснения. Те просто знаят. Торил и Дам никога не са се срещали, тъй като никоя от тях не разполага с достатъчно пари, за да пътува, но те постоянно говорят в мрежата, по месинджъра на Фейсбук или по Скайп. За Торил, Дам е експерт. „Тя е преживяла всичко това преди мен и ми казва какво ще изпитвам след известно време“, казва Торил. Будро също намира облекчение в тези виртуални събирания. „Просто е смешно, Каролина и аз се свързваме по Скайп, или пък някои други майки и аз, пак по Скайп, и някоя от нас спомене нещо, и докато се огледаш, всички плачат“. Разговорите ги карат да се чувстват, както казва тя, „все още хора“.

Бон, Бен Али и Валери са завързали дълбоко приятелство, макар че пътищата им никога не биха се пресекли, ако не бяха децата. Бон, 60-годишна пенсионирана армейска служителка от Тулуза, с изрусена коса и блестящи сини очи, е изгубила две деца за ИДИЛ. Синът ѝ Николà и доведеният син Жан-Даниел са избягали за Сирия през март 2013. Жан-Даниел е загинал през август, на 22, а през декември Бон е получила съобщение, че Николà също е мъртъв, на 30. Той се е взривил сам, в камион, натоварен с експлозиви, в една сграда в Хомс.

Бен Али, закръглена жена с шоколадови очи, в които се чете сърдечна мъка, е мюсюлманка, но е облечена в парашутистки панталони и не покрива косата си. Всичките ѝ деца са родени в Белгия. „Упражнявам исляма си тихо“, каза ми тя, когато разговаряхме за пръв път тази пролет. Но тихият ислям не бил достатъчно добър за втория ѝ син, Сабри.

През август 2013 той напуснал дома без да каже нито дума. Четири дни по-късно изпратил на майка си съобщение: „Мамо, в Сирия съм, ще бъдем заедно на небето“. В продължение на месеци тя правела опити да го вразуми. „Има седем условия, които трябва да бъдат изпълнени, за да може една война да се нарече *джихад*“, обяснява тя. „За мен войната в Сирия не е *джихад*... Това е гражданска война“. Усилията ѝ били ръководени от съветите на Кьолер – използвайте мюсюлманска теология, за да можете да разрушите програмирането. Но Сабри отказвал да се поддаде. След като бил убит, мюсюлманските съседи на Бен Али в Брюксел дошли при нея и казали, „Синът ти е мъченик. Сега затвори вратата и престани да говориш повече за него“. Тя отговорила, че никога няма да престане да говори за Сабри, след което съседите прекратили всякакви контакти с нея.

Сабри (горе вляво). Фото из архива на Салиха Бен Али.

Валери, която помоли да не използваме фамилното ѝ име, е единствената сред майките, с които се срещнах, чието дете е още живо. 18-годишната ѝ дъщеря Леа (не е истинското ѝ име), живее някъде в Алепо. Когато Леа е била на 16, без Валери да знае за това, тя започнала да се среща с 22-годишен мъж от Алжир, който я привлякъл към исляма и я радикализирал. На 5 юни 2013 Леа прегърнала и целунала майка си след вечеря, а след това напуснала дома – и изчезнала. Валери мислела, че дъ-

щеря ѝ е отвлечена, но Леа и алжирецът в края на краищата стигнали до Сирия. Валери желае дъщеря ѝ да се върне вкъщи с почти животинска интензивност. Но тя също разбира, че в определен смисъл Леа вече не е нейното дете. Телефонните ѝ обаждания и чатове през Уатсап звучат някак програмирано, като робот. Преди около десет месеца Леа родила момченце и тонът ѝ се смекчил малко. Понякога тя иска от майка си съвети за бебето и Валери смята, че дъщеря ѝ я разбира малко по-добре сега, когато самата тя е майка. Все пак тя знае, че дори и ако по някакъв начин би могла да спаси Леа и бебето, то задачата по интеграцията ѝ в нормалния живот би била изключително трудна. Състоянието на неизвестност я измъчва силно. „Ако биха ми казали, че дъщеря ми е мъртва“, казва тя през сълзи, „може би щеше да бъде малко по-лесно.“

Но в този парижки следобед майките искат да говорят не само за децата си. Разговорът се върти около тяхната дейност като активистки и безкрайните медийни изяви – на кои репортери да дават интервюта, кои да избягват. Те описват телевизионните екипи, които са окупирали домовете им в течение на цели дни и как с всеки следващ път става все по-трудно да убедят останалите членове на семейството да участват. Публичността се оказва нещо далеч по-трудно и по-тежко, отколкото те са предполагали. Били са наричани с различни неприятни имена, били са обвинявани, че са пропаднали като родители. Мислели са, че активизмът ще им помогне да се справят с мъката, но всяко следващо интервю ги потапя отново в най-лошото, което са преживявали някога. „Не мога да говоря само за това по 24 часа на ден“, въздиша Валери. „Не мога да живея по този начин“.

И въпреки това, откак децата им са си отишли, ИДИЛ се е превърнал за тези майки в цяла една вселена. Те са експерти по географията на Сирия, по различните фракции, участващи в четиригодишната гражданска война, по езика, който се използва при *джихад*. Когато тези млади мъже и жени са заминали за Сирия, техните майки са заминали заедно с тях. А и как ли биха могли да не го направят? Понякога това означава далеч повече от простото потапяне в дълбините на социалните мрежи на ИДИЛ. През тази пролет Бен Али и две други майки са се опитали да пресекат границата между Турция и Сирия, за да видят какво точно са преживявали синовете им през последните месеци от живота си. Турските власти ги задържали, но Бен Али ми разказва, че дори само гледката на мизерията, в която живеят сирийските бежанци, вече ѝ поз-

волила да разбере по-добре причините, поради които синът ѝ е заминал. „Сега вече мога да кажа спокойно, че синът ми е притежавал голям кураж“, казва тя. Пътешествието ѝ също не е чак толкова необикновено, каза ми Ранстorп. „Има множество родители, които търсят децата си в Турция или сами се опитват да влязат в Сирия... Някои от тях дори са пленници на Ислямска държава“.

Поне засега забравата не е опция за никоя от майките. Да се забрави означава да се гледа как децата на други майки попадат под влиянието на радикални имами и свършват като самоубийци-атентатори. Да се забрави означава да се отреже връзката със собствените деца. Чрез активизъм, чрез безкрайно търсене на отговори, всяка от тях е намерила свой собствен начин да държи спомена за детето си жив, независимо каква е психическата цена за това. Дам ми казва, че всеки ден, когато се събужда, тя преживява част от секунда на забрава, един кратък момент, който ѝ напомня за предишния ѝ живот. А след това, казва тя, „нещо ме повлича в цял един нов свят, чието съществуване никога не съм предполагала“.

[...]

Юлия Йоффе е руско-американска журналистка и блогър. Нейни статии са били публикувани от The Columbia Journalism Review, The Washington Post, The New Yorker, Foreign Policy, Forbes, The New Republic и Russia!.

Коментари (45)

- 26-11-2015**|Златко**

Един кратък и показателен разговор във връзка с този текст, идещ откъм Фейсбук

Гриша Атанасов *Зловещи лица. Майки на масови убийци. Отгледани от тях.*
Zlatko Enev *Хммм... Я по-добре вземи, та прочети текста, преди да коментираш...*
Гриша Атанасов *Не, извинявай, капчица жалост не мога да изпитам*
Zlatko Enev *Ами тогава просто си замълчи. Неспособността за емпатия може и да изглежда като много мъжкарска поза откъм България. Оттук погледната, тя прилича повечко на липса на интелект...*
Гриша Атанасов *Да, сигурно ми липсва интелект... Някак си майките на „деца", отишли да режат глави, не ме трогват. Особено като им гледам погледите.*
Zlatko Enev *Гриша, слабо се познаваме, но поне досега не сме си давали поводи за изразяване на взаимно неуважение. Айде, викам, да спрем до тук...*
Zlatko Enev *За разлика от теб аз го ПРОЧЕТОХ тоя текст. Ако ти е трудно на английски, изчакай няколко дни, докато го преведа...*
Гриша Атанасов *Ами, превел съм няколко книги от английски, този може би е по-труден. Ще се опитам да го разбера. Искрено ми се иска да си прав, но някак си действителността ми изглежда друга*
Zlatko Enev *А, добре, забравил бях. Пък и времето променя, очевидно. Нищо де, няма да се женим я!*
Zlatko Enev *Но ще те изтипосам за поколенията в „Прегледа". Те да съдят...*
Гриша Атанасов *Давай*
Над Че *Гриша, не те познавам, нямам представа колко деца имаш и колко пъти е трябвало да живееш с чужди решения, които не си можел да промениш.*
Хейтърство, което би осъдило и еничарските майки сигурно, показваш.
Последното нещо, което тези жени търсят от теб, е жалост. Показват ти другата страна на теорора, че от невинни деца стават не само поетите, които майките им са си мечтали да бъдат децата им като пораснат.

Но явно облъчването е толкова силно, че не можеш да си и помислиш какво бушува у тях, какво им коства да приемат, осъзнаят, и да продължат да живеят след решението на синовете си.
Това ти го казвам не от страната на защитник на терора. Аз съм просто една майка.
Валентина Каменарска *Сигурно е изключително лесно да се живее с толкова плитък ум. Искрено завиждам...За съжаление имам пряк досег с деца, които се насочват към подобни радикални групировки и каузи. Причините са толкова много, някои от първите при момчетата-лиспавщиа баща или баща с девиантно поведение. Оттам насочване към формирования, най-вече от по-възрастни мъже, които „запълват" липсващия елемен на бащата и поддемане на кауза, за да се чувстват част от нещо значимо и част от „семейство". Да не говорим за пълната липса на превантивни мерки за деца в риск, незаинтересоваността на обществото, чиято намеса се ограничава единствено в упреци към майката*
Zlatko Enev *Да, точно така изглеждат нещата и от текста в тази статия. Както вече казах, аз запретвам ръкави да я преведа...*
Валентина Каменарска *Мислех, че само в България полицията и социалните са толкова неадекватни, но сега виждам, че и в Дания, 15г. момче може да напусне дома си, да живее с трима по-възрастни мъже и понеже се обажда по телефона, технически да не се води изчезнало дете,... еле пък да съществува някаква адекватна превантивна програма за откъсване от тази среда, ако трябва първоначално и недоброволно. Лошото при тези деца е, че те са под постоянно въздействие-тези групи ги поглъщат изцяло, осигуряват спорт, квартира, работа, покрай работата се преустановява училището.Така децата стават независими от семейството си, огриничава се контакта с него и общо взето с всякаки други връстници, учители и т.н. Тогава отглеждащият родител губи абсолютно всякакъв контрол върху ситуацията. И в България има такива деца, за които няма никава реална възможност за помощ и майките се борят сами. Абсолютно сами.*

> ***Zlatko Enev*** *Мен ме удари като гръм тоя текст. Може би защото отгледах децата си сам и винаги съм се смятал за женски мъж...*

- 26-11-2015**|Златко**

Едва ли е нужно човек да бъде пророк, за да може да предвиди, че мненията на мъжете и жените по този въпрос (вероятно не само в България) ще се различават доста силно. По-горе вече имаме един пример за онова, което според мен трябва да се нарича „мъжкарство“, макар че повечето от коментиращите мъже вероятно ще предпочетат други думи. Емпатията, за съжаление, не е сред най-високо ценените черти сред мъжката част от населението.

Впрочем, достатъчно. Нека изчакаме и видим дали и каква точно дискусия ще се получи под този толкова разтърсващ текст...

- 26-11-2015**|Златко**

Размишлявах върху различни неща, докато превеждах този тук разтърсващ текст.

Та значи, ето какво ми прави силно впечатление: всички тези момчета минават през едни и същи фази на развитие: отначало са асоциални, животите им са объркани, клонят към директни патологии и т. н., докато открият надежда и упование в исляма и Корана. След това преминават няколко години, в които всичко изглежда отлично – момчетата се стягат, започват да работят, намират нов кръг от приятели...

Но само до момента, в който у тях изведнъж се разпалва силен гняв, отначало някак необясним. Те започват да протестират, да се чувстват отново дискриминирани, отграничени, неприемани, започват да оплакват тежката участ на събратята си по вяра, които страдат безмерно в различните мюсюлмански страни в Близкия Изток...

И тогава, рано или късно, идва критичният момент, в който те напускат дома си и отиват да се бият. След което загиват – ужасно и безсмислено, в очите на близките и родителите си, но като борци и мъченици – в своите собствени и онези на хората, с които споделят вярата си.

И тук за мен възниква огромният въпрос: може ли да се твърди с лека ръка, че това са убийци, изверги, зверове? Може ли да се твърди, че Коранът и ислямът с неизбежност водят хората до агресивност и насилие? Може ли да се изисква от тях „да променят себе си“, без преди това

да се е променила цялата ЧУДОВИЩНОСТ на обстановката в Близкия Изток, породена най-вече от различни сблъсъци на интереси, огромната част от тях идващи отвън, а не само отвътре?

Моят собствен отговор е: страстно Не!

НЕ, Не и Не!

Отказвам да приема, че една религия, споделяна от милиарди хора, може с лека ръка да бъде отхвърляна като „античовешка“. Отказвам да приема, че хората, чиито сърца са изпълнени с ярост и гняв поради ужасите, на които стават свидетели ежедневно, трябвало „да намерят сили да се променят“ в същото време, в което ние наблюдаваме с циничен воайоризъм случващото се, като отчитаме единствено неудобствата и страховете, които то ни причинява, но не и реалните, животозастрашителни ужаси, с които то е свързано за тях.

Отказвам да приема това!

Ужасите на войната, независимо дали водена на европейска или нечия чужда територия, са МОЯ, а не нечия чужда отговорност. АЗ съм този, който трябва да промени нещо у себе си, за да ги направи невъзможни или поне по-малко вероятни. АЗ съм този, който може и трябва да променя света...

Като започне най-първо със самия себе си.

Това е простичкото нещо, в което вярвам – тук и сега...

- 26-11-2015|**Милена-Иршад**

Благодаря ти, Златко, за този невероятен текст. Струва много повече от всички излияния по медии, експертни мнения за борба за тероризма и тра-ла-ла. Изключително труден, мъчителен разказ(и)

Стомахът ми през цялото време беше на топка и се борех с какви ли не чувства, докато четях.

Разпространих го, доколкото мога.

иска ми се повече хора да прочетат и разберат кое е разковничето, което ще ни помогне да оживеем, ако е рекъл Бог.

Защото тези майки са казали всичко, от което имаме нужда.

- 26-11-2015|**Златко**

Виждам, че Гриша Атанасов е публикувал във Фейсбук свой собствен коментар към тамошния ни обмен на мнения (публикуван по-горе тук). Почтеността изисква да го публикувам и тук, мисля. И така:

Един приятел във Фейсбук написа веднага след зверствата в Париж: „Някои от нас, надявам се, ще се запитат на първо място „А какво ТОЧНО целят тия момчета, като избиват така хора безразборно?“
Елементарният човек ще намери елементарен отговор, примерно, „това не са хора“... Изключенията от това правило, с малко помощ или без, ще стигнат до друг извод: че вълната от тероризъм цели да пробуди ИМЕННО реакцията, която изглежда се споделя от мало и голямо в България — омраза, сляпа ненавист, агресия срещу всичко „чуждо“. С една дума: НЕ-ЕВРОПЕЙСКОСТ. Дали ще има тук-там хора, които ще пожелаят да се замислят над тази толкова елементарна задачка?“
На първо място? Наистина ли, приятелю? „Момчета“? Нима си очаквал от младежите, дошли да се веселят на рок концерт в залата „Батаклан“, да си кажат под дулата на калашниците: „Ах, горките момчета, защо ще ни избиват безразборно? Сигурно някак сме ги обидили, заслужаваме да ни гръмнат.“
Уви приятелю, омраза, сляпа ненавист, агресия срещу всичко „чуждо“ виждаме предимно у представители на исляма, които ти виждаш като жертви.
Същият приятел от Фейсбук ми заяви: „Неспособността за емпатия може и да изглежда като много мъжкарска поза откъм България. Оттук погледната, тя прилича повечко на липса на интелект“ — защото си позволих забележка към споделения от него репортаж на Хъфингтън пост „Майките на ИДИЛ“ — за жени, чиито синове са отишли да се присъединят към ислямска държава. Извинявай, приятелю, не знам дали съм „мъжкар“, но не мога да изпитам и капчица емпатия към тези жени с тежки погледи. Няма как и те да не са допринесли за избора на синовете си да отидат да режат глави. Може би ми липсва интелект, да, но по същия начин не ме вълнуват майките на есесовците, или майките на полицаите, дошли да отведат моята майка на влака за Аушвиц. (Защо пътуването е отменено е тема за друг разговор.)
Нямам какво да добавя, освен думите, казани от Иън Макюън по същото време: „Култът към смъртта избра своя град добре — Париж, светската столица на света, гостоприемен, раз-

нообразен и очарователен мегаполис, какъвто винаги е бил. И култът на смъртта го избра за своите цели с жестока, самоизобличаваща точност — всичко, което те са ненавиждали, застана просто пред тях в една щастлива петъчна вечер — мъже и жени в общи компании, вино, свободно мислене, смях, толерантност, музика — див и сатиричен рок и блус. Те дойдоха въоръжени с груб нихилизъм и омраза, която лежи отвъд нашето разбиране. Тяхната защитна броня са опасаните на коланите бомби, тяхната идея за съвършено скривалище — добродетелният живот след смъртта, където полицията не може да достигне."

Та, толерантност, да, приятелю, емпатия, да, но за кого? За онези, които искат да ни изтрият от лицето на Земята? Моля се „тия момчета" да не дойдат да ти обяснят лично какво ТОЧНО целят.

- 26-11-2015|**Златко**

Господа мъже и бащи, заповядайте, присъединете се към разговора, ако обичате!

- 27-11-2015|**Вени**

страхотна публикация, благодаря за споделеното. Трябва да се знаят и тези истории.

- 27-11-2015|**Десислава**

Боли ме за всяка от тези майки. Никоя от тях не го е искала, не го е очаквала. И във всичките истории общото е, за съжаление, че бащата го няма (или изобщо или не присъства като личност).

Боли ме и за младите хора от Париж, както и за техните семейства. И то не по-малко.

Благодаря за превода! Мисля, че всяко общество има нужда да знае, да се замисли. Защото това не е личен проблем, а общ – на всички ни.

- 27-11-2015|**Златко**

Онова, на което ми се ще да се противопоставя толкова решително, колкото мога, е бързото и според мен евтино окачествяване на тези момчета като „изверги", „убийци", „психопати" и прочие. Просто погледнете

лицата им по снимките. Изверги ли са това, психопати ли са? Неволно ми се ще да възкликна „Що за детинска реакция?“ Тези момчета са онова, което са последователите на всяка радикална идеология, която все още е достатъчно нова и привлекателна, за да има върху определен вид хора почти хипнотично влияние (защото ТОЧНО това е случаят с радикалния ислям – по същество той е една нова и МОДЕРНА интерпретация на исляма, която има корените си в теоретичните работи на шепа мюсюлмански теолози и мислители от 1930-те години – преди всичко Саид Кутб, Ал-сури и др, – за повече подробности вижте този текст: **Възходът на мюсюлманските терористи**).

Ако бихме искали да постигнем някаква реалистична, някаква дългосрочна и устойчива позиция по отношение на радикалния ислям, то най-първо трябва да придобием и реалистична представа за хората, които го следват. Евтините картинки за някакви човекоподобни кръволоци, особено охотно поглъщани от по-малко и по-слабо информираните, или просто нежелаещи да се замислят по въпроса хора, НЕ МОГАТ да помогнат с нищо при противопоставянето на това зло. Също както при комунизма, също както при нацизма, също като при всяка друга античовешка, но обещаваща звездно бъдеще идеология, тези момчета живеят с усещането, че се борят за високи идеали, за чест и доблест, за майките, бащите, братята и сестрите си, за родината си. Това е, което трябва да разберем НАЙ-ПЪРВО, ако бихме искали да противопоставим на убежденията им нещо по-ефективно от бомби, танкове, смърт и разрушение. Просто се дивя на мисленето на хора, които изглежда наистина живеят с илюзията, че ако Близкият Изток бъде поставен под някакъв вид бомбено покритие, че ако земите и страните там бъдат сравнени със земята, това ще премахне радикалния ислям. Що за глупости, що за наивност? Кога в историята на човечеството една мощна идея е била унищожавана чрез насилие? Християнството ли е било унищожено в цирковете на Рим? Комунизмът ли беше унищожен в многобройните граждански и всякакви други войни, в които излизаше неизменен победител – чак докато беше изправен срещу единствената война, която НЯМА как да спечели – войната срещу простата човешка нормалност, срещу здравия разум, търсенето на щастие в ТОЗИ, а не някакъв илюзорен „по-добър“ свят? Дори нацизмът, най-нечовешката от всички досегашни идеологии, беше победен не толкова във войната на оръжията – резултатът от нея беше само, че Германия беше принудена да падне на колене – колкото

в РЕАЛНАТА война за премахването на нацизма и неговата идеология, която започна едва СЛЕД 1945, с постепенното очовечаване и нормализиране на Германия, продължило повече от половин век, бавно и постепенно. Без нагласата за една много дълга, много трудна, много изнурителна БОРБА НА ИДЕИ, а не на оръжия, ние никога няма да можем да спечелим войната срещу радикалния ислям.

Ето защо са ни необходими именно такива текстове. Ето защо трябва да прогледнем през евтините трикове на телевизионната пропаганда à la Путин, примерно, която би искала да ни убеди, че с няколко бомбардировачи и шепа кораби в морето, ислямският радикализъм ще бъде изтрит от лицето на земята. Владимир Путин и всички други военни стратези, на Изток или на Запад, които вярват в някаква подобна лесна победа, тепърва ще трябва да жънат плодовете на заблудите си. Но защо всичко това би трябвало да се превръща и в наш проблем, че и в наша съдба? Защо би трябвало да поглъщаме всички тези евтини заместители на мислене и стратегия, вместо да си зададем единствено подходящия въпрос:

„Кое всъщност е нещото, което може да убеди тези момчета, че вместо да жертват животите си, е по-добре просто да ги живеят?“

Ето това е, което трябва да се питаме, а не как и чрез какви средства можем да ги изличим от лицето на земята. Просто защото това най-вероятно е невъзможно. А може би и ненужно. Защото, колкото и тъпичконаивно да звучи това, в края на краищата те са също такива хора като нас. И нашата задача е да ги убедим в това.

Точно толкова просто, точно толкова ясно...

- 27-11-2015|**Петър Петров**

Да, това е проблем на всички ни. Трагедията на майките, чиито синове държат оръжие и умират някъде по света е една и съща, но трагедията е следствие от други причини, които не сме в състояние да разкрием докрай. Тези, които могат не искат да го направят.

Добре би било да се съпостави този материал с някой посветен на майките на политици, икономисти и пр., от решенията на които потичат реки от кръв.

- 27-11-2015|**Гост**

По отношение на въпроса за бащите, той не е съществен. Няма ги бащите, разтройват се децата и попадат в лапите на финансово силни вербовчици, работещи за какви ли не деструктивни организации (ислямските са една малка част). А защо има такива организации? Защо всяка друга организация, която би могла да поведе младежите по друг път не получава внимание и още по-малко финансиране?

- 27-11-2015|**Гост**

Когато човек има широки интереси, когато чете и се запознава с всякаква информация, не чака да го обработват с негативи, независимо в какво, такъв не изпада под влияние! Това са хора без мнение, оставили се да бъдат жертва на влияние!

- 27-11-2015|**Денчо Попов**

Когато човек прочете такава статия, неизбежно си задава въпроса:“Защо?“

Или, по-точно:“Как се докарахме дотам, че едни толкова млади хора така лесно и бързо да скъсват всички свои връзки с обществото, в което са израсли – и същевременно да влизат в нови, при това съвсем тесни връзки, с едно съвсем друго по тип общество?“

Това е въпросът.

Но... я пак да погледнем: всъщност правилно ли сме си формулирали въпроса?

За какви точно „всички връзки“ говорим, при положение, че като се огледаме около нас, веднага виждаме, че по-голямата част от тези „връзки“ са вече масово изпокъсани при огромна част от хората! Една голяма част от младите хора в Европа израстват в т.нар. „непълни семейства“ (това е обобщаващият израз за семейства, в които единият родител по една или друга причина

просто го няма: починал, заминал, развел се) – и след това, на свой ред, тези така отрасли млади хора правят същото (или изобщо не се женят, или ако се женят, се развеждат преди да проимат деца, или имат деца, но нямат брак, а практикуват някакво „съжителство“). И това се възпроизвежда вече няколко поколения подред – по силата на все по-масово разпространяваните либерални представи и нагласи (а и благодарение на усилията на „социалната“ държава – която изглежда вижда

„социалната“ си функция главно в това: максимално да повишава материалния интерес отделният човек да се отдели от своите роднини). Последната уж все пак запазена връзка, която

би трябвало да е и най-силна и непоклатима – връзката „родител-дете“ – напоследък също се разклати. Това – „да живееш с вашите“ – което по принцип си е едно разумно решение, особено ако нямаш нито сключен брак, нито стабилна работа – благодарение на същите либерални нагласи и представи сега в момента вече се е превърнало в едва ли не най-позорното обстоятелство за един млад човек в Европа.

Е, на фона на всичко това (което е ежедневно пред очите ни!) още ли се чудим „как стигнахме до тук?“

И когато си говорим за евентуалната „интеграция“ на едни мигранти в съвременното Европейско общество – как изобщо очакваме някой да се „интегрира“ в едно общество, което самичко ежедневно се самодезинтегрира по всички възможни начини?

- 30-11-2015|**Black Wolf**

Златко, значи ти ги оправдаваш, доколкото разбирам? Тези „деца“ са невинни жертви?

Наистина човечеството се изражда. навремето е имало хора като Матео Фалконе и Тарас Булба...

- 30-11-2015|**Станчо Станчев**

Да, много въпроси – защо, кога, как. А отговорът е един. Ако един съд е пълен с вода, няма как в него да се налее ракия. Ако вярата на човеечеството не беше отстъпила на заден план, щяха да се решат много проблеми от самосебе си. Срещу бомбите се во‘ва с бомби, а срещу вярата – с вяра!

- 30-11-2015|**Златко**

@Black Wolf:

Благодаря, Вълчане!

(Коментарът ти, мисля, показва достатъчно ясно коя мисловна епоха обитаваш. Не че двамата с теб не си го знаем и без това, но може би е добре да го уточним и за наблюдаващата публика)...

- 30-11-2015**|Благо**

Не ни струва много да кажем, че радикализмът дава „лесни отговори“ и затова с лекота привлича младежи, ненамерили пътя си или неспособни да го търсят – родени аутсайдери, неудачници, „лузъри“... И, да, нямаме избор, длъжни сме да ги обявим за „изверги“ и „масови убийци“, в противен случай трябва да се запитаме какво сбъркано има в начина ни на живот и ценностите, които защитаваме, че толкова много хора, не само имигранти, искат да ги унищожат с цената на все повече погубени човешки животи. В същото време „радикалният ислям“ упорито се превръща в идеология на жертвата, но на разбунтувалата се жертва, привлечена от смъртта не като страхливо бягство, а като саможертва.

Но жертва на какво са тези младежи? Е, тук си имаме лесни отговори: на разбити семейства, на собствената си суицидност, на социалната си непригодност или психическа неустойчивост. Затова и напускат семействата си, вероятно обвинявайки родителите си, че са ги захвърлили в света... Стига ли ни това? На мен – не. Продължавам да се питам защо радикализмът има отговори за смисъла, а високоразвитият, цивилизован Запад ги няма? Защо ако само един компонент от социалната матрица липсва, зад нея тъмнее пустота, „непосилна лекота“?

Казват, че в самоубийството се преплитат желанието да убиеш, да бъдеш убит и в същото време да бъдеш спасен. Това като че ли описва присъединяването към Ислямска държава – приемане на исляма(на малкото, до което си се докоснал в тази религия) с готовността да умреш ако е нужно, повличайки със себе си колкото се може повече неверници, но достоен да бъдеш спасен от милостивия Аллах. Може би тези хора се изживяват като едни нови Давидовци(Даудовци, ако предпочитате) готови да се изправят срещу Голиат(Джалут) в борбата за истината. „А онези, които се надяваха на срещата с Аллах, рекоха: „Колко малки дружини са надвивали многобройни с позволението на Аллах! Аллах е с търпеливите.“„(Коран, 2:249) Търсене на смисъл в живота чрез смъртта, или търсене на смъртта като смисъл на живота?

Златко пита как да накараме тези младежи да продължат да живеят живота си, вместо да го жертват? Аз ще отвърна с друг въпрос: Какво „Европа“ предлага като алтернатива на „Умма“, на онази общност, която не зависи от раса, етнос, език, местопребиваване и т. н.? Може би ситото самодоволство на „неотпадналите“ – от училището, от университета, от

кариерата, от пазара на труда, от социалната система, от здравната система и от какво ли още не?

Пределно ясни са ми всички възможни презрителни и/или гневни отговори и коментари, които мога да получа, но въпросите, дори и премълчавани, ще си останат...

- 30-11-2015|**Златко**

  Какво „Европа“ предлага като алтернатива на „Умма“, на онази общност, която не зависи от раса, етнос, език, местопребиваване и т. н.?

Ами отговорът е много прост и той се дава ежедневно от няколко десетки хиляди души, опитващи да се заселят именно в Европа. Не липсата на алтернатива откъм Европа е причината за ислямския радикализъм, а липсата на алтернатива У ДОМА, в самия Близък Изток. Писах го тук много пъти, ще си позволя да го повторя: единствената война, която радикалните идеологии НЯМА КАК да спечелят, е онази срещу нормалността, срещу добрия, спокоен, изпълнен с удовлетворение и прост човешки смисъл живот. Докато за такива неща няма възможност в Близкия Изток, дотогава и ще бушува радикализмът.

Всичко това е толкова очевидно, толкова познато до болка, особено за нас, чедата на комунизма. Докато комунизмът беше военно нападан, докато неговите деца бяха убедени, че защищават високи идеали срещу една външна агресия, той печелеше всички войни. Едва когато Западът – не толкова от някаква висша мъдрост, колкото под принудата на невъзможността за открита война срещу Съветския съюз – избра пътя на постепенното „пресушаване“ на самия му корен, тоест абсурдната вяра в това, че животът в мъки и неволи е по-добър от нормалния, удовлетворен човешки живот (щом само зад него стои една „велика идея“) – едва тогава той падна.

И още:

Продължавам да се питам защо радикализмът има отговори за смисъла, а високоразвитият, цивилизован Запад ги няма?

Отговорите на Запада съществуват, те не могат да бъдат опровергани от никого – инак целият Запад да е хукнал да се преселва в Русия или в Йемен, вместо обратното. Просто „логиката“ на защитата срещу

външно нападение е необорима. Нападат родината ти, нападат вярата ти, убиват близките и приятелите ти, разрушават страната ти – какво толкова има да се умува пред лицето на подобни факти? Едва когато откритата война престане, едва когато се създаде възможност за някакво, колкото и продължително, преминаване към нормалност, се открива и възможност за нормална, не-жертвена логика. Фанатиците имат шансове единствено при извънредни, нечовешки условия на живот. Това поне е собственото ми разбиране за тези неща...

- 30-11-2015**|Златко**

Разбира се, като външна агресия, при достатъчно добра пропаганда, могат да бъдат представени най-различни неща – включително и СОБСТВЕНАТА агресия, както примерно ни показва случаят с Крим (предполагам, че това касае и много подобни случаи в Близкия Изток). Това обаче е една напълно различна тема, поне според мен...

- 01-12-2015**|Златко**

Вижте по какъв начин същата тази идея – че животът в лишения и страдание е „особено възвишен“ и че той в края на краищата „се възнаграждава“, се просмуква в почти всички манипулативно-потиснически системи и мисловни конструкции. Да вземем като пример съвременното руско православие:

Из интервюто на Нобеловата лауреатка Светлана Алексиевич, което в момента превеждам за списанието тук:

> *Днес би могло да се каже, че руската православна църква е приела като свое изказването на революционния водач Ленин: „колкото по-зле, толкова по-добре“.*
> *Действително, архиереят Всеволод Чаплин, който отговаря в Московската Патриаршия за връзките с обществеността, изглежда доста щастлив от руската икономическа мизерия. Добре е, че тлъстите години са отминали, казва той, това е добре за руснаците. За хора като Чаплин страданието е основна задача на хората, тяхната истинска работа. Но и Александър Солженицин вярваше, че страданието се възнаграждава и води към свободата. Това ме различава от него.*

- 01-12-2015|**Ивайло Иванов**

Смешна жал, нелепа жал,
в грохотно, жестоко време!
Не живот ли да отнеме
той живота свой е дал?
И нима под вражи стяг
готвил е за нас пощада? -
Не, той взе що му се пада,
мъртвият не ни е враг!

- 02-12-2015|**Благо**

„Ами отговорът е много прост и той се дава ежедневно от няколко десетки хиляди души, опитващи да се заселят именно в Европа. Не липсата на алтернатива откъм Европа е причината за ислямския радикализъм, а липсата на алтернатива У ДОМА, в самия Близък Изток."

Принципно съм съгласен, но не за това иде реч. Тук говорим за младежи родени в Европа, някои от които дори нямат мюсюлмански произход – за тях този отговор не е уместен, струва ми се.

„Отговорите на Запада съществуват, те не могат да бъдат опровергани от никого – инак целият Запад да е хукнал да се преселва в Русия или в Йемен, вместо обратното."

Прощавай, Златко, но ми се струва, че зад думите ти лежи повече чувство за дълг и/или отговорност, отколкото дълбоко убеждение. Отговори има, но въпросите ВСЕ ОЩЕ са малко. Моята скромна, донякъде интуитивна, прогноза е, че чувството за неудовлетвореност в недалечно бъдеще ще придобие епидемичен характер.

- 02-12-2015|**Златко**

Давам ти право, Благо – доколкото опростителско-гигантските обобщения рядко вършат работа (а коментарът, който ти посочваш, малко ми се изплъзна в такава посока). Ако бих могъл да го преформулирам малко, то просто бих призовал към търсене на отговори на едно по-различно ниво от онова, което предлагаше ти в още по-предния си коментар. В смисъл, проблемът с разочарованите млади хора в Европа или останалите развити демокрации, разбира се, може и трябва да се свързва с общата ситуация на несигурност и обърканост, през която се влачим в момента, но поне аз самият не съм склонен да го извеждам до нивото

„криза на либерално-демократичните ценности“. Оставям такива приказки за малко по-български от мен настроени хора (не включвам теб в това число). Разочаровани, изхвърлени от основното русло на живот хора има и ще има винаги и навсякъде. Но за мен това не е достатъчно условие, за да скоча веднага на нивото „царят е гол“...

- 03-12-2015|**Благо**

Либералните ценности не са в криза, но са под все по-голяма заплаха – отвсякъде надават вой различни гласове за „повече държава“, „ограничаване на свободи“, „повече нация“ и какви ли още не безумия. Точно тези настроения ще доведат до кризата, за която „пророкувам“, също както, ако се замислим, пак те породиха до голяма степен днешната ситуация на страх и несигурност, и все повече „хора зад борда“.

- 03-12-2015|**Златко**

Моето упование, както винаги, е историята. В сравнение с реалните кризи на либерално-демократичния ред от края на 60-те и 70-те години, това днешното ми се струва далеч по-поносимо. Според мен голямата опасност идва от технологическите развития и евентуалната ни неспособност да се справим с техните последствия, което е друга тема, мисля...

- 03-12-2015|**Ивайло Иванов**

Я сега малко да те апострофирам, Златко – и така:

> *„Но само до момента, в който у тях изведнъж се разпалва силен гняв, отначало някак необясним. Те започват да протестират, да се чувстват отново дискриминирани, отграничени, неприемани, започват да оплакват тежката участ на събратята си по вяра, които страдат безмерно в различните мюсюлмански страни в Близкия Изток...“*

За да разбереш това – ще трябва много детайлно да се запознаеш с исляма. Защото на мюсюлманите именно това им бива внушавано – че заради правата им вяра, неверниците непрекъснато ще ги обиждат, ще ги дискриминират, ще ги ограничават и няма да ги приемат. Това – от най-ранна възраст. Помниш ли какво ти споменах за жена си: идвайки в България, тя беше абсолютно убедена, че християните едва ли не си нямаме друга работа, освен да съчиняваме всевъзможни гадости за Мохамед и да обиждаме вярата ѝ. Човек с висше образование, от инте-

лигентно семейство, родена в страна със светски закони и израснала в град, където повече от половината жители са християни. Със съседи християни, съученици-християни и т. н.

Та, представи си неграмотните бедуини от шариатски страни, никога не видели друговерец и на снимка – те какво ли мислят!

Затова, Златко, мюсюлманите в Европа обикновено живеят в отделни квартали. Където са се капсулирали и са свели до минимум комуникацията с друговерците извън тях. Затова милиони мюсюлмани, родени във Франция не само не знаят френски, не само не знаят нищо за Франция, но не знаят даже и че се намират във Франция.

Затова образуват свои, затворени общества – защото ги учат, че неверниците не ги приемат, че ги подтискат и че ги обиждат. Заради „правата им вяра".

И всеки европеец, разочарован от нещо в живота и потърсил спасение в исляма, лесно става част от тези общества. Защото ислямът учи, че ти си правият – а различните не са. Че те са виновните за твоите беди – а ти си тяхна жертва. Че те са виновни и за всички страдания на мюсюлманите по света – което пък рано или късно води до критичния момент, който си описал:

„И тогава, рано или късно, идва критичният момент, в който те напускат дома си и отиват да се бият. След което загиват – ужасно и безсмислено, в очите на близките и родителите си, но като борци и мъченици – в своите собствени и онези на хората, с които споделят вярата си."

Да, такъв момент е вероятен. Защото когато непрекъснато те убеждават, че си унижаван и тъпкан – започваш наистина да се чувстваш такъв. Да възприемаш всяка разлика в мислите, действията и думите на околните като някакво насилие срещу себе си и като подтисничество. Не само срещу себе си – а и срещу всички твои единоверци. И тогава – като си спомниш, че ти си правоверният, че ти имаш всички права; а ония, другите – те пък ги нямат, нещо повече – те са са виновните за всичките ти проблеми и нещастия, както и за нещастията на всички други мюсюлмани, ето тогава вече до критичния момент има само една крачка.

„И тук за мен възниква огромният въпрос: може ли да се твърди с лека ръка, че това са убийци, изверги, зверове? Може ли да се твърди, че Коранът и ислямът с неизбежност водят хората до агресивност и насилие? Може ли да се изисква от тях „да променят себе си", без преди това да се е променила ця-

лата ЧУДОВИЩНОСТ на обстановката в Близкия Изток, породена най-вече от различни сблъсъци на интереси, огромната част от тях идващи отвън, а не само отвътре?

Моят собствен отговор е: страстно Не!

НЕ, Не и Не!“

А твоят отговор е такъв защото:

„Отказвам да приема, че една религия, споделяна от милиарди хора, може с лека ръка да бъде отхвърляна като „античовешка“.“

Това ти е проблемът – отказът.

Без аргументи.

Без доказателства.

Без опровергаване.

Просто... отказ.

С което обаче се връщаме в началото: За да разбереш това – ще трябва много детайлно да се запознаеш с исляма.

Не гледай, че пророците са почти едни и същи с християнството. Християнството е религия на свободния избор и личната ти отговорност за него. На равенството пред Бога. На грижа за спасението на различните и приобщаване им. Тъкмо от християнския морал произтичат всички европейски ценности, за които либералите много обичате да говорите.

В противовес – ислямът е религия на властта и подчинението. Религия на поробването на различните. На неравенството пред Аллаха – щото помежду си се делят на праведни (иман), лицемерни (нифак), отстъпници, помагащи на друговерци (муртад) и пр. Всички са мюсюлмани, но не са равни пред Аллаха и това е известно още тук на земята, а не че ще се изясни чак на Страшния съд.

Как се интегрира такъв, знаеш ли...

Дето е убеден, че той е правият и жертвата, а ти си кривият и виновният.

Не е напълно невъзможно, но е непосилно на държавно ниво. И на организационно.

Та първата трудност е да попречиш на мюсюлманина да създаде капсуловано общество. Поне с това жена ми нямаше проблеми – тукашната мюсюлманска общност я отхвърли. А я отхвърли, защото е омъжена за християнин.

Да, ама пак да питам – за колко мюсюлманки, омъжени за християни, изобщо си чувал?

Втората трудност е мюсюлманинът така да наруши повелите на исляма, че да попадне в колизия. Много е трудно, защото ислямът е заповедна религия и самият Коран в по-голямата си част е написан в императивна форма – и сериозни вътрешни противоречия в него няма.

Колизията, в която попадна съпругата ми, беше следната: от една страна вярата я учи, че е мъжът ѝ е над нея и тя трябва да му се подчинява. От друга страна пък я учи, че тя стои над неверника и той е длъжен да ѝ се подчинява. Близо половин година милата беше като излязла от релсите, докато най-накрая стигна до извода, че в семейството изобщо не е задължително нещата да опират до власт и подчинение – и когато обичаш някого, решенията могат да се взимат и заедно. Научи какво е доверие. Научи какво е разбирателство. Е, не без моя помощ.:)

Но такъв вид интеграция има строго индивидуален характер.

Иначе – да, милиарди хора изповядват исляма. С уточнението – изповядват го, но в страните си. Където друговерците са малцинство. А причината да са малцинство, Златко, обикновено е много кървава (ако искаш – да ти дам и примери от историята). Което отговаря на въпроса дали тази религия е античовешка:

Безстрастно Да.

Да, Да и Да.

- 04-12-2015|**Златко**

Благодаря за коментара ти, Ивайло, малко дългичък ми дойде, пък и, да си призная, не успях да открия в него нещо по-различно от нещата, които вече повтори тук на няколко пъти, та спрях да чета по някое време, ти прощавай...

Няколко неща ще кажа тук. Викам, да ги подредя едно след друго, за прегледност.

Значи, първо, моето желание за диалог малко по малко започва да намалява. Предполагам, че това е последният път, в който ще отговоря на някой от коментарите ти, независимо дали ме заговаряш директно или не. Да се прави нарицателния опит за взаимно приближаване имало смисъл, казват, само ако между двамата участници не се простира пропаст. Инак смисъл няма.

Второ, собственото ми усещане, докато чета тук коментарите ти е, че съвместният живот с мюсюлманка те прави точно толкова специалист (или „разбирач“) по исляма, колкото лежането пред месарницата прави от кучето касапин. И това тук го казвам не за да търся евтини ефекти с думи, а просто защото съдържанието на коментарите ти издава много повърхностни, да не кажа никакви, познания, за нещата, за които говориш, Ивайло. Тук на сайта има няколко десетки – вече може и да са стотици – текстове на учени хора, посветени на исляма, а зад тях стоят много стотици други, които е трябвало да преработя, за да избера ония, които съм представил. Това пък го казвам само за да уточня, че – без да съм какъвто и да било специалист по исляма – все пак съм изчел бая нещо, преди да се издумкам тук и да си отворя устата. Или, за да продължа аналогията с кучето – ако, примерно, аз съм също такова куче някакво, дето седи пред месарницата и си въобразява, че разбира нещичко от месарство, то очевидната разлика между нас двамата е, че поне съм посещавал много и различни месарници. И това ме е убедило, че месото – или поне кокалите, до които има достъп кучето – далеч не са едни и същи навсякъде.

Трето, що се отнася до цялостното ти присъствие тук на сайта, ще ми се да ти разкажа една история. По време на войната станало така, че Човекът Панчо Владигеров бил интерниран, заедно със семейството си, в моето малко родно градче, Преслав. Баща ми по онова време е бил детенце и много обичаше да разправя как „бай Панчо“ събирал децата покрай себе си и се опитвал да им свири нещичко на пианото. Да им обяснява величието на музиката и изкуството, така да речем. А едно от тях – по-окумуш така – по едно време се изправило, та му рекло, „да ти пикая на пианото, бай Панчо“. Па си хванало парцалките и отишло да си играе на улицата, както си му е редът за всяко уважаващо себе си провинциално хлапе.

Това последното го казвам като един вид „предсказание“ за начина, по който ще се развие присъствието ти тук, Ивайло. Не си нито първия, нито последния...

Хайде със здраве, аз имам сега малко работа тук...

- 04-12-2015|**Благо**

„Тъкмо от християнския морал произтичат всички европейски ценности, за които либералите много обичате да говорите.“

Меко казано, „спорно твърдение“ за религия на „богоизбран народ“, „народ на завета“, „солта на земята“ и още много, много други.

Всички отрицателни, античовешки принципи и идеи, посочени за исляма, БЕЗ ИЗКЛЮЧЕНИЕ се отнасят и за християнството, справката не е трудна. Ненапразно либерализмът настоява за ограничаване ролята на религиите.

- 04-12-2015**|Ц.**

Обезсърчавам се като чета коментарите. Каквото и да каже човек, какъвто и аргумент да даде, всичко отива на вятъра. Златко, понякога, всъщност често, въпреки различията ни, ти съчувствам искрено. Та затова се навъртам тук...

Наближават християнски празници. На Благо, му изпращам следния (кон)текст, по отношение на „солта на земята“ и „анти-човешките принципи и идеи...“ И с това си взимам заслужена почивка.

1 А Исус като видя множествата, възкачи се на хълма; и когато седна, учениците Му дойдоха при Него.

2 И като отвори устата Си поучаваше ги, казвайки:

3 Блажени нищите по дух, защото е тяхно небесното царство.

4 Блажени скърбящите, защото те ще се утешат.

5 Блажени кротките, защото те ще наследят земята.

6 Блажени които гладуват и жадуват за правдата, защото те ще се наситят.

7 Блажени милостивите, защото на тях ще се показва милост.

8 Блажени чистите по сърце, защото те ще видят Бога.

9 Блажени миротворците, защото те ще се нарекат Божии чада.

10 Блажени гонените заради правдата, защото е тяхно небесното царство.

11 Блажени сте, когато ви хулят и ви гонят, и говорят против вас лъжливо, всякакво зло заради Мене;

12 радвайте се и веселете се, защото голяма е наградата ви на небесата, понеже така гониха пророците, които бяха преди вас.

13 **Вие сте солта на земята**. Но ако солта обезсолее, с какво ще се осоли? Тя вече за нищо не струва, освен да се изхвърли вън и да се тъпче от хората.

14 Вие сте виделината на света. Град поставен на хълм не може да се укрие.

15 И когато запалят светило, не го турят под шиника, а на светилника, и то свети на всички, които са в къщи.

16 Също така нека свети вашата виделина пред човеците, за да**виждат добрите ви дела**, и да прославят вашия Отец, Който е на небесата.

- 04-12-2015|**Златко**

Вярата е хубаво и важно нещо, Цончо. А още по-хубаво и важно нещо, поне за мен, е способността да се ПРОЗИРА, ПРОГЛЕЖДА, през собствената потребност от вяра, така че тя да не се превръща в някакъв вариант на наочници. Казвам това не от някакви общи съображения, а имайки пред очи съвсем конкретния текст, който в момента подготвям за превод, ето го ей тук:

Jesus Loves His Enemies...and Then Kills Them All

Ще ми бъде интересно да чуя коментарите ти, когато текстът се появи тук на сайта. Не поради някаква друга причина, ами защото вярвам в искреността и силата на вярата ти, а не мога да си представя по какъв начин един толкова критичен текст би се възприел от истински вярващия човек (за тукашните пишман-християни не ща да споменавам; шума, носена от вятър ми се струват излиянията им)...

- 04-12-2015|**Ивайло Иванов**

  „Второ, собственото ми усещане, докато чета тук коментарите ти е, че съвместният живот с мюсюлманка те прави точно толкова специалист (или „разбирач“) по исляма, колкото лежането пред месарницата прави от кучето касапин. И това тук го казвам не за да търся евтини ефекти с думи, а просто защото съдържанието на коментарите ти издава много повърхностни, да не кажа никакви, познания, за нещата, за които говориш, Ивайло. Тук на сайта има няколко десетки — вече може и да са стотици — текстове на учени хора, посветени на исляма.“

Има обаче една подробност, която или ти убягва, или просто я игнорираш:

Виждаш ли, Златко – човек, изповядващ исляма се е научил да живее заедно с мен. И иска да живее заедно с мен. Не като господар, не като вечно правият – а като напълно равнопоставен другар и спътник.

Та, кой от немюсюлманите, все учени хора, посветени на исляма може да каже същото: че лице изповядващо исляма иска да живее заедно с него? Бъди конкретен в имена и факти.:)

Второ – аз изобщо не се притеснявам, че това изповядващо исляма лице, може да ми причини някаква вреда, камо ли да ме убие. Защо ли – ами защото е поискала да се интегрира и се е интегрирала.

Абсолютно всички западни общества обаче се притесняват да живеят заедно с мюсюлмани. Защо ли – ами защото интеграцията на мюсюлманите в немюсюлманско общество е рядкост.

Така, че не съм кучето пред месарницата, Златко. Но и месаря не съм. В такава ситуация съм нещо като ДВСК – мога да ти кажа кое месо е годно за ядене.: D

Ако, разбира се, това те интересува.

> *„„бай Панчо“ събирал децата покрай себе си и се опитвал да им свири нещичко на пианото. Да им обяснява величието на музиката и изкуството, така да речем. А едно от тях — по-окумуш така — по едно време се изправило, та му рекло, „да ти пикая на пианото, бай Панчо“. Па си хванало парцалките и отишло да си играе на улицата, както си му е редът за всяко уважаващо себе си провинциално хлапе.*
>
> *Това последното го казвам като един вид „предсказание“ за начина, по който ще се развие присъствието ти тук, Ивайло. Не си нито първия, нито последния...“*

Боя се, че ще те разочаровам: ако скоро се махна от тук, то би било защото най-накрая ще успееш да ме обидиш. Ето, на – с куче ме сравняваш. В същото време обаче сравняваш либерализма с величието на музиката и изкуството, а този сайт – с пианото на Панчо Владигеров.

Само че никакво величие няма в либерализма – защото неговият източник е невежеството: вж. собствените си думи – отказваш да приемеш, че ислямът е човеконенавистна религия. Не търсиш доводи, не опровергаваш – а просто отказваш. Твърдиш, че се уповаваш на историята – но не знаеш или не искаш да знаеш как е наложена в страните с милиардите мюсюлмани тази същата вяра, чиято човеконенавист отказваш да приемеш. Но постът на Благо е истинска перла на невежеството – нея ще изкоментирам по-долу.

Както и няма никаква красота в либералстващия паразитизъм върху традиционните християнски ценности.

Не сте, Златко – не сте величието на музиката и изкуството! Този сайт пък няма нищо общо с пианото на маестро Владигеров. Българската му рапсодия се казва „Вардар“, но според кой либерал Вардар е българска река?

Е, има още два начина да престана да пиша в този сайт. Но не да се махна, а да бъда махнат. Първият е бан, а вторият – цензура върху коментарите ми.

- 04-12-2015|**Златко**

О, в никакъв случай не изключвам възможността по някое време да те прогоня оттук. Дори напротив. Общо взето, търпя тукашните разговори само до момента, в който придобия чувството, че те започват да се превръщат в монолози (тази позиция е запазена марка, поне тук на сайта).:) Така че не е зле и ти лека-полека да започнеш да се подготвяш вътрешно за един подобен развой.

Но нека да не изпреварваме хода на събитията.

- 04-12-2015|**Златко**

Забравих да спомена – историята с бай Панчо има и друг (далеч по-реалистичен) вариант, в зависимост от аудиторията, пред която се разказва. В тоя, другия, бай Панчо не дочаква хлапето да му каже „Да ти пикая на пианото, бай Панчо“, ами му посочва по някое време вратата и му казва простичко: „Хайде, моето момче, иди да си играеш на улицата. Не е за тебе това тук място“...

- 04-12-2015|**Ц.**

Златко писа:

> *Ще ми бъде интересно да чуя коментарите ти, когато текстът се появи тук на сайта. Не поради някаква друга причина, ами защото вярвам в искреността и силата на вярата ти, а не мога да си представя по какъв начин един толкова критичен текст би се възприел от истински вярващия човек (за тукашните пишман-християни не ща да споменавам; шума, носена от вятър ми се струват излиянията им)...*

Ако коментирам, бих коментирал като професионалист, и после като вярващ...

- 04-12-2015|**Златко**

Човек се замисля така над една или друга дума, та и аз...

Викам, да те питам, Ивайло – ама ако може малко по-накратичко да ми отговориш – понеже жена ти, така както я описваш, е един вид гениално изключение сред морето от тъпи мюсюлмани, които по-скоро главата си ще дадат, но не и вярата (да ги наречем, викам, мюсюлмански „Хаджи Йововци")... Та, понеже жена ти е такова грамадно изключение, да те питам какво мислиш по въпроса: тя ли е гениалната мислителка, дето е успяла, едно на милиард, да прозре предимствата на интеграцията, или може би ти си гениалният възпитател, дето е успял да избие от главата ѝ всите дивотии, с които ти се е изтресла откъм нейния си там мрак безпросветен?

Как мислиш, Ивайло, кой от двата варианта е в сила?

- 04-12-2015|**Ивайло Иванов**

Нито първият, нито вторият вариант, Златко.

Просто ме обича.

И аз – нея.

Либералите знаят ли какво е това?

- 04-12-2015|**Ивайло Иванов**

Благодаря на Ц. за включването! Точно и навреме.

Християнството не е религия на един народ – то е спасение за всеки.

Колкото до това, че либерализмът паразитира върху традиционните християнски ценности – свободата ценност ли е? Да, но Христос е проповядвал в едно робовладелско общество. Което впоследствие християнството е победило. Равенството ценност ли е? Но къде по времето на Христос е имало равенство? Нямало е изобщо такъв термин. Нямало е равенство – ни пред законите, ни пред съда, ни пред боговете. Той, Спасителят носи това равенство – пред Бога и помежду си.

И... Благо, опитвал ли си се да намериш либерално движение в нехристиянска държава с липсващо или незначително християнско малцинство? Къде е либерализмът в... една Индия, например? Една Корея – южна, разбира се? В един Пакистан? В Турция къде е?

Някога питал ли си се какво би се случило на някого, ако започне да разпространява либерални идеи в Саудитска арабия?

И как си отговаряш?

- 04-12-2015|**Златко**

Ивайло Иванов писа:

Нито първият, нито вторият вариант, Златко.
Просто ме обича.
И аз — нея.
Либералите знаят ли какво е това?

Хубав отговор, човешки, Ивайло. Щото човек като чете останалите ти коментари, като нищо може и да остане с впечатление, че човечността много-много не присъства в живота ти.

Впрочем, както и да е. Имай си едно на ум оттук нататък и не бързай да хвърляш много-много къчове. От това нищо добро няма да последва...

- 04-12-2015|**Златко**

А инак, умната с опитите за „теоретизиране“, Ивайло, че за такива неща се иска образование. Първо, в наше време либерални движения има вече навсякъде по света, второ, връзката между идеите на християнството и онези на либерализма е долу-горе същата като онази между непорочното зачатие и родилния дом и, трето, ти май-май ту нападаш либерализма, ту пък го намираш за нещо ценно – както например в тоя последен коментар, в който излиза, че липсата на (широко разпространени) либерални идеи има директна връзка с липсата на най-обикновено обществено развитие...

- 04-12-2015|**Златко**

Ето тук и един текст, в който се разглежда историческия преход (и прелом), който християнството е трябвало да измине (а всъщност да приеме, защото властовите му претенции комай хич не са били съвместими с принципите на демокрацията – и това не в някакви праисторически времена, ами долу-горе преди едно столетие), докато стане съвместимо с либерално-демократичните ценности. Както всеки може да види, авторът е силно убеден, че няма принципно различни положения при исляма и че едно много подобно политико-идеологическо развитие може и трябва да се очаква и от него...

Как се създават мюсюлмански демокрации?

- 05-12-2015|**Ивайло Иванов**

Златко писа:

Хубав отговор, човешки, Ивайло.

Малко обаче се съмнявам дали наистина си го разбрал.

Защото става дума за взаимност. Както за отношенията в семейството, така и за тези в гражданското общество.

Златко писа:

А инак, умната с опитите за „теоретизиране“, Ивайло, че за такива неща се иска образование.

А-а-а-а-а...

И ти, Златко, си убеден, че насреща си имаш необразован човек?: D

Ами ако ни в клин, ни в ръкав, събеседникът ти вземе да се окаже с две висши образования? Или владеещ пет езика? Или даже писател, е не точно като теб – но с бая награди и издадени в няколко страни творби? Или... всичко това – накуп? Замислял ли си се над такива неща?

- 05-12-2015|**Благо**

Обръщам се към Ц.

Уважавам религиозните Ви чувства и, повярвайте ми, не искам да ги обидя. Просто според моето дълбоко убеждение религията е, извинете за израза, насилие над вярата, водещо до нейното закостеняване. Ако успея да „побера“ вярата си в една религиозна доктрина, значи не вярвам истински. Освен това религията поражда една арогантност, често преминаваща във фанатизъм. Това се вижда и в някои от цитираните от Вас стихове, но за мен лично, само като един пример, са особено неприемливи едни други стихове малко по нататък в същото евангелие.

„14. Ако пък някой не ви приеме и не послуша думите ви, като излизате от къщата или от оня град, отърсете праха от нозете си.

15. Истина ви казвам: по-леко ще бъде на земята Содомска и Гоморска в съдния ден, отколкото на оня град.“

И последно, както казва Унамуно, вяра без съмнение е мъртва вяра.

На Ивайло не считам за нужно въобще да отговарям.

- 05-12-2015|**Златко**

Всеки път, когато някой започне да ми изрежда колко висши образования има, вече знам с какъв човек си имам работа, Ивайло. По-ком-

плексирана и по-ясна реакция по темата „знание“ няма. Няма и по-ясен признак за прикрити страхове и несигурности. Не че тук няма мнозина други като тебе, просто ти прекалено упорито отказваш да си научиш мястото. Е хубаво, както искаш...

- 05-12-2015|**Ивайло Иванов**

Да, ето сега вече си отивам от този сайт, Златко!

Щом твърдиш, някой нещо не разбирал, защото за него искало образование. Но пък си убеден, че ако той те обори с факта, че го има – значи бил комплексиран, несигурен пр.

В македонските вицове е казано по-кратко: или ке ми дадеш, или ке те е.ем!

Това ли са ви истинските, хм... ценности?

И в същото време – убеден си че знаеш на кого къде му било мястото?

Не, Златко – не знаеш.

За това се иска образование.

Затова не знаеш къде е мястото ми. А аз със сигурност знам, че то не е тук. Тук ми вони на лицемерие.

И за сбогом – висшето образование на съпругата ми е именно психология. Но поглеждайки няколко материална в този сайт, коментарът ѝ беше леко встрани от професията ѝ – и гласеше: „Тези хора не са с всичкия си!“

- 05-12-2015|**Златко**

Дребно наблюденийце за следящата публика: вече много пъти, когато някой напуска демонстративно сайта, той или тя прави всичко възможно да ми покаже, че по този начин ме „наказва“. Казват, че точно това била мотивацията, която се намирала зад немалък брой от самоубийствата, особено сред млади хора..

Призиви към насилие в Корана и Библията
Автор(и): Филип Дженкинс

Вече имаме добра представа за мислите, които евентуално са минавали през главите на терористите от 11 септември на път към летищата.

Водачите им от Алкайда са ги инструктирали да размислят върху al-Tawba и Anfal, две от дългите **сури** [глави] от Корана, свещеното писание на исляма. Тези пасажи са мъчителни за четене. Бог обещава да „наложи терор върху главите на онези, които отричат истината; отрежете им тогава главите!“ (Коран 8.12) Бог напътства мюсюлманските си последователи да избиват неверниците, да ги пленяват, да ги хващат из засада (Коран 9.5) Всичко може да послужи за постигане на свещената цел: „Насаждайте терор сред враговете на Бога, сред вашите врагове“ (Коран 8.60). Може би в последните си мигове терористите са намирали утешение в тези думи, чрез които Бог насърчава актовете на терор и насилие.

В много по-малки мащаби, други хора са се опитвали да използват думите на Корана, за да оправдават насилието. Дори при случаите на семейно насилие и убийства на честта, извършителите могат да намерят пасажи, които изглежда оправдават бруталните действия (Коран 4.34).

Цитирайки примери като тези, някои хора от Запада твърдят, че самите мюсюлмански писания вдъхновяват тероризма и служат като мотор на насилствения джихад. Евангелистът **Франклин Греъм** описва по следния начин ужаса си, след откриването на толкова много пасажи от Корана, които заповядват избиването на неверниците: Коранът, смята той, „проповядва насилие“. Известните консерватори **Пол Уейрич** и**Уилям Линд** твърдят, че „ислямът е просто религия на войната“ и настояват, че мюсюлманите трябва да бъдат подтиквани да напускат американската земя. Днес **холандският политик Геерт Вилдерс е изправен пред съда за филма си „Фитна“**, в който настоява, че Коранът трябва да бъде забранен като съвременен еквивалент на хитлеровия „Mein Kampf“.

Дори западняци, които никога не са отваряли книгата – всъщност, особено такива хора – допускат, че Коранът е изпълнен с призиви към милитаризъм и убийства, и че това са текстовете, които оформят исляма.

Може би несъзнателно, множество християни считат исляма за един вид мрачна сянка на собствената си вяра, при което грозните думи от Корана се намират в абсолютен контраст с писанията, които самите те обичат и ценят високо. В умовете на множество обикновени християни – и евреи – Коранът проповядва диващина и война, докато Библията предлага послание на любов, прошка и милосърдие. За **пророка Михей**, Божиите заповеди се обобщават с думите „да вършиш праведното, да обичаш милостта, и да ходиш смирено със своя Бог“ (Михей 6:8). Християните си припомнят думите на умиращия Христос: „Отче, прости им, защото не знаят какво правят.“

Но от гледна точка на заповедите за извършване на насилие и кръвопролития, каквито и да било опростяващи твърдения за върховенство на Библията над Корана са безкрайно погрешни. Всъщност Библията е препълнена с „текстове на терор“ – за да заемем фразата на американската теоложка Филис Трайбл. Библията съдържа далеч повече редове, възхваляващи или насърчаващи кръвопролитието, в сравнение с Корана, а библейското насилие често е много по-крайно, а и характеризирано от много по-безразборна диващина. Коранът често насърчава вярващите да се бият, но заедно с това той изисква да се упражнява милост към враговете, когато се предават. Някои ужасяващи части от Библията, напротив, отиват много по-далеч при заповедите за тотално унищожение на врагове, цели семейства и раси – мъже, жени и деца, и дори стадата им, без ни най-малка милост. Един от обичаните псалми (137) започва с умилителния ред, „При реките на Вавилон, там седяхме и плачехме“ – и завършва с благопожеланието към всеки, който хване вавилонски деца, да разбие главите им в скалите. [Блажен онзи, който хване децата ти и ги разбие в скалата!]

Да се каже, че терористите могат да открият религиозни текстове, чрез които да оправдаят действията си, не означава, че насилието им всъщност произхожда от корените на самото писание. Всъщност, едно такова допускане само по себе си се основава на грубата, фундаменталистка формулировка, че всичко в дадена религия трябва да бъде разрешено чрез писанието. Разликата между Библията и Корана се състои не в това, че едната книга проповядва любов, докато другата защитава наси-

лието и тероризма. Всъщност тя касае най-вече начините, по които двете книги се четат. Да, Коранът често е бил поставян под лупа, за да се търсят текстове, разрешаващи насилие, но същото се отнася и до Библията.

Ако християните или евреите биха искали да посочат насилствените пасажи от Корана и да намекват, че тези елементи оцветявали цялата религия, те се излагат на следния очевиден въпрос: а какво да кажем за собствените им вярвания? Ако основателският текст оформя цялата религия, то юдаизмът и християнството заслужават най-сериозно осъждане като религии на диващината. Разбира се, те не са нищо такова. Но същото се отнася и до исляма.

Заключенията обаче отиват още по-далеч. Всички вери съдържат в себе си елементи, които се считат за обезпокоителни или неприемливи за съвременните очи; всички са принудени да се изправят пред проблема за приемането и помиряването [със съвременното разбиране] на тези неприятни текстове и доктрини. В някои случаи религиите еволюират до степен, при която грозните текстове изпадат в такова забвение, че обикновените вярващи рядко осъзнават съществуването им или поне им отричат какъвто и да било авторитет в съвременния свят. В други случаи неприятните думи остават скрити, но могат да се върнат към живот при условия на силен стрес и конфликт. Текстовете, също като хората, могат да живеят и умират. Този процес на забрава и припомняне, на израстване над резките думи, откривани в някой текст, е един от критическите въпроси, на които всички религии трябва да се научат да отговарят.

Вярващите мюсюлмани смятат, че Коранът представлява думите на Бога, предоставени буквално чрез пророка Мохамед. Немюсюлманите, разбира се, виждат в текста дело на човешки ръце, независимо дали на самия Мохамед или на школата от ранните му последователи. Но което и гледище да приемем, самият Коран претендира да говори с гласа на Бога. Това е една от големите разлики между Библията и Корана. Дори за най-твърдите фундаменталисти, вдъхновените пасажи от Библията идват от перото на някаква почитана историческа личност, било то пророк Исая или апостол Павел, и това оставя известни шансове да се обясняват определени неудобни възгледи чрез собствените предразсъдъци на дадената личност. Коранът не предоставя подобна възможност: за вярващите всяка дума от текста – колкото и потресаващо да звучи съответният пасаж за модерните уши – идва директно от Бога.

Не е необходимо да търсим особено далеч, за да открием пасажи, които ужасяват. Коранът предупреждава, „Онези, които започнат война срещу Бога и неговите апостоли... ще бъдат убити или разпънати на кръст“ (Коран 5.33) Други пасажи са също толкова заплашителни, макар че обикновено трябва да бъдат откъснати от контекста, за да се постигне такъв ефект. Един текст от сурата (главата) 47 започва така „О, истински вярващи, когато срещнете неверниците, отсечете им главите“.

Но по такива въпроси Библията също има множество пасажи, които звучат мъчително днес. Разкази за войни и убийства изпълват четирите книги на Самуил и Царете, където е трудно да се подминат стиховете, оправдаващи убийството на божиите врагове. В стандартния английски превод на Стария завет, всяка от думите „война“ и „битка“ се среща над 300 пъти, без да се броят обезглавяванията и изнасилванията.

Най-богатата жътва от кървища идва от книгите, които разказват историята на децата на Израел и тяхното бягство от Египет, когато те намират нова родина в Канаан. Тези събития са предвестени в книгата на Второзаконието, в която Бог обявява „Ще напоя стрелите си с кръв, а мечът ми ще се нахрани с плът“ (Втор. 32:42) След което се обръщаме към пълна оргия на милитаризъм, поробване и расови войни в Книгите на Исус Навин и Съдиите. Счита се, че самият Мойсей е насърчил тази кампания когато е казал на последователите си, че, щом достигнат Канаан, те трябва да унищожат хората, населяващи градовете, специално запазени за тях (Втор. 20: 16-18).

Исус Навин, наследникът на Мойсей, се оказва способен ученик. Когато завладява града Ай, Бог му заповядва да отнеме добитъка и плячката, като изтреби до крак обитателите, и той надлежно изпълнява заповедта (Исус 8). Когато побеждава и пленява петима царе, той убива пленниците си, или чрез обесване, или чрез разпъване на кръст (Исус 10). Няма свидетелства, че канаанците и техните близки са били маркирани за унищожение защото са били особено зли или подли: те просто са се оказали на погрешната земя в погрешно време. В книгата на Съдиите, отново, други истории разказват за пълното унищожение на различни племена с преднамерена цел да се изличат родовите им линии.

В модерни времена бихме нарекли това геноцид. Ако войските на Исус и неговите наследници-съдии биха извършили делата си в модерния сят, наблюдателите не биха се колебали да говорят за военнопрестъпления. И биха правили сравнения с ужасяващите полувоенни ар-

мии от Уганда и Конго, групи като отвратителната Армия Господня на Джозеф Кони. В сравнение с всичко това, военните правила от Корана са, по стандартите на времето си, доста цивилизовани. Мохамед обикновено желае да спечели противниците на своя страна, а не да ги изтреби.

Не само че израилтяните от Библията извършват регулярни актове на геноцид и етническо прочистване, но те го правят и по божия заповед. Според първата книга на Самуил, Бог нарежда на цар Саул да нападне народа на амаликите, да убие всеки мъж, жена и дете, и дори да изтреби добитъка им (1 Самуил 15:2-3). Именно тази последна подробност се оказва съдбовна за Саул, тъй като той задържа известна част от добитъка, с което си заслужава порицание от пророка Самуил. За щастие, Саул се разкайва и в знак на това разчленява пленения вражески цар. Моралността тържествува.

Освен това Библията демонстрира божие одобрение за неща като расизъм и сегрегация. Ако би трябвало да се избере онази библейска история, която най-очебийно взривява модерната чувствителност, то това ще бъде историята на Финеес, която си остава непозната за повечето днешни читатели-християни (Числа 25: 1-15). Историята започва с това, че децата Израилеви са заплашени от епидемия. Но Финеес проницателно открива причината за гнева на Бога: Бог е гневен, защото еврейски мъж си е взел жена от народа на Мадиам и чрез това е въвел чужда религия. Финеес убива съгрешилата двойка и, успокоен, Бог премахва епидемията и благославя Финеес и наследниците му. Модерните американски расисти много обичат този пасаж. През 1990 **Ричард Кели Хоскинс** използва тази история като основа на манифеста си „Стражи на християнството“. Хоскинс пръв защитава идеята за създаване на нов орден от войнстващи бели расисти [supremacists], Братството на Финеес, след което това име е възприето от различни групи, които използват Финеес като оправдание за терористки нападения срещу смесени расови двойки и клиники за аборти.

Съвременните християни, които вярват, че Библията предлага единствено послание на любов и опрощение, обикновено мислят единствено за Новия Завет. Действително, Новият Завет съдържа далеч по-малко предписания за убийство и сегрегация. Но той си има свои собствени неприятни пасажи, особено когато в Евангелието на Йоана се изразява силна враждебност към юдеите – гръцка дума, която обикновено се превежда като „евреи“. Юдеите възнамеряват да убият Исус с камъни, те

кроят унищожението му; от своя страна Исус ги нарича лъжци, чеда на дявола.

Различните авторитети подхождат към тази дума по различни начини: аз бих предпочел например да я тълкувам като „последователи на потиническия юдейски религиозен елит“. Но на практика всеки достоен за уважение превод трябва да използва простата и добре позната дума „евреи“, така че ние четем за апостолите, криещи се след Разпъването на кръста, сгушени в стаичка, която е заключена „от страх пред евреите“. Тези думи звучат така грубо за пост-холокостовите уши, че някои църкви ги изключват от публичните четения.

Заповедите да се убива, да се извършват етнически прочиствания, да се узаконява сегрегацията, да се мразят и гледат с боязън други раси и религии... всички те са в Библията и се срещат далеч по-често, отколкото в Корана. И при всеки случай може да се спори какво точно означават тези пасажи и – със сигурност – дали те трябва да имат някакво значение за по-късните епохи. Остава си обаче факт, че думите са там и включването им в писанието означава че те са, буквално, канонизирани, не по-малко, отколкото в мюсюлманското писание.

Дали те са използвани или не, зависи от по-широки социални отношения. Когато Америка е влизала в Първата световна война, например, проповедниците-агитатори са се облягали широко на Исусовото предупреждение, че той е дошъл не с мир, а с меч. Действително, това не е чак толкова силно заявление за терор. Но ако човек отчаяно търси стихове с милитаристко звучене, то при всички случаи ще послужи като оправдание за онова, което хората възнамеряват да вършат така или иначе.

Интерпретациите са всичко – и те се променят в хода на времето. Религиите притежават свои същностни ценности, свои ненакърними истини, но освен това те се заобикалят с множество истории, несъществени по отношение на коренното им послание. Всяка религия, която съществува в течение на дълги епохи, абсорбира много от идеите и вярванията на общностите, сред които се намира, а след това те се отразяват в писанията ѝ. В хода на времето мислителите и теолозите отхвърлят или омаловажават онези доктрини и текстове, които противоречат на основните принципи на вярата, докато тя се развива. Колкото и силни да са текстовите традиции, оправдаващи войната и насилието, вярващите въпреки това започват да подчертават обичта и справедливостта. Разбира се, мюсюлманските общества са се ангажирали с джихад, све-

щена война, в хода на историята, и са намирали текстови оправдания за това. Но в хода на времето други мощни течения в религията са се отдалечили от войнолюбието. Колкото и силни да са призивите към джихад, към борба, в ислямската мисъл, силно влиятелните суфистки ордени са проповядвали, че истинската борба е вътрешната битка за контрол над собствените човешки инстинкти, и това има значение в много по-голяма степен от всякакви патетични сблъсъци на мечове и копия. Най-великият джихад е онзи, който се води вътре в душата.

Често пъти такива мислители-реформатори са имали такъв голям успех, че мъчителните думи са изчезвали почти напълно в популярното съзнание, дори и сред вярващи, които считат себе си за истински фундаменталисти. Повечето християнски и еврейски вярващи, дори и онези, които са сравнително грамотни по въпросите на Писанието, четат текстовете си с изключителна избирателност. Колцина християнски проповедници биха намерили днес вдъхновение в кланетата на Исус Навин? Колко американски християни знаят, че Новият Завет изисква от жените да покриват косите си, поне при посещения в църквата, и че Писмата на Павел включват далеч по-подробни указания по въпроса от всичко, писано някога в Корана? Този вид свещена амнезия е основен компонент на религиозното развитие. Тя не предполага отхвърляне на писанията, а по-скоро един техен прочит в тоталния контекст на религията, в хода на собственото ѝ развитие в историята.

Разбира се, човек може да избере да отрича този исторически опит и да се хваща за всяка съществуваща дума или стих, оправдаващи насилието, което вече се случва – но когато човек е избрал този начин на поведение, едва ли вече има значение какво точно казва самият текст.

Филип Дженкинс е професор по история в университета Бейлор, САЩ и директор на програмата за Исторически изследвания на религията в същия

университет. Историк по образование, Дженкинс е бил отличаван многократно за приносите си в обалстите на социологията, криминалистиката и религиозните изследвания. Счита се за един от водещите изследователи на религиите в наше време.

Коментари (31)

- 14-01-2016|**Златко**

И един от най-разочароващите, поне лично за мен, разговори откъм Фейсбук. Да ви имам културтрегерите, дами и господа българи!

> ***Ivan Bakalov*** *абе сигурен бях, че християнството е по-лошо от исляма, и че библията е много лоша книга. трябва да я забранят и да остане само корана. така няма да има неверници, против които джихадистите да воюват и ще настъпи мир.*
> ***Zlatko Enev*** *Еееее, Иване, направо започваш да се излагаш вече! Застаряването не МОЖЕ да бъде оправдание за поведението а ла „кон с капаци“. Ти опита ли се изобщо нещо да прочетеш, преди така да се поизкажеш тук?*
> ***Zlatko Enev*** *Между другото, за мен „стари приятели“ няма. Когато приятелите ми започнат да стават „стари“ обикновено пътищата ни се разделят. Просто природно изискване, мисля...*
> ***Zlatko Enev*** *Щото „аз си знам и БЕЗ да чета“ може и да върви по други места — но не и тук. Това, надявам се, няма нужда да го повтарям...*
> ***Zlatko Enev*** *Културтрегери!*
> ***Ivan Bakalov*** *отдавна следя опитите да се доказва, че библията е също толкова кръвожадна, колкото исляма. Тук даже се доказва, че е повече. Аз не съм религиозен, мога съвсем безпристрастно да сравня какво произтича от исляма и какво от християнството.*
> ***Zlatko Enev*** *И като КАК точно можеш? На основа на КАКВИ познания? Айде поизкажи се така малко, за ще те послушам...*
> ***Zlatko Enev*** *Щото аз си дадох екстра много труд да намеря текст, който изобщо не е краен, а напротив, е доста умерен, и*

идва от СВЕТОВЕН специалист. Наш Иван обаче знае ПО-ДОБРЕ...

Zlatko Enev *Слушай сега — понеже за мен е въпрос вече само на време кога ще те махна от списъка на „приятелите“, прекалено често ми се е случвала точно тази тук история — направо си ме разприятелявай първи, ако мислиш да ми продължаваш с този вид дебелашки изцепки. Без уважение, без излишни приказки. До известно време имах илюзии, поради популярността на изданието ти. Време ми е вече да започна да разбирам, че всичко, що е популярно в България, е такова, защото е на БЪЛГАРСКО ниво...*

Ivan Bakalov *ами айде по-просто — има ли християнски терористи? Християнски атентатори самоубийци? Християнски джихад? Някакви групи, клетки, бригади, атентатори? Християнски водачи, които да призовават към поход срещу някой си, за джихад и т. н.*

Като го каже някой това, веднага в отговор започват да говорят за кръстоносните походи (отпреди колко века?) и за Брейвик. И пак сравненията не издържат.

Zlatko Enev *Това показва само колко МАЛКО знаеш за християнския фундаментализъм (примерно онзи от САЩ). Разликите между фундаменталистите-християни и техните мюсюлмански братя се състои единствено в това, че вторите поне имат оправданието да живеят в изостанали общества...*

Zlatko Enev *И че медиите — поне в България — пишат единствено за вторите. Имаш ли представа колко терористични нападения срещу, примерно, смесени расови двойки или клиники за аборт, се извършват от християнски терористи? онзи от Оклахома, дето изби нам колко стотин души с бомба от изкуствен тор, той да не е бил случайно мюсюлмански фундаменталист?*

Ivan Bakalov *ами да кажем малко знам. А ще изброим ли колко атентата са направили християнските фундаменталисти? И самоубийствени, и др. Да сравняваме? Да броим жертви? Обсадили били клиника за аборти и голям тероризъм*

Zlatko Enev *Как искаш да сравняваш общества, които се намират във война, с такива, които не са? Някакво усещане за реа-*

лизъм така, аджеба? Или според теб няма разлика дали допреди двадесет години за ислямски тероризъм не беше чувала жива душа, докато другият си върви постоянно от десетилетия?
Zlatko Enev *Чудя се само на едно — как успяха да ви промият мозъците така успешно с ТОЛКОВА елементарни похвати. Хора, които само допреди две-три години все още изглежда се опитваха да мислят, днес вече са напълно непромокаеми! За какво е това европейско членство, ако резултатът от него е само и единствено един все по-дебелоглав провинциализъм? Ти над такива неща замисляш ли се изобщо или „да го шибам и Запада" — и готово?*
Zlatko Enev *Уж четете езици, уж имате достъп и до друга информация... Дренки! Пълно, ограничено, провинциално дебелоглавие. насъсквате се едни други като глутница псета в зверилник, направо ужас!*
Ivan Bakalov *Да, преди 20 години ислямски фундаменталисти не режеха глави, не убиваха, само християнските фундаменталисти ги режат от десетилетия. Чудя се също защо някой епископ, кардинал, папата още не е осъдил на смърт някой хулител на християнството.*
Ще ти припомня, че Хомейни осъди на смърт Салман Рушди преди 30 години
Zlatko Enev *Ще ти припомня, че в хора, който се е управлявал от БРАТА на бившия ПАпа (Ратцингер) за 30 години е имало над 350 случая на педофилия или други видове посегателства над деца! Ти наистина ли мислиш, че ония са по-малко хора от нас бе, Иване? Ей това е въпросът на въпросите. Възможно ли е човек от началото на 21-ви век, след ВСИЧКИТЕ истории на този континент, така да лапа като шаран нещо, което е водело ОТНОВО И ОТНОВО само до едно и също? Вие там в кой век живеете, на кой континент?*
Zlatko Enev *Абсолютно същият тип приказки са се говорели преди стотина години по адрес на евреите. Днес вече това изглежда немислимо. А по адрес на мюсюлманите? Еееe, това е друга работа. И КОЕ й е другото? Какво й е другото? Пълен, дивашки, идиотски расизъм от най-елементарен тип, който си няма хал-хабер от това какво представлява сам...*

> ***Ivan Bakalov*** *педофилията сред християнското духовенство ако трябва да я сравняваме със сексуалните насилия в мюсюлманския свят, направо е смешно. И тя постоянно е на показ и обсъждана, а в тия страни там даже не се вълнуват особено.*
> ***Zlatko Enev*** *И това последното откъде го знаеш? или може би хората излязоха по улиците да си дават животите, щото хич не се вълнуват? И щото те всичките там са идиоти, нали?*
> ***Zlatko Enev*** *Виж кво, прекратявам тоя разговор, нямам време да правя ЧАК такива донкихотовски движения. Ако по-младите от нас са малко по-малко зомбирани — има надежда. Ако не — пука ми на шапката, вие ще си се пържите в собствен сос още сто години...*
> ***Zlatko Enev*** *Хайде, ти наляво — аз надясно. Карай си я по твоему, това не е мой проблем...*

- 14-01-2016|**Златко**

Разговорът, разбира се, протече на съвсем кафеджийско ниво, поради взаимната неподготвеност на участниците. Естествено, да се правят някакви СЕРИОЗНИ твърдения за връзките между отделните религии и неща като тероризъм и насилие, може единствено от специалисти, които се занимават с въпроса (посочвам тук най-известната според мен в момента книга – не съм я чел още, но тази глупава кавга ме амбицира, ще заседна да чета Карин Армстронг, както изглежда)...

Karen Armstrong – Fields of Blood: Religion and the History of Violence

В горния текст задачата е по-скромна – просто да се покаже, че свещените писания на ВСИЧКИ религии най-вероятно са пълни с ужаси, поради близкия до ума факт, че са произлезли в исторически епохи, в които това е бил нормалният начин на живот.

- 14-01-2016|**Златко**

Впрочем, в цялата безразборна галиматия принципният въпрос все пак си остана нито зададен, нито отговорен: Ако действително причината за ислямския тероризъм е в Корана, то защо го нямаше само допреди няколко десетилетия този тероризъм? Защо така се появи като по магия ТОЧНО след като земите на тия хора бяха разорани от горе до долу, с огън и меч? Глей ти чудо!

- 14-01-2016|**Манол Глишев**

Разбира се, Дженкинс пропуска, че призивите към насилие са в Стария завет, който от векове дори юдаистите са свикнали да тълкуват алегорично и който няма отношение към християнското поведение. Новият завет не съдържа такива призиви, а точно той е важен за християните. За разлика от Корана, Библията не е нито една, нито дори две книги, а два корпуса от десетки книги, писани в продължение на векове. Библията всъщност е цяла библиотека и съдържа най-разнообразни неща. Така че „призиви към насилие в Библията“ звучи наивно. Има призиви към насилие примерно в Макавейските книги на Стария завет.

- 14-01-2016|**Златко**

Това е просто невярно (а и очевидно тенденциозно) твърдение. Следващата седмица ще представя друг анализ, този път на Новия завет, в който се показва, че призивите към насилие в него, ако и по-завоалирани, са не по-малко решителни от ония в Стария. Самият край на Новия завет е обещание за Второ пришествие, в което Бог (Исус!) ще унищожи всички свои противници...

Jesus Loves His Enemies...and Then Kills Them All

- 14-01-2016|**Станимир Лучков**

По отношение невинността на християнството, г-н Бакалов е необходимо да се осведоми какво предизвиква в известния към верската си толерантност гръко-римски свят, т. нар. християнски гонения от първите векове на нашата ера. Не са ли те предизвикани от убийствата и палежи на храмове, извършени от християнски сподвижници и необходимостта империята /римската/ да им противодейства. Нека г-н Бакалов да потърси сведения и за християните зилоти и техните деяния. Да види как християните се отнасят към инакомислещите – изтезания, изгаряния, осакатяване. Да види благородните цели на Албигойския кръстоносен поход, че и другите походи. Християнството прилага повелите от Стария завет по същия начин, както евреите Тората /Тора = Стар завет/.

- 14-01-2016|**Златко**

На такива аргументи Бакалов отговаря, че това е минало-заминало. Което е вярно само отчасти, разбира се. Факт е, че в Европа християнска-

та религиозност до голяма степен вече не е фактор при разпалването на големи и сериозни конфликти. Но в мюсюлманския свят поне доскоро също цареше един вид равновесие на силите, което не позволяваше на тези най-радикални течения в исляма да излязат на повърхността. Моят собствен аргумент е, че ВСЕКИ фанатизъм е по същество предпоставка за насилие, няма значение дали е християнски или мюсюлмански. А „броенето“, което предлага Иван, не върши работа, по простата причина, че сравняваше дини и марули, тоест общества, които се намират във война с такива, които живеят в мир. Естествено, че при първите нивото на насилие е несравнимо по-високо. Оттук нататък пък стигаме до въпроса как точно се стигна до тази мащабна война в Близкия изток и кои бяха хората, които я поддържаха на първо място?

Да ви припомням ли отново, че със сигурност през 2004, когато голяма част от „Стара Европа“ беше против започването на Втората иракска война, „Новата Европа“, включително и България, и нейната „интелигенция“, поддържаше идеята за войната с огромен ентусиазъм. Днес същите тези лицемери крещят срещу същата „Стара Европа“, „Какво ни натресохте?“

Лицемерие, лицемерие, лицемерие...

- 14-01-2016|**Благо**

„Съвременните християни, които вярват, че Библията предлага единствено послание на любов и опрощение, обикновено мислят единствено за Новия Завет. Действително, Новият Завет съдържа далеч помалко предписания за убийство и сегрегация.“

Не е лошо да ЧЕТЕМ, преди да говорим.

Кой разумен човек ще отрече очевидността на факта, че съвременният тероризъм СЕ ОПРАВДАВА с религията, а не изхожда от нея. Може ли въобще да се спори по въпроса(под „спор“ имам предвид рационална и аргументирана дискусия, а не комплексирано и повърхностно говорене „на инат“)?

- 14-01-2016|**Георги Томов**

Всъщност Бакалов (без да ми е симпатичен) в този спор се държи доста по-възпитано от Енев, който постоянно напада на лична основа не само опонента си, но и „всички вие там“.

- 14-01-2016|**Златко**

Последната забележка отразява едно фактическо положение на нещата. А именно: искам или не, аз също съм чедо и плод на същата страна, обстановка и култура, на която са и опонентите ми. Разликите между нас са не толкова манталитетни и темпераментни, колкото в това, че просто съм имал късмета рано да напусна тази среда и култура, в резултат на което се е получило някакво развитие, невъзможно вътре в България. В известен смисъл най-точното определение за мен вероятно е „авторитарен либерал“. Нямам никакво намерение да се усуквам и отричам очевидни неща.

След всичко казано: а случайно да имате да кажете нещо и по самата тема, господин Томов? Вие също се броите за културтрегер, нали така? Забележките за собствената ми нетолерантност и грубост касаят самия мен. Тук обаче става дума за нещо друго, нещо ПОВЕЧЕ, не мислите ли?

След като не искате да бъдете причисляван към „всички вие там“, дайте някакво свидетелство за противното. Сегашният ви коментар, боя се, само потвърждава принципната ви съпричастност към неспособната на самостоятелно мислене маса...

- 14-01-2016|**Златко**

И, за протокола: евентуалните по-нататъшни коментари, свързани с моята личност, а не с темата на статията, няма да виждат бял свят. Всеки човек, който би искал да се сборичка с мен, е добре дошъл в залата за фитнес, където можем да премерим сили в някакъв вид спортна надпревара. Това тук място е предназначено за други цели...

- 14-01-2016|**Ц.**

Текстът, поне по отношение на Библията и християнските вярвания, е гола вода. Човекът си има някакви мотиви да защитава определена идея или цел (но не и да интерпретира правилно, да търси **истината**), и други човеци, които нямат време да четат (Библията е голяма, тежка, дори за разбиране, книга), му вярват (или не). Аз не се наемам да поправям изкривяванията, няма смисъл, но за всички ангажирани по темата, най-добре би било да седнат и да четат Библията и Корана сами. Да четат, ама бавно, не както се четат вестникарски статии или фейсбук постове... Четенето на писанията отнема години, но си струва... Например, струва си защото ще знаят защо Дейвид Бауи кръсти последният си хит

Лазарус, и му даде точно такъв текст; или нещо друго, по повод думите в статията: „Един от обичаните псалми (137) започва с умилителния ред, „При реките на Вавилон, там седяхме и плачехме“ – и завършва с благопожеланието към всеки, който хване вавилонски деца, да разбие главите им в скалите...“ се сещам за By The Rivers of Babilon на Бони М., да дава Господ всекиму такава амнезия!, най-малкото ражда творчество и музика:

- 15-01-2016|**Гергана**

Не ми допадат всякакви сравнения между Корана и Библията, но тук съм съгласна: „Повечето християнски и еврейски вярващи, дори и онези, които са сравнително грамотни по въпросите на Писанието, четат текстовете си с изключителна избирателност. Колцина християнски проповедници биха намерили днес вдъхновение в кланетата на Исус Навин? Колко американски християни знаят, че Новият Завет изисква от жените да покриват косите си, поне при посещения в църквата, и че Писмата на Павел включват далеч по-подробни указания по въпроса от всичко, писано някога в Корана? Този вид свещена амнезия е основен компонент на религиозното развитие.“. За мен, като християнка и като човек, който периодично се обръща към библейския текст, тази статия представя голата истина за религиозния живот въобще. Библията е толкова противоречива като текст, че е неизбежно и необходимо да затваряме очите си за определени пасажи-иначе няма как да произведе какъвто и да е ефект в живота ни. Не е зле да го признаваме пред себе си.

- 15-01-2016|**Нормален**

Изключително тъпа и тенденциозна статия, стил „Ама и вий(християните) сте маскари“! Този, който я е писал няма хал хабер от Стар и Нов Завет! Християните затова са християни, защото следват Новия завет на Бог и нито един текст от Стария завет не може да бъде разглеждан от християните по друг начин, освен чрез призмата на Новия завет. Ако Старият завет казва“ Зъб за зъб, око за око“, то Новият учи:“Не убивай“, „Ако имаш 2 ризи, дай едната на ближния си“,“ „... Ако те плесне някой по дясната буза, обърни му и другата“ и това е, което християните следват!

Гнусна и неграмотна статия на либерстко-толерастката глутница от хиени! Няма да Ви минат номерата! Тази статия може да бъде споделяна само от претенциозни нищожества...

- 15-01-2016|**Златко**

А днес получих следното писъмце от бивш колега, което ми се струва достатъчно типично, за да бъде запазено като документ на времето си.

Християните: най-преследвани, най-избивани

Какво ще каже за това твоят Дженкинс? Злати, откъде ги изкопаваш подобни идиоти, да прощаваш? Това ли е цветът на западната либерална мисъл – като този „религиовед“ или като Жак Рупник, когото публикува, когато ти предложих една статия на М. Велер? Това е направо отчайващо равнище с ясно и прозрачно доловимо, до втръсване набивано, внушение – християнството за нищо не става, ислямът има всички предимства и съвършенства. Откъде се пръкнахте толкова и такива ислямофили, а? какво толкова ви влече към него?

Между другото, защо не ни просветиш за това що е „хиджра“ в исляма или пък „тахарруш“ (по отношение на последните кьолнски събития)? Нещо за отношението в Корана към неверниците? Защо не се обърнеш към най-добрият български ориенталист проф. Цветан Теофанов? Той е преводач на Корана, та може да ти обясни това-онова...

А propos, защо Мека и Медина са разрешени само за мюсюлмани? Защо, за да влезеш в Купола над Скалата и в джамията Ал Акса на Храмовия хълм в Иерусалим, преди това „доброволно“ трябва да приемеш исляма, а? Мале, ако така беше в Рим, примерно, представям си целият ви левичарски вой!

Последните ти словоизвержения (и друг път съм ти казвал, че страдаш от логорея и това ужасно обезценява усилията ти, които продължавам да ценя!) окончателно ме убедиха в това, че всъщност не си никакъв либерал (дори и „авторитарен“, както се определяш), а тривиален левичар със силен уклон към догматизъм. Какъв е този ваш бяс за скоростно ислямизиране на Европа? Кан Тервел още през 717 година спря арабите, обсадили Цариград; от другата страна Карл Мартел ги разби при Поатие. Мечтата за завладяването на Европа никога не ги е напускала за тия 12-13 века и тук „разорението“ на Близкия Изток, за което пишеш не без основание, е всъщност повод, а не причина.

Ще си позволя един приятелски съвет – по-добре помисли за безопасността на децата си, че като гледам какво става в едни нецензурирани от вашата възвишена либерална мисъл клипчета, тръпки ме побиват... а нас, простите балканци, ни остави, не ни бери толкова грижата – ние сме „застаряващи провинциални мъже“, както любезно неведнъж определяш своите приятели, от които си видял само добро и които според силите си дори са подпомагали твоите начинания. Е, друго си е от перманентен пубертет един мъж да се пресели направо при 70-те девици...

Помниш ли какво казваше един евангелистки пастор за своето равнодушие по време на хитлеризма?

„Когато дойдоха за мен, нямаше кой да ме защити“.

Сърдечни поздрави,

Е.

P. S. Абе какво стана с публикациите по повод 100-годишнината от Арменския геноцид? Обяви го и него за несъществуващ, зер такъв е „тренда на либерализма“... Отврат, брат! Е.

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Не съм прочела целия материал, правя уточнение „в крачка“. Официалния превод на ая 12 от сура 8, е: „12. Твоят Господ разкри на ангелите: „Аз съм с вас. Подкрепяйте вярващите! Ще вселя Аз ужас в сърцата на неверниците. Бийте ги по вратовете, бийте ги по всички крайници!“ В Корана рязане на глави няма.

Официалния превод е правен в продължение на 10 години, а до ден днешен се подготвят редакции, защото за подобни текстове, дори 10 години са малко време. Камо ли да превеждаш от преведен текс, не от оригинала...

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Както следва, превода на ая 60 на сура Ат-Тауба (8), е: **„И пригответе за тях колкото можете сили и бойни коне! Ще наплашите с тях врага на Аллах и вашия враг, и други освен тях, които вие не знаете, но Аллах ги знае. Каквото и да раздадете по пътя на Аллах, то ще ви се изплати и не ще бъдете угнетени.“**

- 15-01-2016|**Милена-Иршад**

Цитираният пасаж от Корана 4,64 – иде реч за сура Ан-Ниса (Жените) не знам как би могъл да бъде сметнат за потикване към жестокост, освен от някой, който си я носи в себе си.

Та този пасаж (ая), гласи:

34. Мъжете стоят над жените с това, с което Аллах предпочете едни пред други и защото харчат от имотите си. Целомъдрените жени са послушни, пазят съкровеното си, както Аллах ги е запазил. А онези, от чието непокорство се страхувате, увещавайте, [после] се отдръпнете от тях в постелите, и [ако трябва] ги удряйте! А покорят ли ви се, не търсете средство против тях! Аллах е всевишен, превелик.

- 15-01-2016|**Златко**

Благодаря! В случая действително трябва да призная някакъв вид (несъзнателна) пристрастност, в смисъл, че вадих всички цитати от Библията от ауторизирани преводи (онлайн), докато при Корана просто превеждах английския текст от статията. В случая те са:

> *cast terror into the hearts of those who are bent on denying the truth; strike, then, their necks!" (Koran 8.12)*
> *One text from Sura (Chapter) 47 begins „O true believers, when you encounter the unbelievers, strike off their heads."*

- 17-01-2016|**Сашо**

В колко християнски страни е забранен исляма и в колко ислямски е забранено християнството? В колко страни има смъртна присъда за изповядване на исляма и в колко за изповядване на християнство? Като си отговорите на тези въпрос, ще разберете коя религия е насилническа и коя миролюбива. Всичко останало е субективно тълкуване на Библията.

- 17-01-2016|**Милена-Иршад**

Само доуточнявах. Инак заповедите, в които се споменава някакво насилие, обикновено Бог ги дава като обещание и са само свързани с Него, т. е. само Той е Въздаващия наказание и справедливост. На хората са дадени малко на брой възможности за справедлив съд и отмъщение.

Наистина са малко, но е видно как в днешно време, се вадят именно те от хулителите на Исляма, а всичко друго се пренебрегва.

По-горе видях цитирано „писмо“ от „приятел“, който задаваше няколко въпроса, които по-скоро ми се сториха риторични, неизискващи отговор, т. е. задаващия по-скоро не търси отговор. но пък се зачудих защо, аджеба тоя човек пита за Хиджра например?! И на това ли намериха някаква възможност за критика? Ако знаете,, г-н Енев, кажете, моля.

Иначе бих казала защо Мекка – само Мекка, не и Медина, е затворена за немюсюлмани. Всъщност Месжиди ал-Харам, не самия град. Месжиди Харам си е джамията и района около Черния камък. Това е голямо място за поклонение – ежегодния Хадж. Стичат се милиони за поклонение, не е място за екскурзия.

Медина е много красив и спокоен град.

- 17-01-2016|**ммм**

Статия, която оправдава исляма за сметка на християнството. Какво значение има колко думи за война и насилие се съдържат в едната и в другата книга? Не броят на тези думи е важен, а интерпретирането на текста като цяло. Живеем във време, в което християнството умишлено е почти забравено, а ислямът настъпва, защото Коранът е интерпретиран по съответен начин – това е важното! Затова и Европа ще падне: няма войнстващо християнство, което да се изправи срещу войнстващия ислям! Има шушумигести европейци, потънали в безхаберие и хедонизъм. Не знам какво толкова се чудите, че исляма предвижда жестокости по отношение на неверниците: всеки, който не е с тях е против тях. Толерантност няма! Поне ние българите не би следвало да се учудваме: все пак почти 500 г. сме били част от ислямска империя. Иначе убийства, войни, алкохолизъм и изнасилвания има и в древногръцката митология например – тя буквално прелива от тях.

- 20-01-2016|**рмц**

Много думи, много интерпретации, но всеки, който пише статии или коментари в един момент трябва да се замисли за идеята, че „в деня на Страшния съд“ неговото дело ще бъде разгледано лично. Тази идея събира християни, мюсюлмани, юдеи, всички на едно място.

Така разбирам аз либерализма.

Един приятел казва, че в християнството го впечатлява неговата „извисеност“. Защото за един християнин първа работа е да проумее живота на Христос и там той ще се спре.

Но повечето сме наследствени християни, а това не се брои.

- 29-01-2016|**Антон Гицов**

Християнството- това е новият завет. Къде там има призиви за насилие?

Антон Гицов

- 29-01-2016|**Златко**

Ами който не знае да чете, така пита (заедно с тоя текст беше публикуван и още един, „Исус обича враговете си...“, в който на същия вид анализ е подложен точно Новия завет...)

- 31-01-2016|**Антон Гицов**

Както казват, кой как чете евангелието. Ето едно интересно четиво по въпроса от журналиста Валери Найденов:

www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=5235669

Добре известно е, че в Корана има 206 възхвали на войната и насилието, 25 абзаца, които заповядват да се убиват неверниците и 2 по-конкретни нареждания да се режат глави. Реки от кръв се леят в хадисите – хилядите кратки свидетелства за думите и делата на пророка, които са неделима част от ислямската догма.

Ислямът е именно религия на насилието – и като догма, и като практика. Да, християните също са проливали доста кръв и продължават да проливат, но не по вина на Христа. Разгледайте оригиналната християнска догма, както е формулирана в Новия завет. В него няма нито един израз, с който Синът Божи да призовава към насилие спрямо когото и да било. Напротив, казано е да обичаш ближния и да обърнеш другата буза.

Ислямските пропагандисти обикновено се хващат за израза „Не мислете, че дойдох да донеса мир на земята; не мир дойдох да донеса, а меч“ (Матей, 10/34). Ако обаче човек прочете за какво иде реч, става очевидно, че Христос не призовава своите апостоли да въртят меча, а тъкмо обратното – предупреждава ги, че ще има да патят, че ще бъдат жертви. Той казва: „Ето, аз ви пращам като овци посред вълци“ и им препоръчва да бъдат „незлобливи като гълъби“. Мечът няма да е в ръцете на праведните християни, а в ръцете на техните гонители.

www.24chasa.bg/Article.asp? ArticleId=4525913

Истината е очевидна – християнството и ислямът са коренно противоположни религии. Христос и Мохамед са пълни антиподи. Имам предвид техните кодифицирани религиозни образи, тъй като за реалните хора почти нищо не се знае. Христос е хрисим дърводелец, който проповядва братство и любов между хората и разделение между църквата и държавата (дайте Божието Богу, кесаревото – кесарю; обърни и другата буза и така нататък). Нито една дума в Новия завет не препоръчва убийство и насилие

.

- 31-01-2016|**Златко**

Когато човек НЕ ЗНАЕ нещо си и настоява, че еди какво си било еди как си, в противоречие с фактически информации, които му липсват, това се нарича незнание. Когато обаче му посочат тия информации, а той ВЪПРЕКИ това се инати и вика на черното бяло, това се нарича гьонсуратлък.

Господин Гицов, понеже или ви е домързяло, или не сте успели да прочетете текста, който вече ви посочих, да цитираме тук няколко пасажа от Новия завет, в който според вас нямало призиви към насилие.

И така:

> *Събитията от Второто пришествие на Христос се намират в Библията, включително и Книгата на Откровенията b] Откровение на Йоан, Апокалипсис[/b – която е и последната книга на Новия Завет. Исус ще „съди и воюва праведно“ (Откр. 19:11), дрехата му ще бъде „попръскана с кръв“ (19:13) и ще бъде съпровождан от „войски“ (19:14), с които ще „порази с него народите“ (19:15).*
>
> *15 Из устата Му излизаше остър меч, за да порази с него народите; и Той ще ги управлява с желязна тояга и ще стъпче лина на лютия гняв на Бога Всемогъщий.*
>
> *16 И на дрехата и на бедрото Му имаше написано име: Цар на царете, и Господ на господарите.*
>
> *17 После видях един ангел, стоящ в слънцето; и, извиквайки със силен глас, каза на всичките птици, които летят посред небето: Дойдете, събирайте се за великата Божия вечеря,*
>
> *18 за да ядете месата на царе и месата на хилядници, месата на юнаци и месата на коне и на ония, които яздят на тях, дори*

месата на всичките човеци, свободни и роби, малки и големи.
19 И видях звяра и земните царе и войските им събрани да воюват против яздещия на коня и против Неговото войнство.
20 И звярът биде уловен, и с него лъжепророка, който бе извършил пред него знаменията, с които измами ония, които бяха приели белега на звяра, и които се покланяха на неговия образ; те двамата бяха хвърлени живи в огненото езеро, което гори с жупел.
21 А останалите бидоха избити с меча на яздещия на коня, с меча, който излизаше от устата Му. И всичките птици се наситиха от месата им.

И, понеже подозирам, че това няма да е достатъчно, то МНОГО МОЛЯ, вземете и прочетете най-после тоя текст. Не че очаквам някакви чудеса – вече се познаваме достатъчно – но все пак, поне да имате информацията, която очевидно ви липсва...

Исус обича враговете си... а след това ги избива

- 31-01-2016|**Милена**

Не само гьонсуратлък, но и незнание. Най-обичам някой да си служи като доказателства в сериозна тема, с цитати от съмнителни в истинността си дори за новините медии.

Не знаете нищо за Христос, за когото има две споменавания в ръкописи от Флавий, освен житията му, канонизирани под формата на Нов Завет. Въпреки това в така мразения от много Коран, има цяла сура (глава), наречена Марийам, т. е. Мария – става дума за майката на Исус и за него. В останалата част на Коран също се говори за Исус – Месията.

но да не взимаме Коран за доказателство...

Въпреки това – Мохаммад с. а. с е живял 6 века по-късно и под формата на сахих хадиси се пазят голяма част от казаното и стореното от него.

Така че не знанието от една страна не е извинение, но пък говоренето без знание по темата, си е осъдително.

В Коран за Мохаммад с. а. с. се казва: „Изпратен си като милост за световете...“.

- 17-02-2016|**Манол Глишев**

  Златко писа:
  Това е просто невярно (а и очевидно тенденциозно) твърдение. Следващата седмица ще представя друг анализ, този път на Новия завет, в който се показва, че призивите към насилие в него, ако и по-завоалирани, са не по-малко решителни от онния в Стария. Самият край на Новия завет е обещание за Второ пришествие, в което Бог (Исус!) ще унищожи всички свои противници...

Ами не, Златко, не е „невярно". Съвсем вярно си е. В Новия завет няма призиви към насилие. Потърси в целия му корпус и едно място, където да има призив към насилие. „Иди и отрежи главата на някого", „пребий блудницата с камъни", „да изтребим фарисеите" или „да разпънем езичниците на кръст", „да накажем римляните"... Такива неща липсват. Виж, обратното е доста често: „който нож вади, от нож умира", „Който е без грях, пръв да хвърли камък", такива неща има. А това с птиците или пък „дойдох да донеса меч" просто не са призиви. Ама ти просто не си чел Новия завет:)

- 17-02-2016|**Златко**

Поредният нашенски многознайко, който си представя, че говори за нещо, от което си има хабер (и не си е дал труда да прочете коментарите под тоя текст, защото в тях се посочва минимум на два пъти другия текст на сайта, посветен на анализ ИМЕННО на призивите към насилие в библейския Нов завет).

Добре поне, че тоя го познавам отдавна, та съм престанал да му се ядосвам...

- 16-07-2016|**Марков**

Този, който е правил статията, изглежда няма много представа от Библията. Тези цитати са от Старият Завет. Той вече е преминал. Християнството, както неправилно се употребява думата тук, е вяра в Христос. Христос е Новият Завет. В него няма нито един призив за физическа агресия спрямо другите, а точно обратното.

Бурката: западният поглед
Автор(и): Лазар Копринаров

Присъствието на ислямския дрес код (задължителното облекло за вярващата мюсюлманка: бурка, никаб, феридже и т. н.) в западноевропейското публично пространство произвежда оживени политически дебати и светогледни конфронтации, водещи до забраната му в страни като Франция и Белгия, в някои провинции на Германия, както и до частичното му ограничаване в Холандия. Защо „парче плат“ се оказва способно да провокира толкова остър политически сблъсък и дори забранителен режим в общества, които са се доказали като пазители на либералните ценности? Отговорът на този въпрос не би бил достатъчен, ако се търси само с инструментариума на политическото мислене. Защото „бурката“ (разбирай, обличането на жената според каноните на исляма) е не просто един от възможните начини за обличане – тя е своеобразен свръх-знак, в който са напластени съществени религиозни, културни, джендърни значения, влизащи в противоречие с някои от основополагащите ценности на Запада. В бурката са имплицирани разнообразни ценности, способни да обединяват и да фрагментират обществото.

1. Ислямският дрес код: критерий за религиозна лоялност

Няма религия, която да е пренебрегвала възможността да наложи своите абстрактни идеи и теологически предписания чрез символизирането им в определено телесно поведение. Няма религия, която да е пропуснала големия шанс да артикулира вярата не само с вербална, но и с невербална комуникация, както и чрез миметиране на някакво телесно поведение. Най-често това са телесните ритуали по време на молитви, символичните жестове, контролът на тялото посредством аскетизъм, периодично повтарящите се диети и кулинарни ограничения, налагането на празничен календар, който да регулира съотнасянето на профанното и свещено, сексуалната абстиненция в определени периоди, лишаването от сън и т. н.

Но не само тялото, облеклото също е част от религиозните ресурси. То артикулира принадлежност и от-граничаване – принадлежност към една религиозна група и дистанциране от друга религиозна група. В този смисъл носенето на определени дрехи е знак на религиозен ангажимент и религиозна идентификация. Отклоняването от тях се възприема като липса на религиозна лоялност. Заедно с това обличането е много важен източник за дисциплиниране на тялото. Защото дрехата изразява индивида[1], но същевременно притежава способност и да властва над него. В „Записките на Малте Лауридс Бриге“ Рилке описва следната сцена. Малте, намерил купчина стари дрехи в семейния шкаф, облича един от костюмите и се оглежда в стенното огледало. „От мътното огледало насреща ми изплуваше нещо [...] съвсем неочаквано, чуждо, твърде различно от онова, което току-що си бях представял.“ После той отново и отново пробва старите костюми, носители на семейната история. „Едва облякъл някой костюм, аз вече трябваше да призная, че съм попаднал под властта му; че той предопределя движенията, израза на лицето ми, та дори моите хрумвания; ръката, около която непрестанно се спускаше дантеленият маншет, изобщо не беше моята обичайна ръка...“ – пояснява Бриге (Рилке 1985: 116). Макар човек да избира дрехата, избирайки я, и той като Бриге попада под властта ѝ. Облеклото обозначава човека, но като го обозначава, го прави подвластен на облеклото. Тъкмо затова религиите използват начините за обличане като ресурс за контрол над вярващите. Това е особено характерно за исляма, тъй като тази религия в най-голяма степен интегрира трансцедентното във всекидневния живот. Тъкмо затова в исляма съществува най-стриктен *дрес код* и се упражнява най-силен контрол за неговото съблюдаване.

1 Обличайки се по определен начин, човекът „изговаря“ себе си. Дрехите са неговото своеобразно продължение, което му позволява да проектира, да симулира, да мимикрира себе си. Чрез обличането се произвеждат повече шансове за експресия на личността, за разширяване на възможностите на човешкото тяло, за експониране на определена (индивидуалната, половата, религиозната, политическата и т. н.) идентичност и т. н. Заедно с това облеклото служи и като своеобразен код, улесняващ общуването. Но то е не само експресия и комуникация. Облеклото същевременно е част от онези инструменти, с които обществото произвежда и поддържа различни социални класификации и стратификации (мъже – жени; млади – стари; свещенослужители и миряни; властващи и подчинени, военни и цивилни, стражи и затворници, и т. н.). В качеството си на продължение на тялото, като негова своеобразна културна протеза, облеклото е сред езиците, даващи възможност на човека да се самоизговаря, а на обществото – да се самоподрежда, ползвайки езика на дрехите.

Контролът над облеклото е особено силен при исляма. Този акцент върху облеклото се дължи на спецификата на тази религия. Ислямът е религия, която поддържа взаимно обвързани морала, политиката, културата и сакралността. Поради това на облеклото се гледа едновременно като на религиозен, морален и политически знак. Като на знак, който задължително трябва да присъства не само в религиозния живот, но и във всекидневието на вярващите.

Принципите, върху които се строи ислямският дрес код, са духовна съсредоточеност, смирение, скромност, благочестие и умереност. Част от тях са формулирани в Корана, а друга част – във втория по значимост източник на ислямската мъдрост, в жизнеописанието на Пророка Мохамед. Заслужава отбелязване, че в тези свещени текстове се отделя повече внимание на облеклото на мъжете и целомъдрието на мъжкото тяло, отколкото на жените. Канонът за обличане на жените е представен в Сура 24 на Корана: „И кажи на вярващите жени да свеждат поглед и да пазят целомъдрието си, и да не показват своите украшения освен видното от тях, и да спускат покривалото върху пазвата си, и да не показват своите украшения освен пред съпрузите си или бащите си, или бащите на съпрузите си, или синовете си, или синовете на съпрузите си, или братята си, или синовете на братята си, или синовете на сестрите си, или жените [вярващи], или наложниците си, или слугите от мъжете без плътски нужди, или децата, непознали още женската голота. И да не тропат с крак, за да се разбере какво скриват от своите украшения“ (*Светлина: 31*).

В ислямските норми на обличане се слага акцент върху контрола над сексуалността и върху гарантирането на неприкосновеност на личното пространство. Женското облекло трябва да покрие цялото тяло на жената, с евентуалното изключение на лицето и дланите. Аргументът на този начин на обличане е, че е необходимо да се дисциплинират и блокират възможностите за изкушения и привличания, произтичащи от човешката телесност. Заедно с това обличането има за цел да охранява интимността, като тя бъде предназначена само за най-близкия кръг хора. Този дрес код сигнализира, че животът у дома е от фундаментално и определящо значение.

Дрес кодът на исляма съсредоточава в себе си силен контрол и самоконтрол. В някои от ислямските напътствия за обличане се поддържа едно разгърнато обяснение на причините за този засилен контрол:

„В модерния свят нашите сетива са атакувани отвсякъде с изобилие от знаци, звуци и ухания. Ислямът ни учи да контролираме това, на което са изложени нашите сетива, тъй като преживяванията ни въздействат както външно, така и духовно. [...] Когато нашите сетива са свидетели на безнравственост, престъпление или разврат, дори ако не участваме в деянието, губим част от невинността си.“ (Защо 2015). Специфична част от ислямския дрес код е и контролът над такава специфична функция на зрението като погледа. Изрично се посочва необходимостта от самоконтрол на погледа, от максимално редуциране на преките погледи.

Ислямският дрес код за жената следва традицията да се отчужди от облеклото неговата еротична конотация. На този род облекло се гледа като на средство за обуздаване на сексуалността, като на щит, пазещ скромността от посегателства. Обратно, част от противниците на „правото на бурката“ се аргументират с това, че този начин на обличане отчуждава забулените жени от тяхното право на сексуалност, както и от възможността за постигане на нормална женствена идентичност. Френската изследователка Елизабет Рудинеско, например, счита, че забулването пречи на жените да бъдат „обекти на желание“, а това е задължително условие за женствеността на жените. Защото „женствената идентичност зависи от мъжкото желание, а то зависи от наличието на визуална стимулация (Скот 2007: 158-159).

2. Имплицираните различия

Италианската изследователка П. Калефато обобщава начина на обличане в съвременните европейски мегаполиси с твърдението, че „сюрреалното навлиза във всекидневието“ (Calefato 2009:88): обличането поставя непредсказуемо едно до друго и едно в друго неща, които са мислени като несъвместими – обличането се превръща в нещо като мозайка от преднамерено или случайно, неорганизирано „цитиране“ на дрехи и стилове от различни точки на света. Ако разбираме хипертекста в смисъла на Дерида като „машина с няколко глави, които четат други текстове“, можем да смятаме, че обличането все повече придобива характера на хипертекст. Защото облечените тела, които се срещат, пресичат, разминават, взаимодействат в глобализираните урбанистични пространства, са в голяма степен невъобразима мозайка от погълнати чужди практики, от цитати на облекла, идващи „отвън“.

В този контекст не може да не възникне следният въпрос: ако разнообразието на обличането в Европа е толкова голямо, че различията се банализират, защо реакциите срещу ислямския дрес код са толкова бурни, защо в европейското публично пространство е налице една трудна за овладяване *непоносимост* към бурката?

Реакциите в западното общество срещу забулването разкрива няколко конфликтни точки, оформили се при визуализирането на исляма в това общество. Ще изтъкна три от източниците на тези стълкновения.

Първата конфликтна точка е стълкновението на две противоположни представи и практики за приватизиране на човешкото тяло. При стриктните последователи на исляма приватизирането на тялото означава изтегляне на тялото от публичното пространство. Жизненото, индивидуално, конкретно тяло, особено женското тяло, го има у дома и мястото му е само у дома. Неговият живот е в частния живот. Извън приватното пространство телесността подлежи на стриктно анонимизиране. Бурката има тъкмо тази задача. Тялото се опакова, за да може да излезе на улицата, без всъщност да присъства там. То остава приковано към дома. В този смисъл то е приватизирано. Но това е особена, парадоксална приватизация. В основата ѝ стои набожността. На тялото се позволява да принадлежи на себе си само в приватното пространство, защото то, тялото, не се мисли като напълно принадлежащо на себе си. Тялото и неговото продължение в облеклото на мюсюлманите е такова, каквото трябва да бъде, следвайки изискванията на Корана и Мохамед. Ислямският дрес код придава на тялото характера на своеобразна религиозна иконография.

Съвсем друга е посоката на приватизацията на тялото, която се разгръща в западната култура през последните няколко десетилетия. В основата ѝ е положено усещането за освобождаване на тялото – освобождаване от природната и божествената му предопределеност, от принадлежността му към нацията, към расата, към съответния пол. Съвременният човек, формиран от традициите на християнството и Просвещението, започва да живее с надеждата и с прибързаната, но нарастващата самоувереност, че тялото все по-мащабно се трансформира от неотменна съдба в проект, става обект на самоличната воля и се превръща от биологически факт в проектиран артефакт. Майкъл Джексън е съвършеният знак на тази тенденция – той беше нещо като киборг, човешко тяло плюс

„протеза“, изработена от естетически хирурзи, козметици, коафьори, химици, стилисти и други дизайнери на човешкото тяло.

Волята за превръщането на тялото от съдба в проект е в края на крайщата воля за радикално приватизиране на тялото, знак на вярата, че човекът е последният стопанин на тялото си. Това приватизиране намира своята визуализация в начина на обличане. Нормално е да е така, защото облеклото е най-лесния и универсален начин човек да придава пластичност на тяло, да измества границите на неговите налични качества и да го ориентира към някакъв желан образ. Когато искаме да сме други, да се разграничим от онова, което сме предопределени от съдбата да бъдем, ние „ремонтираме“ тялото си. Но облеклото се поддава на по-силно манипулиране, отколкото тялото. Затова най-често предприеманият „ремонт“ на тялото е ремонт на облеклото. Дрехата е мощно средство за една общо взето невинна игра на умножаване на личността. Чрез облеклото, което дава възможност на личността да се изразява, но същевременно и да се маскира, човек придобива шанса да избира своята „поредна“ роля, да гради „днешната“ си видимост, да произвежда желаната, макар и временна публична „явеност“. Тук е много уместно наблюдението на Р. Барт за способността на дрехата да превръща обличането на човека в сцена, на която се играят – понякога подсъзнателно, но най-често преднамерено, по предварително замислена драматургия – разнообразните пиеси на „множенето на личности“. Френският семиотик го казва така: *„Строга – това сте вие; мила – това пак сте вие; с шивачите вие ще откриете, че можете да сте и едното, и другото, да водите двоен живот*: това е старата тема за преобличането, същностен атрибут на боговете, полицаите и апашите. ... Модата „играе“ с най-сериозната тема на човешкото съзнание (*Кой съм аз?)*“ (Барт 2005: 306-307).

Тук стигаме до *втора конфликтна точка – противоположното отношението към модата.* Модата в облеклото, чието начало е положено в Европа преди около два века, е символ на „специфично нетърпеливото темпо на съвременния живот“ (Simmel 1995: 37). Динамизмът е вътрешно заложен в модата, при това не само заради обвързването ѝ с динамизма на пазара в консумативните общества. Преди повече от два века Джакомо Леопарди е написал диалога „Разговор на модата със смъртта“. В него проникновено е обобщена мисията на модата: „Ние, модата и смъртта, и двете сме тленни рожби: една и съща е природата ни, един и същ е обичаят ни – да обновяваме света“ (Leopardi 2010: 18) Модата настоява

миналото да бъде забравено и да не ни е толкова грижа за бъдещето. Тя съблазнително ни кара да се втренчваме в настоящето, пропускайки или пренебрегвайки другите измерения на времето.

Обличането в западната култура е подчинено на модата. Обратно, ислямският дрес код е анти-мода. Бурката е символ на спрялото време, на анахронизма, на неизменността, на вечността. Тя може да бъде част от хипертекста на съвременната мода. Но сама по себе си, като религиозно предопределен дрес код, бурката влиза в остро противоречие с модата като философия на обличането в западната култура. Бурката е „чуждо тяло" в западното общество, защото символизира чужд режим на историчност, т. е. друга структура на съотнасянето на миналото, настоящето в бъдещето. В нея се въплъщава разбирането, че настоящето следва да се вдъхновява от миналото. Но режимът на историчност на днешното западно общество е белязан от презентизъм, ако използваме понятието на Франсоа Артог – настоящето е превърнато в самостоятелна величина[1]. Бурката много трудно може да бъде „преглътната" при такова подреждане на времената.

Третата конфликтна точка касае разбирането за границите в отвореното общество. Стриктното спазване на ислямския дрес код в европейското публично пространство произвежда зрими вътрешни граници в едно общо пространство, което е оформено до голяма степен от традициите на християнството и от секуларизма на Модерността. Всички култури имат традиции по изработването на образци, правила, предписания, които да осигуряват фиксирането и поддържането на граници вътре в едно общество. За тази цел се изработват маркери, достъпни или дори натрапващи се на слуха, зрението, обонянието и т. н. Облеклото е сред най-интензивно използваните инструменти за символизиране на

1 Френският историк Франсоа Артог (Артог 2007) си служи с много примери от различни области на живота, за да покаже разпадането на стария ред на времето, при който са господствали миналото или бъдещето. Революционните утопии търпят масов крах през втората половина на XXП век и по този начин обезсмислят илюзиите за бъдещето. Светът добива характера на консумативно общество, чийто водещ белег е бързият оборот, ускореното излизане от употреба, „търсенето на все по-бързи облаги". Периодично светът потъва в тежки икономически кризи и масова безработица, създавайки по този начин „хора без бъдеще", без упование в бъдещето. Същевременно ежедневието на милиарди хора се оказва окупирано от внушенията на масмедиите, които „компресират времето", хипертрофирайки настоящето за сметка на миналото. Съвременният човек се съпротивлява на остаряването си, т. е. иска му се да превърне младостта си в едно собствено вечно настояще.

граници в публичните пространства. Можем да се обърнем за пример към метафората за двете тела на носителя на властта, въведена в научен оборот от британски историк Ернст Канторовиц. В изследването си за политическото богословие на Средните векове той вкара в употреба понятието за двете тела на краля – тленното и безсмъртното, това на определения човек с персонално име (Джордж, Ричард и пр.), и другото, пак носено от същия човек, но съградено и поддържано от невидими властови подпори. Канторовиц цитира текст на английски юрист от XVI век, в който се казва: „Неговото (на краля – Л. К.) политическо тяло, което не може да бъде видяно или докоснато, съществува за наставление на народа и за осъществяване на обществени блага“ (Канторовиц 2004: 19). Всъщност, политическото тяло съвсем не е невидимо: кралската мантия, короната, жезъла и т. н. са видимите атрибути на невидимото тяло на властта. Твърдението, че „кралят е гол“ всъщност е метонимия, в която голотата препраща към разконспирираното политическо тяло на краля. Облеклото на владетеля – неговата пурпурна мантия, скиптъра, короната и прочие – инсценира неговото политическо тяло. Кралските одежди са особен медиум – те правят видимо политическото тяло на краля, говорят в някаква степен от негово име. Показателно е, че в продължение на векове един от най-важните ритуали – коронацията – представлявал съблечане и обличане: най-напред бъдещият крал свалял обичайното си облекло, а после надявал кралските одежди.

Властовите отношения се визуализират и поддържат чрез облеклото не само на върха на пирамидата на властта. Начинът на обличане произвежда в продължение на векове зримост на социалната структура на обществото, на границите между различните социални групи. Дрехите са били семантичен код за разчитане статуса на различните социални общности и инструмент за социалното категоризиране. Те указвали на ранга на човека, който ги ползвал. Носенето на нерегламентирано облекло, облекло, което не съответствало на социалното положение, се третирало като грях или като социално падение. В несъответното обличане са откривали или упадък, или греха на гордостта. Нещо повече, в края на XIII век се издават специални закони, нормиращи начина на обличане в зависимост от социалния статус и наказващи лицата, чието облекло излизало от ясно очертаните символни граници на социалните структури на обществото. Тези закони били мотивирани от опасенията, че нарушаването на кода на облеклото предразполага и е демонс-

трационен знак за бунт срещу установения социален порядък (Льо Гоф 2004: 312-313).

Дебатът за присъствието в европейското публично присъствие на жени, облечени по правилата на исляма, е до голяма степен дебат „за“ и „против“ инсценирането на граница между секуларизираното публично пространство и ислямската общност в него. Защитниците на „бурката“ (разбирай: спазване правилата на ислямското женско облекло) виждат в нея възможност за самоидентификация на мюсюлманина. Те интерпретират забраната ѝ като религиозна дискриминация. Обратно, онези, които са за забрана на ислямското женско облекло в публичното пространство, изтъкват, че чрез бурката се инсценира граница, служеща за самоизключване на ислямската общност от голямото общество.

Всяко общество съдържа в себе си други общества, „обществото е от общества“. Въпросът е дали тези „вътрешни“ общности са хем вътре в обществото, хем извън него, при това в негова вреда. Оттук, когато обсъждаме изпитанията на Запада като отворено общество – изпитания, предизвиквани от искането за поддържане на специфичното ислямско облекло в европейското публично пространство, – трябва да си дадем сметка за двойствеността на отвореното общество. То трябва да осигури правото на личния избор, но същевременно да не допусне самозатварянето, капсулирането на „малките общества“ в голямото общество.

Литература

1. **Артог 2007.** Франсоа Артог, Режими на историчността. Презентизъм и изживявания на времето. София: Нов български университет.

2. **Барт 2005**. Ролан Барт, Системата на модата, София: Агата.

3. **Защо 2015**. Защо мюсюлманите имат правила за облеклото (al-islam. org /nutshell/files/hijab-bg).

4. **Канторовиц 2004**. Ернст Х. Канторовиц, Двете тела на краля, София: ЛиК.

5. **Льо Гоф 2004**. Жак Льо Гоф, Цивилизацията на средновековния Запад. София: Агата-А.

6. **Рилке, 1985**. Райнер Мария Рилке, Записките на Малте Лауридс Бриге, София: Народна култура.

7. **Скот 2007**. Джоан Уалах Скот, Политики на булото. Забраната на ислямските забрадки във френските обществени училища, София: Алтера.

8. **Calefato 2009**. Patrizia Calefato, Acros the Borders of Fashion and Music. – in: *Anglistica*, №13.2.

9. **Leopardi 2010**. Dialogue Between Fashion and Death, London: Penquin Books.

10. **Simmel 1995**. Philosophie der Mode (1905). – in: Georg Simmel Gesamtausgabe, Band 10, Michael Behr, Volkhard Krech und Gert Schmidt / ed./, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Лазар Копринаров е български дипломат. В момента той е ръководител на катедрата по „Философски и политически науки“ при Философския факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“ (ЮЗУ) в Благоевград.

Коментари (6)

- 13-06-2016|**Антон Гицов**

„В бурката са имплицирани разнообразни ценности...“ Какви са тези ценности? И как един прост въпрос, трябва ли, нормално ли е момичетата и жените мюсюлманки да носят бурки примерно в България е европейските страни, може да бъде така усукан, че да не можеш да разбереш, мнението на автора за това трябва ли да се разреши или забрани носенето на бурки в България. Ето моето мнение публикувано наскоро във в-к „Стандарт“; вмъкнал съм една част, която беше съкратена от редакцията:

„В България няма място за ходещи палатки“

Антон Гицов

В-к Стандарт, 7 юни 2016г.

www. standartnews. com/mneniya-komentar/v_..._palatki-335386. html

Бурките са привнесени отвън и натрапени на родните мюсюлмани

Като „ходещи палатки“ в цивилизования свят са определяни от журналисти с чувство за хумор жените мюсюлманки с бурки, чието тяло е покрито от главата до петите само с малък процеп за очите. Хуморът настрана, но бурките в много държави се възприемат като символ за доминация и контрол на мъжете върху жените. Този вид облекло не само създава неудобства, особено през горещините, той е вреден и за здравето, защото не дава възможност на организма да изработва витамин D, за което е необходимо части от тялото да са изложени на слънчеви лъчи.

Бурките лишават навършилите пубертета момичета и жени да упражняват такива естествени права и възможности, като да спортуват, да се появяват на плажа с бански костюми, да отидат на ресторант, сладкарница или на кафе, защото трябва да открият лицето си. Да не говорим за участие в конкурси за красота или общуване лице в лице с млади мъже. Затова и техните бъдещи съпрузи се подбират от родителите им. Жените с бурки, естествено не биха могли и да се реализират в икономиката и в други сфери на модерния живот – представяте ли си жена в бурка да стане говорител по някоя от телевизиите или да бъде гимназиална учителка. Отделно радикализирани жени в бурки вече станаха извършители на бомбени атентати, защото поясите с експлозиви не личат под широките черни наметала. Ето защо учудване предизвикват българските защитници на бурките, които намират трибуна и в обществени медии.

Частта, съкратена от редакцията:

В неотдавнашно предаване на тази тема в Референдум по БНТ Юлияна Методиева от Българския Хелзинкски комитет, заяви във връзка със забраната на бурките за „накърняване“ на религиозните чувства и традиции на българските мюсюлмани (в едно интервю с Явор Дачков, тя заяви, че теократичните общества в Иран и Саудитска Арабия носели ценностите на ислямската култура!), а председателят на Асоциацията за европейска интеграция и права на човека адвокат Михаил Екимджиев развиха тезата, че светската правова държава гарантирала правото да избираш определено религиозно облекло, но тъй като все пак жените не било да бъдат дискриминирани, по въпроса с бурките трябвало „да се намери един изключителен деликатен баланс“, без да обясни как си представя един такъв баланс, защото такъв е невъзможен, въпросът опира ясно до това дали да бъдат разрешени или забранени бурките. За съ-

жаление колебливо или отрицателно е мнението на представители на ДПС по отношение забраната на бурките, а Джемал Авушин от отдел „Връзки с обществеността“ към Главното мюфтийство в България директно заяви, че „Мюсюлманското вероизповедание е против налагането на забрана за носенето на бурки на обществени места“.

Нека се спрем на основното твърдение на защитниците на бурките – че те са част от ислямското вероизповедание и традиции. Това твърдение е абсолютно невярно, никъде в Корана не се изисква жените да носят бурки. Не само това, в Корана не съществува и изискване жените да носят и хиджаб – забрадки, покриващи главата и шията. Коранът (сура 24:30-31) изисква жените да се обличат скромно, но то се изисква и от мъжете – вижте днес как модерно се обличат млади мъже мюсюлмани, които принуждават жените си да носят бурки.

Египетската изследователка на ислямския феминизъм Лейла Ахмед посочва, че покриването на косите не е наложено от Корана, то е съществувало далеч преди времето, когато е живял Мохамед. В Месопотамия, Византия и в Персийската империя, носенето на забрадки е било символ на висок статут и е имало разпоредби кои жени са можели и кои не да носят забрадки, в зависимост от социалното им положение и място в обществото. В Израел и днес има религиозни общности, в които от древни времена жените носят забрадки.

Покриването на косите с хиджаб и на цялото тяло с лицето с бурка изобщо не е прилагано като изискване и след смъртта на Мохамед. Бурката се е появила най-напред в Пакистан и оттам в Афганистан в резултат на противоречиви тълкувания на посланията и практиката на самия Мохамед. Пророкът, който често е бил посещаван от многобройни групи поклонници мъже е искал те да не да се взират в жените му. Затова разпоредил те да прикриват лицата си, но привържениците на хиджаба и бурките погрешно тълкуват, че това изискване се отнася до всички жени.

Днес най-последователни в това тълкуване са салафитите и уахабистите от страни като Саудитска Арабия, две ултраконсервативни религиозни течения, привърженици на шериата, на рязането на ръце на крадците, умъртвяването на хомосексуалистите и пребиването с камъни на изневерили съпруги (практикувано и в Иран), проповядващи, че джихадът е оправдано средство за насилствено противодействие срещу

тези, които считат за врагове на Исляма, както и даващи право на мъжете да понабийват жените си, когато те не са много послушни.

Толкова за ценностите на ислямската култура. Българските туркини, които в миналото се трудеха в кооперативните стопанства, а днес са заети в тютюнопроизводството, никога не са били привърженици на носенето на бурки, нито са ги считали за задължение по силата на изисквания на исляма. Налагането на бурките днес в циганското гето в Пазарджик, както вероятно с основание се предполага с финансови поощрения на ултраконсервативни и радикални ислямски организации с корени в Саудитска Арабия, е ретроградно и ощетяващо правата и свободите на българските жени, приели исляма като религия. То наистина ги унизява и превръща в „ходещи палатки“ и трябва без отлагане да се забрани със закон в рамките на територията на българската държава.

Копирано от standartnews. com

- 14-06-2016|**Сумая**

Най- много се възмущавам, когато неспециалисти и немюсюлмани говорят за облеклото на мюсюлманката, и в частност за бурката. Престанете да ни „убеждавате“ колко сме изостанали и лесно манипулируеми. Това е наш съвсем осъзнат избор и това, юе мозъците ви не могат да го възприемат, си е ваш проблем, не наш. И това, че имате възможност в разни телевизионни, печатни и интернет издания да си развивате тезите, не означава, че сте прави. Останете си с мир! Напишете коментар

- 14-06-2016|**Tashunko**

Имамът към младоженеца: „А сега можете да целунете бурката“

- 14-06-2016|**Златко**

Уважаема Сумая, в България неспециалисти просто няма. Измрели са заедно с динозаврите.

- 14-06-2016|**Антон Гицов**

Драга Сумая, и Лейла Ахмед ли е неспециалист? Бих поспорил с вас лице в лице, но как да спориш с жена, чието лице е покрито с бурка? Че и очите и може да не видиш- виждал съм жени с бурки в Емиратите, на които и очите не се виждат- закрити са с мрежичка. Виждал съм шестосем годишни момиченца в Лондон, деца на мюсюлмани, чиито коси

са покрити със забрадки- и те ли ги носят, като знак на техен осъзнат избор? Ако имате дъщеричка, която мечтае да стане балерина, как ще стане тази работа, вие ще и забраните, тя не бива да си показва косите, лицето и голичките крака? И мога да ви дам примери- истински- когато бащи и майки мюсюлмани убиват собствената си дъщеря, която вследствие на осъзнат избор се е влюбила и пожелала да се ожени за християнин. В Германия преди години братя от турски произход убиха сестра си по същата причина- и сега са в затвора.

Такива примери от живота от един неспециалист, атеист между впрочем, слава богу не умрял заедно с динозаврите.

- 20-06-2016|**Самолет 005**

Приемам, че бурката е дрес-код. Приемам, че тя е осъзнат избор. Дотук всичко е добре и е просто теоретичен поглед. Но нека споделя учудването си. Учудването по принцип не е за специалисти, поради което имам право да го споделя. Съдбата ме ощастливи и аз момче от село се озовавам на летище Хийтроу. Пръвото ми впечатление беше, че съм в някаква прокапала конюшня от текесезето на село. Вали като из ведро. Ако си протегнеш ръката можеш да я видиш само до лакътя. Вали като в Англия, както съм чел от романите. Чакам за автобус. Идва двойка араби. Смея да предполагам, че са араби по лицето на мъжа. От грозните араби. Аз съм гей и затова мъжете с техните лица и поведение са ми по-интересни от жените освен ако жените не са много естетски пипнати или много красиви, каквито са някои индийки, еврейки, французойки. Мъжът приличаше на много от свинеподобните български селяни, но по-чернокос и по-белокож. Бузи – тлъсти. Лице – космато, но обръснато. Парфюм, който те скопява. Поглед – мачистки. Ядосан и ругаещ... о, да!, на арабски с характерното за арабите гърлено „х“. Не е от хубавите секси араби. Влачи огромен пакет. О, не! Това не е пакет. Това е пакетирана от Кристо и Жан-Клод жена, но в черно, Виждам перденце пред очите и се забавлявам да си мисля, че е дантела, плетена на една кука. Как тази женица ще преджапа локвата? На Хийтроу локви? Да! Жената е напълно безпомощна и затова мъжът я води. Тя джапа в локвата и мъжът още повече се нервира. Довлича я до навеса на спирката и тя спира да мърда. Аз се чудя накъде да гледам, защото реших, че културният българин от селски произход не е прилично да гледа като „теле в календар“, а още помалко в опакована жена с нервиран до краен предел до нея току що изял

три вола за закуска мъж. Казвам си, абе религия – осъзнат избор, дрес-код за приобщеност и се примирявам. Нали съм и аз от „странните“, трябва да поддържам другите странни и да не ги критикувам. Смешни са ми в несретата ти тези хорица, но нима ние педалите не сме смешни? Замислям се – виждал ли съм в родното си село такова нещо. Не съм. Но работя в университет, където има много момичета мюсюлманки, посветили се на „най-хуманната“ (да пази Бог!) професия – лекарстването. Ще го кажа и на русский – врачевание, с единствената цел да ви впечатля и да си кажете – абе, този е много интелигентен. Освен това в България в момента е хубаво да демонстрираш познания по руски и да цитираш Лермонтов, защото само така могат да те отличат за стойностен. Ако случайно цитираш нещо на френски – не минаваш. Та, замислям се за това, какво съм видял забрадено в университета си. Прелестно красиви жени. Ярки и пъстри цветове на забрадките. Изключително скъпи дамски чанти, от които се вадят табакери и се пушат цигари. Около тези изключително привлекателни млади дами със забрадки гъмжи от млади и сексi арабчета. Мъже, с които да се любиш и да пееш. Ох! Искам и аз да съм в забрадка от розово и светло зелено, та дано някой ме забележи... Гледам една „студеНка“ – така казваме на студентките на село, гледам и изучавам по нея топографска анатомия. Пристиснат клин, на който големите лабии на женския орган се очертават като нощна пеперуда на лунна светлина. Викам си: „Боже! Ако бях истински мъж, сигурно щеше да ме хване страшна куродървица. Ама, каква куродървица, какви 5 лева! Та, това е дрес-код на непривлекателност. Отново потъвам в дъжда на Хийтроу. И какво да видя – съученикът ми Лъчо кара английско такси. Метам рЪце, ма‘ам, свиркам. Лъчо се прави, че не ме забелязва, защото е завършил Международни отношения. Тутакси ме качи един китаец. И аз продължих да си разсъждавам за дрес-кода. Китаецът също не ставаше за секс.

Нямам против жените да се правят на грозни! Имам против и то много против жените да се правят на тъпи! Без да са тъпи...

Ислямът и жените на Балканите
Автор(и): Ина Мерджанова

Откъс от главата „Ислямът и жените на Балканите“ на книгата „Мюсюлманските общности на Баланите: посткомунистически трансформации“, публикувана от издателство „Критика и хуманизъм“, 2016, в превод от английския оригинал „Rediscovering the Umma: Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism“ (Oxford University Press, 2013).

Книгата „Мюсюлманските общности на Балканите: посткомунистически трансформации“ анализира мястото и ролята на исляма в процесите на национално изграждане на Балканите след разпадането на Османската империя, по време на социализма и след 1989 г.

Фокусът е върху структурните и културните преобразувания на мюсюлманските общности след края на Студената война. Това е време, когато мюсюлманите предоговарят своето място и преутвърждават своите ислямски идентичности в секуларни юридически и нормативни контексти, в повечето случаи — като малцинства в общества с преобладаващо християнско население.

Книгата разглежда влиянието на сложен комплекс от национални и транснационални, локални и глобални фактори върху трансформацията на мюсюлманските общности в региона, както и променящите се статус и роля на жените мюсюлманки. Тя оспорва представянето на исляма и мюсюлманите като чужди на Европа, което пренебрегва факта, че югоизточната ѝ част е дом на значителни местни мюсюлмански населения и на общества, които са развили определени модели на съсъществуване на културните различия.

Посткомунистическите процеси на Балканите водят до значителни промени в ролите и мястото на жените мюсюлманки както в самите мюсюлмански общности, така и в обществото като цяло. Както вече посочих в предишната глава, въпреки мощните секуларизационни процеси и свързаната с тях трансформация на религиозните институции,

лидерските структури, религиозните практики и нивата на обвързаност с религиозните традиции, религията остава значим културен фактор и идентификационна характеристика на Балканите. Нещо повече, религиозните възгледи продължават да оказват значително въздействие върху отношенията между половете. Редица емпирични изследвания в региона отчитат ниски показатели на участие и представеност на жените в публичния и политическия живот и това често е свързано с устойчиви патриархални социални норми и ценности, базирани на религиозни учения и практики.[1] Тези заключения съвпадат с анализа на по-мащабни изследвания като например анализа на Ингелхарт и Норис на изследванията на световните и на европейските ценности (World Values & European Values Surveys) за периода 1995-2001 г. Според този анализ, освен структурните процеси, културните фактори, и особено религиозните възгледи, играят важна роля за равенството между половете в различните общества.[2]

При все това аз далеч не твърдя, че позицията на жените мюсюлманки на Балканите днес се определя основно от исляма. Както навсякъде по света, фактори като социална класа, образование, възраст и местоживеене (град, село) обуславят до голяма степен ролята и общественото положение на жените.

Важно е да се има предвид, както подчертават Айкелман и Пискатори, че „периоди на бързи икономически и политически промени придават нови значения на разбиранията и традициите в обществото“[3]. Неизменно във време на промени ролята на жената заема централно място в дискурсивните усилия за ново интерпретиране и дефиниране на социалните норми и референтни рамки. Нещо повече, в днешния контекст на безпрецедентно фокусиране върху всичко, свързано с исляма, въпросът за „жените мюсюлманки“ е превърнат в символна арена за идеологически дебати и сред мюсюлмани, и сред немюсюлмани. Мириам Кук предлага неологизма *женамюсюлманка,* който насочва вниманието към появата на нова идентификация. Тази идентификация обединява религия

1 Например: Zilka Spahic-Siljak, Women, Religion and Politics, Sarajevo IMIC, 2010.

2 Ronald Inglehart & Pippa Norris, Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

3 Dale Eickelman & James Piscatori, Muslim Politics, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1996, 80.

и пол, като в същото време пренебрегва национални, етнически, културни и исторически разлики. Както се изразява Кук:

Толкава прекомерно е вниманието към жените мюсюлманки днес, че забулени или дори незабулени, за жените вече не се мисли като за индивиди; те са превърнати колективно в *женамюсюлманка*... Тази идентификация е създадена за мюсюлманките от външни сили, било то немюсюлмани или ислямисти. *Женатамюсюлманка* очертава граница между „нас" и „тях". Като жени, мюсюлманките са едновременно аутсайдери и инсайдери в мюсюлманските общности, където принадлежността им е все повече свързвана с идеята за булото. Като мюсюлманки те постоянно предоговарят културните роли на аутсайдера и инсайдера в малцинствените мюсюлмански общества.[1]

Може да се твърди, че погрешните представи за исляма често са доминирани от акцент върху статуса на жените. Нерядко мюсюлманките биват представени по есенциалистки и неисторически начин, пренебрегващ факта, че ролята им се е променила драматично във времето, и особено през XX в., в резултат на икономически и политически процеси. Мюсюлманските общества навсякъде по света преминават през процеси на урбанизция и модернизация, които предоставят на жените нови възможности за обучение и работа. Появата на международни феминистични движения и на дискурси за универсалността на правата на човека със специален акцент върху правата на жените също имат значителен и комплексен принос за тези развития.

В историята на исляма дискусиите и дефинициите относно ролята и положението на жените в мюсюлманското общество са прерогатив на мъжете. През последните десетилетия обаче жените мюсюлманки изразяват все по-уверено своите позиции, встъпват в публични дебати и се ориентират ловко сред множество дискурсивни репрезентации на половете.

За разлика от значителната по обем и все по-нарастваща литература за жените и исляма в различни места по света, студиите за жените мюсюлманки на Балканите се броят на пръсти, като изключим публикациите за жените като жертви на войните в Югославия през 90-те години на

1 Miriam Cooke, „Deploying the Muslimwoman", Journal of Feminist Studies in Religion 24, № 1, 2008, 91.

XX в.[1] Променящите се статус и роля на жените в мюсюлмански общности на Балканите са обект на сравнително малко изследвания, с няколко изключения. Тук трябва да спомена три задълбочени етнографски студии: на Тоне Бринга за ролята на селските жени за запазване на културата и на религиозната идентичност в Босна; на Корнелия Сорабжи за преоткриването на исляма от жените в градски условия в контекста на утвърждаването на тяхната етническа идентичност в Босна и на Кристен Годси за социалните и икономически фактори, които допринасят за разпространението на нови форми на религиозни практики и на роли на жените сред помаците в посткомунистическа България.[2] Позовавайки се на тези изследвания и на личните си наблюдения от няколко години работа на терен и множество разговори с жени, които са активни в отделните мюсюлмански общности на Балканите, в тази глава аз обсъждам влиянието на трансформациите на исляма преди и след 1989 г. върху жените. След кратък исторически преглед на променящото се положение и роли на жените мюсюлманки на Балканите аз разглеждам тяхното място и роля в семейството, религиозното образование и публичната сфера, спирайки се на забрадката като централен въпрос при дебатите относно исляма и жените. Признавайки, че „ислямът и жените на Балканите" е обхватна и предизвикателна тема, която заслужава отделно изследване

1 Вж. например: Patricia Albanese, „Nationalism, War, and Archaization of Gender Relations in the Balkans", Violence against Women 7, № 9, 2001, 999-1023; Lene Hansen, „Gender, Nation, Rape: Bosnia and the Construction of Security", International Feminist Journal of Politics 3, № 1, 2001, 55-75; Vesna Nikolic-Ristanovic, „Living Without Democracy and Peace: Violence Against Women in the Former Yugoslavia", Violence Against Women 5, № 1, 1999, 63-80; Todd Salzman, „Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Former Yugoslavia", Human Rights Quarterly 20, № 2, 1998, 348-78; Martina Vandenberg, „Peacekeeping, Alphabet Soup, and Violence against Women in the Balkans", в: Gender, Conflict, and Peacekeeping, Dyan Mazurana, Angela Raven-Roberts & Jane Parpart (съст.), Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 2005, 150-67; Dubravka Zarkov, The Body of War. Media, Ethnicity and Gender in the Break-up of Yugoslavia, Durham, Duke University Press, 2007.

2 Tone Bringa, Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1995; Cornelija Sorabji, „Muslim Identity and Islamic Faith in Socialist Sarajevo", PhD Thesis, Cambridge University, 1989; Cornelija Sorabji, „Mixed Motives: Islam, Nationalism and Mevluds in an Unstable Yugoslavia", в: Muslim Women's Choices: Religious Belief and Social Reality, Camillia Fawsi El-Sohl & Judy Mabro (съст.), Oxford, Berg, 1994; Kristen Ghodsee, Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity, and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2009.

(или по-скоро изследвания) и че моето обсъждане в тази кратка глава е по-скоро обобщение, отколкото подробен анализ, аз все пак реших, че е важно да започна разговор, който да постави във фокус специфични за жените развития в различните мюсюлмански общности в региона.

Балканският контекст

Дискусиите относно жените и исляма на Балканите са често повлияни от по-широкия контекст на несекващо конструиране на исляма и мюсюлманите като „други" от страна на националистическите идеологии и практики. Материалното и нормативно отделяне на модерните балкански държави от Османската империя съдържа експлицитен, идеологически антиислямски акцент, който се проявява както в рестриктивни социални и политически практики към мюсюлманските малцинства, така и в непрестанно определяне на мюсюлманите като „други". Разбира се, понятията за нация са по принцип различно ориентирани по отношение на жените и на мъжете, а „конструкциите на националността включват специфични понятия за женска и за мъжка природа"[1]. Впоследствие дефинирането на мюсюлманите като „други" е особено отчетливо по отношение на жените. Мюсюлманките, „малцинство в малцинството"[2], са обект на двойна маргинализация: веднъж като жени в доминирани от патриархални порядки общества и втори път, като мюсюлмани в общества с трайни антимюсюлмански настроения.

Независимо от модернизацията на постосманските общества на Балканите, преобладаващите патриархални властови структури и културни практики възпрепятстват еманципацията на жените. Въпреки многобройните новосъздадени образователни институции, които имат за цел да ускорят модернизацията на обществата, нивата на неграмотност сред жените остават много високи. Едва радикалните модернизационни мерки на авторитарните комунистически режими успяват да ликвидират неграмотността сред жените и да въведат пълни гласоподавателни права за всички жени. Във всеки случай местното население не възприема непременно като насилствени мерките за масово огрмотяване и задължи-

1 Nira Yuval-Davis, Gender and Nation, London, Sage, 1997, 1.

2 Така описват мюсюлманките в малцинствените мюсюлмански общества в: Journal of Muslim Minority Affairs, достъпно на: www.tandf.co.uk/joumals/titles/13602004.asp.

телно образование и много жени мюсюлманки ценят възможността да завършат училище и да работят извън селското стопанство.[1]

Преди да бъдат закрити, шариатските съдилища се занимават с решаването на въпроси, свързани със семейното право, като брак, наследство и др., а жените са подчинени на мъжете, въпреки че определени практики като полигамия и брак между братовчеди, които са разрешени от шариатското право, са редки в региона. Трябва да се отбележи, че и след отменянето на религиозното законодателство, което става в Албания още през 1928 г., а в Югославия през 1946 г.[2], неговото влияние върху ценностите и нагласите на мюсюлманите не изчезва напълно.[3] Много жени обаче виждат отменянето му като ключов момент в утвърждаване на техните права и позиции в обществото. Както споделиха няколко от жените, които интервюирах (всичките практикуващи мюсюлманки), това е „едно от позитивните нововъведения на комунизма".

Процесите на ускорена индустриализация и модернизация след Втората световна война изискват все повече работна сила; жените са масово ангажирани в строителството на комунизма и тяхната роля вече

1 Това е наблюдение на Кристен Годси от нейното етнографско изследване на помаците в България, което тя сподели в лична кореспонденция от 18 февруари 2012 г. Моята работа на терен показва, че подобна е нагласата на жените от различни мюсюлмански общности в региона.

2 Шариатските съдилища в България не са официално закрити, както това става в Турция през 1924 г., в Албания през 1928 г. и Югославия през 1946 г. Техните функции обаче постепенно се свиват. През 1938 г. шариатските съдилища са лишени от правото да разглеждат дела за наследство, а през 1945 г., с въвеждането на новия Граждански процесуален кодекс, гражданските съдилища официално започват да отговарят за делата за брак и развод на всички граждани. Така наречените мюсюлмански духовни съдилища, представени само от един съдия (който е обикновено районният мюфтия), продължават да съществуват, въпреки че техните функции са сведени до минимум и са окончателно прекратени от началото на 70-те години нататък. По време на комунизма мюсюлманите сключват религиозни бракове неофициално, като в повечето случаи не се издава свидетелство. Според мюфтиите, които интервюирах, ислямски бракове са сключвани основно в селата, след като двойките са сключили граждански брак. Понастоящем имамите могат да издават свидетелства на сключилите ислямски брак, но държавата признава само браковете, регистрирани от длъжностно лице по гражданското състояние. Ислямските закони за брак, развод и наследство биват следвани неофициално и в ограничена степен, а духовният съд към Главното мюфтийство се занимава главно с нарушения, извършени от имамите.

3 Относно ситуацията в Босна вж.: Cornelia Sorabji, „Islamic Revival and Marriage in Bosnia", Journal Institute of Muslim Minority Affairs 9, № 2, 1988.

не се ограничава до дома и отглеждането на децата.[1] Новото законодателство утвърждава равенството между половете и насърчава участието и професионалната реализация на жените, въпреки че те продължават да бъдат сравнително слабо представени в политическата сфера. Ускорената секуларизация и масовото образование намаляват значително различията между мюсюлманките и немюсюлманките. Важен фактор за тази социална хомогенизация е специалното внимание, което комунистическите режими отделят на положението на жените мюсюлманки, тъй като ги възприемат като жертви на няколко вида експлоатация. Поставени в категорията „краен пролетариат“[2], жените мюсюлманки са подложени на специални мерки за еманципация. Особено се набляга на премахването на забрадката, като тази стъпка се разглежда като „мерило за успех по пътя към социализма и към изграждането на хомогенна нация“[3].

Разбира се, комунистическият строй е пълен с противоречия. Авторитарната държава се базира на надмощието на мъжа (рутинно представено чрез партийното лидерство, състоящо се почти без изключение от мъже) и на патерналистичното отношение към всички нейни граждани, и мъже, и жени.[4] Въпреки въведеното равенство между половете, дълбоко вкоренените патриархални нагласи продължават да действат,

1 Според Татяна Кметова, изпълнителен директор на Центъра за изследвания и политики на жените, през 70-те години на XX в. България е на първо място в света по процент на работещи жени, като жените са представени в почти всички области. Цит. по: Dan Bilefsky, „A Tough Patron and an Old Ideology Give Women a Lift in Bulgarian Politics“, New York Times, February 21, 2010, достъпно на: **http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C06EE** D81638F932A15751C0A9669D8B63&pagewanted=2 (страницата е посетена на 10 септември 2011 г.).

2 Gregory Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-29,* Princeton, NJ, Princeton University Press, 1974, цит. по: Mary Neuburger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria,* Ithaca, Cornell University Press, 2004, 56.

3 Neuburger, The Orient Within, 126. За политиките на Българската комунистическа партия, целящи еманципиране на жените мюсюлманки чрез премахване на забрадката, вж.; ibid., 126-40.

4 По наблюдението на Вердери, „социалистическият патернализъм конструира „нацията“ на базата на едно имплицитно разбиране за обществото като семейство, оглавявано от „мъдрата“ Партия, която с патерналистичен размах взема всички решения за разпределение на ролите и ресурсите в семейството“. Вж.: Katherine Verdery, „From Parent State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe“, East European Politics & Societies 8, № 2, 1994, 229.

като се проявяват особено в сферата на семейния живот, при разпределението на ролите и отговорностите в семейството.[1] Жените продължават да носят главната отговорност за домакинската работа и за отглеждането на децата, като в същото време работят на пълен договор извън семейството и допринасят към семейния бюджет.

Падането на комунистическите режими създава условия за завръщането на религията в публичната сфера. Връзката между национални и религиозни идентичности в региона допълнително засилва религиозните влияния в посткомунистическите общества, доминирани от националистически дискурси и практики. Едва ли е изненадващо, че статусът и ролята на жените са предефинирани според набиращите скорост националистически проекти, подкрепяни от религиозни идеологии, както ислямски, така и християнски. В този контекст традиционните роли на жените са акцентирани навсякъде в региона. Религиозни служители и политици националисти подчертават, че главната отговорност на жените са задълженията им като майки и съпруги, като биологически и културни възпроизводители на общността. В същото време участието на жените в публичния живот, и особено в политическата сфера на управление, намалява значително.[2] Маргинализацията на жените след падането на комунизма включва по-ограничен достъп до пазара на труда, повишена опасност да станат жертви на престъпление, загуба на семейно ориентирано социално подпомагане и рязък спад на и без това ниското им парламентарно участие.[3]

Кръвопролитните конфликти в бивша Югославия прибавят нови травми към предизвикателствата на процесите на демократизация и засилват допълнително посткомунистическото маскулинизиране на културата.[4] Жените мюсюлманки са особено засегнати, понеже войните

1 Въпреки че съм съгласна с критиките към теорията за патриархата, представяща едностранчиво всички жени като жертви на властта и потисничеството на мъжете, смятам, че с известни уточнения понятието за патриархата продължава да предлага валидни описания в определени контексти. Аз го използвам тук за обозначаване на общия модел на доминиращата роля в семейството и общността на по-възрастните членове на рода, особено в селата, независимо за коя религиозна традиция става въпрос.

2 Например в началото на 90-те години на XX в. Сърбия има най-ниския процент в Европа на жени членове на парламента, 1.6 %. Вж.: Lepa Mladjenovic & Vera Litricin, „Belgrade Feminists 1992: Separation, Guilt and Identity Crisis", Feminist Review, № 45, 1993, 113-19.

3 Swanee Hunt, „Muslim Women in the Bosnian Crucible", Sex Roles 51, № 5/6, 2004, 301-17.

4 Хоксуорт посочва, че демокрацията най-често е интерпретирана „като евро-американски модел на доминиран от мъже демократически елитизъм". Съответно демокра-

в Босна и Косово вземат най-много жертви сред мюсюлманското население. Статистиките показват, че жените и децата са много по-засегнати от мъжете войници (85 % от хората, пострадали от войната, са цивилни, основно жени и деца; в Босна 20 000 жени са изнасилени).

Негативното влияние на посткомунистическите процеси върху положението на жените върви успоредно с активното участие на жените в живота на религиозните общности след възстановяването на свободното практикуване на религията. След 1989 г. жените участват активно в различни културни, хуманитарни и образователни инициативи, особени след като религиозните училища отварят отново врати и им позволяват да изучават богословски науки наред с мъжете. И все пак засиленото присъствие на религията в посткомунистическите общества има различно въздействие сред мъжете и сред жените. Новите възможности за активно участие на жените в живота на религиозните общности не променят значително техните традиционни роли. Жените и в мюсюлманските, и в християнските общности не са допускани до участие в съответните управителни органи и биват възпрепятствани по различни начини да заемат преподавателски длъжности в институциите за висше религиозно образование.

[...]

Булото[1]

Мюсюлманското було носи огромен символен потенциал. То може да бъде интерпретирано като знак за висока нравственост и богоотдаденост, но също и като индикатор за женското подчинение и изостаналост. Поради символната му натовареност (Салваторе говори за „иконичната сила на булото“[2]), то често бива превръщано в арена за съревноваващи

тизационните процеси имат различни последици за мъжете и за жените, утвърждавайки доминирани от мъжете отношения между двата пола както в семейството, така и в публичната и политическата сфера. Вж.: Mary E. Hawkeswarth, „Democratization: Reflections on Gendered Dislocations in the Public Sphere“, в: Gender, Globalization, and Democratization, Rita Mae Kelly, Jane H. Bayes, Mary E. Hawkesworth & Brigitte Yung (съст.), Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2001, 223-36.

1 Аз използвам термина „було“ в най-широкото му значение и на покривало на лицето, и на покривало на главата. Когато става дума конкретно за покривало на главата, използвам термините „забрадка“ или „хиджаб“.

2 Salvatore, „Making Public Space: Opportunities and Limits of Collective Action among Muslims in Europe“, Journal of Ethnic and Migration Studies 30, № 5, 2004, 1017. Салваторе говори за преобръщане на парадигмата на „невидимата религия“, описана от Лукман,

се дискурси за ролята и мястото на жената, чрез които властовите отношения в едно общество биват изразявани и преструктурирани. Булото може да бъде централен въпрос в западни дискурси за правата на човека и за равенството на жените, *както и* в ислямски дискурси за правата на човека и за свободата на религиозно себеизразяване сред жените; то може да се превърне във фокус на модернизиращи националистически проекти, *както и* на опити за реислямизация на обществото.

Дебатите относно забулването на жените на Балканите започват в края на XIX в., когато Османската империя започва да се разпада. До края на Първата световна война активното участие на жените мюсюлманки в обществото е ограничено от широко разпространени възприятия за ролите на мъжа и на жената, които са базирани на патриархални структури и са подкрепяни от религиозни вярвания. Тези дебати се водят основно от мъже, в контекста на борби за надмощие между модернизиращите се мюсюлмански елити и консервативните религиозни кръгове.

В периода между двете световни войни споровете се разгорещяват. Модернизаторите призовават за разбулване и образование на момичетата и жените, както и за системни мерки за тяхното участие в публичния и в социалния живот. Консерваторите се опитват да ограничат жените в рамките на техните традиционни роли в домакинството. Някои автори и участници в тези дебати интерпретират ислямските норми по начин, който разрешава разбулването на жените и тяхното участие в публичната сфера.

През 20-те години на XX в. реформистите, които оглавяват Ислямската общност в Албания, призовават за реорганизиране на Общността, реформиране на религиозните училища и премахване на булото.[1] Държавната забрана за покриване на лицето е предназначена да илюстрира символично модернизацията и западния модел, който следва Албания, както и да насърчи участието на жените в социалноикономическия живот на нацията. Въпреки че водачът на Ислямската общност заявява, че

като резултат от видимостта на исляма, особено чрез забулените жени (с. 1018). Вж. също: Tomas Luckmann, The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society, New York, Macmillan, 1967.

1 За анализ на дебатите за булото (за покривалото на лицето, а не за забрадката) в Албания между двете световни войни вж.: Nathalie Clayer, „Behind the Veil. The Reform of Islam in Interwar Albania or the Search for a 'Modern' and 'European' Islam," в: Islam in Interwar Europe, 128-55.

ислямът не забранява на жените да откриват лицата си, масовото противопоставяне на разбулването не позволява цялостното въвеждане на държавната политика по този въпрос.[1]

В Македония либералното отношение към булото от страна на реформистите в медресето „Крал Александър“ в Скопие ги прави доста непопулярни сред местното население, докато традиционалистки настроените улеми в медресето „Медда“ упорито продължават да защитават булото дори през първите години на комунистическия режим (и някои от тях попадат в затвора заради тази своя позиция).[2]

В Босна, въпреки че водачът на Ислямската общност Джемалудин Латич и реформисткият кръг около него твърдят, че жените могат да се разбулят при определени условия, Конгресът на мюсюлманите интелектуалци, проведен през 1928 г. в Сараево, подчертава, че жените трябва да бъдат образовани, а не разбулени, а през 1939 г. Ислямската общност официално порицава жените, които се разбулват.[3]

След установяването на комунистическите режими кампаниите за премахване на забрадката целят да насърчат участието на жените в публичния и в икономическия живот. Управляващите организират огромотителни класове за жените и подкрепят създаването на женски асоциации, които улесняват разпространяването на комунистическата идеология, наблягайки на равенството между мъжете и жените като част от класовата борба. За пръв път жените вземат участие в дебатите за тяхната еманципация.

В Югославия традиционното за мюсюлманите облекло е забранено през 1950 г. „с цел премахването на вековните традиции на потискане на женското население“, според официалния изказ на Комунистическата партия.[4] В България забрадката се възприема като пречка за националната интеграция и прогреса на комунизма и често служи като символ за лоялност или нелоялност към новия строй.[5] Така наречената „културна

1 Ibid., 132-34.

2 Вж.: Muhammed Arufi, „The Muslim Minority in Macedonia and Its Educational Institutions during Interwar Period“, в: Islam in Interwar Europe, 360.

3 Вж.: Xavier Bougarel, „Farewell to the Ottoman Legacy? Islamic Reformism and Revivalism in Interwar Bosnia-Herzegovina“, в: Islam in Interwar Europe, 322-23.

4 Vesna Peric Zimonjic, „Balkans: The Veil Comes Down, Again“, Inter Press Service, November 21, 2006, достъпно на: **http://ipsnews.net/** news.asp? idnews=35561 (страницата е посетена на 16 август 2011).

5 За кампаниите срещу булото в България вж.: Neuburger, The Orient Within, 126-40.

революция“ от 1958-1960 г. атакува директно специфичните за мюсюлманките дрехи, макар че официално държавно постановление, забраняващо традиционното мюсюлманско облекло, е обнародвано едва през 1984 г. в рамките на кампанията за българизация на турското население в страната. При все това забрадката не е отменена напълно в селата, където и мюсюлманки, и християнки продължават да я използват.

С намаляването на комунистическия натиск върху религията в Югославия след края на 60-те и особено през 80-те години на XX в. някои от мюсюлманките в градовете започват отново да носят забрадка. Особено в Босна процесът на ислямско възраждане е тясно преплетен с конструирането на етнонационална идентичност и протича още по-засилено по време на войната и непосредствено след нея, както показва и цитираното по-горе изследване на Сорабжи.

Забрадката в местата след военен конфликт като Босна понякога се разглежда като наследство от времето на войната, когато босненските мюсюлмани получават помощи от ислямски държави и са съответно приканвани да съблюдават ислямските закони. Както посочва Жером Белион-Журдан, раздаването на помощи на жените зависи от това, дали носят ислямската забрадка, въпреки че самите хуманитарни организации отричат да са имали подобен подход.[1] Една 45-годишна жена от град Тузла, разположен в Северна Босна, посочва в интервю, че забрадката не е била въпрос на избор за нея и двете ѝ дъщери, след като съпругът ѝ е убит в Сребреница (през юли 1995 г. над 8000 мъже и момчета мюсюлмани са избити в Сребреница от поделения на армията на босненските сърби под командването на генерал Ратко Младич) и тя остава да отглежда сама четирите им деца. „Помощите, които получавам, ни стигат да живеем сносно, но аз трябва да съблюдавам религиозните закони. Моите дъщери посещават религиозно училище, а синовете ми ще следват безплатно в Сараево или в някоя голяма мюсюлманска страна.“[2]

Историята на тази жена илюстрира как хуманитарните помощи, получавани от определени ислямски фондации, пристигат заедно със

1 Jérôme Bellion-Jourdan, „The Balkan Case: Transnational Islamic Networks in Bosnia-Herzegovina“, в: The Charitable Crescent: Politics of Aid in the Muslim World, Jonathan Benthall & Jérôme Bellion-Jourdan (съст.), London, I. B. Tauris, 2003, 143. Вж. също анализа на Хелмс, базиран на работата ѝ в лагер за бежанци бошняци по време на войната, в: Helms, „East and West Kiss“, 106.

2 Цит. по: Zimonjic, „Balkans: The Veil Comes Down“.

специфични условия и имат за цел да осъществят проектите на тези фондации за реислямизиране на местните мюсюлмани, както вече стана дума във втора глава. Слуховете, че жените, които започват да покриват главите си, получават ежемесечни помощи от „арабите“, са неизменно трудни за потвърждаване, макар че често се появяват в различни медийни репортажи не само за Босна, но и за други места в региона. Аз самата чух няколко подобни истории от местни мюсюлмани на различни места на Балканите.[1] И все пак няма съмнение, че днес за огромното мнозинство от жените, които покриват главите си, това е въпрос на личен избор, израз на вяра и идентичност.

В по-голямата си част практикуващите исляма жени на Балканите носят цветни хиджаби, подобни на разпространените в Турция, Палестина и Египет; пълното покриване на лицето под формата на никаб или бурка е по-скоро изключение. Мнозинството от мюсюлманките не покриват главата си и не се различават от немюсюлманките.[2]

По време на един организиран от мен през 2009 г. междурелигиозен семинар „Младежта и междурелигиозният диалог“ в хърватския град Осиек участниците мюсюлмани ни поканиха в местния ислямски молитвен дом (в града няма действаща джамия). Когато пристигнахме, нашите домакини ни раздадоха няколко брошури на хърватски език, една от които беше посветена на значението и важността на хиджаба. Текстът беше преведен от арабски и публикуван през 1993 г. (тоест в разгара на войната в Босна) от Катарския комитет за подпомагане на сираците. Малката книжка беше организирана в стандартния формат на въпроси и отговори, обяснявайки на читателите, че мюсюлманката трябва да носи хиджаб, за да се различава от немюсюлманките, за да бъде предпазена от злини, неморалност и изкушения (особено ако е красива); за да предотврати „фитна“ (смут) в общността, но също и за да се отличава от мъжете, тъй като носенето на мъжки дрехи от жени също може да доведе до фитна. Книжката посочваше, че хиджабът трябва да е скромна дреха, покриваща цялото тяло с изключение на лицето и ръцете; той не трябва да е нито красив, нито пъстроцветен, нито парфюмиран. Хиджабът трябва да е непрозрачен и да пада свободно около тялото. Текстът

1 Годси също говори за подобни непотвърдени разкази, които често могат да бъдат чути сред помаците в България. Вж.: Ghodsee, Muslim Lives in Eastern Europe.

2 Helms, „East and West Kiss“, 105-6.

завършваше с призив към жените да си отговорят сами на въпроса дали трябва да носят хиджаб.

След срещата поговорих с местния имам за живота на мюсюлманите в Осиек и той ми каза, между другото, че мненията, изразени в книжката за хиджаба, са спорни и не съответстват на „местната традиция". На моя въпрос, защо тогава книжката беше раздадена на участниците в семинара, той подчерта, че не той, а нашите млади домакини са ни я раздали. Очевидно имамът се беше въздържал да се противопостави на ентусиазма на младите хора да ни представят исляма възможно най-подробно, но в същото време искаше да ме предпази от добиването на погрешни впечатления за местните ислямски обичаи. Сякаш за да опровергаят предписанията на книжката, младите хора, които ни я раздадоха, съвсем не следваха предписанията ѝ: момичетата мюсюлманки покриха главите си едва когато влязохме в молитвения дом, а в юлската жега навън бяха облечени в тениски и къси шорти.

В Косово булото е силно проблематизирано в епохата на засилващо се изграждане на национална държава. Както посочва Красники, съвременните албански политици в Косово се опитват да предефинират националната идентичност като модерна, западна и европейска чрез отхвърляне на исляма, което е специфично при мъжете и при жените.[1] Този стремеж към западна себеидентификация получава комични измерения през 2003 г., когато делегация от високопоставени държавни служители от Косово потегля за спонсорирана от Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) работна среща в Германия. Жената преводач на групата, косовска албанка, която работи за ОССЕ, настоява да пътува с хиджаб. Делегацията, състояща се изключително от мъже, възприема това настояване като криещо опасност да създаде „фалшива" представа за албанската нация като изостанала, ориенталска и ислямистка, и поради това като потенциално вредно за националния имидж. Когато жената отказва да отстъпи, делегацията отменя пътуването си, за да предотврати появяването си в Европа в компанията на забрадена албанка. Събитието предизвиква бурни дебати в Косово, като различни страни го използват, за да предявяват специфични искания. Някои членове на делегацията твърдят, че нямат нищо напротив, ако жените носят забрадки у дома си, но смятат за неподходяща появата със

1 Vjollca Krasniqi, „Imagery, Gender and Power: The Politics of Representations in Post-War Kosova", Feminist Review, № 86, 2007, 1-23.

забрадка на публично място. Те очевидно се опитват да лансират разбиране за религията като стриктно частна практика, допустима единствено зад стените на дома, независимо че това виждане е противоположно на ислямското изискване към жените да покриват главите си на публични места. Един западен говорител на ОССЕ, на свой ред, защитава носещата забрадка преводачка, като се позова на правата на човека и на свободата на вероизповеданието, докато различни религиозни групи използват „инцидента", за да настояват за повече място за религията в социалния и политическия живот.[1]

Забрадки и мюфтии: един пример от България

Както вече стана дума, забрадката може да се превърне в арена за водене както на борби за надмощие и за предефиниране на отношенията между мюсюлманите и държавата, така и на борби за власт сред самите мюсюлмани. За това могат са бъдат посочени редица примери, тук ще разгледам един от България. През лятото на 2010 г. се разрази обществен спор дали на мюсюлманките да бъде разрешено да носят забрадки на паспортните си снимки, в който се включиха ислямски лидери, журналисти, политици. Спорът беше свързан с въвеждането на паспорти с биометрични данни в съответствие с изискванията на Европейския съюз, към който България се присъедини през 2007 г. Изискванията не включваха изрична забрана на паспортни снимки със забрадки, но уточняваха, че трябва да се виждат добре лицето, ушите и най-малко един сантиметър от косата на снимания лице. Лидерите на мюсюлманското вероизповедание обявиха това изискване за противоречащо на религиозните правила жените мюсюлманки да покриват цялото си тяло с изключение на лицето и ръцете до китките.

Пръв постави въпроса Неджми Дъбов, мюфтия на Смолянския район в Южна България, където е концентрирано значително помашко население. Той отправи изискване към регионалното полицейско поделение в Смолян да позволи на мюсюлманките да се снимат за новите паспорти със забрадки, което впоследствие беше подкрепено от Главното мюфтийство. Последва широк обществен дебат.

Този случай не беше първият, при който забрадката разбуни емоции в публичната сфера. През 2006 г. на две ученички мюсюлманки от

1 За подробно описание на скандала със забрадката и последвалите го дебати вж.: Krasniqi, „Imagery, Gender and Power", 17-18.

същия район беше забранено да посещават забрадени занятията в тяхното училище, понеже това противоречало на задължителните униформи в това училище. Една ислямска неправителствена организация изпрати оплакване пред Националната комисия за защита от дискриминация, но последната отхвърли жалбата, позовавайки се на принципа за равенство на половете.

Новият спор за паспортните снимки обаче не беше просто подемане на стар дебат. Той се разрази по време на дълбока криза в мюсюлманското вероизповедание след решението на Върховния касационен съд от 12 май 2010 г. да заличи регистрацията на настоящото Главно мюфтийство, ръководено от Мустафа Алиш Хаджи, в полза на неговия съперник Недим Генджев. Генджев е избран за пръв път за главен мюфтия през 1988 г., във време на смут и стрес сред турските граждани на страната, които бяха принудени в средата на 80-те години на XX в. да сменят своите турско-арабски имена с български след проведени преди това подобни насилствени кампании сред помаците и ромите. Поради сътрудничеството си с комунистическия режим Генджев е смятан за противоречива фигура, неподходяща да ръководи мюсюлманите. Въпреки това той продължава да води борба за поста главен мюфтия.

Тук трябва да отбележим, че въпреки че Конституцията от 1991 г. регламентира отделяне на религията от държавата и забранява използването на религиозните общности и институции за политически цели, държавата на практика упражнява контрол върху делата на религиозните общности в България чрез регистрацията на техните управленски органи. Върху избора на лидери на мюсюлманското вероизповедание оказва натиск и партията, която представя турското и другите мюсюлмански малцинства в страната, Движението за права и свободи, което се противопоставя категорично на номинацията на Генджев. Спорът за поста главен мюфтия започва да се надига в началото на 90-те години на XX в. Сменящите се правителства регистрират съперничещи си лидери, което води до разделения сред общността. Тези разделения се разпростират и на местно ново, сред районните мюфтии и имами. Те пречат на мюсюлманското вероизповедание да реорганизира успешно своя институционален и религиозен живот и предоставят на държавата предлог да забави реституцията на национализираното от комунистическия режим негово имущество.

Коалиционното правителство, което идва на власт през 2005 г. и включва Движението за права и свободи, отказва да признае фракцията на Генджев, въпреки че Европейският съд за правата на човека и Върховният касационен съд в България са отсъдили по-рано, че Генджев е неправомерно отстранен от длъжност през 1997 г. Междувременно екипът на неговия съперник, Мустафа Хаджи, предприема масиран опит да възстанови и развие организационните структури на мюсюлманското вероизповедание. Отворени са нови районни мюфтийства начело с млади и динамични кадри. Провеждат се редица образователни, културни и междурелигиозни дейности. Общността започва да се възстановява от предишния период на стагнация. Произнесеното през 2010 г. решение на Върховния касационен съд в полза на Генджев е последвано от мирни протести, организирани от несъизмерно по-многобройните и по-добре организирани последователи на Мустафа Хаджи в цялата страна.

Когато се заражда спорът за забрадката, двете страни се опитват чрез позициите си по въпроса да засилят своята легитимност и власт. Последователите на Хаджи застават твърдо зад становището, че специфичните изисквания от страна на държавата за паспортните снимки накърняват религиозните права на жените мюсюлманки. На тези, които предупреждават, че паспортни снимки със забрадки могат да възпрепятстват влизането на притежателките им в някои западни държави, Хаджи отговаря, че мюсюлманките са свободни да решат за себе си кое е по-важно в техния живот: техните религиозни задължения или пътуванията в чужбина. Един от мюфтиите на Хаджи набързо се отказва от своето отклоняващо се от доминиращата позиция мнение, че въпреки че забрадката е религиозно задължение, всички български граждани трябва да се подчиняват на законите в България. Мюфтийството обявява планове да отправи петиция до парламента за промяна на изискването за паспортните снимки, независимо че Движението за права и свободи не подкрепя такава петиция. Генджев, на свой ред, обявява пълната си подкрепа за държавата, твърдейки, че когато мюсюлманите следват законите на държавата, в която живеят, те следват законите на Аллах. Едва ли е изненадващо, че тези контрастиращи изказвания на двете страни отразяват тяхното позициониране по отношение на държавата, която последователите на Хаджи виждат като все по-враждебна и накърняваща техните религиозни права и задължения. Така спорът за забрадката е силно

политизиран и се превръща в поле за предоговаряне на отношенията между исляма и държавата.

По напълно предсказуем начин заклетите български националисти се включват веднага в дискусиите с мощно говорене за засилващ се ислямски фундаментализъм в страната, целейки да засилят страховете на немюсюлманското мнозинство. Дебатите стихват постепенно след постигането на компромис и забрадките биват позволени на паспортни снимки, при условие че са спазени останалите изисквания. Спорът е прекратен окончателно след няколко месеца, когато Мустафа Хаджи и неговите последователи си връщат управленската власт.

Тези примери от различни места на Балканите илюстрират завръщането на забрадката след 1989 г. като противоречив и емоционално натоварен въпрос. Значителна част от мюсюлманите и немюсюлманите в региона виждат в забрадката, както и в други специфични за жената практики, символ на „ориентализация“ и на привнесен отвън „арабски“ ислям в един критичен момент, когато обществата на Балканите трябва „вместо това да вървят към Европа“.[1] Други се опитват да възстановят централното ѝ значение за религиозната идентичност на жената мюсюлманка или да утвърдят принципа за религиозната свобода, изразен в избора на жената да носи забрадка. Нещо повече, тези примери потвърждават заключението, че в посткомунистическите общества практиките и ролите, свързани с пола, се използват като важно средство за придобиване и утвърждаване на политическа власт от страна на местни и на международни патриарси.[2]

Религиозното образование

В ислямската традиция образованието се цени високо. „Образованието е основата, на която трябва да почива всичко. Най-големият проблем на мюсюлманската общност е липсата на знание“, акцентира бившият мюфтия на София.[3] И мъжете, и жените са насърчавани да търсят знание, а предаването на ислямските вярвания и практики заема централно място за съхраняването на личните и общностни идентичности на мюсюлманите. И все пак исторически достъпът до знание е

1 Helms, „East and West Kiss“, 107.

2 Krasniqi, „Imagery, Gender and Power“.

3 Изказване на Али Хайредин на семинар, организиран от автора в София, на 2-6 март 2007 г.

специфичен за двата пола. Предишният неравен достъп до религиозно образование на жените в сравнение с мъжете днес е трансформиран в подобно неравностойно положение на свързания с религията пазар на труда след дипломиране. Нещо повече, религиозното образование, което е напълно достъпно днес, продължава да подкрепя доминиращото положение на мъжете посредством учебници, които експлицитно утвърждават традиционните за двата пола обществени роли.

Както пише Сорабжи за жените мюсюлманки в Босна[1] (тези наблюдения са валидни и за другите части на Балканите), те се различават значително по своето образование, като основните фактори на диференциация са възрастта и местоживеенето (в града или на село). За жените, които израстват в градски условия преди Втората световна война, е по-вероятно да са получили и религиозно, и светско образование, докато за тези в селата е по-вероятно да са получили основно религиозни познания от родителите си и от местния ходжа (учител) за ислямските молитви и обичаи и за живота на Пророка (без да изучават арабски език). Повечето от жените в селата са неграмотни. След Втората световна война началното образование става достъпно и задължително за всички, макар че някои родители в селата продължават да държат дъщерите си далеч от училище, докато мюсюлманите в градовете често насърчават дъщерите си да продължат образованието си в гимназия и дори университет. Стандартите на религиозното образование обаче се понижават постоянно. Комунистическите режими затварят мектебите и повечето от медресетата. В Босна женското отделение на главното медресе в Сараево „Гази Хусрев бей“ е затворено през 1952 г. и отворено отново през 1978 г., в Албания и България до края на комунистическото управление не остава нито едно действащо медресе.

След 1989 г. религиозното образование постепенно преодолява десетилетията на маргинализация. Жените мюсюлманки в региона се възползват от появилите се възможности да научат повече за своята религия. Те посещават както начални, така и средни религиозни училища, и днес са дори мнозинство сред студентите в много богословски факултети. Африм Таири, секретар на Ислямската общност в Македония, посочи, че 60 % от завършилите техния Факултет по ислямски науки са жени, като процентът на жените е щял да бъде дори по-висок, ако до неотдав-

1 Този раздел се базира на: Sorabji, „Mixed Motives“, 113-14.

на медресетата не са приемали само мъже (за прием във Факултета по ислямски науки се изисква диплома от местно медресе). „Много жени дойдоха при нас и заявиха, че са изучавали исляма в частни условия. Понастоящем ние приемаме жени в медресетата в Тетово и Скопие, но ако този интерес от страна на жените продължава, това ще бъде заплаха за нас“[1] – очевидно визирайки под „нас“ доминираното от мъже управление на Ислямската общност в Македония.

Във Висшия ислямски институт в България през 2008 г. двадесет и двама от петдесет и шестимата студенти бяха жени. Лидерът (мъж) на студентската организация в института ми каза, че всички са горди от доброто представяне на жените. По същото време около една трета от студентите във Факултетите по ислямски науки и в Сараево, и в Прищина бяха жени. Няколко жени преподаваха арабски, английски и педагогика във Факултета в Сараево, но нямаше нито една преподавателка по основните богословски дисциплини.

По принцип ключовите академични области за професионална реализация като богословие и ислямско право са запазена територия на мъжете. Въпреки че жените понякога преподават ислям в държавните училища, тези възможности остават доста ограничени, като се има предвид, че обучението по религия е избираема дисциплина в страните, където се предлага. Много рядко след завършване на факултетите по ислямски науки жените работят в системата на официалните ислямски институции. Неотдавна в България няколко жени бяха назначени за ваизи, които да проповядват пред жените в местните общности, очевидно под влияние на започналото назначаване на жени ваизи в системата на турската Дирекция по религиозните въпроси (Диянет). Не особено ентусиазираният прием сред тези общности обаче поставя под въпрос бъдещето на подобна новопоявила се практика.

Несигурността в професионалната реализация на жените, които следват ислямско богословие, потвърждава, че една отворена към жените религиозна образователна система не означава непременно нещо повече от символично и доста фрагментарно присъствие на жените на

1 Колективно интервю на автора и на Патрис Бродьор с Африм Таири на 7 юни 2007 г. в Скопие. Срв.: Ina Merdjanova & Patrice Brodeur, Religion as a Conversation Starter: Interreligious Dialogue for Peacebuilding in the Balkans, London, Continuum, 2009, 101 (бълг. превод: Мерджанова, И., Бродьор, П., Междурелигиозният диалог за изграждане на мир на Балканите, 2010).

свързания с религията пазар на труда. Трябва да се подчертае обаче, че това не е проблем, който засяга само жените мюсюлманки; и жените, които завършват православни и католически богословски факултети в региона са изправени пред подобна ситуация.

Едно изследване на Зилка Спахич-Шиляк[1] върху образа на жените в учебниците по ислям в Босна показва, че учебниците насърчават дискриминационни модели и патриархални отношения към жените, използвайки религията за лансиране на традиционните културни ценности, в които се прави стриктно разделение между ролите на мъжа и на жената и между публичната и частната сфера. Учебниците представят исляма като доминирана от мъжа религия, освен когато става дума за области от живота, които се отнасят специфично до жените. Принципите на патриархалните структури с мъжа като задаващ нормите се предават или чрез възхваляване на дейностите и задълженията на мъжа, или чрез приписване на мъжа на характеристики като смелост, интелектуална сила и лидерски качества. Образът на синовете преобладава в ислямската традиция, защото религиозните задължения, особено в публичната сфера, се изпълняват традиционно от мъжете, докато жените са изключени от петъчната молитва, както и от молитвата в края на месеца Рамазан и по време на погребения. СпахичШиляк заключава, че учебниците са част от политиката на последователно изключване на жените от публичния живот. Мъжете са представени като лидери, имами, религиозни учители и служители, в няколко случая като лекари и учени, докато жените се грижат за семейството и го обслужват. По този начин учебниците утвърждават патриархални стереотипи за ролите на двата пола, ситуирайки жените в областта на семейния живот, а мъжете в публичната сфера.

И все пак лансирането на специфично женски роли в семейството, и особено акцентът върху майчинството и обгрижването като главна задача на жената, не са непременно разглеждани от жените като средство за тяхната маргинализация чрез ограничаването на реализацията им до частната сфера. Поне такова е моето категорично впечатление от многобройните ми разговори със студентки в различни ислямски образователни институции на Балканите. Много от тях виждат своята на-

1 Zilka Spahic-Siljak, „Analysis of the Image of Woman in the School: Religious Textbooks in Bosnia and Herzegovina", b: Zeny a Nabozenstva [^eHMTe m penumuTe], Vol. 2, Michaela Moravcikova & Lucia Grskova (ct>ct.), Bratislava, Üstav pre vzt'ahy statu a cirkvi, 2008.

стояща или потенциална майчинска роля като основна не само за личното им осъществяване, но и за тяхното обществено положение. Нито една жена не спомена, че това да си майка е, или би било, пречка за работа извън домашната сфера, макар че много жени посочиха, че биха предпочели да се посветят изцяло на своите деца и на семейния живот, ако финансовото им положение позволява това. Нещо повече, никоя от студентките по богословие, с които разговарях, не постави под въпрос стриктното разделение на ролите на двата пола, което се насърчава чрез религиозното образование. Една жена в Босна, която възнамеряваше да прави докторат, сподели, че предпочита да работи върху тема от областта на ислямската култура, а не от някоя от класическите ислямски дисциплини, защото по нейно мнение „жените като цяло не се интересуват особено от предмети като тафсир [тълкуване на Корана] или усул ал-фикх [ислямско право]“. Някои от моите събеседници бяха любопитни да разберат как аз, като жена и като майка, успявам да водя професионален живот, който в техните очи изисква значително надхвърляне на общоприетите разбирания за „мястото на жените“. Очевидно трябва да се проведат по-нататъшни изследвания, за да се установи до каква степен рутинното възприемане на специфични семейни и професионални роли като „женски“ е свързано с ранната социализация на момичетата под влияние на техните родители и до каква степен то е резултат от интернализация на възгледи, които те възприемат чрез изучаването на исляма във формите, в които той бива преподаван понастоящем в религиозните образователни институции в региона.

Тук трябва да направим едно уточнение. Като се има предвид значението на майката за първоначалното образование на бъдещите членове на религиозната общност и на обществото като цяло, домашната сфера и жените в нея имплицитно възприемат определени публични функции. В този смисъл призивът на известния ислямски интелектуалец и политически активист Алия Изетбегович в неговата „Ислямска декларация“ (1970 г.) за признаване на майчинството като „социална функция“ е не просто неопатриархално утвърждаване на традиционните роли на мъжа и жената. Този призив по-скоро носи духа на реформисткия ислямски дискурс, появил се през втората половина на XIX в. и предизвикал преход от позицията на бащата като основна фигура при образованието на младото поколение към един нов тип еманципирано майчинство, което носи голяма обществена отговорност чрез ролята си

при предаването на ислямските ценности и вярвания.[1] По думите на Изетбегович,

> *Позицията на жената навсякъде в мюсюлманските общества трябва да бъде променена в съответствие с нейното задължение на майка и на естествен учител на децата. Една необразована, пренебрегната и нещастна майка не може да отгледа и образова синове и дъщери, които са способни да инициират и да осъществят успешно възраждането на мюсюлманските народи. Ислямът трябва да предприеме инициативата за присъждане на майчинството на ранга на социална функция. Харемите трябва да бъдат забранени. Никой няма право да се позовава на исляма, за да държи жените без права, и всякакви подобни изстъпления трябва да бъдат прекратени.*[2]

Като цяло след 1989 г., въпреки ограниченото си участие като преподаватели в образователните институции на своите религиозни общности, жените играят по-голяма роля в колективния живот на мюсюлманите посредством по-голям достъп до религиозно образование и чрез предаване на ислямските норми и вярвания на следващото поколение. Все още не е ясно дали тази ограничена форма на власт ще генерира помащабни промени в начините, по които жените виждат статуса и ролята си в своята общност, както и отвъд тази общност.

[...]

Заключение

Един поглед отблизо върху реалностите на Балканите опровергава доминиращите в различни публикации за исляма възприятия и идеологически репрезентации на жените мюсюлманки като хомогенно, по-

1 За промяната в семейните роли на жената и мъжа относно ислямското възпитание на децата вж.: Jeanette Jouili & Shirin AmirMoazami, „Knowledge, Empowerment and Religious Authority among Pious Muslim Women in France and Germany", Muslim World 96, № 4, 2006, 617-42. Жюйи и Амир-Моазами предлагат интересен анализ на това как някои жени мюсюлманки във Франция и в Германия съчетават своята религиозност и познания за исляма с публичен активизъм, използвайки доброто си познаване на исляма, за да поставят под въпрос женомразките интерпретации на някои от мъжете в тази религия. Все пак тези стратегии са по-скоро предоговаряне, отколкото трансформиране на властта, което се „вписва в реформистката логика на преосмислянето на исляма в съответствие с контекста на техните жизнени ситуации, вместо постепенното разграждане на богословския и концептуален апарат на мюсюлманските традиции" (630).

2 Alija Izetbegovic, „Islamic Declaration", South Slav Journal 6, № 1, 1983, 56-89.

тискано и безгласно малцинство. Макар че ислямът, по подобие на християнството, остава важна културна сила и маркер на идентичността в секуларизираните, мултиетнически и мултикултурни общества на Балканите, жените срещат различни видове рестрикции, които не се ограничават само до консервативните и доминирани от мъже интерпретации на религията. Позицията на жените мюсюлманки в посткомунистическите общества на Балканите продължава да бъде определяна от икономически, политически и по-широки културни фактори, а не само от религиозни възгледи и практики. И все пак животът на тези жени показва много по-голяма гъвкавост, отколкото се смята по принцип.

Ина Мерджанова преподава в Irish School of Ecumenics, Trinity College, Dublin. Тя е автор на четири книги и множество научни статии в областта на политическата социология и антропологията на религията в Източна и Югоизточна Европа. Предишната ѝ книга „Междурелигиозният диалог за изграждане на мир на Балканите“ (в съавторство с Патрис Бродьор), също е преведена на български от Виктор Коцев.

Десет западни мита за мюсюлманите
Автор(и): Дъг Сондърс

В книгата си „Митът за ислямската вълна„известният канадски журналист и изследовател Дъг Сондърс описва някои широко разпространени на Запад лъжливи представи за мюсюлманската емиграция. Според него, както по-рано е било с евреите и католиците, днес мюсюлманите се възприемат като хора, неспособни да се интегрират в обществото, като бързо възпроизвеждаща се общност с религия, която е по-скоро идеология на завоеванието, отколкото вяра. С помощта на най-съвременните данни той се опитва да покаже доста по-малко тревожната истина за новопристигащите.

И така, нека разгледаме 10-те разпространени мита.

Мит 1 — мюсюлманите имат най-висок коефициент на раждаемост и ще завладеят света с броя си

Преди две поколения изглеждаше, че ислямските страни са обречени на нарастване на населението, неподлежащо на контрол. Говореше се за някаква специфична ислямска раждаемост от 5 деца средно на жена и гора от минарета по света.

Днес е очевидно, че ислямът не е директно свързан с нарастването на населението. В Иран, единствената в света ислямска теокрация, през 1980 г. едно средностатистическо семейство има около 7 деца, а сега 1,7 – ниво, по-ниско от съответното за Франция или Великобритания. Друг пример са Обединените арабски емирства с 1,9 деца на семейство или Турция, която е управлявана от набожни мюсюлмани от 10 години – 2,15. Подобна е ситуацията и в Ливан, въпреки нарастващото влияние на „Хизбула“: 1,86 деца на семейство – т. е., населението на държавата намалява (това ниво е по-ниско от нивото за възпроизводство).

Навсякъде по света мюсюлманското семейство от средно 4,3 деца през 1995 г. спада до 2,9 към 2010 г., а до средата на века се очаква спад на тази стойност дори под нивото на растеж на населението (2.0) и преминаване към характерния и за Запада размер на семействата. Това е ясен знак за модернизационната и светска вълна, която премина през ислямските общности, дори тези, управлявани от ислямистки партии.

Мит 2 — имигрантите-мюсюлмани ще ни удавят

Хората смятат, че броят на мюсюлманските имигранти нараства експоненциално, но това не е така.

Подобна илюзия създават данните, сочещи, че раждаемостта сред имигрантите е дори по-висока, отколкото в родните им страни. Работата е там, че повечето имигранти раждат децата си скоро след като пристигнат – те са млади, а в родните им страни раждаемостта се разпределя статистически върху цялото население. Също така, статистиката понякога е некоректна, защото взема броя на децата в семейството и го умножава по броя години, в които жената може да ражда, като така се получават резултати, по-високи от действителните.

В действителност, размерът на семействата на имигрантите мюсюлмани бързо се превръща в подобен на размера на западните домакинства – дори по-бързо от еврейските или католическите имигранти в своето време. Във Франция и Германия мюсюлманите са с 2,2 деца на семейство, малко над средното равнище в тези държави. Докато пакистанските имигрантки в Англия имат средно по 3,5 деца, то техните дъщери вече имат само по 2,5. По цяла Европа разликата в раждаемостта между мюсюлмански и немюсюлмански семейства е паднала от 0,7 до 0,4 и продължава да се изравнява.

Мит 3 — мюсюлманите ще станат мнозинство в Европа

Вече има достатъчно на брой представителни проучвания за Европа, които показват, че прирастът на мюсюлманското население се забавя и дори ако темпове на имиграция останат същите, към средата на века хората в Европа, изповядващи исляма, ще са 10% – в момента те са 7%. Но докато това се случи, както вече се спомена, мюсюлманските семейства ще са статистически еквивалентни на европейските семейства.

Мит 4 — мюсюлманите в САЩ ще са доминиращата група, която не е интегрирана

Въпреки истеричната реторика на американската крайна десница, мюсюлманите в САЩ са много скромна група, при това – много добре интегрирана, въпреки че 70% от американските мюсюлмани са първо поколение имигранти, а 70% са пристигнали в Америка дори след 1990 г. В САЩ броят на мюсюлманите понастоящем е едва 2,6 милиона. Очаква се до 2030 г. това число да нарасне до 6,2 милиона или 1,7% от американското население, т. е. изповядващите исляма ще са наравно с евреите и хората, принадлежащи към епископалната църква. Въпреки че са ново пристигнали, интересно е да се отбележи, че в Америка мюсюлманите са икономически просперяващи и високо образовани. Те са на второ място след евреите по образованост, като 40% от мюсюлманите имат полувисше образование (колеж), спрямо средно 29% при американците.

Мит 5 — мюсюлманските имигранти на Запад споделят същите виждания като мюсюлманите в Близкия изток и Пакистан

Всъщност, възгледите им драстично се променят след имиграция. Например, 62% от американските мюсюлмани казват, че може да се намери начин Израел да съществува и да бъдат уважавани правата на палестинците – процент, много близък до този на американците, смятащи това – 67% – и твърде далеч от резултати в Близкият Изток. Там с подобно твърдение биха се съгласили едва 20% до 40%.

Подобни са и резултатите, когато американски и германски мюсюлмани биват запитани дали толерират хомосексуализма – съответно 39% и 47% са отговорили положително. Сравнено с данните от повечето ислямски страни, където процентите са под 10, това е голяма разлика. Още повече, с всяко ново имигрантско поколение, процентите на приемане на западните ценности нарастват.

Мит 6 — Мюсюлманите в Америка са лоялни повече на своята религия, а не на страната си

Наистина, в Америка 49% от хората, изповядващи исляма, се определят като „първо мюсюлманин, а после американец“ и 47% от тях твърдят,

че посещават джамия в петък. Ако се сравни това с американските християни, проличава, че възгледите на хората са много сходни – 46% от християните поставят принадлежността към вярата на първо място и държавата на второ (при евангелистите този процент нараства дори до 70!), а 45% от тях ходят на църковните служби всяка неделя.

С други думи, мюсюлманите приемат религиозните навиците на хората около тях в държавата, в която са. Това много силно се наблюдава във Франция, където 1/5 от мюсюлманите са атеисти, а едва 5% посещават редовно джамия – точно толкова, колкото и френските християни.

Мит 7 — мюсюлмани от бедните страни заливат Запада

На практика най-населените и бедни мюсюлмански страни „произвеждат" най-малко имигранти, при това много малко от тях се насочват на Запад. Мюсюлманите съвсем не са най-многобройната група имигранти, дори и в страни, които са разположени близо до мюсюлмански страни. Примерно взето, в Испания едва 13% от имигрантите са мюсюлмани, останалите идват от испаноговорящи страни отвъд Атлантика. Във Великобритания 28% от имигрантите са мюсюлмани.

Мит 8 — Мюсюлманските имигранти мразят приелите ги общества

Фактите сочат, че всъщност имигрантите са много по-доволни от нови си живот и светски институции, отколкото населението като цяло. 84-90% от мюсюлманите в Америка са доволни от живота си (75% от американците заявяват същото). Дори и в квартали, където джамията е била поругавана 75% от мюсюлманите заявяват, че това е „отлично" или „добро" място за живеене.

83% от британските мюсюлмани са горди да бъдат британски поданици – срещу 79% от британците; 31% от мюсюлманите са съгласни с твърдението, че най-добрите дни на Великобритания са в миналото ѝ, но подобно мнение се споделя от 45% от британците.

Мит 9 — Мюсюлманите на Запад одобряват тероризма

Докато 8% от американските мюсюлмани смятат, че използването на сила срещу цивилни е „често или понякога оправдано", ако каузата е

справедлива, при американците от друга вяра процентът е 24%. Подобна е обстановката и в европейски страни като Англия, Франция и Германия, където процентите на мюсюлманите и немюсюлманите, вярващи, че „атаките на цивилно население са морално оправдани“, са много сходни, с разлика до 1%. Това никак не е учудващо, предвид, че 85% от жертвите на ислямският тероризъм са мюсюлмани.

Мит 10 — най-разпространеното бебешко име във Великобритания е Мохамед

Това е вярно, но не означава това, което си мислите. Сред детските имена има моди, освен това името Мохамед има 12 варианта и то е давано на почти всички бебета на родители мюсюлмани, независимо от истинското им име; също така нараства и броят на бели родители англосаксонци, които дават неанглийско име на децата си.

Превод: Мариян Карагьозов

Дъг Сондърс е британско-канадски журналист и автор, добре известен колумнист за канадския ежедневник The Globe and Mail. Той е международен кореспондент на вестника и експерт по въпросите на международната политика. Книгите му включват заглавия-бестселъри като *The Myth of the Muslim Tide* и *Arrival City*.

Коментари (2)

- 30-04-2017|**чел Корана и др.**

В какъв смисъл във Франция 1/5 от мюсюлманите са... атеисти?! Атеисти ли са наистина, или са си мюсюлмани? Понякога зад такива невинни неволни грешки се крият по-интересни реалности от видимата повърхност... да не се окаже, че някаква значителна част от мюсюлманите възприемат само външните форми на поведение на страната, в която живеят, но всъщност не стават нито атеисти, нито християни? Човек може и в къщи да се моли, без да го виждат анкетьорите – публичното ходене на джамия в петък е препоръчително, но не задължително, дори във вече завоюваните от исляма земи... просто ми хрумва това подозрение, ще търся още информация.

- 30-04-2017|**Златко**

Действително, преводът би могъл да се прецизира тук. Онова, което се има предвид, са хората от мюсюлмански произход (както става ясно от първото, неправилно преведено изречение на тази част от текста: фразата „from muslim background“ означава „от мюсюлмански произход“, а не „изповядващи исляма“).

Впрочем, събирателното название „християни“ също не означава непременно религиозни хора, както например в израза „християните в Европа“, който съвсем не означава, че се имат предвид религиозните хора в Европа, а просто ония, идещи от страни с традиционно-християнска религия. Разбира се, когато човек НЕ ЖЕЛАЕ да приеме един или друг емпиричен факт, той винаги може да настоява, че фактът е погрешно определен и т. н. Както всички виждаме ежедневно, земята е плоска, а не кръгла. Естествено, толкова естествено...

Ето текста от оригинала, между другото...

> ***6. Muslims in America are more loyal to their faith than their country***
>
> *True, 49% of Americans from Muslim backgrounds say they consider themselves „Muslim first and American second“ and 47% claim to attend a mosque on Friday. But you have to compare that to American Christians, 46% of whom say they identify themselves as „Christian first and American second“ (that number rises to 70%*

among Evangelicals). And 45% of American Christians attend a church service every Sunday.
In other words, Muslims have adopted exactly the same rate of religious observance as the people around them in their host country. We see this just as strongly in France, where a fifth of Muslims are atheist and only 5% attend a mosque regularly — almost the same rate as French Christians.

Ислямът в Източна Европа
Автор(и): Джейкъб Микановски

Една сребърна нишка

Никога не е имало Източна Европа без ислям[1]. Източна Европа дължи съществуването си на смесването на множество различни езици, култури и, може би преди всичко останало, на религии. Това е мястото, където се срещат католическият Запад и православният Изток, на ашкеназките и сефардските евреи, на войнстващия ислям и на кръстоносното християнство, на византийските мистици и суфийските светии.

Някога това разнообразие сигурно е било очевидно. Един посетител на Вилнюс от 17-ти век е чувал на улицата шест езика; молитвите са се произнасяли на поне още пет. Градът е имал църкви от пет деноминации, както и синагога, и джамия. Някои примери за „литовски" джамии все още съществуват в Полша и Беларус. Дървени и квадратни, те приличат на енорийски църкви, с незначителната разлика на орнамента отгоре: тънък сребърен полумесец вместо кръст.

Ако нещо маркира Източна Европа като свое собствено място, а не като нечия чужда периферия, то е тази функция на портал и мост между и сред различните традиции. И все пак, отново и отново, ролята на исляма при създаването на този гоблен е забравена или отричана. Това е сериозна грешка. Ислямът е сребърната нишка, която държи цялото заедно. Преди 30 години историкът Лари Улф оформя тезата, че Източна Европа е продукт на Просвещението. Когато западните (предимно френски) интелектуалци са започнали да схващат страните си като царства на прогреса и рационалността, те са създали „Изтока" като ласкателно

1 Това твърдение се основава на разбирането, че понятието „Източна Европа", за разлика от самата географска област, с която то е свързано, е възникнало едва през 18 век. С други думи, тук не се твърди, че ислямът е съществувал винаги в тази част на континента, а просто, че той е неразделна част от нейната по-нова история. Бел. пр.

огледало за собствените си амбиции – едно място, изпълнено (поне в собствените им очи) с изостаналост и суеверия.

Струва ми се, че Улф е само отчасти прав. Мисля, че понятието за отделна Източна Европа предхожда Просвещението с няколко стотин години. Освен това мисля, че генезисът му е тясно свързан с въвеждането на исляма на Балканите и в южните степи, а с него и създаването на разделителна зона между империите, простиращи се от Адриатическо до Черно море. Тази зона се е състояла от твърда граница [border] и меко пограничие [frontier]. Армии и самотни вòини са се биели по границите. Хора, истории и чудеса са пресичали пограничията. Толкова много от легендите, които са започнали да определят нациите от региона, произтичат от това пространство на контакт. Навсякъде, където погледнете, отношенията, които първоначално се основават на враждебност, се оказват вместо това характеризирани от взаимно влияние, мимикрия, приятелство и дори любов.

Но най-напред ще трябва да започнем с войната.

Граници

През Средновековието Европа е означавала християнския свят, и в този смисъл ислямът е пристигнал в Източна Европа преди да пристигне самата Европа. Мюсюлмански търговци вече са прекосявали тези все още езически земи, още преди християнските мисионери да стъпят там. Писмените свидетелства, които те са оставили след себе си, са едни от оцелелите исторически източници за това, каква Източна Европа е била преди идването на християнските свещеници. Испанският [мюсюлмански] пътешественик Ибрахим ибн Якуб от Тортоза е първият, който записва впечатленията си от Прага и Краков. Ибн Фадлан е най-добрият ни източник за действията на викингите в днешните Украйна и Русия. Абу Хамид ал-Андалуси ал-Гарнати е от съществено значение за [изучаването на] Унгария и волжките българи.

Но всичко това е само прелюдия. Ислямът пристига на сериозно малко по-късно, през 14-ти век. Тук се открояват две дати: преминаването на Златната орда към исляма през 1313 г. и пристигането на първите османски турски войници на Балканите – наемници на служба при узурпатора Йоан Кантакузин – през 1345. От този момент нататък мюсюлманските армии (и държави) ще бъдат постоянно присъствие в

региона. От това има няколко последствия. Едно от тях е, че се открива нова епоха на свещени войни: кръстоносните походи, които първоначално са се водели между християни и езичници в Балтийския регион, сега се превръщат в конфликти между странстващи рицари и мюсюлмански гази [вòини]. Друго следствие е, че голяма част от Източна Европа се превръща в обширна гранична зона, зона на ограничен суверенитет, която скоро е изпълнена с всякакви видове гранични бойци и мародери: пиратите-у́скоци1 от Далматинското крайбрежие, войските от пандури и гренцери от Хабсбургската военна граница в Хърватия, хайдуците и хайдамаците от Унгария и Украйна, казаците от Запорожката Сеч в долната на Днепър, номадите кумани, ногайци и кипчак-татари от Кримската степ, Добруджа и **Буджак**. Всички тези групи използват нестабилността на границата, оправдавайки набезите, плячкосванията и търговията с роби чрез „чадъра“ на вярата си.

Сърбия, Унгария и Полша – всички те претендират за титлата *antemurale christianis*, *твърдината* на християнството. Същото прави и Албания – по времето на Скендербег, още през 15 век – въпреки че днес вече е страна с мнозинство от мюсюлмани. Някога Босна е имала обратната позиция, служейки като опора на исляма. Навсякъде обаче образът на укрепената граница е от първостепенно значение.

Защитата на границата между отделните религии е предмет на безброй легенди и истории. Какво биха били югославските устни епоси без разказите за набези през границата? Някои поети са изгубили живота си в гранични сражения. Първата епична поема на унгарски е написана от неуморния граничен генерал (и хърватски *бан*) Миклош Зрини. В поемата се разказва за прадядото на автора, друг кръвожаден граничен владетел, и за неговата героична защита на Сигетвар срещу армията на Сюлейман Велики. Тя завършва с това как прадядото и останалите защитници побеждават армия, буквално дошла от ада, преди да срещнат смъртта си сред дъжд от мускетни куршуми. Темата за самоубийство-чрез-ръцете-на-турците, за да се победят турците, съставлява свой собствен микро-жанр в източноевропейската литература, забележителни примери от който са *Пан Володиовски* на Хенрик Сенкевич и цикъла от песни за Милош Обилич на сръбски език. Но колкото и поетите да обичат да пишат за мъченици, истинските симпатии на хората често

1 Думата идва от хърватски и означава буквално „ония, които изскачат от засада“. Бел. пр.

принадлежат на мошениците. Най-добрите приказки от региона съчетават и двете типологии. Нека да вземем за пример историята на Байда.

В живота си Дмитро Вишневецки е бил типичен граничен господар: хитър, безмилостен и вечно готов да продаде верността си на най-високата цена. За полския крал той е укрепил един остров в река Днепър, за да се удържат татарите. За Иван Грозни е събрал войска от черкези в Кавказ и ги е използвал за правене на набези нагоре и надолу по Дон. За собствена сметка е довел казаците си до Крим, за да ловят роби. Когато нито Московия, нито Литва са били готови да отговорят на исканията му, той е размислял евентуално преминаване на страната на турците.

В смъртта обаче Вишневецки се превръща в Байда, легендарния образец на казашка мъжественост. Като такъв, той се очертава като герой от стотици епични казашки песни, или *думы*. В една от най-известните, „На малкия площад в Цар-град", той се появява, доста неочаквано и съвсем сам, в сърцето на Истанбул. Вече пиян, там той продължава многодневно веселие. Турският султан, смаян от тази демонстрация на мъжествено фукане, предлага на Байда ръката на дъщеря си. Но Байда го отблъсква, казвайки: „Дъщеря ти е красива / но вярата ти е прокълната." Бесен, султанът го залавя и го окача на кука. Висейки на куката, закачена на най-долното му ребро, Байда страда от ужасни мъки в продължение на три дни. Но дори и в тази смъртни мъки той по някакъв начин успява да грабне лък и изпраща стрела след стрела по султана и пропадналата му дъщеря, като за малко не ги улучва, преди най-накрая да получи облекчението на смъртта. И така, непримирим и впиянчен, той преминава в сферата на митичното.

Глави

Истинската смърт на Вишневецки изглежда е била малко по-прозаична. Подтикван от Олбрахт Ласки, прочутият, отвратителен полски авантюрист (а по-късно и покровител на Джордано Бруно и Джон Дий) да се намеси в молдовските дела, той е хванат в засада и продаден на султана, след което е удушен с копринен шнур. Според една друга версия историята с куката е вярна, но вместо да завърши с героичен акт на бунт, той просто умира.

Но защо да настояваме прекалено много за истината? В пограничните райони историите за насилия се превръщат в легенди или симво-

ли почти веднага щом се появят. Знам това от първа ръка. Семейството на баба ми, Теребез, някога е принадлежало към унгарското благородство. Гербът им е бил отрязана глава, набита на меч. Семейният пръстен с печат – *trópi głowa* или мъртвешката глава – принадлежеше на сестрата на баба ми. Никога не съм го виждал като дете, но той блестеше в ума ми. Може и да звучи малко като немски Totenkopf, но не беше. От една страна, той показва отсечена глава, а не череп. А освен това тя е имала мустаци. Наличието на перчем показва, че главата най-вероятно е турска и предполага, че Теребезите са започнали съществуването си като въздигнали се войници от турско-унгарската граница, направени благородници заради някакъв отдавна забравен акт на храброст.

Мотивът на отрязаната глава е обичаен. Джон Смит – същият, който е бил спасен от [индианската принцеса] Покахонтас във Вирджиния, е имал подобен герб, макар че на него е имало три турски глави, разположени в триъгълник на щит. Смит го е получил, докато се биел като наемник за Сигизмунд Батори, князът на Трансилвания. Той победил трима съперници в бой пред стените на румънски град по време на обсада. По-късно бил заловен и продаден „като звяр“ в робство от кримските татари. За хората от пограничните райони, вземането на глави се е превърнало в начин на живот. Когато героите от сръбските народни песни се събират на трапеза, с рогове, пълни с вино, те се хвалят един на друг с това колко роби са взели и колко глави са отсекли. След бунт срещу турците на християнски сърби и българи, Саломея Пилщин е видяла отрязаните глави на бунтовниците, натрупани на пирамида, „голяма колкото просторна механа“. В албанската легенда за битката за Косово, **[убиецът на султан Мурад, Милош] Копилик**, е обезглавен след смъртта на султана. Но той не умира. Вместо това язди из равнината, като държи под мишница собствената си отрязана глава. Когато сръбско момиче му показва, че няма глава, той умира, но не и преди да я прокълне със слепота.

В своя *Seyahat-name* [приключенски животопис], Евлия Челеби (Evliya the Gentleman), османският придворен и един от най-големите пътешественици и литератори в историята на Източна Европа, разказва една история, ту жестока, ту комична, за сечението на глави, така като то се вижда от другата страна на границата. Тя се случва по време на трансилванската кампания от 1662 г.:

> *Странно и комично приключение, удивителна и смешна газа. Това приключение се случи с вашия смирен слуга. Ако разказва-*

нето му намирисва на лоши маниери, надявам се да бъда покрит с полите на прошката.
След битката, вслушвайки се в призива на природата, аз се оттеглих на едно самотно място, разхлабих шалварите си и се заех с облекчаването си, когато от гъсталака точно над главата си чух шумолене. Преди да мога да разбера какво означава този шум, внезапно един неверник-войник, страхувайки се за живота си, се хвърли от ниска скала точно над главата ми и се приземи върху мен, така че аз паднах в собствените си нечистотии. Бях се държал за поводите на коня си, но той се уплаши и избяга на известно разстояние. За миг изгубих самообладание: ей ме на, тук на кучи куп с този неверник, коланът и шалварите ми на букаи, и всичките ми дрехи покрити с лайна — за малко да стана „лайнян мъченик".
Слава богу, възвърнах самообладание и се борих с този неверник като Махмуд Пир-Яр-и Вели [светецът-покровител на турските пехливани], докато най-после се оказах отгоре. Оголвайки камата си, аз го намушках няколко пъти в шията и гърдите, а после отрязах главата му. По това време бях целият в кръв, както и в лайна, та трябваше да се смея, като видях, че съм станал лайнян гази [воин, войник]. Използвах камата, за да изстържа лайната от дрехите си, а след това започнах да навличам шалварите си, когато изведнъж един храбър младеж дойде задъхан горе на скалата над главата ми и каза: „Приятелю, преследвах този неверник, когото току-що си убил, през планините. Страхувайки се за живота си, той се хвърли върху теб и ти отряза главата му. Сега тази глава принадлежи на мен!"
Все още връзвах шалварите си. „Добре", отвърнах му, „вземи тогава тази глава" — и му показах малкия си брат, който е роден заедно с мен (т.е. пениса си).
„Какъв си само невъзпитан", каза елегантният младеж и, отказвайки се от главата, тръгна по пътя си.
Докато свалях оплескания долман [хусарски мундир] на неверника със сребърните му копчета и панталоните му, открих 105 унгарски златни монети, един пръстен и 40 талера в пояса му. Поставих тези неща в дисагите си, качих се отново на коня — името му беше Хамис — и представих главата пред

Исмаил паша. „Нека нещастните глави на враговете винаги да се търкалят като тази“, казах аз, целунах му ръка и застанах мирно. Хората около мен се отдалечиха поради миризмата. „Драги Евлия“, каза Исмаил Паша, „Миришеш странно на лайна.“ „Не питай, господарю, какви бедствия ме сполетяха!“ Разказах приключенията си най-подробно. Всички офицери, които бяха на тържеството за победата, се разсмяха гръмогласно. Исмаил Паша също беше изключително доволен. Награди ме с 50 златни монети и сребърен тюрбан с гребен, та и аз се развеселих значително.

Прекосвачи на граници

Борбата, поддържана в течение на дълго време, естествено се е превърнала в съжителство. А съвместното съществуване, също толкова естествено, е породило интимност. Понякога тази интимност е приемала формата на просто признание за човешката същност на противника. През XVIII век полско-османската граница минава по поречието на река Днестър. На едно място, наречено Званиец, полски гарнизон наблюдавал дейността на турския от другата страна. Пишейки в средата на 1920-те, полският есеист Йежи Стемповски размишлява върху порядките на онова по-вежливо време:

В края на XVIII век моят прадядо е последният комендант на тази станция. В съответствие с обичаите на тази любезна епоха прадядо ми и пашата на Хотим [Хотин] си разменяли писмени комплименти, които били придружавани от малки подаръци. Дядо ми все още пазеше кесийка от червена коприна, която идеше от онази размяна на любезности. Вътре в нея имаше писмо, написано на жълтеникава хартия, покрито с миниатюрните писмена от онези времена.

Близостта, подхранвана от близостта по границата, е можела да се простира и отвъд комплиментите. През 16 век **у́скоците от Сендж** си извоюват репутация на свирепи пирати по Адриатическо море, изобразявайки себе си като свещени [християнски] воини, като в същото време нападат както османски, така и венециански кораби. Но дори и пиратите трябва да сключват сделки. В някакъв момент през 1580-те години османското правителство, надявайки се да намали броя на набезите,

забранява практиката да се предлага откуп за пленниците, държани от ýскоците. На местно ниво това не е в интерес на никоя от страните, тъй като излага османските войници от пограничните войски на повишена опасност, и в същото време отнема на ýскоците решаващ източник на доходи. Така че началникът на пиратите и местният бей сядат да преговарят. Те определят подходящо ниво на заплащане за всеки вид пленници и запечатват сделката, като стават официални „братя-по-кръв“, след което се оттеглят да спят „в едно и също легло, в обятията един на друг“.

Друг път ýскоците сключват примирие с агите на Карин. Това разгневява венецианците, които хващат пратеника между двете страни, благодарение на което знаем точните условия на споразумението. Ускоците са обещали да спрат набезите в района, в замяна на право за безопасно преминаване. Те обаче разбират, че османските войници ще трябва от време на време да се бият на ужким с тях, така че те добавят, че би било напълно добре, ако „изпуснат един или два изстрела“ в тяхна посока, в името на честта си.

Стреляйте – но не прекалено много, и не прекалено точно: почтено решение на проблема с неудобните споразумения. Тази близост, породена от граничните сражения, намира литературното си ехо в легендата за Марко Кралевич и Муса Кеседжия, популярни герои от традиционните сръбски народни песни:

> *Изминали са три години, откак султанът е изпратил Марко Кралевич, своя най-голям юнак, да гние в затвора. Но сега един голям бандит опустошава крайбрежието. Името му е Муса. Той е мюсюлманин и албанец, и [също като Марко] някога е бил на служба при султана в Истанбул. Един ден, пиейки в кръчма, той се разсърдил, че след дълги години на труд не е спечелил достатъчно, за да си купи кон, меч или бродирана мантия, така че започнал да краде султанските съкровища и да окача бедни поклонници и свети хаджии на куки.*
>
> *Султанът изпраща три хиляди войници и един везир, за да се справят с бандитите, но Муса ги избива всички, а също и някои наемници. Така че идва време отново да се повика Марко. Марко е бил сърбин, християнин и принц. Имал е ужасен нрав и огромни мустаци. Никой не можел да се мери с храбростта му. Муса и Марко се срещат по суровите и скалисти хълмове на Качаник. Двамата водят ужасна битка, разменяйки удар*

след удар. Счупват мечовете си и започват да се бият с юмруци, но нито един не успява да принуди другия да падне. Най-сетне Марко призовава духа на пазителката си, вила или фея от гората. С нейна помощ и чрез трик той удря Муса с нож и го разпорва от пояс до гърло. Когато Марко се изправя, той вижда, че в гърдите на Муса има три сърца. Първото сърце е спряло да бие. Второто все още бие. Около третото, заспала на кълбо, се е свила змия. Змията се събужда и проговоря: „О, Марко, благодари на Бога, че не се събудих, докато живееше Муса: тогава задачата ти щеше да бъде стократно по-трудна!“ В този момент Марко заплаква, защото разбира, че е убил по-добър от себе си човек.

В една друга история Марко среща достоен противник в лицето на великия босненски мюсюлмански воин Алия Дерзелез или Алия Боздуганджи. Алия е грамаден човек и напълно плешив. Той има силата на гигант. Камък, който двадесет мъже не могат да повдигнат, той може да хвърли по дължината на цяло поле. Той се бори с мъжете така лесно, все едно че коси царевица. Язди на крилат кон, но само когато никой не може да види. Дълги черни мустаци се спускат надолу по лицето му. Според поета те „изглеждаха така, сякаш държеше в зъбите си черно агне.“ Марко също има огромна сила. Той има кръв на гиганти (тя идва от майчината му страна). Конят му може да говори и да скача много надалеч, но не може да лети. Пие много вино. Издълбал е [пролома] Железни врата на Дунав с един-единствен удар на меча си. Черните му мустаци са с размерите на шестмесечно агне. Двамата воини стават братя-по-кръв-и-по-Бог.

Християнски герой, който се бие за османския султан и става кръвен брат на еднакво силен герой на босненските мюсюлмани: само с няколко песенни стиха тази история премахва повечето от предубежденията ни за междурелигиозните отношения в Османската империя. Като цяло, историята на османците в Европа вече отдавна се нуждае от преразглеждане. В двата века, откак Сърбия и България са спечелили независимостта си (а Румъния – суверенитета си), балканската историография е доминирана от една гледна точка за Империята като чисто разрушителна сила, а периодът на нейното владичество се възприема традиционно като епоха на мрак. Дори един Нобелов лауреат като Иво Андрич, обикновено толкова проницателен и чувствителен към разли-

чията, пише в една своя ранна работа, че „ефектът от турското управление [в Босна] е абсолютно отрицателен.“

Твърде много хора разглеждат историята на Източна Европа като изтъкана от дълбоки, упорити омрази, от разделения, които лежат под нивото на ежедневието като гигантски тектонични плочи. Но хората наистина са живеели заедно, най-вече в мир, стотици години, и този мир е можел, при подходящи обстоятелства, дори да разцъфне в приятелство и фино разбиране. В наша власт е да решим на коя история да обръщаме внимание, какво значение ѝ придаваме в настоящето.

Но не само митът за *antemurale* [последната твърдина на християнството] или катастрофалната теория за османската „окупация“, според която турците не са донесли нищо друго освен опустошения, ни заслепяват за значението на исляма в Източна Европа. Това е също и най-обикновено невежество. Защо не говорим за Източна Европа по същия начин, както за **Хива**, Самарканд или Ал-Андалус [тоест общоизвестните и общопризнати центрове на ислямската култура]? До голяма степен това е просто защото не знаем особено много.

Светът на ислямската Източна Европа е неоткрит континент. Проучването на нейната история означава ровене в забутани списания и забравени книги. Дори и с добра научна библиотека зад гърба ви, това е борба. При литературата ситуацията е още по-лоша. Но там има съкровища, които все още очакват някой предприемчив преводач. Задачата обаче ще бъде трудна, изискваща не само познаване на езици и писменост, но и разбиране на цял един свят от културни референции, които са почти изчезнали. Четенето на Наим Фрашери[1] изисква не само владеене на албански език, но и на класически и съвременен гръцки, френски, италиански, както и високата ислямска традиция, която той е абсорбирал чрез арабската, турска и персийска поезия.

И кой първи ще отключи света на балканската **алджамиадо-литература**, т.е. литературата, създадена на босненски и албански (и по-рядко на полски и беларуски), но писана с арабски букви? Известно също като Аребица, това е вид писане, което служи като перфектна метафора за региона: хибридна по форма, множествена по съдържание, проницаема за въздействие и от Изток, и от Запад. Една отправна точка може да бъде **Ашиклийският Елиф-ба** [*Ašiklijski Elif-ba*] на Фейзо Софта, ерo-

1 Албански поет, писател и известен борец за албанската независимост (1846–1900). Бел. пр.

тичното въведение на този поет към арабското писмо, от което нашият предприемчив преводач би могъл да премине към работата на **Умихана Чувидина**, босненската военна вдовица, която възпява своите мъртви в съставения си от 79-стиха епос *Мъжете от Сараево отиват на война срещу Сърбия*.

И наистина, от известно време насам историците са започнали да оспорват „катастрофалната теория“ за балканското минало. С книгата си **Изкуството и обществото на България през турския период**, холандският историк на архитектурата Махиел Киел отвори нов поглед върху християнския живот под османско владичество. Главното му откритие е, че животът на изкуството и православната церемония никога не е угасвал през вековете след завладяването. Вместо това османска България (и Балканите като цяло) е сложна мозайка от привличания и зависимости, в която християнските господари могат да станат „турски“ кавалеристи, а блестящите църкви могат да бъдат финансирани от приходите, събрани от имперските данъчни събирачи. Един документ в книгата на Киел крие милиони истории. Това е членският списък на Обществото на християнските търговци на овце в София, един клон на обширната организация за доставки, която снабдява Истанбул с месо и зърно през 16-ти век. Там, заедно с десетима златари, седем обущари, четирима механджии, двама бакали, грънчар и лодкар, има и двама продавачи на шербет, един от които е работел за ислямската тайна полиция. Представете си романа, който би могъл да се напише за този продавач на шербет! Но кой ли би се осмелил?

Границите са били препълнени с шпиони и всевъзможни други авантюристи. Някои от тях са имали кариери, които са наистина впечатляващи. Повечето са платили за това с живота си. Щефан Разван е син на мюсюлмански роми от Османската империя. Освободен от робство от архиепископа на Яш, той става хетман (командир) на казашка орда. Подкрепян от тези конни войници, той сваля тиранина Аарон и обявява себе си за хосподар (княз) на Молдова, като по този начин става първи (и, доколкото мога да кажа, единствен) ром-държавен-глава в историята. Управлението му не продължава дълго. Той е предаден от полските си поддръжници в полза на по-гъвкав кандидат (и, случайно, роднина на Байда по брачна линия). През краткия си живот Разван е бил мюсюлманин, християнин, циганин, казак и цар. Той го приключва,

подобно на много други амбициозни прекосвачи на граници, набит на кола на предателите.

Но не всички, които печелят поминъка си от прехвърляне на границата, завършват по толкова безобразен начин. За някои от тях границата предлага възможности за честен бизнес, който инак не могат да практикуват у дома. Една такава забележителна фигура е Саломея Реджина Пилщин. Родена през 1718 в католическо семейство в днешна Беларус, тя се омъжва за лютерански лекар, практикуващ медицина в Османската империя. Като мъж, на него не е позволено да третира мюсюлмански жени от по-висок ранг. Саломея учи медицина и започва да работи като специалистка по очни болести. Когато съпругът я изоставя, тя открива собствена практика, първо в Одрин, а след това в София. Там тя започва още по-доходен бизнес: откупване на пленници. Тя купува от османски роботърговци заловени хабсбургски офицери и събира от семействата им плащания, за да ги върне вкъщи. Запазва за себе си един от тези откупени офицери, словенски германец име Пихелщайн (на полски, Пилщин), и се омъжва за него. Двамата пътуват до Санкт Петербург, където лекуват дамите от двора на императрица Анна. След още няколко години на пътувания, тя се развежда с Пихелщайн, когото обвинява в изневяра, изнудване и опит за отравяне. Сега вече се установява сама като императорска очна лекарка в харема на султан Мустафа III, преди да тръгне за Крим, където отива, за да работи в харема на хана.

Едва ли щяхме знаем нещо за живота на Саломея, ако не бяха мемоарите, които тя ни е оставила. Те са били държани в библиотеката на един замък в Полша в продължение на два века, преди да бъдат преоткрити и публикувани през 1957 г. под заглавие *Пътуванията и приключенията на моя живот*. Към днешна дата книгата не е преведена на никакъв друг език и е практически недостъпна извън Полша. Това е много жалко, тъй като мемоарите на Саломея са едно от малкото автобиографични сведения за жените под османско управление и почти със сигурност единственото за жена, която е осигурявала прехраната си сама.

Саломея е правела пътешествията си на юг и север доброволно, но други не са били толкова щастливи. Безброй изтръгнати от родните места пленници прекарват животите си в копнежи по изгубената родина. За такива нещастници най-добрата надежда за завръщане идва под формата на чудотворна намеса, както например в тази народна приказка от Сараево.

В Истанбул султанът спи. В Белград пее петел. А в Будапеща плаче стара жена. Тя е дошла тук като жертва на войната. Взел я е принц Ойген, когато е разграбил Сараево. Сега тя работи в къщата му. Всеки ден тя върши всичко, което се иска от нея, и всяка нощ плаче, обзета от копнежи по дома си.
В двореца на Ойген има много стаи и много килери. Жената от Сараево трябва да ги почиства всичките. Но в една от тях не ѝ е позволено да влиза. Един ден, когато принцът е на един от военните си походи, любопитството я надвива и жената открадва ключовете на забранената врата. Когато я отваря, ето какво вижда: ковчег и открит гроб. Тя тозчас припада. Когато се събужда, над нея стои възрастен мъж. Той носи кепе и има любезно поведение, но не ѝ казва името си. Вместо това я разпитва за живота ѝ, и как точно се е озовала в този странен град сред гяурите. Жената му разказва за предишния си живот в Сараево, за разграбването на града и как принц Ойген я е отвел на север в обкръжението си. След това възрастният мъж я пита дали ѝ е известна Магребската джамия в западната част на Сараево — стар храм от времената на Иса Бег, основан от един шейх-дервиш, който е дошъл там от западните страни.
Тя знае джамията и му го казва. Тогава старецът я пита: „А би ли искала да си там?“ Жената кимва, да. Старецът ѝ казва: „Стъпи на мантията ми и затвори очи!“ Старицата затваря очи и стъпва върху робата му. Когато ги отваря отново, тя се е върнала в Сараево, застанала пред джамията Магреби. От този ден нататък, жената отива в тази джамия всеки петък, без да пропуска, и винаги се моли за душата на шейха от западните земи.

Темата за мигновеното пътуване, подкрепено от магически посредник, е повтаряща се тема в ислямския фолклор на Източна Европа. В Литва подобна история се разказва сред татарите-Липка, група от тюркоезични мюсюлмани, които са се заселили в региона през 14-ти век и са запазили вярата (но не и езика си) оттогава насам. В тази версия обаче посоката на пътуване е обърната: обратно от Мека към родината на Липка близо до Навахрудак, в днешна Беларус. Пътникът е богат татарин, който е забогатял, служейки като кралски ловец при полския крал.

Изпълнителят на желанието пък е собственият му слуга, овчар на име Контуш, който е усвоил мистичните изкуства чрез молитва, а инструментът за полет е магически кривак или тояга. Като условие за изпълняване на желанието на господаря си, овчарят кара ловеца да се закълне, че няма да разкаже на никого за тайната му. Ловецът се съгласява и след миг пристига обратно в дома си. На следващия ден ловецът забравя какво е казал и нарушава обещанието си. В мига, в който той разказва на другите за дарбите на Контуш, пастирът умира. Но паметта за него продължава да живее. Дори и днес гробът му все още стои в гората близо до полското село Ловчице. Изграден е от неодялани камъни. Над него се извисяват два дъба, единият до главата, а другият до подножието му. Наоколо растат храсти от диви рози и черна елша. Всяка година, по време на ислямските празници Ейд ал-Адха и Ейд ал-Фитр, тълпи от поклонници се събират наоколо, за да помолят светия Контуш за благословията му.

Светии

Светиите-чудотворци са сред големите обединители на ранната модерна Източна Европа. Гробниците им привличат поклонници от всички религии. И те раздават милост на всички желаещи. Календерѝ-Абдалите, последователите на Отман Баба, шокират мнозина със странния си вид. Самият Отман често е бил вземан за луд, беглец или побягнал роб, но абдалите отиват още по-нататък. Те бръснат косите, брадите и веждите си, татуират телата си със змии и многото имена на Али. Носят тамбури и тъпани, и надуват рогове. Една набедрена превръзка или няколко листа от дървета са за тях напълно достатъчни дрехи. Брадвички и тояги почиват на раменете им заедно с просяшките купи.

Това са непокорни приятели на бога – луди, възвишени светии, чиято святост може да се окаже и плашеща. Те прекарват голяма част от времето си в усамотение и медитация в планините или в запустели гори, но въпреки това сякаш присъстват навсякъде в османските Балкани, помагайки на бедните и слабите, на безпомощните, на бедстващите, както и на онези, които са напуснали домовете си, за да скитат. В това те следват примера на своя светец-покровител. Както пише един от тях след смъртта на Отман, „няма място в румския вилает, където той да не

е стъпил и където хората да не са видели помощта и светостта му, където чудесата му да не са станали видими“.

Понякога чудесата, които те вършат, са съвсем скромни. В Албания Баба Бали веднъж срещнал човек, който водел кон, натоварен с мехове, пълни с вино. Баба попитал какво пренася животното и мъжът, твърде смутен да признае истината, му казал, че е мед. Светецът отговорил, че от този момент [товарът] наистина ще бъде мед, а когато мъжът дошъл на местоназначението си, открил, че цялото му вино се е превърнало в мед.

Но някои от чудесата са доста велики. Демир Баба, чийто роден край е в северна България, някога бил призован от московския цар да победи ужасен дракон, който опустошавал земята му. Когато Демир Баба пристигнал, той заповядал на един рояк пеперуди да се настанят върху очите на дракона, като по този начин го заслепят. След това хванал раздвоения език на дракона в капан, и го убил. Удивен от този подвиг, царят предложил да се обърне към ислямската вяра, но Демир Баба не се съгласил. Достатъчно било, казал той, че и двамата са деца на Авраам.

Такъв екуменизъм[1] е бил нещо обичайно сред светците. Делата, които те вършат, не се ограничават само до една религия. Лесно е да се открие св. Георги в произведенията на някой гази, или у [пророк] Илия, или в полетите на суфийския мистицизъм. Този тип синкретизъм е намерил ехо и в популярните вярвания. **Ноел Малкълм** е писал подробно за онова, което той нарича „религиозна амфибийност“ на Балканите, способността на много хора да живеят едновременно и в християнския, и в мюсюлманския свят. Християните и мюсюлманите празнуват много от едни и същи празници. На Коледа мюсюлманите в Албания съдействат на католиците при рязането на **Новогодишния пън** [Yule log], а католиците участват в празнуването на Байрама. В дните на светеца всички се събрат на открито, за да отдават почит и получават благословии. Всички разчитат на едни и същи народни лекарства и използват взаимно лечителските си традиции. Мюсюлманите целуват християнски икони и карат децата си да получат християнски кръщения; Християните на смъртно легло си канили мюсюлмански дервиши, които да четат Корана над тях.

Един францисканси монах, дошъл в Косово от Запада, бил посрещнат в мюсюлманска къща с думите: „Влез, отче: в нашия дом имаме ка-

1 Движение за сливане в едно на всички християнски църкви. В случая – единност на всички вери. Бел. пр.

толицизъм, ислям и православие.“ Представете си колко по-шокиран би бил той, ако би чул проповедите на бекташи-суфитите, които са казвали на християните, че „Мохамед и Христос са братя“.

Саръ Салтък

Сред великите ислямски светци от Източна Европа никой не е приемал толкова много идентичности, нито привличал толкова много последователи от различни вероизповедания, колкото вечно променливия Саръ Салтък. Казва се, че той е живял в средата на 13-ти век, или може би малко по-късно. Произходът на името му е неясен. Някои казват, че то идва от русата му или червена коса, а други – че това е прякор, даден от невярващите поради голямата му сила. Сигурно е само, че той има повече идентичности отколкото животи, и много повече гробници, отколкото смърти.

Той е бил гази, воин, монах отшелник, чудотворец, свещеник и дори християнски светец. Яздел е на вълшебен кон и е носел непробиваем щит. С дървения си меч (който някога е принадлежал на пророка Мохамед) той разсичал скали. С кипарисовата си тояга правел да се появяват свети извори. Биел се с християнски рицари, но също и с джинове и вещици. Предлагал на всеки от тях възможността да стане мюсюлманин и ги убивал само когато отказвали. Но Саръ Салтък не само се е биел; освен това той проповядвал. Говорел 12 езика и във всеки от тях бил златоуст. Често се преструвал, че е равин или свещеник. Познавал Евангелията и Тората толкова добре, че лесно можел да докара богомолците до сълзи. Легендата гласи, че в Гданск е убил местния патриарх, св. Никола, а след това се преоблякъл в робата му. Под това прикритие той накарал много хора да се обърнат към исляма.

Изглежда, че тези истории са изплетени около някакво истинно ядро. Още в началото на 14-ти век великият танжерски [от Танжер, Мароко] пътешественик Ибн Батута видял да се почита гробницата на Салтик в Бабадаг, в сегашна източна Румъния. Там той е запомнен предимно като воин, който е спечелил за вярата тамошните езичници – татари и кумани, които живеели в Буджак от грабежи. В продължение на векове Бабадаг, „бащицата-планина“, който се издига самотно близо до делтата на Дунав, е бил център на култа към Салтик, и е посещаван от султаните, както и от неуморимия Евлия Челеби. Но това е далеч не единственото

място, където Салтик е бил почитан. В България той е бил свързван със Св. Никола и пророка Илия. В Албания, в Круже, той замества Св. Георги, убиецът на дракона. Разказва се легенда за дракон, който държал в плен принцеса. През деня драконът живеел в пещера, а през нощта в църква. Салтик пристигнал в града, преоблечен като стар дервиш. С дървения си меч той отрязал седемте глави на дракона, заедно със седемте им езика. После изчезнал, прекосявайки морето до Корфу с две големи стъпки. В България Салтик също е бил известен с това, че е убил седмоглав дракон. Но там един християнски монах откраднал три от езиците и ушите му, и Салтик трябвало да издържи проба чрез огън, за да докаже, че е истинския убиец на дракона. Монахът изгорял, но Салтик не пострадал. В резултат на това царят на Добруджа се обърнал към исляма. Делото било увековечено в Калиакра, в гробница, построена от стените на стар замък, разположен на носа в Черно море.

Как е възможно Саръ Салтък да е погребан едновременно в Калиакра и в Бабадаг? Това било още едно от чудесата му. Преди да умре, той заповядал тялото му да бъде поставено в седем ковчега, защото седем царе се съревновавали за притежанието на гробницата му. Четири от тях били в християнски земи: Московия, Полша, Бохемия и Швеция. Три били в земи, контролирани от вярата: в Калиакра, в Адрианопол и в Бабадаг. Но това е само една версия на историята. Според една друга той имал 12 гробници в 12 различни земи. В още една друга, ковчезите му са 40 на брой, като всеки от тях съдържа светите му останки. (Имал е и други животи. По-късни светци започват да твърдят, че в миналите си животи те са били Салтик). Веднъж, в Бабаески, на мястото на една от гробниците на Саръ Салтък, Отман Баба видял свещник, запален от самия Саръ Салтък, все още горящ след много години. Той го угасил с един поглед и казал на хората, които видели това: „Аз съм онзи, който запали този свещник – Саръ Салтък, героят на вселената.“ (Но пък Отман винаги е бил човек на големите приказки. Когато тръгнал от Азербайджан за Балканите, той бил чут да казва: „Ще оседлая облак, ще превърна светкавицата в камшик и ще се върна в Рум.“ На магаре сигурно би било по-лесно.)

Кода [Завършек]

Способен на чудотворни телесни промени приживе, Салтик е станал още по-мощен в смъртта, като е умножил самия себе си до степен,

при която би могъл да претендира за истинска духовна империя, простираща се от Гданск до Калиакра и от Круже до Бабадаг.

Тази Европа, в която християните и мюсюлманите редовно обменят дрехи и в която пеперуди могат да побеждават дракони, днес е до голяма степен забравена. Жалко, защото тя би могла да ни научи на това или онова – например как да възприемаме различията и как да приемаме милост. Това са важни поуки във време, когато различни водачи в Полша, Сърбия, Унгария и твърде много други страни са приели, че мюсюлманите нямат място в Европа – нито сега, нито в нейната история. Работата на запомнянето е трудна, но необходима, и тя носи плодове. И така, ето една последна история.

Годината е 1621. Току-що е приключила **Първата Хотинска война** между Османската империя и Полско-литовската общност. Трябва да се направи мирен договор. Полският сенат изпраща като свой пратеник принц Збараски, един от най-богатите хора в царството и бивш ученик на Галилео. Той пристига в Истанбул с прекрасна свита, раздавайки подаръци с отворена ръка. Въпреки това еничарите са неспокойни. Те му показват балсамираната глава на везира, когото току-що са свалили, както и онези на многобройните му предшественици. Това е предупреждение. Збараски разбира. Той им казва: „Нека и моята глава почива там, ако не ви служа вярно.“

На следващия ден той е приет от султана. Збараски е запазил най-големия си подарък за последния път. От златен сандък той изважда стар пергамент. Това е последният договор между Полша и Турция, подписан почти век по-рано. Турските сановници се тълпят наоколо, за да докоснат пергамента, който е бил пипан от самия Сюлейман Великолепни. Збараски чете заключителните думи на пакта, отправени от Законодателя към полския крал Зигмунт Стария:

> *Аз съм на седемдесет години и ти също си стар, нишките на живота ни свършват. Скоро ще се срещнем в по-щастливи земи, където ще седнем, наситени на слава и победи, до най-Висшия, аз от дясната му страна, а ти от лявата, и ще разговаряме за нашето приятелство. Твоят пратеник, Опалински, ще ти каже в какво щастие е видял твоята сестра, моята жена. Препоръчвам го горещо на Твое Величество. Сбогом.*

При това, хронистът ни казва, всички присъстващи заплакали с руйни потоци от сълзи. За миг те били запознати с една визия за

приятелство и уважение, които била толкова сладка, че ги просълзила. За един миг можем да я споделим и ние.

Джейкъб Микановски е млад американски културолог и литературовед, сътрудник на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books, Newyorker, The Point, The Awl u HiLoBrow.com*.

Защо арабският свят се е отдръпнал от науката
Автор(и): Хилел Офек

Ислямът от наши дни не е известен с кой знае какво участие в съвременния научен проект. Но той е наследник на легендарния „Златен век“ на арабската наука, на който често се позовават коментаторите, надяващи се да накарат мюсюлманите и западняците да се отнасят с по-голямо уважение и разбиране едни към други. Така например в **речта си в Кайро на 4 юни 2009 г.** президентът Обама похвали мюсюлманите за техния исторически научен и интелектуален принос към цивилизацията.

Именно ислямът е пренесъл светлината на науката през толкова много векове, проправяйки пътя за Ренесанса и Просвещението в Европа. Именно новатори от мюсюлманските общности са изобретили неща като алгебрата, магнитния компас и инструментите за навигация, майсторството ни в писането и печатането, разбирането ни за това как се разпространяват и как могат да бъдат излекувани болестите.

Такива възхвалявания на епохата на научни постижения в арабския свят най-често се правят в подкрепа на по-широк политически аргумент, тъй като обикновено предшестват обсъждането на съвременните проблеми на региона. Те служат като скрит призив: великата епоха на арабската наука показва, че в ислямския Близък изток няма категорични или вродени пречки пред толерантността, космополитизма и напредъка.

За всеки човек, който е запознат с този Златен век, обхващащ приблизително периода от VIII до XIII в. от н.е., разликата между интелектуалните постижения на Близкия изток тогава и сега – особено в сравнение с останалия свят – е наистина зашеметяваща. В книгата си „**Какво се е объркало?**“ от 2002 г. историкът Бърнард Луис отбелязва, че „в продължение на много векове светът на исляма е бил в челните редици на човешката цивилизация и постижения“. „Нищо в Европа - **отбелязва Джамил Раджеп**, професор по история на науката в Университета на Оклахома, – не е могло да се сравнява с онова, което се е случвало в

ислямския свят до около 1600 г.“ Алгебра, алгоритъм, алхимия, алкохол, алкали, надир, зенит, кафе и лимон: всички тези думи произлизат от арабския език, отразявайки приноса на исляма към Запада.

Днес обаче духът на науката в мюсюлманския свят е пресъхнал като пустинята. Пакистанският физик Первез Амирали Худбхой излага мрачната статистика **в статия от 2007 г. в Physics Today**: В мюсюлманските страни на хиляда души население се падат по девет учени, инженери и техници, докато средно за света те са четиридесет и един. В тези страни има около 1800 университета, но само 312 от тях имат учени, които са публикували статии в списания. От петдесетте университета с най-много публикации, двадесет и шест са в Турция, девет са в Иран, по три са в Малайзия и Египет, в Пакистан има два, а в Уганда, ОАЕ, Саудитска Арабия, Ливан, Кувейт, Йордания и Азербайджан – по един.

В света има около 1,6 милиарда мюсюлмани, но **само двама учени** от мюсюлмански страни са спечелили Нобелови награди за наука (единият за физика през 1979 г., а другият за химия през 1999 г.). Четиридесет и шест мюсюлмански държави заедно допринасят за едва 1% от световната научна литература; Испания и Индия допринасят повече за световната научна литература, отколкото тези държави взети заедно. Всъщност, въпреки че Испания едва ли е интелектуална суперсила, **тя превежда повече книги за една година**, отколкото целият арабски свят за последните хиляда години. „Въпреки че има талантливи учени от мюсюлмански произход, които работят продуктивно на Запад“, **отбелязва нобеловият лауреат Стивън Уайнбърг**, „в продължение на четиридесет години не съм видял нито един труд на физик или астроном, работещ в мюсюлманска страна, който да си струва да бъде прочетен.“

Сравнителните данни за арабския свят показват същото. **Според Доклада на ООН за човешкото развитие на арабските страни от 2003 г.**, арабите са 5% от населението на света, но публикуват само 1,1% от книгите. Между 1980 г. и 2000 г. Корея е издала 16 328 патента, докато девет арабски страни, включително Египет, Саудитска Арабия и ОАЕ, са издали общо само 370, много от които са регистрирани от чужденци. **Проучване от 1989 г. установява**, че за една година Съединените щати са публикували 10 481 научни статии, които са били често цитирани, докато целият арабски свят е публикувал само четири. Това може да звучи като лоша шега, но когато през 2002 г. **списание Nature публикува очерк за науката в арабския свят**, неговият репортер посочи само три

научни области, в които ислямските страни са водещи: обезсоляване на морска вода, соколарство и размножаване на камили. Неотдавнашният стремеж за създаване на нови изследователски и научни институции в арабския свят – описан на тези страници от Уалид Ал-Шобаки (вж. „**Науката на петродоларите**“, есен 2008 г.) – очевидно все още има да извърви дълъг път.

Като се има предвид, че арабската наука е била най-напредналата в света до XIII в., изкушаващо е да се запитаме какво точно се е объркало – защо съвременната наука не е възникнала в Багдад, Кайро или Кордоба. Ще се спрем на този въпрос по-късно, но е важно да се има предвид, че упадъкът на научната дейност е правило, а не изключение за цивилизациите. Макар че е обичайно да се приема, че научната революция и технологичният прогрес са били неизбежни, в действителност Западът е единствената устойчива история на успеха сред многото цивилизации с периоди на научен разцвет. Подобно на мюсюлманите, древните китайска и индийска цивилизации, които по едно време са били много по-напреднали от Запада, не са предизвикали научна революция.

Въпреки това, макар че упадъкът на арабската цивилизация не е изключителен, причините за него предлагат прозрения за историята и естеството на исляма и връзката му с модерността. Упадъкът на исляма като интелектуална и политическа сила е постепенен, но ясно изразен: докато неговият Златен век е изключително продуктивен, а приносите на арабските мислители често са оригинални и революционни, последните седемстотин години разказват съвсем различна история.

Оригинални приноси на арабската наука

Необходимо е човек да се придържа към известна предпазливост по отношение на двете части на термина „арабска наука“. Това е така, първо, защото не всички учени, разгледани тук, са били арабски мюсюлмани. Всъщност повечето от най-великите мислители на епохата не са били етнически араби. Това не е изненадващо, като се има предвид, че в продължение на няколко века в целия Близък изток мюсюлманите са били малцинство (тенденция, която започва да се променя едва в края на X в.). Второто предупреждение относно „арабската наука“ е, че тя не е била наука, каквато я познаваме днес. Предмодерната наука, макар и да не е сляпа за полезността, е търсела познание преди всичко с цел да

разбере философските въпроси, свързани със смисъла, битието, доброто и т.н. Модерната наука, напротив, израства от една революция в мисленето, която преориентира политиката към индивидуалния комфорт чрез овладяване на природата. Модерната наука отхвърля древните метафизични въпроси като преследване на удоволствието и суетата (ако заимстваме думите на Франсис Бейкън). Каквото и да дължи съвременната наука на арабската, интелектуалната дейност на средновековния ислямски свят не е била от същия вид като европейската научна революция, дошла след радикално откъсване от античната натурфилософия. Всъщност, въпреки че за удобство използваме термина „наука“, важно е да помним, че тази дума е създадена едва през XIX в.; най-близката дума на арабски език - илм – означава „знание“, и то не непременно за природния свят.

И все пак има две причини, поради които има смисъл научната дейност от Златния век да се нарича арабска. Първата е, че по-голямата част от философските и научните трудове по онова време в крайна сметка са преведени на арабски език, който става език на повечето учени в региона, независимо от етническата или религиозната им принадлежност. И второ, алтернативите – „близкоизточна наука“ или „ислямска наука“ – са още по-малко точни. Това отчасти е така, защото се знае много малко за личния произход на тези мислители. Но също така и поради друга предпазна мярка, която трябва да имаме предвид по тази тема и която би трябвало да бъде поставяна под линия към всяко широкообхватно твърдение, направено за Златния век: изненадващо малко се знае със сигурност дори за социалния и историческия контекст на тази епоха. Абделхамид И. Сабра, вече пенсиониран професор по история на арабската наука, преподавал в Харвард, **описва през 2001 г. своята област пред New York Times** като такава, която „дори още не е започнала“.

Въпреки това областта е напреднала достатъчно, за да докаже убедително, че арабската цивилизация е допринесла много повече за развитието на науката от простото и пасивно предаване на Запад на античната мисъл, както и на изобретения, произхождащи от други страни (като например бройната система от Индия и производството на хартия от Китай). От една страна, научното възраждане в Багдад от времето на [династията на] Абасидите (751-1258 г.), довело до превода на почти всички научни трудове на класическите гърци на арабски език, не е повод за подигравки. Но освен преводите (и коментарите) на древните, арабски-

те мислители са направили и оригинален принос, както чрез писане, така и чрез методични експерименти, в области като философия, астрономия, медицина, химия, география, физика, оптика и математика.

Може би най-често повтаряното твърдение за Златния век е, че мюсюлманите са изобретили алгебрата. Това до голяма степен е вярно: първоначално вдъхновен от гръцки и индийски трудове, персиецът ал-Хваризми (починал през 850 г.) написва книга, от чието заглавие произлиза терминът алгебра. Книгата започва с математическо въведение и продължава да обяснява как да се решават често срещани тогава въпроси, свързани с търговията, наследяването, брака и освобождаването на роби. (Методите не включват уравнения или алгебрични символи, а използват геометрични фигури за решаване на проблеми, които днес биха били решени с помощта на алгебрата). Въпреки практическата си насоченост, тази книга е основният източник, допринесъл за развитието на алгебричната система, която познаваме днес.

През Златния век се наблюдава напредък и в медицината. Един от най-известните мислители в историята на арабската наука и смятан за един от най-великите средновековни лекари е Раиз (известен още като ал-Рази). Роден в днешен Техеран, Раиз (починал през 925 г.) се обучава в Багдад и става ръководител на две болници. Той диагностицира наличието на дребна шарка и морбили, като написва за тях трактат, който придобива влияние отвъд пределите на Близкия изток и в Европа през XIX век. Раиз е първият, който открива, че треската е защитен механизъм. Той е автор на енциклопедия по медицина, която обхваща двадесет и три тома. Най-поразително в неговата кариера, както посочва Ехсан Масуд в „**Наука и ислям**“, е, че Раиз е първият, който сериозно оспорва привидната непогрешимост на класическия лекар Гален. Например той оспорва теорията на Гален за хуморите[1] и провежда контролиран експеримент, за да провери дали кръвопускането, което е най-разпространената медицинска процедура до XIX век, действително действа като лечение. (Той установява, че е така.) Раиз е ясен пример за мислител, който изрично поставя под въпрос и емпирично проверява широко приетите теории на един от древните великани на мисълта, като същевременно прави оригинален принос в дадена област.

1 Според Гален характера на човека, както и предразположението му към определени болести, се определя от т. нар. „хумор“, една от четири телесни течности – кръв, флегма, холера и меланхолия. Бел. пр.

Пробивите в медицината продължават с лекаря и философа Авицена (известен също като Ибн-Сина; починал през 1037 г.), когото някои смятат за най-важния лекар след Хипократ. Той е автор на „**Канон на медицината**“ – многотомно медицинско изследване, което се превръща в авторитетен справочник за лекарите в региона, а след като е преведено на латински – и в основно помагало на Запад в продължение на шест века. Канонът е сборник с медицински знания и наръчник за изследване на лекарства, но включва и собствените открития на Авицена, включително заразността на туберкулозата.

Подобно на по-късния европейски Ренесанс, в арабския Златен век също е имало много полимати, които са се отличавали и развивали в множество области. Един от най-ранните такива полимати е ал-Фараби (известен също като Алфарабий, починал около 950 г.) – багдадски мислител, който освен плодотворното си творчество по много аспекти на Платоновата и Аристотеловата философия, пише и по въпроси на физиката, психологията, алхимията, космологията, музиката и много други. Той е бил толкова уважаван, че станал известен като „Втория учител“ – вторият най-велик, т.е. след Аристотел. Друг велик полимат е ал-Бируни (починал през 1048 г.), който е написал 146 трактата с общо 13 000 страници в почти всички научни области. Основното му произведение, „**Описание на Индия**“ е антропологичен труд за индусите. Едно от най-забележителните постижения на ал-Бируни е почти точното измерване на обиколката на Земята по неговия собствен тригонометричен метод; той се разминава с правилното измерване от 24 900 мили само с 200 мили. (Въпреки това, за разлика от Раиз, Авицена и ал-Фараби, трудовете на ал-Бируни никога не са преведени на латински език и по тази причина не са имали голямо влияние извън арабския свят.) Друг от най-блестящите умове на Златния век е физикът и геометрикът Алхазен (известен също като Ибн ал-Хайтам; починал през 1040 г.). Въпреки че най-голямото му наследство е в областта на оптиката – той показва недостатъците на теорията за екстрамисията, според която очите ни излъчват енергия, която ни позволява да виждаме – той работи и в областта на астрономията, математиката и инженерството. А може би най-прочутият учен от късния Златен век е Авероес (известен и като Ибн Рушд; умира през 1198 г.) – философ, теолог, лекар и юрист, известен най-вече с коментарите си върху Аристотел. В 20 000 страници, кои-

то написва през живота си, са включени трудове в областта на философията, медицината, биологията, физиката и астрономията.

Защо арабската наука е процъфтявала

Кое е направило така, че научните изследвания са процъфтявли там и тогава? Какви са били условията, които са насърчили появата на тези важни арабоезични научни мислители? Разбира се, няма едно-единствено обяснение за развитието на арабската наука, няма един владетел, който да я открие, няма една култура, която да я подхранва. Както казва историкът Дейвид К. Линдберг в „**Началото на западната наука**“ (1992 г.), арабската наука е процъфтявала толкова дълго благодарение на „невероятно сложна съвкупност от случайни обстоятелства“.

Научната дейност достига своя връх, когато ислямът е доминиращата цивилизация в света. Така че един от важните фактори за възхода на научната култура на Златния век е нейният материален фон, осигурен от възхода на една мощна и просперираща империя. Към 750 г. арабите са завладели Арабия, Ирак, Сирия, Ливан, Палестина, Египет и голяма част от Северна Африка, Централна Азия, Испания и покрайнините на Китай и Индия. Новооткритите пътища, свързващи Индия и Източното Средиземноморие, предизвикват бурно нарастване на богатството чрез търговия, както и селскостопанска революция.

За първи път от времето на Александър Велики насам огромният регион е обединен политически и икономически. Резултатът е първо арабско царство под управлението на Умаядските халифи (управлявали в Дамаск от 661 до 750 г.), а след това ислямска империя под управлението на Абасидските халифи (управлявали в Багдад от 751 до 1258 г.), в което настъпва най-интелектуално продуктивната епоха в арабската история. Възходът на първата централизирана ислямска държава при Абасидите дълбоко оформя живота в ислямския свят, превръщайки го от племенна култура с ниска грамотност в динамична империя. Със сигурност огромната империя е била богословски и етнически разнообразна, но освен това премахването на политическите бариери, които преди това са разделяли региона, е означавало, че учени от различни религиозни и етнически среди са можели да пътуват и да си взаимодействат. Езиковите бариери също са били все по-малък проблем, тъй като арабският език се превръща в общ за всички учени в огромното царство.

Разширяването на империята довежда до урбанизация, търговия и богатство, които спомагат за развитието на интелектуалното сътрудничество. Маартен Боскер от Университета в Утрехт и колегите му обясняват, че през 800 г., докато латинският Запад (с изключение на Италия) е „относително изостанал“, арабският свят е силно урбанизиран и има два пъти повече градско население от Запада. Няколко големи метрополии, сред които Багдад, Басра, Васит и Куфа, са обединени под управлението на Абасидите; те имат единен говорим език и оживена търговия чрез мрежа от керванни пътища. В столицата на Абасидите – Багдад, се създават дворци, джамии, акционерни дружества, банки, училища и болници; през X в. той е най-големият град в света.

С разрастването на Абасидската империя тя се разширява и на изток, като влиза в контакт с древните египетска, гръцка, индийска, китайска и персийска цивилизации, чиито плодове с готовност ползва. (В тази епоха мюсюлманите не са намирали почти нищо интересно на Запад, и за това има основателни причини.) Едно от най-важните открития на мюсюлманите е хартията, която вероятно е била изобретена в Китай около 105 г. пр.н.е. и внесена в ислямския свят от средата на VIII в. Ефектът на хартията върху научната култура на арабското общество е огромен: тя прави възпроизвеждането на книги евтино и ефективно, насърчава научната дейност, кореспонденцията, поезията, воденето на документация и банковото дело.

Навлизането на хартията спомага и за подобряване на грамотността, която сама насърчава още от зората на ислама благодарение на литературната основа на религията – Корана. Средновековните мюсюлмани се отнасят много сериозно към религиозната наука и някои учени в региона израстват, изучавайки я. За Авицена например се твърди, че е знаел целия Коран наизуст, преди да пристигне в Багдад. Може ли тогава да се каже, че самият ислям е насърчавал научната дейност? Този въпрос предизвиква изключително различни отговори. Някои учени твърдят, че има много части от Корана и хадисите (изказванията на Мохамед), които призовават вярващите да мислят и да се опитват да разберат творенията на Аллах в научен дух. Както призовава един хадис: „Търсете знание дори в Китай“. Но има и други учени, които твърдят, че „знанието“ в кораничния смисъл не е научно знание, а религиозно знание, и че да се смесва това знание със съвременната наука е неточно и дори наивно.

Подаръкът от Багдад

Но най-съществената причина за разцвета на арабската наука е усвояването и асимилирането на гръцкото наследство – развитие, подхранвано от движението за превод в Абасидски Багдад. Според историка и класик от Йейл Димитри Гутас движението за превод е „равно по значение и принадлежи към същия разказ като ... този за Перикловата Атина, Италианския ренесанс или научната революция от XVI и XVII в.“. Независимо дали сме склонни да приемем сравнението на Гутас, няма съмнение, че движението за превод в Багдад, в рамките на което до 1000 г. почти целият гръцки корпус по медицина, математика и естествена философия е преведен на арабски език, е поставило основите на научните изследвания. Въпреки че повечето от великите мислители през Златния век не са били в Багдад, другите културни центрове на арабския свят вероятно не биха процъфтявали без преводаческото движение в Багдад. По тази причина, дори и да се каже, че Златният век на арабската наука обхваща голям регион, като историческо събитие той особено изисква обяснение на успеха на Абасидския Багдад.

Идването на власт на Абасидския халифат през 750 г. е, както казва Бърнард Луис в „Арабите в историята“ (1950 г.), „революция в историята на исляма, толкова важен преломен момент, колкото френската и руската революция в историята на Запада“. Вместо племенната и етническата принадлежност, Абасидите превръщат религията и езика в определящи характеристики на държавната идентичност. Това позволява създаването на относително космополитно общество, в което всички мюсюлмани могат да участват в културния и политическия живот. Тяхната империя просъществува до 1258 г., когато монголите разграбват Багдад и екзекутират последния абасидски халиф (заедно с голяма част от абасидското население). През годините, когато Абасидската империя процъфтява, тя оказва силно влияние върху политиката и обществото от Тунис до Индия.

Движението за превод от гръцки на арабски език в Абасидски Багдад, подобно на други научни усилия в други части на ислямския свят, е съсредоточено не толкова в образователните институции, колкото в домовете на велики покровители, търсещи социален престиж. Но Багдад се отличава с това, че неговата философска и научна дейност се радва на висока степен на културна подкрепа. Както обяснява Гутас в книгата

„**Гръцка мисъл, арабска култура**“ (1998), движението за превод, което процъфтява най-вече от средата на VIII до края на X в., е самоподдържащо се начинание, подкрепяно от „целия елит на абасидското общество: халифи и принцове, държавни служители и военни ръководители, търговци и банкери, учени и изследователи; то не е било любим проект на някоя конкретна група в подкрепа на нейната ограничена програма“. Това е аномалия в ислямския свят, където в по-голямата си част, както твърди Ехсан Масуд, науката е „подкрепяна от отделни покровители, а когато тези покровители променят приоритетите си или когато умират, всички институции, които може да са изградили, често умират заедно с тях“.

Изглежда, че движението за превод е било вдъхновено от три основни фактора. Първо, Абасидите намират гръцките научни текстове за изключително полезни за един вид технологичен прогрес – решаване на общи проблеми, които улесняват ежедневието. Абасидите не си правят труда да превеждат произведения на теми като поезия, история или драма, които смятат за безполезни или по-нискокачествени. Всъщност науката при исляма, макар отчасти да е продължение на гръцката, е много по-малко теоретична от тази на древните. Преведените математически трудове, например, в крайна сметка са били използвани за инженерство и напояване, както и за изчисления на сложни закони за наследяване. А преводът на гръцки трудове по медицина е имал очевидно практическо приложение.

Астрологията е друга гръцка тема, адаптирана за употреба в Багдад: Абасидите се обръщат към нея, за да докажат, че халифатът е богоустановеният наследник на древните месопотамски империи – въпреки че понякога на подобни твърдения се гледа с резерви, тъй като идеята, че някаква небесна информация може да предсказва бъдещето, е в противоречие с ислямското учение, според което само Бог има такова знание.

Имало е и практически религиозни причини за изучаване на гръцката наука. За времеизмервачите в джамиите е било полезно да изучават астрономия и тригонометрия, за да определят посоката към Мека (кибла), времето за молитва и началото на Рамазана. Например арабският астроном Ибн ал-Шатир (починал през 1375 г.) е работил и като религиозен служител – времеизмервач (муваккит) в Голямата джамия в Дамаск. Друг религиозен мотив за превеждането на гръцки произведения е тяхната стойност за целите на реториката и това, което днес бихме на-

рекли идеологическа война: Аристотеловите „Теми“, трактат по логика, се използват в религиозни спорове с немюсюлмани и при обръщането на невярващите в исляма (което е държавна политика при Абасидите).

Вторият фактор, който е от основно значение за появата на движението за превод, е, че гръцката мисъл вече се е разпространявала бавно и продължително в региона преди Абасидите и дори преди появата на исляма. Отчасти поради тази причина движението за превод на Абасидския Багдад не прилича на последвалото преоткриване на древна Атина от Запада, тъй като в някои отношения то е продължение на близкоизточния елинизъм. Гръцката мисъл се разпространява още по време на завоеванията на Александър Велики в Азия и Северна Африка през 300 г. пр. н. е., а гръцките центрове, като Александрия и Гръко-бактрийското царство (238-140 г. пр. н. е., в днешен Афганистан), са продуктивни центрове на обучение дори в условията на римското завоевание. По времето на арабските завоевания гръцкият език е познат в целия обширен регион и е административен език на Сирия и Египет. След идването на християнството гръцката мисъл се разпространява допълнително чрез мисионерска дейност, особено от християните несторианци. Векове покъсно, по време на управлението на Абасидите в Багдад, много от тези несторианци – някои от тях араби и арабизирани перси, които в крайна сметка приемат исляма – допринасят с технически умения за гръцко-арабското преводаческо движение и дори заемат много административни постове в абасидското правителство, свързани с превода.

Макар че практическата полза и влиянието на елинизма помагат да се обясни защо науката може да се развива, и двете са били валидни за по-голямата част от арабския свят през Златния век и затова не могат да обяснят конкретно абасидското преводаческо движение. Както твърди Гутас, отличителният фактор, довел до това движение, е опитът на абасидските владетели да легитимират управлението си чрез възприемане и преработване на персийската култура, която по това време дълбоко почита гръцката мисъл. Багдадският регион, в който се установяват Абасидите, включва голямо персийско население, което изиграва важна роля в революцията, сложила край на предишната династия; затова Абасидите правят много символични и политически жестове, за да се сближат с персийците. В стремежа си да превърнат този електорат в надеждна управленска база, Абасидите включват в политическата си платформа зороастризма и имперската идеология на несъществуваща-

та повече от век персийска Сасанидска империя. Абасидските владетели се стремят да наложат идеята, че са наследници не на победените арабски Омаяди, които са свалени през 750 г., а на предишната имперска династия в региона – Сасанидите.

Това приобщаване към сасанидската идеология води до превод на гръцки текстове на арабски език, тъй като то се разглежда като възстановяване не само на гръцкото, но и на персийското знание. Персите вярвали, че свещените древни зороастрийски текстове са разпръснати при разрушаването на Персеполис от Александър Велики през 330 г. пр. н. е. и впоследствие са присвоени от гърците. Чрез превода на древногръцки текстове на арабски език можело да се възстанови персийската мъдрост.

Първоначално самите арабски мюсюлмани изглежда не се интересуват много от движението за превод и изучаване на науката, тъй като смятат, че нямат „етнически или исторически интерес към това", както обяснява Гутас. Това започва да се променя по време на управлението на ал-Мамун (починал през 833 г.), седмия абасидски халиф. За целите на противопоставянето срещу Византийската империя ал-Мамун преориентира движението за превод като средство за възстановяване на гръцката, а не на персийската наука. В очите на абасидските мюсюлмани от тази епоха древните гърци нямат безупречна репутация – все пак те не са мюсюлмани – но поне не са опетнени от християнството. Все пак фактът, че омразната християнска Византия не приема древните гърци, кара абасидите да ги заобичат. Този фило-елинизъм през вековете след ал-Мамун бележи гордото разграничение между арабите – които се смятат за „поборници на истината", както се изразява Гутас – и техните благи християнски съвременници. Един от арабските философи, ал-Кинди (починал през 870 г.), дори съставя родословие, в което представя Юнан, родоначалника на древните гърци, като брат на Кахтан, родоначалника на арабите.

До рухването си по време на монголското нашествие през 1258 г. Абасидският халифат е най-голямата сила в ислямския свят и ръководи най-интелектуалното движение в арабската история. Абасидите четат, коментират, превеждат и съхраняват гръцки и персийски произведения, които в противен случай може би щяха да бъдат изгубени. Правейки гръцката мисъл достъпна, те създават и основата на арабския Златен век. Големи произведения на философията и науката далеч от Багдад – в Испания, Египет и Централна Азия – са повлияни от гръцко-арабски

преводи, както по време на управлението на Абасидите, така и след това. Всъщност, дори и да е въпрос на догадки до каква степен възходът на науката на Запада зависи от арабската наука, няма съмнение, че Западът е спечелил както от запазването на гръцките произведения, така и от оригиналната арабска наука, която ги е коментирала.

Защо златната епоха е угаснала

С напредването на Средновековието арабската цивилизация започва да се изчерпва. След XII в. в Европа има повече значими учени, отколкото в арабския свят, както отбелязва харвардският историк Джордж Сартън в своето „**Въведение в историята на науката**“ (1927-48 г.). След XIV в. арабският свят е свидетел на много малко нововъведения в области, в които преди това е доминирал, като например оптиката и медицината; оттогава нататък неговите нововъведения в по-голямата си част не са в областта на метафизиката или науката, а са по-тесни практически изобретения като ваксините. „Ренесансът, Реформацията, дори научната революция и Просвещението преминават незабелязано в мюсюлманския свят“, отбелязва Бърнард Луис в „**Ислямът и Западът**“ (1993 г.).

През XIX в. в арабския свят се наблюдава скромно възраждане на науката, дължащо се до голяма степен на експедицията на Наполеон в Египет през 1798 г., но скоро след това следва упадък. Луис отбелязва в „Какво се е объркало?“, че „Връзката между християнството и исляма в областта на науките вече е преобърната. Тези, които са били ученици, сега стават учители; тези, които са били учители, стават ученици, често неохотни и възмутени ученици.“ Цивилизацията, която е създала градове, библиотеки и обсерватории и се е отворила към света, сега се е върнала назад и е станала затворена, възмутена, агресивна и враждебна към дискусиите и иновациите.

Какво се е случило? За да повторим един важен момент, научният упадък едва ли е характерен само за арабско-ислямската цивилизация. Такъв упадък е норма в историята; само на Запад се е случило нещо съвсем различно. Все пак може би е възможно да се разграничат някои специфични причини за упадъка – и опитът да се направи това може да задълбочи разбирането ни за арабско-ислямската цивилизация и нейните напрежения с модерността. Както **казва в края на XIX в.** Саид Джамал ал-Дин ал-Афгани, влиятелна фигура в съвременния панисля-

мизъм: „Допустимо е ... да се запитаме защо арабската цивилизация, след като е хвърлила такава жива светлина върху света, внезапно е угаснала; защо този факел не е запален отново оттогава; и защо арабският свят все още остава погребан в дълбок мрак.“

Както няма просто обяснение за успеха на арабската наука, така няма и просто обяснение за нейния постепенен – а не внезапен, както твърди ал-Афгани – упадък. Най-значимият фактор е бил физически и геополитически. Още през X или XI в. Абасидската империя започва да се раздробява и фрагментира поради нарасналата провинциална автономия и честите въстания. Към 1258 г. малкото, което е останало от Абасидската държава, е пометено от монголското нашествие. В Испания християните завладяват отново Кордоба през 1236 г. и Севиля през 1248 г. Но ислямското отвръщане от науката всъщност предшества геополитическия упадък на тази цивилизация – то може да се проследи до възхода на антифилософската школа „ашаризъм“ сред мюсюлманите сунити, които съставляват огромното мнозинство от мюсюлманския свят.

За да разберем това антирационалистично движение, отново обръщаме поглед назад към времето на абасидския халиф ал-Мамун. Ал-Мамун подхваща пронаучната щафета, подхваната от втория халиф, ал-Мансур, и я следва. В отговор на кризата на легитимността той се опитва да подкопае традиционалистките религиозни учени, като същевременно активно подкрепя една доктрина, наречена му'тазилизъм, която е дълбоко повлияна от гръцкия рационализъм, по-специално от аристотелизма. За тази цел той налага инквизиция, според която онези, които отказват да изповядват своята вярност към му'тазилизма, са наказвани с бичуване, затвор или обезглавяване. Но халифите, които последват ал-Мамун, поддържат тази доктрина с по-малко плам и в рамките на няколко десетилетия придържането към нея се превръща в наказуемо престъпление. Противодействието срещу му'тазилизма е изключително успешно: през 885 г., половин век след смъртта на ал-Мамун, дори копирането на философски книги става престъпление. Започва деелинизацията на арабската висока култура. През XII или XIII в. влиянието на му'тазилизма е почти напълно маргинализирано.

На негово място се появява антирационалистичната школа на аш'ари, чието нарастващо господство е свързано с упадъка на арабската наука. С възхода на аш'аритите етосът в ислямския свят все повече се противопоставя на оригиналната наука и на всяко научно изследване,

което не подпомага пряко религиозното регулиране на частния и обществения живот. Докато му'тазилитите са твърдели, че Коранът е създаден и затова Божията цел за човека трябва да се тълкува чрез разума, аш'арите вярват, че Коранът е едновременен с Бога – и следователно неоспорим. В основата на метафизиката на аш'арите е идеята за случайността – учение, което отрича естествената причинност. Казано попросто, то предполага, че естествена необходимост не може да съществува, защото Божията воля е напълно свободна. Аш'арите вярват, че Бог е единствената причина, така че светът е поредица от отделни физически събития, всяко от които е по волята на Бог.

Както Маймонид го описва в „**Ръководство за объркани**те", този възглед разглежда естествените неща, които изглеждат постоянни, като просто следващи навика. Топлината следва огъня, а гладът – липсата на храна, като въпрос на навик, а не на необходимост, „точно както халифът обикновено язди на кон по улиците на града и никога не се отклонява от този навик; но разумът не намира за невъзможно той да ходи пеша по тези места". Според този възглед утре студът може да последва огъня, а ситостта – липсата на храна. Бог е онзи, който желае всяко отделно събитие и Божията воля не е обвързана с разума. Това е равносилно на отричане на съгласуваността и разбираемостта на природния свят. В противоречивото си **обръщение в университета в Регенсбург през 2006 г.** папа Бенедикт XVI описа същата тази идея, като цитира философа Ибн Хазм (починал през 1064 г.), който казва: „Ако волята на Бога беше такава, би трябвало дори да практикуваме идолопоклонство". Не е трудно да се види как тази доктрина може да доведе до догма и в крайна сметка до края на свободното търсене в науката и философията.

Най-големият и влиятелен глас на аш'арите е средновековният богослов Абу Хамид ал-Газали (известен също като Алгазел; починал през 1111 г.). В книгата си „**Непоследователността на философите**" ал-Газали енергично атакува философията и философите – както самите гръцки философи, така и техните последователи в мюсюлманския свят (като ал-Фараби и Авицена). Ал-Газали се опасява, че когато хората се повлияят благоприятно от философските аргументи, те ще започнат да се доверяват на философите и по въпросите на религията, като по този начин ще направят мюсюлманите по-малко благочестиви. Разумът е враг, защото ни учи да откриваме, да поставяме под въпрос и да въвеждаме новости; ал-Газали твърди, че приемайки необходимостта в природата,

философията е несъвместима с ислямското учение, което признава, че природата е изцяло подчинена на Божията воля: „Нищо в природата – пише той – не може да действа спонтанно и извън Бога“. Въпреки че ал-Газали защитава логиката, той го прави само дотолкова, доколкото тя може да се използва за задаване на теологични въпроси и да се използва като инструмент за подкопаване на философията. Сунитите приемат ал-Газали като победител в дебата с елинските рационалисти и опозицията срещу философията постепенно се втвърдява, дори до степен, при която независимото изследване се превръща в опорочено начинание, понякога до степен на престъпление. Преувеличено е да се твърди, както твърди **Стивън Уайнбърг в лондонския „Таймс“**, че след ал-Газали „в ислямските страни вече няма наука, която да си струва да се споменава“; на някои места, особено в Централна Азия, арабската научна дейност продължава известно време, а философията все още се изучава донякъде под шиитско управление. (В сунитския свят философията се превръща в мистика.) Но факт е, че с навлизането на антирационализма арабският принос към науката става все по-спорадичен.

Възгледът на аш'арите се е запазил и до днес. Най-крайната му форма може да се види в някои секти на ислямистите. Например Мохамед Юсуф, покойният лидер на група, наречена нигерийски талибани, обяснява защо „западното образование е грях“, като обяснява възгледа си за дъжда: „Ние вярваме, че той е творение на Бога, а не изпарение, причинено от слънцето, което се кондензира и се превръща в дъжд“. Възгледът на аш'аризма е очевиден и когато ислямските лидери приписват природните бедствия на Божието отмъщение, както направиха, когато заявиха, че изригването на исландския вулкан Ейяфятлайокутл през 2010 г. е резултат от Божия гняв към нескромно облечените жени в Европа. Подобни заключения звучат налудничаво за западните уши, но предвид честотата им в мюсюлманския свят, те трябва да звучат поне малко по-малко налудничаво за мюсюлманите. Както твърди Робърт Р. Райли в **„Затварянето на мюсюлманския ум“** (2010 г.), „фаталното разминаване между твореца и ума на неговото създание е източникът на най-дълбоките беди на сунитския ислям“.

Подобно окастряне настъпва и в сферата на правото. През първите четири века от съществуването на исляма се наблюдават оживени дискусии и гъвкавост по отношение на правните въпроси; това е традицията на иджтихад, или независима преценка и критично мислене. Но

към края на XI в. разнопосочните идеи все повече се възприемат като проблем, а автократичните владетели се притесняват от несъгласието – така че „портите на иджтихада“ са затворени за мюсюлманите сунити: иджтихадът вече се смята за ненужен, тъй като всички важни правни въпроси се считат за вече решени. Новият прочит на ислямското откровение става престъпление. Остава само да се подчиняваме на указанията на религиозните авторитети; за да разберем морала, трябва само да четем правните декрети. Мислителите, които се противопоставят на затварянето, започват да се смятат за гнусни дисиденти. (Авероес например е изгонен за ерес, а книгите му са изгорени).

Защо научното мислене и изследване се е провалило в ислямския свят

Но дали аш'аризмът е най-дълбокият корен на упадъка на арабската наука? Фактът, че аш'арите са победили, а му'тазилитите са загубили, предполага, че по някаква причина мюсюлманите вече са намирали мисълта на аш'арите за по-убедителна или по-приемлива; тя е отговаряла на преобладаващите настроения и политически идеи. Всъщност мюсюлманските теолози изглеждат възприемчиви към възгледа на „случайниците“ още през девети век, преди основателят на аш'аризма да се роди. По този начин победата на аш'арите повдига трънливи въпроси за богословско-политическите предразположения на исляма.

Като начин за формулиране на въпроси, които са по-дълбоки от дебата между аш'аризма и му'тазилизма, е полезно да сравним накратко исляма с християнството. Християнството признава разграничението частно – публично и (поне теоретично) позволява на последователите си свободно да решават много неща за своя социален и политически живот. Ислямът, от друга страна, отрича всякакво разграничение между частния и обществения живот и включва закони, които регулират и най-дребните детайли от личния живот. Казано по друг начин, ислямът не признава никаква разлика между религиозни и политически цели: той е религия, която определя политически правила за общността.

Подобни различия между двете религии могат да се проследят до различията между техните пророци. Докато Христос е бил външен за държавата човек, който не е управлявал никого, и докато християнството се е превърнало в държавна религия едва векове след раждането на Христос, Мохамед е бил не само пророк, но и главен магистрат, поли-

тически лидер, който е завладял и управлявал основаната от него религиозна общност. Тъй като ислямът се е родил извън Римската империя, той никога не е бил подчинен на политиката. Както казва Бърнард Луис, Мохамед е бил свой собствен Константин. Това означава, че за исляма религията и политиката са били взаимозависими от самото начало; ислямът се нуждае от държава, за да прилага своите закони, а държавата се нуждае от основа в исляма, за да бъде легитимна. До каква степен тогава политическите наклонности на исляма правят възможно свободното изследване – което по своята същност подкопава установените правила и обичаи – на дълбоко и трайно институционално ниво?

Някои подсказвания могат да бъдат намерени чрез сравняване на институциите в средновековния период. Далеч от това да приемат нещо близко до правния позитивизъм на сунитите, европейските учени изрично твърдят, че когато Библията противоречи на естествения свят, свещената книга не трябва да се приема буквално. Влиятелни философи като Августин смятат, че знанието и разумът предхождат християнството; той подхожда към темата за научните изследвания с предпазливо насърчение, като увещава християните да използват класическите науки като прислужници на християнската мисъл. Независимо от домашния арест на Галилей, известната му забележка, че „намерението на Светия дух е да ни научи как се отива на небето, а не как се движи небето“, подчертава трайността на научния дух сред благочестивите западни общества. Всъщност, както твърди Дейвид К. Линдберг в есе, публикувано в сборника „**Галилео отива в затвора и други митове за науката и религията**“ (2009 г.), „никоя институция или културна сила от патристичния период[1] не е давала по-голям стимул за изследване на природата от християнската църква“. И както отбелязва социологът от университета Бейлър Родни Старк в книгата си „**За слава на Бога**“ (2003 г.), много от най-великите учени в историята на научната революция са били християнски свещеници или проповедници.

Приемането и дори насърчаването на философията и науката от страна на Църквата е очевидно от Високото средновековие до наши дни. Както отбелязва покойният Ърнест Л. Фортин от Бостънския ко-

1 Периодът от 100 г. до 451 г. обикновено се нарича патристичен. Обозначението „патристичен“ идва от латинската и гръцката дума за баща (pater). Причината за това наименование е, че раннохристиянските писатели обикновено се наричат отци на Църквата. Бел. пр.

леж в едно есе, публикувано в „**Класическото християнство и политическият ред**“ (1996), за разлика от ал-Фараби и неговите наследници, „[Тома] Аквински рядко е бил принуден да се бори с антифилософски уклон от страна на църковните власти. Като християнин той просто е можел да приеме философията, без да се включва публично в спорове за или против нея“. А когато някой като Галилей си навлече неприятности, работата му се придвижва напред, а изследванията му се продължават от други; с други думи, институционалната отдаденост на научните изследвания е била твърде дълбоко вкоренена в Европа, за да може някоя власт да я контролира. След средата на XIII в. в латинския Запад не знаем за нито един случай на преследване на някой, който е защитавал философията като помощно средство при тълкуването на откровението. В този период „атаките срещу разума са били смятани за странни и неприемливи“, обяснява историкът Едуард Грант в „**Наука и религия, 400 г. пр. н. е. до 1550 г.**“.

Успехът на Запада е тема, която би могла да запълни – и всъщност е запълнила – множество дебели книги. Но някои общи сравнения са полезни, за да разберем защо ислямът е бил толкова институционално различен от Запада. Най-поразителната разлика е формулирана от **Басам Тиби** в „**Предизвикателството на фундаментализма**“ (1998 г.): „тъй като рационалните дисциплини не са били институционализирани в класическия ислям, възприемането на гръцкото наследство не е имало траен ефект върху ислямската цивилизация“. Във „**Възходът на ранната модерна наука**“ Тоби Е. Хъф излага убедителни аргументи защо модерната наука се появява на Запад, а не в ислямската (или китайската) цивилизация:

> *Възходът на модерната наука е резултат от развитието на една цивилизационна култура, която е била уникално хуманистична в смисъл, че е толерирала, дори е защитавала и насърчавала онези еретични и новаторски идеи, които са били в разрез с приетите религиозни и теологични учения. И обратното, може да се каже, че критични елементи на научния светоглед са били скрито кодирани в религиозните и правните предпоставки на европейския Запад.*

С други думи, ислямската цивилизация не е имала култура, благоприятна за развитието на науката, докато средновековна Европа е имала такава.

Контрастът е най-очевиден в сферата на официалното образование. Както твърди Хъф, липсата на научна учебна програма в средновековните медресета [ислямски религиозни училища] отразява една по-дълбока липса на капацитет или желание за изграждане на юридически автономни институции. Медресетата са били създадени по силата на закона за вакъфа, или благочестивите дарения, което означава, че те са били правно задължени да следват религиозните ангажименти на своите основатели. Ислямското право не признава никакви корпоративни групи или субекти и по този начин възпрепятства всяка надежда за признаване на институции като университети, в рамките на които биха могли да се развият научни норми. (В средновековен Китай също не е имало независими институции, посветени на обучението; всички те са били зависими от официалната бюрокрация и държавата). В ислямския свят до края на XIX в. напълно отсъстват юридически автономни институции. А медресетата почти винаги са изключвали изучаването на каквото и да било друго освен предметите, които помагат за разбирането на исляма: Арабската граматика, Коранът, хадисите и принципите на шериата. Те често са наричани „ислямски науки“, за разлика от гръцките науки, които са били широко наричани „чужди“ или „чуждоземни“ науки (наистина, терминът „философ“ на арабски – файласуф – често се е използвал в пренебрежителен смисъл). Освен това строгостта на религиозната програма в медресетата допринася за образователния метод на учене по памет; дори и днес в много части на арабския свят от ранна възраст се привиква към повтаряне, трениране и подражание – с наказания за поставяне на въпроси или новаторство.

Изключването на природните науки и математиката от медресетата предполага, че тези предмети „са били институционално маргинални в средновековния ислямски живот“, пише Хъф. Подобни изследвания са били толерирани, а понякога и насърчавани от отделни хора, но никога не са били „официално институционализирани и санкционирани от интелектуалния елит на исляма“. Това означава, че когато са правени интелектуални открития, те не са били подхващани и пренасяни от учениците и не са оказвали влияние върху по-късните мислители в мюсюлманските общности. Например, никой не е обръщал особено внимание на трудовете на Авероес, след като той е бил прогонен от Испания в Мароко – т.е. докато европейците не преоткриват творчеството му. Може би липсата на институционална подкрепа за науката е поз-

волила на арабските мислители (като ал-Фараби) да бъдат по-смели от европейските си колеги. Но това означава също, че много арабски мислители са разчитали на покровителството на приятелски настроени владетели и на ефимерни условия.

За разлика от тях правната система, развила се в Европа през XII и XIII в. – в която се усвояват гръцката философия, римското право и християнското богословие – е допринесла за формирането на философски и богословски отворена култура, която уважава научното развитие. Както твърди Хъф, тъй като европейските университети са били юридически автономни, те са могли да разработват свои собствени правила, научни норми и учебни програми. Нормите, които те включват, са тези на любопитството и скептицизма, а учебните програми, които избират, са пропити с древногръцката философия. В средновековния западен свят духът на скептицизъм и любознателност движи теолозите и философите. Това е бил дух на „изследване и любопитство“, както пише Едуард Грант в „**Бог и разум през Средновековието**“ (2001).

Именно тази изследователска нагласа е помогнала да се положат основите на съвременната наука. От ранното Средновековие тази нагласа се проявява в технологичните нововъведения дори сред неуки занаятчии и търговци. Тези неуки хора допринасят за развитието на практични технологии, като механичния часовник (около 1272 г.) и очилата (около 1284 г.). Още през VI в. европейците се стремят да изобретяват технологии, които спестяват труд, като плуга с тежки колела, а по-късно и подплатената конска сбруя. Според **изследванията на покойния Чарлз Исави** от Принстънския университет, през XI в. в Англия има повече мелници на глава от населението, отколкото е имало в османските земи, дори от периода на разцвета на империята. И въпреки че печатната преса се използва на Запад от 1460 г., тя е въведена в ислямския свят едва през 1727 г. Изглежда, че арабският свят е бил още по-бавен в намирането на приложение на чисто академичните технологични устройства. Например телескопът се появява в Близкия изток скоро след изобретяването му през 1608 г., но не успява да предизвика вълнение или интерес до векове по-късно.

И докато науката в арабския свят запада и изостава, Европа жадно усвоява и превежда класически и научни произведения, главно чрез културните центрове в Испания. Към 1200 г. в Оксфорд и Париж има учебни програми, които включват произведения на арабската наука.

Произведенията на Аристотел, Евклид, Птолемей и Гален, както и коментарите на Авицена и Авероес, са преведени на латински език. Тези трудове не само се преподават открито, но и са официално включени в учебната програма на университетите. Междувременно в ислямския свят разпадът на Златния век вече е в ход.

Златен стандарт?

В опитите си да обясним интелектуалното изоставане на ислямския свят е изкушаващо да посочим очевидните фактори: авторитаризъм, лошо образование и недостатъчно финансиране (мюсюлманските държави отделят значително по-малко средства от развитите държави за научноизследователска и развойна дейност като процент от БВП). Но всички тези причини са общи и донякъде груби, и пораждат повече въпроси, отколкото отговори. На по-дълбоко ниво ислямът изостава, защото не е успял да предложи начин за институционализиране на свободното изследване. Това на свой ред се дължи на неуспеха му да съчетае вярата и разума. В това отношение ислямските общества са се справили по-зле не само от Запада, но и от много общества в Азия. С няколко изключения всяка страна в Близкия изток, в частта на мюсюлманския свят, е управлявана от автократ, радикална ислямска секта или племенен вожд. Ислямът няма традиции в разделянето на политиката и религията.

Упадъкът на исляма и възходът на християнството е развитие, което е било и си остава дълбоко унизително за мюсюлманите. Тъй като ислямът е склонен да приписва политическата си власт на теологичното си превъзходство над другите религии, угасването му като световна сила повдига дълбоки въпроси за това къде е направен грешен завой. Поне през последното столетие мюсюлманските реформатори обсъждат как най-добре да си върнат загубената чест. През същия период мюсюлманският свят се опитва, и не успява, да обърне своя упадък, като заимства западни технологии и социално-политически идеи, включително секуларизация и национализъм. Но тези вкусове на „модернизацията“ отблъснаха много мюсюлмани от съвременността. Това повдига въпроса: Могат ли и трябва ли миналите постижения на исляма да служат като стандарт за бъдещето му? В края на краищата доста често се намеква, както направи президентът Обама, че познаването на Златния век на

арабската наука по някакъв начин ще увещава ислямския свят да се усъвършенства и да мрази по-малко Запада.

Историята на арабската наука предлага поглед към отношенията между исляма и модерността; може би тя би могла да предложи перспективата ислямът да се възползва от принципите, от които силно се нуждае, за да просперира, като например половото равенство, върховенството на закона и свободния граждански живот. Но преобладаващата позиция сред много мюсюлмани днес е, че добрият живот се постига най-добре чрез завръщане към девственото и благочестиво минало – и тази позиция се оказа отровна за справянето с модерността. Ислямизмът, причината за насилието, с което светът вече е мъчително запознат, произтича от доктрини, характеризиращи се с дълбока носталгия по ислямския класически период. Дори днес предположението, че Коранът не е съизмерим с Бога, може да направи човек неверник.

И все пак интелектуалният напредък и културната откритост някога са били насърчавани в много арабски общества. Така че, доколкото в ислямската традиция могат да се открият призиви за спасителна класическа нагласа, фанатичната фалшива носталгия може да бъде укротена. Някои реформатори вече изтъкват, че много средновековни мюсюлмани са прегръщали разума и други идеи, предхождащи модерността, и че това не е нечестиво и не означава просто отказ от вечните награди в полза на материалистичните. В интелектуален план тези усилия биха могли да се задълбочат, като се оспори ортодоксалността на аш'арите, която доминира в сунитския ислям в продължение на хиляда години, т.е. като се зададе въпросът дали ал-Газали и неговите последователи наистина са разбирали природата, теологията и философията по-добре от му'тазилитите.

Но има причини, поради които увещаването да се подражава на мюсюлманските предци също може да бъде погрешно. Една от тях е, че средновековният ислям не предлага достоен политически стандарт. В сравнение със съвременните западни стандарти Златният век на арабската наука определено не е бил Златен век на равенството. Макар че по онова време ислямът е бил сравнително толерантен към представителите на други религии, толерантността, за която мислим днес, никога не е била добродетел за ранните мюсюлмани (или ранните християни, в този смисъл). Както казва Бърнард Луис в „**Евреите на исляма**“ (1984 г.), равното третиране на последователите и отрицателите на истин-

ската вяра би било възприето не само като абсурд, но и като откровено „неизпълнение на задълженията“. От времето на Мохамед евреите и християните са подложени на официален второкласен социално-политически статут, а потисничеството от времето на Абасидите включва и религиозно преследване и затваряне на църкви и синагоги. Златният век е и епоха на широко разпространено робство на лица, считани за още по-низша класа. При всички оценявани постижения на средновековния арабски свят е съвсем ясно, че неговата политическа и социална история не бива да се превръща в прославен стандарт.

Съществува обаче и една по-основателна причина, поради която може би няма особен смисъл да призоваваме мюсюлманския свят да възстанови онези части от своето минало, които са ценели рационалното и открито изследване: а именно, връщането към му'тазилитите може да не е достатъчно. Дори и най-рационалистичните школи в исляма не са отстоявали категорично върховенството на разума. Както твърди Али А. Алауи в „**Кризата на ислямската цивилизация**“ (2009 г.): „Нито една от свободомислещите школи в класическия ислям – като му'тазилската – не е можела да помисли за нарушаване на връзката Бог-човек и валидността на откровението, въпреки че е изповядвала рационалистична философия“. Всъщност през 1889 г. унгарският учен Игнац Голджихер отбелязва в есето си „**Отношението на ортодоксалния ислям към „древните науки“**“, че не само аш'аритските, но и му'тазилитските кръгове са „създали многобройни полемични трактати срещу аристотеловата философия като цяло и срещу логиката в частност“. Дори преди атаката на ал-Газали срещу му'тазилитите, занманията с гръцка философия не са били съвсем безопасна задача извън благоприятните, но по-скоро ефимерни условия.

Но по-важното е, че само популяризирането на предишните рационалистични школи не би стигнало далеч в убеждаването на мюсюлманите да се замислят върху теологично-политическия проблем на исляма. При цялата огромна помощ, която би оказало преоткриването на влиятелните арабски философи (особено ал-Фараби, Авероес и Маймонид), нито една научнопопулярна ислямска традиция не отива достатъчно далеч, че да предложи богословско обновление в духа на Лутер и Калвин – реинтерпретация на исляма, която да оспорва всеобхватните управляващи принципи на вярата по начин, който едновременно с това

да убеди мюсюлманите, че всъщност се връщат към основите на своята вяра.

Има и една последна причина, поради която е безсмислено да увещаваме мюсюлманите да се връщат към собственото си минало: макар че има много неща, които липсват на ислямския свят, гордостта от наследството не е едно от тях. Това, от което се нуждае ислямът, е по-малко гордост и повече самокритичност. Днес самокритиката в исляма се цени само дотолкова, доколкото се отправя като призив да бъдем по-благочестиви и по-малко духовно покварени. И все пак повечето критики в мюсюлманския свят са насочени навън, към Запада. Този предразсъдък – това, което Фуад Аджами нарича (по отношение на арабския свят) „политическа традиция на войнстващо самосъжаление“ – несъмнено е една от най-големите пречки пред исляма. Той прави информацията, която противоречи на ортодоксалните вярвания, неуместна и затваря дебата за природата и историята на исляма.

В това отношение проучването на историята на арабската наука, възстановяването и изследването на ръкописи от тази епоха могат да имат благоприятен ефект – стига да се провеждат в аналитичен дух. Това би означавало, че мюсюлманите ще го използват като ресурс в рамките на собствената си традиция, за да се заемат критично със своите философски, политически и основополагащи недостатъци. Ако това се случи, то няма да е резултат от усилията на Запада за популяризиране, а ще е следствие от собствената решителност, творчество и мъдрост на мюсюлманите – накратко, точно тези качества, които западняците с право приписват на мюсюлманите от Златния век.

Хилел Офек е писател, който живее в Остин, Тексас. Той е бивш помощник-редактор на списанието „National Affairs“.